МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

НАУКОВИЙ ВІСНИК УЖГОРОДСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія

ПРАВО

Випуск 74

— Частина 2 —

Ужгород, 2022

Журнал включенно до категорії «Б» щодо видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук (Наказ МОН України від 26.11.2020 № 1471 Про затвердження рішень Атестаційної колегії Міністерства від 26 листопада 2020 року та внесення змін до наказів Міністерства освіти і науки України від 2 липня 2020 року № 886, від 24 вересня 2020 року № 1188).

Науковий вісник включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Бисага Юрій Михайлович – доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, завідувач кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

ЗАСТУПНИКИ ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:

Бєлов Дмитро Миколайович – доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, професор кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Заборовський Віктор Вікторович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного права та процесу, директор НДІ теорії та практики правосуддя юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет;

ЧЛЕНИ РЕДКОЛЕГІЇ:

Бєлова Мирослава Володимирівна – доктор юридичних наук, доцент кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Берч Вероніка Вікторівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Бисага Юрій Юрійович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри правових дисциплін Карпатського університету ім. Августина Волошина;

Булеца Сібілла Богданівна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права та процесу юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Гарагонич Олександр Васильович – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри господарського права та господарського процесу Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Гомонай Василь Васильович – доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Греца Ярослав Васильович – доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри господарського права юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Дешко Людмила Миколаївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного права Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Жежихова Мартина – кандидат юридичних наук, доцент Університету імені П.Й.Шафарика (м. Кошице, Словацька Республіка);

Ковач Юліус – доктор юридичних наук, професор, проректор Панєвропської високої школи (м. Братіслава, Словацька Республіка);

Кучарик Рудольф – доктор філософії (Словацька Республіка);

Лазур Ярослав Володимирович – доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Манзюк Василь Васильович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри господарського права юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Менджул Марія Василівна – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного права та процесу юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Мраз Станіслав – доктор юридичних наук, професор, ректор Університету Данубіус (м. Сладковічево, Словацька Республіка);

Ондрова Юлія – кандидат юридичних наук, доцент Університету імені П.Й. Шафарика (м. Кошице, Словацька Республіка);

Палінчак Микола Михайлович – доктор політичних наук, професор, декан факультету міжнародних економічних відносин ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Рогач Іван – кандидат юридичних наук, доцент, юридичний факультет Університету Данубіус (м. Сладковічево, Словацька Республіка);

Рогач Олександр Янович – доктор юридичних наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Фрідманський Роман Михайлович – кандидат юридичних наук, професор кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Чечерський Віктор Іванович – доктор юридичних наук, офіс Генерального прокурора.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet Вченою радою Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет», протокол № 11 від 22.12.2022 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія КВ № 21500-11300Р, видане Державною реєстраційною службою України 24.11.2014 р. Офіційний сайт видання: ***https://visnyk-juris-uzhnu.com/***

ISSN 2307-3322

© Ужгородський національний університет, 2022

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 6. ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

Асташева О.С., Чебан В.М. ШЛЯХИ РОЗВ'ЯЗАННЯ ПРОБЛЕМИ РОЗЛИВІВ НАФТИ В ЧОРНОМУ МОРІ У ЗВ'ЯЗКУ З РОСІЙСЬКОЮ ЗБРОЙНОЮ АГРЕСІЄЮ (НА ПРИКЛАДІ АМЕРИКАНСЬКОГО ТА МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ БОРОТЬБИ З РОЗЛИВАМИ НАФТИ)..... 7

Єрмоленко В.М., Слаута Г.А. ПОНЯТТЯ ТА ЮРИДИЧНИЙ ЗМІСТ КАРАНТИНУ ТВАРИН..... 12

Земко А.М., Пахолюк А.М. АГРАРНІ ФІНАНСОВІ ПРАВОВІДНОСИНИ: ПОНЯТТЯ І ВИДИ..... 17

Пахолок Ю.П. РОЛЬ МІЖНАРОДНОГО АГЕНТСТВА З АТОМНОЇ ЕНЕРГІЇ В ПРОЦЕСІ ЕКОЛОГІЧНОГО ОЗДОРОВЛЕННЯ РАДІОАКТИВНО ЗАБРУДНЕНИХ ТЕРИТОРІЙ..... 23

Петрецька Н.І. ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ..... 28

РОЗДІЛ 7. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Бліхар М.М. СЕМІОТИЧНА ПЕРСПЕКТИВА ДОКАЗОВОСТІ СУДОВИХ РІШЕНЬ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА..... 34

Булкат М. ІСТОРІОГРАФІЯ ДОКТРИНИ ДЕРЖАВНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ: ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ..... 39

Гарбінська-Руденко А.В., Данчук І.О., Дуброва А.В. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БЮДЖЕТНОГО КОНТРОЛЮ ЯК ВИДУ УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У БЮДЖЕТНОМУ ПРОЦЕСІ..... 43

Грищук А.Б. ПРИНЦИПИ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ..... 48

Гурковська К.А. ВЗАЄМОДІЯ ДІЛЬНИЧНИХ ОФІЦЕРІВ ПОЛІЦІЇ ТА ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ОФІЦЕРІВ ГРОМАДИ З ПІДРОЗДІЛАМИ ЮВЕНАЛЬНОЇ ПРЕВЕНЦІЇ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ..... 55

Дудко А.Г., Стрельченко О.Г. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОНЯТТЯ «МОБІНГУ»..... 60

Котельницька В.Л. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ФОРМИ ОЦІНЮВАННЯ СУДІВ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ СУДОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ..... 66

Новіков Н.Б. ЩОДО ПИТАННЯ РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВОГО РИНКУ: ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ЙОГО МЕТОДИ..... 72

Паславська Н.Т. ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВІДНОВЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ЮСТИЦІЇ В ЗАХІДНІЙ НІМЕЧЧИНІ ПІСЛЯ 1945 РОКУ..... 76

Сластьоненко О.О., Тістечок А.К. ЕФЕКТИВНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ШЛЯХОМ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ОПОДАТКУВАННЯ..... 81

Шило С.М. ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ..... 86

РОЗДІЛ 8. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Дульський О.Л. ПРАВОВІ ОСНОВИ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ СТОРОНОЮ ОБВИНУВАЧЕННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕНІ..... 94

Коваль М.М. СВІТОВІ ТЕНДЕНЦІЇ ДО ЗАГАЛЬНИХ ПІДХОДІВ ВІКТИМОЛОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ЗЛОЧИННОСТІ..... 101

Ленда О.В. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ НОРМАТИВНОГО ВИЗНАЧЕННЯ ОБ'ЄКТУ САМОВІЛЬНОГО ЗАЛИШЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ АБО МІСЦЯ СЛУЖБИ..... 105

Олєйніков Д.О., Сердечна А.Ю. НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ АНАЛІЗ ТЕРМІНІВ, ВИКОРИСТАНИХ В ДИСПОЗИЦІЇ СТ. 436-2 КК УКРАЇНИ..... 110

Яковлева В.С. ЗАПОБІГАННЯ ВТРУЧАННЮ У ДІЯЛЬНІСТЬ СУДОВИХ ОРГАНІВ..... 119

РОЗДІЛ 9. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Ракіпова І.В., Черноморченко К.В. НЕПОВНОЛІТНІЙ ПОТЕРПІЛИЙ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ПРЕДСТАВНИЦТВО ТА КОМУНІКАЦІЮ..... 124

РОЗДІЛ 10. СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

Заборовський В.В. ЩОДО ДОЦІЛЬНОСТІ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ОБОВ'ЯЗКОВОГО СТРАХУВАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ АДВОКАТА..... 130

Митрофанов І.І. МІСЦЕ ТА ЗНАЧЕННЯ СИСТЕМИ СУДОУСТРОЮ
В ПРАВООХОРОННІЙ ПОЛІТИЦІ ДЕРЖАВИ..... 137

РОЗДІЛ 11. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Буткевич О. ПРАВО ВІЙНИ ЯК ДЖЕРЕЛО СУЧАСНИХ ГАЛУЗЕЙ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА..... 143

Врублевська-Місюна К.М., Тичина В.П. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ
ЗАХИСТУ ІНФОРМАЦІЇ ПРО ОСОБУ..... 149

Задорожна С.М. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СПІВРОБІТНИЦТВА ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ
В РАМКАХ ЄС..... 155

Колотуха І.О. ОЗНАКИ КОМБАТАНТА. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ В КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНОГО ТА
ВНУТРІШНЬОДЕРЖАВНОГО ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ..... 161

Котляр О.І., Ковальова М.В. ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ НЕОБҐРУНТОВАНОГО
ЗБАГАЧЕННЯ У ЗАРУБІЖНИХ ПРАВОВИХ СИСТЕМАХ..... 167

Сироїд Т.Л., Фоміна Л.О. ОСВІТА З ПРАВ ЛЮДИНИ
ДЛЯ ПРЕДСТАВНИКІВ ЮРИДИЧНИХ ПРОФЕСІЙ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ..... 172

Цибульська О.Ю. СТАНДАРТИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ (DCFR)
В СФЕРІ РЕГУЛЮВАННЯ НЕДОГОВІРНИХ ЗОБОВЯЗАНЬ
ТА ПРОБЛЕМИ ЇХ ГАРМОНІЗАЦІЇ В СПАДКОВОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ..... 177

РОЗДІЛ 12. ПРАВОВА НАУКА ТА ПРАКТИКА

Берч В.В. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ
ПРОКУРАТУРИ: ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ..... 181

Бєлов Д.М., Бєлова М.В. СИСТЕМА ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА:
ДОКТИРИНАЛЬНІ ТА НОРМАТИВНІ ОСНОВИ..... 185

Бєлов Д.М., Швед І.І., Бєлова М.В. РЕАЛІЗАЦІЯ ОРГАНАМИ ПРОКУРАТУРИ ПРАВООХОРОННОЇ
ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ: МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ..... 192

Бисага Ю. НЕЗАЛЕЖНІСТЬ ЯК КЛЮЧОВИЙ ПРИНЦИП ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРАТУРИ:
ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ..... 196

Вознюк А. А., Будік І. М. РЕАЛІЗАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ УЧАСНИКІВ
ЗЛОЧИННИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЗА ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ,
ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН, ЇХ АНАЛОГІВ І ПРЕКУРСОРІВ..... 199

Калько Д.О. РОЗВИТОК НАУКОВОЇ ДУМКИ У СФЕРІ ПОРУШЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ НОРМ
БУДІВЕЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА..... 208

Макосій Ю.Д. ДО ПИТАННЯ ФУНКЦІОНАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ПРОКУРАТУРИ У
МЕХАНІЗМІ ЗАХИСТУ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА..... 214

Меленко О.В. СТОРОНИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЯК СУБ'ЄКТИ ДОКАЗУВАННЯ..... 220

Мех Ю.В., Горобець Д.Д., Головко В.Р. ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНЕ ПАРТНЕРСТВО
В СЕКТОРІ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ТА ФОРМИ..... 224

Туряниця В.В. ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ТА ПСИХОЛОГО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ
АСПЕКТИ ОСВІТИ СВІТУ ЯНА АМОСА КОМЕНСЬКОГО..... 232

Фесенко О., Козакова І.,Шнипко О. ДО ПИТАННЯ ПРО ЮРИДИЧНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
ЗА ВІЙСЬКОВІ ПРАВОПОРУШЕННЯ..... 237

Шкода В.М. СТАН ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МАТЕРІАЛЬНОГО НАПРЯМУ
СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ПРАЦІВНИКІВ МИТНИХ ОРГАНІВ..... 244

Гей К.В. АНАЛІЗ ПЕРЕВАГ ТА РИЗИКІВ ВПРОВАДЖЕННЯ МЕХАНІЗМУ СЕРЕДНЬОСТРОКОВОГО
БЮДЖЕТНОГО ПЛАНУВАННЯ В УКРАЇНІ..... 250

Пристай Р.А., Яворська І.М. ЗАХИСТ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ ПРИ УКЛАДЕННІ ЕЛЕКТРОННИХ
ДОГОВОРІВ В РАМКАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ..... 255

РОЗДІЛ 13. РЕЦЕНЗІЇ

Щербанюк О.В. РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ «БІКАМЕРАЛІЗМ ЯК ФОРМА КОНСТИТУЦІЙНОЇ
ДЕМОКРАТІЇ. ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ» С. 408,
ДОКТОРА ФІЛОСОФІЇ В ГАЛУЗІ ПРАВА ІРКЛІЄНКА АНДРІЯ ІГОРОВИЧА..... 262

CONTENTS

SECTION 6. LAND LAW; AGRICULTURAL LAW; ENVIRONMENTAL LAW; NATURAL RESOURCE LAW

Astasheva O.S., Cheban V.M. POSSIBLE ENVIRONMENTAL SOLUTIONS TO OIL SPILLS IN THE BLACK SEA DUE TO THE RUSSIAN INVASION (ON THE EXAMPLES OF THE U.S. AND INTERNATIONAL EXPERIENCE DEALING WITH OIL SPILLS)..... 7

Yermolenko V.M., Slauta G.A. CONCEPT AND LEGAL CONTENT OF ANIMAL QUARANTINE..... 12

Zemko A.M., Pakholiuk A.M. AGRARIAN FINANCIAL LEGAL RELATIONS: CONCEPTS AND TYPES..... 17

Pakholok Y.P. THE ROLE OF THE INTERNATIONAL ATOMIC ENERGY AGENCY IN THE PROCESS OF ECOLOGICAL REHABILITATION OF RADIOACTIVELY CONTAMINATED TERRITORIES..... 23

Petretska N.I. LEGAL PROVISION OF RATIONAL NATURE MANAGEMENT IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW..... 28

SECTION 7. ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW

Blihar M.M. SEMIOTIC PERSPECTIVE OF EVIDENCE OF COURT DECISIONS: ADMINISTRATIVE AND LEGAL CHARACTERISTICS..... 34

Bulkat M. HISTORIOGRAPHY OF THE DOCTRINE OF THE STATE ADMINISTRATION: GENERAL PRINCIPLES..... 39

Harbinska-Rudenko A., Danchuk I., Dubrova A. LEGAL REGULATION OF BUDGET CONTROL AS A TYPE OF MANAGEMENT ACTIVITY IN THE BUDGET..... 43

Hryshchuk A.B. PRINCIPLES OF ANTI-CORRUPTION EXAMINATION OF NORMATIVE LEGAL ACTS..... 48

Gurkovska K.A. INTERACTION BETWEEN PRECINCT POLICE OFFICERS AND COMMUNITY POLICE OFFICERS WITH UNITS OF JUVENILE PREVENTION IN THE FIELD OF PROTECTION OF CHILDREN'S RIGHT..... 55

Dudko A.G., Strelchenko O.H. ADMINISTRATIVE AND LEGAL CHARACTERISTICS OF THE CONCEPT OF «MOBBING»..... 60

Kotelnytska V.L. ADMINISTRATIVE AND LEGAL FORMS OF COURT EVALUATION IN THE CONDITIONS OF REFORMING THE JUDICIAL SYSTEM OF UKRAINE..... 66

Novikov N.B. AS TO THE ISSUE OF FINANCIAL MARKET REGULATION: STATE REGULATION AND ITS METHODS..... 72

Paslavska N.T. HISTORICAL AND LEGAL ASPECTS OF THE RESTORATION OF ADMINISTRATIVE JUSTICE IN WEST GERMANY AFTER 1945..... 76

Slastonenko O.O., Tistechok A.K. EFFECTIVE ENSURING ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE BY IMPROVING THE TAXATION SYSTEM..... 81

Shylo S.M. PECULIARITIES OF THE APPLICATION OF LEGISLATION ON THE PREVENTION OF CORRUPTION IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW..... 86

SECTION 8. CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; PENAL LAW

Dulskyi O. LEGAL BASIS FOR THE EVIDENCE GATHERING BY THE PROSECUTION IN CRIMINAL PROCEEDINGS..... 94

Koval' M.M. GLOBAL TRENDS IN GENERAL APPROACHES TO VICTIMOLOGICAL CRIME PREVENTION..... 101

Lenda O.V. PROBLEM ISSUES OF NORMATIVE DEFINITION FACILITY OF UNVOLUNTARILY LEAVING A MILITARY UNIT OR PLACE OF SERVICE..... 105

Oleynikov D.O., Serdechna A.Yu. SCIENTIFIC AND PRACTICAL ANALYSIS OF THE TERMS USED IN THE DISPOSITION OF ART. 436-2 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE..... 110

Yakovleva V.S. PREVENTION OF INTERFERENCE IN THE ACTIVITIES OF JUDICIAL BODIES..... 119

SECTION 9. CRIMINAL PROCESS AND CRIMINAL SCIENCE; JUDICIAL EXPERTISE; OPERATIONAL EXPLORATION ACTIVITY

Rakipova I.V., Chernomorchenko K.V. JUVENILE VICTIM IN CRIMINAL PROCEEDINGS: ENSURING THE RIGHT TO REPRESENTATION AND COMMUNICATION..... 124

SECTION 10. JUDICIARY; PROSECUTOR'S OFFICE AND LAWYER

Zaborovskyy V.V. REGARDING THE EXPEDIENCY OF INTRODUCING MANDATORY INSURANCE OF CIVIL LIABILITY OF A LAWYER....130

Mitrofanov I.I. THE PLACE AND SIGNIFICANCE OF THE JUDICIAL SYSTEM IN THE LAW ENFORCEMENT POLICY OF THE STATE....137

SECTION 11. INTERNATIONAL LAW

Butkevych O. THE LAW OF WAR AS A SOURCE OF CONTEMPORARY BRANCHES OF INTERNATIONAL LAW....143

Vrublevska-Misiuna K., Tychyna V. INTERNATIONAL LEGAL PROTECTION STANDARDS PERSONAL INFORMATION....149

Zadorozhna S.M. LEGAL REGULATION OF ENFORCEMENT COOPERATION WITHIN THE EU....155

Kolotukha I.O. SIGNS OF A COMBATANT. COMPARATIVE ANALYSIS IN THE CONTEXT OF INTERNATIONAL AND DOMESTIC ARMED CONFLICTS....161

Kotlyar O.I., Kovalyova M.V. COMPARATIVE ANALYSES OF UNJUST ENRICHMENT LAW IN THE FOREIGN LEGISLATION SYSTEMS....167

Syroid T.L., Fomina L.O. HUMAN RIGHTS EDUCATION FOR REPRESENTATIVES OF LEGAL PROFESSIONS: INTERNATIONAL LEGAL ASPECT....172

Tsybulska O.Yu. STANDARDS OF THE EUROPEAN UNION (DCFR) IN THE SPHERE OF REGULATION OF NON-CONTRACTUAL OBLIGATIONS AND PROBLEMS OF THEIR HARMONIZATION IN THE INHERITANCE LAW OF UKRAINE....177

SECTION 12. LEGAL SCIENCE AND PRACTICE

Berch V.V. CONSTITUTIONAL AND LEGAL BASIS OF THE ORGANIZATION AND FUNCTIONING OF THE PROSECUTOR'S OFFICE: GENERAL PROVISIONS....181

Byelov D., Bielova M.V. SYSTEM OF PROTECTION OF RIGHTS AND FREEDOMS HUMAN AND CITIZENS: DOCTRINAL PRINCIPLES....185

Byelov D.M., Shved I.I., Bielova M.V. IMPLEMENTATION OF THE LAW ENFORCEMENT FUNCTION OF THE STATE BY THE PROSECUTOR'S OFFICE: A MECHANISM FOR ENSURING CONSTITUTIONAL SECURITY....192

Bysaha Yu. INDEPENDENCE AS A KEY PRINCIPLE OF PROSECUTION ACTIVITIES: GENERAL PRINCIPLES OF IMPLEMENTATION....196

Vozniuk A., Budik I. IMPLEMENTATION OF CRIMINAL RESPONSIBILITY OF MEMBERS OF CRIMINAL ORGANIZATIONS FOR CRIMES IN THE FIELD OF TRAFFICKING IN NARCOTIC DRUGS, PSYCHOTROPIC SUBSTANCES, THEIR ANALOGUES AND PRECURSORS....199

Kalko D. DEVELOPMENT OF SCIENTIFIC THOUGHT IN THE FIELD OF VIOLATION OF ENVIRONMENTAL STANDARDS OF BUILDING LEGISLATION....208

Makosiy Yu. D. ON THE QUESTION OF THE FUNCTIONAL PURPOSE OF THE PROSECUTOR'S OFFICE IN THE MECHANISM OF PROTECTION OF CONSTITUTIONAL RIGHTS AND FREEDOMS OF MAN AND CITIZEN....214

Melenko O.V. PARTIES TO CONSTITUTIONAL PROCEEDINGS AS SUBJECTS OF PROOF....220

Mekh Y.V., Horobets D.D., Golovko V.R. STATE-PRIVATE PARTNERSHIP IN THE SECURITY SECTOR OF UKRAINE: BASIC PRINCIPLES AND FORM....224

Turyanytsia V.V. PHILOSOPHICAL-LEGAL AND PSYCHOLOGICAL CULTURAL ASPECTS OF EDUCATION OF THE WORLD OF JOHN AMOS KOMENSKY....232

Fesenko O., Kozakova I., Shnypko O. ON THE ISSUE OF LEGAL LIABILITY FOR WAR CRIMES....237

Shkoda V.M. THE STATE OF LEGAL REGULATION OF THE MATERIAL DIRECTION OF SOCIAL PROTECTION FOR CUSTOMS OFFICIALS....244

Gay K.V. ANALYSIS OF THE ADVANTAGES AND RISKS OF THE IMPLEMENTATION OF THE MEDIUM-TERM BUDGET PLANNING MECHANISM IN UKRAINE....250

Prystai R.A., Yavorska I.M. CONSUMER RIGHTS PROTECTION IN DIGITAL CONTRACTS WITHIN THE FRAMEWORK OF THE EUROPEAN UNION....255

SECTION 13. REVIEWS

Shcherbanyuk O.V. REVIEW OF THE MONOGRAPH «BICAMERALISM AS A FORM OF CONSTITUTIONAL DEMOCRACY. COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS» DOCTOR OF PHILOSOPHY IN THE FIELD OF LAW ANDRIYA IHOROVYCHA IRKLIENKA....262

РОЗДІЛ 6. ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

УДК 341
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.33

POSSIBLE ENVIRONMENTAL SOLUTIONS TO OIL SPILLS IN THE BLACK SEA DUE TO THE RUSSIAN INVASION (ON THE EXAMPLES OF THE U.S. AND INTERNATIONAL EXPERIENCE DEALING WITH OIL SPILLS)

Асташева О.С.,
студентка Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка
astashevaalex@gmail.com

Чебан В.М.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри процесуального права Чернівецького національного університету імені Федьковича
суддя Шевченківського районного суду міста Чернівці,
членкиня Ради Суддів України
v.cheban@chnu.edu.ua

Асташева О.С., Чебан В.М. Шляхи розв'язання проблеми розливів нафти в Чорному морі у зв'язку з російською збройною агресією (на прикладі американського та міжнародного досвіду боротьби з розливами нафти).

Чорне море є внутрішнім морем, тобто ізольованим від Світового океану. Беручи до уваги те, що Чорне море з'єднано лише з Середземним морем через Турецькі протоки, воно є дуже екологічно вразливим. Збройний конфлікт незмінно негативно впливає на стан довкілля. Розливи нафти, які сталися через російське вторгнення, радикально змінили екосистему Чорного моря, а згодом будуть серйозно загрожувати його біорізноманітності та екосистемі усього узбережжя в цілому. Протягом останніх 20-30 років, ще до повномасштабного російського вторгнення, фахівці Українського наукового центру екології моря спільно з проектом EMBLAS були глибоко стурбовані змінами в Чорному морі.

Ще більш разючі зміни в екосистемі Чорного моря відбулися в червні 2022 року, коли російські війська націлили на покинутий вантажний танкер, що дрейфував у північній частині Чорного моря дві протикорабельні ракети [1]. Судно було завантаженим близько 600 тоннами дизельного палива і таким чином покинуті танкери з тисячами бочок дизельного палива стали «екологічною бомбою уповільненої дії» в акваторії Чорного моря [2].

Що стосується існуючої нормативної бази з захисту Чорного моря, то в 1992 році шість прибережних країн (Болгарія, Грузія, Румунія, Російська Федерація, Туреччина та Україна) підписали та ратифікували Конвенцію про захист Чорного моря від забруднення. Відтоді Комісія із захисту від забруднення Чорного моря відповідає за стале управління Чорним морем. Реальна ефективність цієї Комісії виявилася дуже низькою з огляду на те, що з 24 лютого 2022 року не було прийнято жодного акту щодо збереження Чорного моря в умовах російського вторгнення.

Дійсно, закони про збройні конфлікти також забезпечують певний правовий захист природи, хоча ці закони неоднозначні та мають суворі обмеження. Наприклад, є щойно ухвалений проєкт принципів збереження навколишнього середовища у зв'язку зі збройним конфліктом Комісією з міжнародного права ООН. Реальна ефективність цього проєкту на цей момент є невідомою.

Таким чином, за відсутності адекватних міжнародних механізмів для негайного усунення розливів нафти, варто взяти до уваги добре сформовану систему реагування федерального уряду США для протидії та боротьби з викидами нафти у судноплавні води. Ця система є надзвичайно ефективною, оскільки функціонує через добре сформовану спільну мережу федеральних, штатних і локальних державних установ. Україні бракує такої скоординованої співпраці, і тому державні органи не можуть належним чином відреагувати на значне забруднення Чорного моря.

Таким чином, ми, по-перше, розкриємо існуючі міжнародні механізми боротьби з розливами нафти, та, по-друге, проаналізуємо урядову політику США з боротьби з розливами нафти на прикладі розливу нафти Exxon Valdez, застосувавши його до існуючої природоохоронної політики в Україні. Тобто, метою статті є визначення того, як існуючі міжнародні механізми можуть захистити навколишнє середовище Чорного моря, які є правові прогалини в механізмах міжнародного та українського правового реагування. Іншою метою є визначити, як урядова політика США впоралася з розливами нафти, щоб запропонувати шляхи більш ефективної співпраці для української урядової політики з боротьби з забрудненням.

Ключові слова: розлив нафти в Чорному морі, російське вторгнення, розлив нафти Exxon Valdez, вчинення екоциду, система реагування США, ефективна співпраця відомств (агенств), інститут On-Scene Coordinators (OSC).

Astasheva O.S., Cheban V.M. Possible environmental solutions to oil spills in the Black Sea due to the Russian invasion (on the examples of the U.S. and international experience dealing with oil spills).

The Black Sea is an inland sea, that is basically isolated from the World Ocean. Even though it is connected only with the Mediterranean Sea through the Turkish Straits, the Black Sea is very environmentally vulnerable. Armed conflict invariably has a negative impact on nature. Oil spills that happened because of Russian invasion have radically changed the ecosystems of the Black Sea, and subsequently seriously threatened its biodiversity, and ecosystem as a whole. During the last 20-30 years, even before the full-scale Russian invasion, specialists of the Ukrainian Scientific Center for Marine Ecology, together with the EMBLAS project, were deeply worried about changes in the Black Sea [1].

Even more rapid change in the Black Sea ecosystem happened in June 2022 when Russian forces used two anti-ship missiles to target an abandoned cargo tanker adrift in the northern Black Sea. The vessel was loaded with around 600 tons of diesel fuel. The abandoned tankers, with thousands of barrels of diesel fuel, constituted an “environmental time bomb [2].”

As to the existing framework, in 1992, six coastal countries (Bulgaria, Georgia, Romania, the Russian Federation, Turkey and Ukraine) signed and ratified the Convention on the Protection of the Black Sea from Pollution. Since then, the Black Sea Pollution Protection Commission has been responsible for the sustainable management of the Black Sea. The real effectiveness of this Commission turned out to be very low considering the fact that not a single act was adopted for the preservation of the Black Sea in terms of Russian invasion since February 24th 2022.

Indeed, there is some legal protection for nature under the laws of armed conflict too, although these laws are ambiguous and have strict limitations. For instance, there is a set of Draft Principles for environmental preservation in relation to armed conflict, which was just adopted by the UN International Law Commission.

Thus, in the absence of adequate international mechanisms to address oil spills immediately, it is worth to take into account well established US Response System as the federal government mechanism to respond to discharges of oil into navigable waters of the US. While this system functions through a cooperative network of federal, state, and local agencies, Ukraine lacks this coordinated cooperation, and cannot respond properly to the significant contamination of the Black Sea.

Thus, we will reveal the existing international mechanisms to combat oil spills. Then, we will mainly focus on US Governing policies that deal with oil spills on the Exxon Valdez oil spill example, applying it to the existing policies in Ukraine.

Key words: oil spill in the Black Sea, Russian invasion, Exxon Valdez oil spill, the commission of ecocide, US Response System, effective cooperation of agencies, the institute of On-scene Coordinators (OSCs).

The question under study has not been thoroughly elaborated yet due to the absence of precedents in the ecocide in the Black Sea and the ambiguous international framework on this issue. As of November 2022, the Prosecutor’s Office of Ukraine is investigating 10 criminal cases related to the commission of ecocide by

the Russian military, for example, according to the State Environmental Inspection, at least 50,000 dolphins died in the waters of the Black Sea [3].

The purpose of the Article is to determine, how the existing international framework can protect the Black Sea environment, what are the legal gaps in the mechanisms of international and internal Ukrainian protection. Another purpose is to determine how US Governing policies dealt with oil spills to suggest ways of more efficient cooperation for Ukrainian Governing policies.

On 25 February Russian warships shelled a small (2200 ton) Moldovan-flagged fuel oil tanker and set it ablaze. The tanker remained drifting until July 2022, when it was hit during an airstrike by a Russian Kh-3 missile. The Naval Institute Guide to World Naval Weapon Systems found there is no obvious military justification for this attack, and Russia should have been prohibited from striking it based on environmental concerns [4]. Under the Rome Statute, an attack causing "widespread, long-term and severe damage to the natural environment which would be clearly excessive in relation to the concrete and direct overall military advantage anticipated" is a war crime that falls within jurisdiction of the International Criminal Court [5].

Also, The San Remo Manual on International Law Applicable to Armed Conflicts at Sea recognizes "damage to or destruction of the natural environment" as part of the definition for "collateral damage [6]." Firstly, it forbids the use of the marine environment as an instrument of warfare. Secondly, it prohibits making the marine environment an object of attack during an armed conflict at sea.

As to the most recent instruments protecting marine ecology during armed conflicts, the WCEL Specialist Group on Peace, Security and Conflict has been working on the International Law Commission (ILC) [7] programme drafting the Protection of the Environment in relation to Armed Conflict act. In May 2022 the ILC adopted the final version of 27 Draft Principles [8], sending them to the General Assembly for final consideration before adoption.

The most important part there was the post-conflict one, where obligations of environmental remediation, liability and cooperation are covered. These issues are generally omitted, and subsequently, they are being exclusive in the current Russian invasion. We will not delve into the analysis of this document, as the final version of it is not adopted yet. However, it may serve as a vital instrument to respond to discharges of oil into waters of the Black Sea.

During the Vietnam War's Operation the U.S. sprayed over 20 million gallons of herbicides covering over 4 million acres of land in the span of a decade [9]. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Protocol I relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts of 8 June 1977 declare, that the environment can be protected too as the victim of warfare. It also states, that attacks against the natural environment by way of reprisals are prohibited [10], which is customary international law recognized by the ICRC [11]. Both Russia and Ukraine are bound by abovementioned international instruments without any reservations.

Article 55 of Additional Protocol I to the 1949 Geneva Conventions applies to the destruction resulting in oil spills into the sea leading to extensive damage such as fueling oil tanker by Russian armed forces. The Commentary to Additional Protocol I indicates that there were delegations which wanted the heightened protection of Article 56's "works or installations containing dangerous forces" to apply to "oil production installations and storage facilities for oil products."

For instance, when Iraqi forces leaked over 240 million gallons of oil into the Persian Gulf in 1991, it was one of the worst environmental disasters [12]. Therefore, UN resolution 47/34 about environmental damage and depletion of natural resources was adopted in 1993 to prevent situations of the release and waste of crude oil into the sea during conflicts [13].

The ICRC's customary Rule 43 states that "Launching an attack against a military objective which may be expected to cause incidental damage to the environment which would be excessive in relation to the concrete and direct military advantage anticipated is prohibited [11]." In the case of shelling oil tanker in the Black Sea, military objective requirement was not covered. Even in the case if there was a military advantage, ICRC Rule 45 still applies, stating that the use of methods or means of warfare that are intended, or may be expected, to cause widespread, long-term and severe damage to the natural environment is prohibited.

Now, we will mainly focus on the possible solutions of oil spills taken into consideration US Governing practice. We are going to consider US Governing policies that dealt with oil spills based on the Exxon Valdez oil spill example.

The U.S. Environmental Protection Agency's Oil Spill Program plays an important role in protecting the environment through prevention of, preparation for, and response to oil spills. U.S. organizations such as EPA Regions III and V, the EPA Environmental Response Team, the EPA Office of Research and Development,

the U.S. Fish and Wildlife Service, the State of Alaska Department of Environmental Conservation, the State of Wisconsin Department of Natural Resources, the University of California Wildlife Health Center, and BP Amoco Corporation are ones dealing with problems of oil spills [14].

Without careful planning and clear organization, efforts to deal with large oil spills could be slow, ineffective. In the US, the system for organizing responses to major oil spills is called the National Response System. In Ukraine there is no system for organizing responses to oil spills. In contrast to effective cooperation of the US agencies, the interaction between the Ukrainian State Environmental Inspection and the Administration of Sea Ports of Ukraine is not established. For example, when there was an oil spill in 2020, the Seaports Administration knew about this incident and did not inform the Ukrainian State Environmental Inspection about it [15]. In this way, it is not possible to effectively build the interaction of governmental structures without a clear understanding of their functions. Thus, we recommend to establish a consistent legal practice of cooperation to combat oil spills effectively based on the US model.

In this regard, we suggest to create a structure responsible for directing response actions and coordinating all other efforts at the scene of a discharge or spill. In the US it is called On-scene Coordinators (OSCs), that have the most prominent role in the National Response System. OSCs work in partnership with other federal, state, local, and private response agencies, providing support and information to regional response committees. Four federal agencies have staff that serve as OSCs: the Coast Guard, the U.S. Environmental Protection Agency (EPA), the U.S. Department of Energy, and the U.S. Department of Defense.

OSCs are stationed in locations across the country to allow for quick and efficient response to spills.

The OSC is responsible for four main tasks during an oil spill response:

(1) assessment, which consists of evaluation of the size, nature and potential hazards of a spill,

(2) monitoring of actions being taken to control and clean up a spill to make sure they are appropriate,

(3) response assistance, during which is indicated whether extra assistance is being needed,

(4) reporting on OSC is required to file a summary report that outlines the actions taken to remedy the spill [14].

The Exxon Valdez oil spill although being catastrophic, enabled the US federal government to crecoopate strategy to respond to oil spills effectively. The lessons they learned have helped to prevent more oil spills and response when spills do occur. The OSC, in cooperation with the Exxon Corporation, established several goals for the response. The most important goal was to prevent additional spilling of oil. For this purpose, the Exxon company opened a communications network that allowed information about the spill and the cleanup efforts to be shared with state and federal government officials, private company representatives, and others who were interested in the events surrounding the spill. This set an important precedent, how private companies partly responsible for spills, cooperate with federal government.

Conclusion. We can regard sinking the tank as environmental time bomb, due to the fact of a significant initial contamination of the Black Sea. That very quickly destroys the marine ecosystem, thus the damage done by an oil tanker spill is catastrophic.

The ICRC's customary Rule 43 clearly states that if sinking of oil tanker for military purposes causes environmental damage that does not meet necessity and proportionality, it is prohibited. There was no military advantage in striking fuel oil tanker in the Black Sea. Thus, in the absence of adequate international mechanisms to address oil spills immediately, it is worth to take into account well established US Response System as the federal government mechanism to respond to discharges of oil into navigable waters of the US. While this system functions through a cooperative network of federal, state, and local agencies, Ukraine lacks this kind of system, and cannot respond properly to the significant contamination of the Black Sea.

The primary mission of the US Response System is to provide support to state and local response activities. We recommend to establish a consistent legal practice of cooperation to combat oil spills effectively based on the US model, especially the institute of On-scene Coordinators (OSCs), which works in partnership with other federal, state, local, and private response agencies, providing support and information to regional response committees to respond to oil spills effectively. The Exxon Valdez oil spill enabled the US federal government to create strategy to respond to oil spills together with private companies. The lessons learned during combating Exxon Valdez oil spill have helped to prevent more oil spills and response when spills do occur.

Our environment is precious. We have a duty to steward it well. Thus, it is important to put more effort in creation of the developed governmental institutes that can respond to ecological disasters efficiently based on the examples of more developed States such as the US to fulfill international standards.

References:

1. Екологічний моніторинг, Стале управління водними ресурсами , ‘Як за останні 20–30 років змінився стан Чорного моря?’ (*Міністерство захисту довкілля і природніх ресурсів*, 17 Лютого 2022) URL*:* https://mepr.gov.ua/news/38961.html (12.11.2022).
2. ‘Occupiers hit Moldavian tanker ‘Millennial Spirit’ with missile, drifting with remains of diesel fuel on board in Black Sea, remains of cargo burning – task force’ (*Interfaxcomua*, 7 липня 2022) URL*:* https://interfax.com.ua/news/general/844365.html (12.11.2022).
3. Анна(Анетт) Абрамова, ‘Внаслідок дій російських військових у Чорному морі загинуло 50 тисяч дельфінів’ (*Свідомі*, 6 листопада 2022) URL*:* https://svidomi.in.ua/page/vnaslidok-dii-rosiiskykh-viiskovykh-u-chornomu-mori-zahynulo-50-tysiach-delfiniv (12.11.2022).
4. Mark Jessup, ‘UKRAINE SYMPOSIUM – OIL TANKERS AS “ENVIRONMENTAL TIME BOMBS,” OR NOT’ (*Lieber Institute West Point* , Aug 12, 2022) URL*:* https://lieber.westpoint.edu/oil-tankers-environmental-time-bombs-or-not/#:~:text=The%20Millennial%20Spirit%20is%20a%20small%20%282200%20ton%29,Russian%20warships%20shelled%20her%20and%20set%20her%20ablaze. (12.11.2022)
5. ‘International Criminal Court’ (*Rome Statute of the International Criminal Court*) URL*:* https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RS-Eng.pdf (12.11.2022)
6. International institute of humanitarian law, San Remo Manual on International Law Applicable to Armed Conflicts at Sea (Cambridge University Press 2010) URL*:* https://www.cambridge.org/core/books/san-remo-manual-on-international-law-applicable-to-armed-conflicts-at-sea/E8C865A3FFD433AC0F3DF7E02950ED70 (12.11.2022).
7. ‘Analytical Guide to the Work of the International Law Commission’ (*Protection of the environment in relation to armed conflicts*, 2011) URL*:* https://legal.un.org/ilc/guide/8_7.shtml (12.11.2022).
8. ‘Protection of the environment in relation to armed conflicts Texts and titles of the draft preamble and the draft principles adopted by the Drafting Committee on second reading’ (*United Nations A/CN4/L968 General Assembly*, 4 July–5 August 2022) URL*:* https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/LTD/G22/348/04/PDF/G2234804.pdf?OpenElement (12.11.2022).
9. ‘Agent Orange ‘ (*HISTORYCOM EDITORS*, May 16, 2019) URL*:* https://www.history.com/topics/vietnam-war/agent-orange-1 (12.11.2022).
10. ICRC, ‘Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), 8 June 1977’ (*PROTECTION OF THE NATURAL ENVIRONMENT*, 8 June 1977) URL*:* https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Article.xsp?documentId=E20CAD5E1C078E94C12563CD0051DD24&action=OpenDocument (12.11.2022).
11. *ICRC*, ‘Official Comment to Rule 43 Application of General Principles on the Conduct of Hostilities to the Natural Environment’ (*ICRC*, 26 листопада 2020) URL*:* https://ihl-databases.icrc.org/customary-ihl/eng/docs/v1_rul_rule43 (12.11.2022).
12. Dan Balz Rick Atkinson, IRAQ DUMPING FLOOD OF OIL INTO GULF, US SAYS’ (*ICRC*, January 26, 1991) URL*:* https://ihl-databases.icrc.org/customary-ihl/eng/docs/v1_rul_rule43 (12.11.2022).
13. *UN General Assembly,* ‘Protection of the environment in times of armed conflict: resolution / adopted by the General Assembly’ (*UN General Assembly (47th sess : 1992-1993)*, 1993) URL*:* https://digitallibrary.un.org/record/158808?ln=en (12.11.2022).
14. Epa understanding oil spills and oil spill response, ‘Responding To Oil Spills: The National Response System’ (*EPA Office of Emergency and Remedial Response*, December 1999) URL: https://www.epa.gov/emergency-response/understanding-oil-spills-and-oil-spill-response> (12.11.2022).
15. Андрій Мальований голова Держекоінспекції, ‘»Розлив нафти в Чорному морі»: Адміністрація морських портів України не повідомила Держекоінспекцію про екологічне лихо’ (*Державна екологічна інспекція України*, 26 листопада 2020) URL https://www.dei.gov.ua/posts/1209 (12.11.2022).

УДК 349.42: 349.6
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.34

ПОНЯТТЯ ТА ЮРИДИЧНИЙ ЗМІСТ КАРАНТИНУ ТВАРИН

Єрмоленко В.М.,
доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України,
завідувач кафедри аграрного, земельного та
екологічного права ім. академіка В.З. Янчука,
ORCID: 0000-0002-4295-4158
vemlaw@gmail.com

Слаута Г.А.,
аспірантка кафедри аграрного, земельного та
екологічного права ім. академіка В.З. Янчука,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України
ORCID: 0000-0002-8123-0734
slautaanna12@gmail.com

Єрмоленко В.М., Слаута Г.А. Поняття та юридичний зміст карантину тварин.
У статті розглянуто питання формування юридичного змісту поняття карантину тварин. Підкреслюється важливість формування понятійно-категорійного апарату кожного наукового юридичного дослідження на фоні фактичної відсутності теоретичних розвідок у царині карантину тварин, завдяки чому виникає необхідність звернення до розкриття юридичного змісту цього поняття. У межах дослідження застосовано діалектичний метод сходження від абстрактного до конкретного, тобто від терміну «карантин» до поняття «карантин тварин», а також логічний прийом визначення карантину тварин через найближчий рід і видові відмінності, який зводиться до відшукування найближчого роду для поняття, що визначається, і характерних ознак, які є тільки у цього виду предметів і відсутні у всіх інших видів предметів, що входять до найближчого роду. Родовим при цьому є поняття карантину, а видовим – карантину тварин. Наголошено на порушенні зазначених логічних засад у чинному законодавстві, зокрема щодо формування суміжної лексичної конструкції карантину рослин. Вказано, що основою формування видового поняття карантину тварину є базове поняття тварин як живих істот, у зв'язку з чим виокремлено зовнішні та внутрішні ознаки їх відмінності від людини. Звернено увагу на закріплення у законодавстві визначення карантину тварин як особливого правового режиму, який застосовується у відповідних зонах. Зроблено висновок, що законодавчі формулювання сходяться у розумінні карантину тварин як правового режиму, однак розходяться у визначенні характеру і змісту таких правових режимів. У одному випадку карантин тварин розкривається через сферу застосування (функціональний аспект – залежно від виду діяльності), тоді як в іншому – через діяльність суб'єктів державного управління (інституційний аспект). Вказано на пріоритетність функціонального аспекту при розкритті юридичного змісту карантину тварин.

Ключові слова: карантин, карантин тварин, правовий режим карантину тварин, ліквідація епізоотій, функціональний аспект карантину тварин, інституційний аспект карантину тварин.

Yermolenko V.M., Slauta G.A. Concept and legal content of animal quarantine.
The article deals with the issue of forming the legal content of the concept of animal quarantine. The importance of the formation of the conceptual and categorical apparatus of each scientific legal study against the background of the actual absence of theoretical research in the field of animal quarantine is emphasized, due to which there is a need to turn to the disclosure of the legal meaning of this concept. Within the scope of the research, the dialectical method of moving from the abstract to the concrete, i.e. from the term «quarantine» to the concept of «quarantine of animals» is applied, as well as the logical method of defining the quarantine of animals through the nearest genus and species differences, which is reduced

to the search for the nearest genus for the defined concept, and characteristic features that are present only in this type of objects and are absent in all other types of objects that are part of the closest genus. At the same time, the concept of quarantine is generic, and the concept of quarantine of animals is specific. The violation of the specified logical principles in the current legislation, in particular regarding the formation of the adjacent lexical construction of plant quarantine, is emphasized. It is indicated that the basis of the formation of the specific concept of animal quarantine is the basic concept of animals as living beings, in connection with which the external and internal signs of their difference from humans are distinguished. Attention has been paid to enshrining in the legislation the definition of animal quarantine as a special legal regime, which is applied in the relevant zones. It was concluded that the legislative formulations agree in the understanding of animal quarantine as a legal regime, but differ in defining the nature and content of such legal regimes. In one case, the quarantine of animals is revealed through the scope of application (functional aspect – depending on the type of activity), while in the other - through the activities of state administration subjects (institutional aspect). The priority of the functional aspect when revealing the legal content of animal quarantine is indicated.

Key words: quarantine, animal quarantine, legal regime of animal quarantine, elimination of epizootics, functional aspect of animal quarantine, institutional aspect of animal quarantine.

Постановка проблеми. Методологічною основою будь-якого наукового дослідження є передусім створення належного понятійного апарату. За висновком М.І. Панова, чим глибше і досконаліше розроблені (сформовані) правові поняття і категорії юридичної науки, тим досконаліше саме позитивне право як таке, тим точніше і якісніше воно здатне регулювати відповідні суспільні відносини. Ось чому проблема формування понять і категорій юридичної науки є найважливішим її завданням та власним призначенням. По суті, правова наука може бути визнана як така лише тоді, коли не тільки концептуально сформовані й обґрунтовані її теоретичні підвалини, а й розроблений категоріально-понятійний апарат цієї науки [1, с. 51]. Наведений загальнотеоретичний висновок має безумовне методологічне значення для галузевих досліджень. Ґрунтоутворювальною категорією нашого дослідження є поняття карантину, яке разом з уточнюючим посиланням на тварин формують базисну юридичну конструкцію. При цьому, якщо визначення карантину є загальним, яке має спільні ознаки для людей, рослин і тварин, вказівка на тварин звужує сферу його застосування. За дослідженням А. Полешко, за наявності полісемії (багатозначності) терміну саме словосполучення дозволяє «відсікти» значення, які не відповідають поняттю, про яке цього разу йдеться. У словосполученні й досягається необхідна точність та однозначність [2, с. 34]. Таким чином, у словосполученні «карантин тварин» відбувається уточнення первісного широкого значення карантину саме для тваринництва.

Стан дослідження проблеми. На жаль, безпосередньо темі карантину тварин у юридичній науці не присвячено належної уваги. Загальні засади карантину тварин розглянуто в енциклопедичній статті О.В. Гафурової, розміщеній у 16 томі Великої української юридичної енциклопедії [3]. При цьому авторка виходила з легального визначення цього поняття на фоні відсутності доктринальних положень щодо його змістовного наповнення.

Звідси, ***метою статті*** є з'ясування змісту поняття карантину тварин для поглиблення і розвитку категорійно-понятійного апарату сфери карантинних відносин.

Виклад основного матеріалу. Слово «карантин» (фр. guarante – сорок) первісно означало «сорок (днів)», які звичайно тривала ізоляція під час захворювання [4, с. 386]. Пізніше воно трансформувалося у полісемічний термін зі значенням: 1) ізоляція інфекційних хворих, а також осіб, які з ними контактували; 2) санітарний пункт для перевірки людей, суден та товарів, які прибувають із місцевостей, де була поширена епідемія [5, с. 503-504]. Водночас з наведеного помітно, що карантин початково застосовувався тільки до масових інфекційних захворювань людей. Наразі ж первісний ареал застосування карантину розширився за рахунок тварин і рослин [6, с. 416], роблячи термін «карантин» родовим, а карантини людей, тварин і рослин – видовими поняттями. Як наслідок, поєднання у одному словосполученні різних термінів «карантин» і «тварини» вбачається важливим уточнювальним моментом словотворення і одночасно обмеженням сфери застосування.

Звідси, для визначення карантину тварин доцільно застосувати логічний прийом визначення поняття через найближчий рід і видові відмінності, який зводиться до відшукування найближчого роду для поняття, що визначається, і характерних ознак, які є тільки у цього виду предметів і відсутні у всіх інших видів предметів, що входять до найближчого роду [7, с. 240-241]. Разом з тим, у діючому законодавстві спостерігається порушення зазначеного логічного прийому, зокрема

щодо карантину рослин. Так, у ст. 1 Закону України «Про карантин рослин» [8] розкривається зміст термінів «карантин» і «карантин рослин». При цьому карантином визнається утримання об'єктів регулювання у визначених місцях для проведення їх моніторингу або подальшого інспектування, фітосанітарної експертизи та/або обробки. Однак, попри задекларований загальний рівень, надане визначення не несе родового навантаження, адже посилання на фітосанітарну експертизу одразу ж переводить його на видовий рівень карантину рослин. І, навпаки, надане у цій же статті визначення карантину рослин як системи заходів, спрямованих на запобігання занесенню та/або поширенню регульованих шкідливих організмів або забезпечення контролю за ними (локалізації), за своїм змістом має родовий характер, бо не містить жодної видової ознаки, адже це визначення досить легко накладається на будь-який з існуючих різновидів карантину. У наявності порушення логічних засад формування правничої термінології, коли розкриття видового поняття карантину рослин було здійснене через ознаки родового поняття карантину, тоді як карантину – через видові ознаки карантину рослин.

Щодо карантину тварин, то визначальним поняттям є видовий термін «тварини», видові відмінності (ознаки) якого треба визначити. Передусім варто зазначити, що розкриття поняття тварин у інтерпретаційних мовних джерелах також не позбавлене певних дискусійних моментів. Так, у тлумачній літературі сучасної української мови під твариною розуміється будь-яка істота на відміну від рослини чи людини [6, с. 1233]. Водночас у тому ж самому словнику істотою визнається лише людина і тварина [6, с. 404], тобто жодним чином не рослина.

Звернення до спеціальної енциклопедичної літератури дає змогу визначити тварин як живих істот, наділених матеріальними ознаками гетеротрофії (харчування готовими органічними сполуками), рухливої активності, метаболізму, наявності функціональних систем органів, нервової системи і почуттів [9, с. 111]. На фоні наведених спільних з людиною видових ознак, що відрізняють їх від рослин, головною ознакою тварин як істот є їх відмінність від людини не тільки за зовнішньою формою, а й за внутрішньою ознакою відсутності здатності до осмислених дій, до розумової діяльності в цілому. Саме ці ознаки визначають взаємне розташування людей і тварин, як істот, у суб'єктно-об'єктному складі карантинних правовідносин.

Щодо карантину тварин в цілому, то його визначення віднайшло відповідне закріплення у законодавстві як особливого правового режиму, який застосовується в інфікованій та буферній зонах і в разі необхідності – у зоні спостереження з метою локалізації спалаху хвороби тварин і ліквідації такої хвороби згідно із законами, відповідними ветеринарно-санітарними заходами та нормативно-правовими актами (ст. 1 чинного Закону України «Про ветеринарну медицину» [10]). Разом з тим у Положенні про функціональну підсистему захисту сільськогосподарських тварин і рослин єдиної державної системи запобігання і реагування на надзвичайні ситуації техногенного та природного характеру (п. 2) [11] карантин тварин розглядається як правовий режим діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, спрямований на локалізацію і ліквідацію спалахів небезпечних інфекційних захворювань тварин, що допускає встановлення передбачених законодавством тимчасових обмежень у здійсненні прав фізичних і юридичних осіб з покладанням на них додаткових обов'язків.

Як бачимо, наведені формулювання сходяться у розумінні карантину тварин як правового режиму, однак розходяться у визначенні характеру і змісту таких правових режимів. У Законі України «Про ветеринарну медицину» – це особливий правовий режим, тоді як у підзаконному акті (покликаному деталізувати, конкретизувати загальні положення закону) – це просто правовий режим. За змістом у першому випадку карантин тварин розкривається через сферу застосування, тоді як в іншому – через діяльність суб'єктів державного управління і господарювання. Таке становище безумовно потребує відповідного з'ясування наведених проблемних питань, починаючи безпосередньо з поняття правового режиму, зміст якого досі не знайшов єдності у розумінні навіть у теорії права.

Так, автор спеціального монографічного дослідження правового режиму як категорії юридичної науки І.О. Соколова під правовим режимом пропонує розуміти засновану на загальних засадах (типах) регулювання сукупність взаємопов'язаних між собою правових засобів, які забезпечують стійке нормативне впорядкування певної сфери суспільних відносин, виражають ступінь жорсткості юридичного регулювання, сприятливості чи несприятливості для задоволення інтересів суб'єктів права, припустимий рівень їх активності [12, с. 35]. Безумовно наведене визначення, яке є наслідком ґрунтовного вивчення і узагальнення існуючих різноплощинних підходів до вироблення дефініції правового режиму, заслуговує на належне сприйняття. Разом з тим воно не позбавлене певних мето-

дологічних дефектів через надмірну узагальненість, що виникає при спробі охопити якомога більшу кількість особливостей, властивих кожній надскладній у науковому і практичному розумінні юридичній конструкції.

Насамперед, випускається з уваги ґрунтоутворювальне у лексичному розумінні значення режиму як встановленого порядку і умов здійснення чогось [5, с. 791], що дає змогу визначити його у найзагальніших рисах як порядок регулювання. У свою чергу, О.В. Петришин уточнює, що це особливий порядок правового регулювання певної сфери суспільних відносин, який забезпечується шляхом специфічного поєднання та співвідношення його методів, способів і типів [13, с. 530]. Разом з тим у наведених визначеннях продовжується співставлення просто порядку і особливого порядку, що потребує відповідного лінгвістичного тлумачення. Так, у інтерпретаційній літературі сучасної української мови під особливим розуміється той, який чимось вирізняється з поміж інших [6, с. 685]. Але кожен правовий режим (втім як і порядок) відрізняється від інших, набуваючи таким чином рис особливості. Зважаючи на це, слід уникати при визначенні певного суспільного явища як правового режиму наголосу на його особливості.

Наступним моментом, який потребує з'ясування, є наявність досить кардинальних відмінностей у змістовному наповненні обох вищенаведених визначень, коли у першому випадку карантин тварин розкривається через сферу застосування, тоді як в іншому – через діяльність суб'єктів державного управління і господарювання. Щодо наголосу на діяльності суб'єктів державного управління, то це цілком пояснюваний факт, виходячи з первісного значення режиму, запозиченого з лат. regimen (управління, командування, керівництво) [14, с. 46]. Ймовірно саме тому О.В. Петришин дійшов висновку, що поняття режиму засноване на одному із визначень особливостей управління як діяльності щодо впорядкування відповідних суспільних відносин, тобто режими є невід'ємною частиною системи управління [13, с. 531]. Таким чином, загострення уваги на управлінському аспекті карантину тварин набуває відповідного логічного пояснення, виходячи з етимологічної природи поняття «режим». Залучення до змістовного наповнення поняття карантину тварин інших суб'єктів, зокрема суб'єктів господарювання, також обґрунтоване з огляду на них як основну ланку власників тварин, які підлягають карантинному режиму.

Висновки. Розкриття карантину тварин через сферу застосування з розбивкою на зони (інфіковану, буферну і спостереження) та види діяльності (локалізація і ліквідація епізоотій) сприяє з'ясуванню юридичного змісту карантинної діяльності. Зі сказаного випливає висновок, що наведені визначення не дублюють одне одного, а відбивають різні аспекти карантину тварин: у першому випадку (визначеному чинним Законом України «Про ветеринарну медицину» – функціональний (залежно від виду діяльності), а в іншому – інституційний (від терміну «інституція» – установа, заклад [6, с. 400]). В ідеалі визначення має охоплювати обидва аспекти, однак пріоритет все ж має зміщуватися у бік саме функціонального аспекту, адже інституційний аспект несе похідне навантаження.

Список використаних джерел:

1. Панов М.І. *Проблеми методології формування категоріально-понятійного апарату юридичної науки*. Право України. 2014. № 1. С. 50–60.
2. Полешко А. Конкретизація юридичних термінів у словосполученнях. Радянське право. 1976. № 9. С. 32–37.
3. Гафурова О.В. Карантин тварин. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 16. Харків: Право, 2019. С. 318–320.
4. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / Редкол. О.С. Мельничук (голов. ред.) та ін.: Т. 2: Д–Копці. Київ: Наукова думка, 1985. 571 с.
5. Словник іншомовних слів: 23 000 слів та термінологічних словосполучень / Уклад. Л.О. Пустовіт та ін. Київ: Довіра, 2000. 1018 с.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.
7. Кондаков Н.И. Введение в логику. Москва: Наука, 1967. 467 с.
8. Про карантин рослин: Закон України від 19.01.2006 р. № 3369-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2006. № 19-20. Ст. 167.
9. Слаута Г.А. Тварини як об'єкти карантинних правовідносин. Юридична наука України: історія, сучасність, майбутнє: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 6-7 листопада 2020 р.). Харків: Східноукраїнська наукова юридична організація, 2020. С. 109–111.

10. Про ветеринарну медицину: Закон України від 16.11.2006 р. № 361-V. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2498-12#Text (дата звернення: 30.10.2022).
11. Про затвердження Положення про функціональну підсистему захисту сільськогосподарських тварин і рослин єдиної державної системи запобігання і реагування на надзвичайні ситуації техногенного та природного характеру: Наказ Мінагрополітики України від 25.05.1999 № 214, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 14.06.1999 р. за № 377/3670. Офіційний вісник України. 1999. № 24. Ст. 1136.
12. Соколова І.О. Правовий режим як категорія юридичної науки: монографія. Харків: Право, 2014. 152 с.
13. Петришин О.В. Правовий режим. Велика юридична українська енциклопедія: у 20 т.: Т. 3: Загальна теорія права. Харків: Право, 2017. С. 530–533.
14. Етимологічний словник української мови: У 7 т. / Редкол. О.С. Мельничук (голов. ред.) та ін.: Т. 5: Р. Т. Київ: Наукова думка, 2006. 704 с.

УДК 349.42
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.35

АГРАРНІ ФІНАНСОВІ ПРАВОВІДНОСИНИ: ПОНЯТТЯ І ВИДИ

Земко А.М.,
кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права
Луцького національного технічного університету
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1969-1764
femida20061@gmail.com

Пахолюк А.М.,
аспірант кафедри аграрного, земельного та
екологічного права ім. академіка В.З. Янчука
Національного університету біоресурсів
і природокористування України
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7860-1015
anatolypaholyk@icloud.com

Земко А.М., Пахолюк А.М. Аграрні фінансові правовідносини: поняття і види.

Стаття присвячена науковому аналізу аграрних фінансових правовідносин та виокремленню їх видів. Встановлено, що норми права, які регулюють аграрні фінансові відносини, ґрунтуються на нормах фінансового права та повинні враховувати особливості аграрних відносин, набуваючи при цьому власної специфіки.

Авторами висвітлено особливості аграрних фінансових правовідносин з урахуванням переліку наступних обставин. По-перше, особливості аграрного сектора, зокрема його сезонний характер. По-друге, особливостями правового статусу суб'єктів таких правовідносин (сільськогосподарських товаровиробників, Аграрної біржі, Аграрного фонду, Аграрного страхового пулу тощо). По-третє, наявність системи державної фінансової підтримки сільськогосподарських товаровиробників, сформованої на основі чинного аграрного законодавства. По-четверте, наявність спеціальних правових механізмів, які передбачають особливості страхування та кредитування суб'єктів господарювання аграрного сектора економіки. Зроблено висновок, що особливості аграрних фінансових відносин виникають насамперед у процесі фінансової діяльності суб'єктів аграрних відносин.

Запропоновано авторське визначення аграрних фінансових правовідносин, згідно з яким це різновид майнових відносин, виражених у грошовій формі та врегульованих нормами аграрного та фінансового права, які виникають, змінюються та припиняються в процесі фінансової діяльності сільськогосподарських товаровиробників. Автори виокремлюють такі групи аграрних фінансових правовідносин: щодо формування, розподілу та використання відповідних майнових фондів юридичних осіб; кредит (у тому числі фінансовий лізинг); страхування; відносини з державним та місцевими бюджетами (щодо сплати податків та інших обов'язкових платежів і зборів; отримання державної фінансової підтримки); інвестиції.

Ключові слова: аграрні фінансові правовідносини; державна фінансова підтримка; кредитні правовідносини; оподаткування сільськогосподарських товаровиробників; розрахункові правовідносини; сільськогосподарське виробництво; страхові правовідносини; фінансова система; фінансова діяльність сільськогосподарських товаровиробників.

Zemko A. M., Pakholiuk A. M. Agrarian financial legal relations: concepts and types.

The article is devoted to the scientific and theoretical analysis of agrarian financial legal relations and the selection of their types. It is established that the rules of law which governing agrarian financial relations are based on the rules of financial law and should take into account the peculiarities of agrarian relations, thus acquiring its own specifics.

Peculiarities of agrarian financial legal relations are highlighted, taking into account a list of the following circumstances. First, the features of the agricultural sector, including its seasonal nature. Secondly, the peculiarities of the legal status of the entities of such legal relations (agricultural producers, the Agrarian Exchange, the Agrarian Fund, the Agrarian Insurance Pool etc.). Third, the existence of a system of state financial support for agricultural producers, formed on the basis of agrarian legislation. Fourth, the existence of special legal mechanisms that provide for the specifics of insurance and lending to businesses in the agricultural sector of the economy. It is concluded that the peculiarities of agrarian financial relations are arisen primarily in the process of financial activities of the entities of agrarian relations.

The author's definition of agrarian financial legal relations is offered, according to it is a kind of property relations, expressed in monetary form and regulated by norms of agrarian and financial law, which arise, change and interrupt in the process of financial activity of agricultural producers. The following groups of agrarian financial legal relations are allocated: concerning formation, distribution and use of the corresponding property funds of legal entities; credit (including financial leasing); insurance; relations with the state and local budgets (regarding the payment of taxes and other obligatory payments and fees; receipt of state financial support); investment.

Key words: agrarian financial legal relations; state financial support; credit relations; taxation of agricultural producers; calculated legal relations; agricultural production; insurance legal relations; financial system; financial activity of agricultural producers.

Постановка проблеми. Сьогодні надходження від аграрного сектору економіки є одним із основних джерел наповнення Державного бюджету України. Крім того, як слушно зазначав В.І. Семчик, фінансова діяльність підприємств АПК спрямовується на створення фінансових ресурсів для виробничого і соціального розвитку, забезпечення зростання прибутків за рахунок капітальних вкладень, стимулювання і підвищення продуктивності праці, зменшення собівартості, поліпшення якості продукції та використання виробничих фондів [1, с. 97–98]. Тобто, вказаний вид діяльності забезпечує розвиток не тільки кожного сільськогосподарського товаровиробника, а й сільських територій в цілому. Відповідно виступає і одним із шляхів вирішення проблеми подолання бідності сільського населення, яка сьогодні є актуальною для світової спільноти (Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 25 вересня 2015 р. «Перетворення нашого світу: Порядок денний в області сталого розвитку на період до 2030 року» [2]. Водночас специфіка сільськогосподарського виробництва, яка пов'язана з його сезонністю і залежністю від природно-кліматичних умов, а також коливання цін на сільськогосподарську продукцію, вимагають постійної державної фінансової підтримки сільськогосподарських товаровиробників, а також створення сприятливого інвестиційного клімату у цій галузі. Зважаючи на вказане, дослідження аграрних фінансових правовідносин є особливо актуальним.

Аналіз основних досліджень та публікацій: Теоретичним підґрунтям дослідження стали праці таких відомих науковців у галузі аграрного права, як В.М. Єрмоленко, І.І. Каракаш, В.В. Носік, В.І. Семчик, А.М. Статівка, В.Ю. Уркевич, Т.Є. Харитонова, В.В. Янчук, В.З. Янчук.

Слід зазначити, що до кола їх наукових інтересів, насамперед, належить проблематика, пов'язана із характеристикою аграрних правовідносин. При цьому, в центрі уваги В.М. Єрмоленка перебували теоретичні проблеми аграрних майнових правовідносин. Що ж стосується безпосередньо аграрних фінансових правовідносин, то вони залишаються мало дослідженими. Це стосується виокремлення їх специфічних ознак, що дозволяють відмежувати такі правовідносини від фінансових і обґрунтувати необхідність їх включення до предмету аграрного права.

Під час дослідження аграрних фінансових правовідносин були використані також праці вчених у галузі фінансового права, зокрема: Л.К. Воронової, А.С. Нестеренко, О.П. Орлюк.

Формулювання мети статті. Мета даної статті полягає у здійсненні науково-теоретичного аналізу аграрних фінансових правовідносин, а також виокремленні їх видів.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи, що правова категорія «аграрні фінансові правовідносини» є складною, необхідним уявляється розглянути її складові частини. Адже зазначені правовідносини увібрали в себе ознаки як фінансових, так і аграрних правовідносин. Точніше, норми права, якими регулюються аграрні фінансові відносини, базуються на нормах фінансового права і мають враховувати особливості аграрних відносин, набуваючи таким чином власної специфіки. Як слушно зазначає В.М. Єрмоленко, аграрне право у своєму предметі охоплює не «штучно вилучені» з предметів інших галузей права (цивільного, земельного, трудового та адміністративного) відносини, а різновидові аграрні відносини, диференційовані за ознакою специ-

фіки сільськогосподарської діяльності, що вирізняє їх з поміж інших подібних видів суспільних відносин [3, с. 97-98].

Звернемося, насамперед, до з'ясування поняття, безпосередньо пов'язаного із функціонуванням фінансових відносин – категорії «фінансова система». Українські вчені – економісти розглядають її у двох аспектах: за внутрішньою будовою та організаційною структурою. За внутрішньою будовою – це сукупність відносно відокремлених взаємопов'язаних фінансових відносин, які відображують специфічні форми та методи розподілу й перерозподілу внутрішнього валового продукту. За організаційною будовою – це сукупність фінансових органів та інститутів, які управляють грошовими потоками [4, с. 13]. Для потреб цього дослідження важливим є визначити складові саме внутрішньої будови такої системи. В Економічній енциклопедії вказується, що фінансова система охоплює такі сфери і ланки: 1) фінанси суб'єктів господарювання – підприємств; 2) державні фінанси (бюджет держави, державні цільові фонди, державний кредит, фінанси державних підприємств); 3) міжнародні фінанси (валютний ринок, фінанси міжнародних організацій, міжнародні фінансові інституції); фінансовий ринок (ринки грошей і капіталів), а також відособлену ланку – страхування [5, с. 797]. До того ж, в економічній літературі пропонується виділяти не лише фінанси суб'єктів господарювання – підприємств, а й фізичних осіб (домогосподарств) [6, с. 93–95]. Вказана пропозиція, на наш погляд, є слушною. Адже вказана категорія осіб не охоплюється поняттям «суб'єкти господарювання». Так, за українським законодавством, домогосподарство – це сукупність осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, забезпечують себе всім необхідним для життя, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують та витрачають кошти. Ці особи можуть перебувати у родинних стосунках або стосунках свояцтва, не перебувати у будь-яких з цих стосунків, або бути і в тих, і в інших стосунках. Домогосподарство може складатися з однієї особи (ст. 1 Закону України від 19 жовтня 2000 р. «Про Всеукраїнський перепис населення»).

Практично тотожнім є розуміння фінансової системи у юридичній літературі. Так, до її складу пропонується включати дві групи самостійних сфер: 1) базові (публічні фінанси та фінанси суб'єктів господарювання); 2) додаткові (міжнародні фінанси та фінансовий ринок), які мають складну структуризацію та складаються з ланок та фінансово-правових інститутів [7, с. 6]. На думку О.П. Орлюк, фінансова система складається з таких ланок: публічні державні і муніципальні фінанси; фінанси суб'єктів господарювання [8, с. 29-30], які взаємодіють з державним бюджетом шляхом сплати податків, інших обов'язкових платежів, бюджетного кредитування тощо. Крім того, пропонується відносити до її складу і різні форми кредиту (банківський і державний), страхування [9, с. 10; 10, с. 423]. Як уже зазначалося вище, з метою охоплення всіх складових такої системи, її слід доповнити і ланкою фінансів домогосподарств (фізичних осіб). Таким чином, фінансова система за своєю внутрішньою будовою має охоплювати всі види фінансових відносин, які забезпечують взаємодію різнорідного кола суб'єктів між собою і з відповідними органами держави, а також фінансовими установами. Така взаємодія відбувається у процесі формування, розподілу і використання фінансових ресурсів (фондів грошових коштів) суб'єктів усіх ланок фінансової системи, їх взаєморозрахунків між собою, фінансовими установами та бюджетами різних рівнів.

У фінансово-правовій літературі наводиться загальне визначення фінансових відносин, згідно з яким вони виникають тільки в сфері фінансової діяльності держави і пов'язані з мобілізацією, розподілом і використанням централізованих і децентралізованих фондів коштів, тобто вони завжди мають грошовий характер [9, с. 44]. Крім того, під фінансовими відносинами розуміють майнові відносини між державою (навіть коли вона виступає в цих відносинах опосередковано), з одного боку та іншими суб'єктами з іншого боку; вони протікають в грошовій формі; фінансові відносини виникають з ініціативи самої держави; фінансові відносини виникають у цілях створення і розподілу державних грошових фондів; дані правовідносини супроводжують публічний інтерес держави; їм притаманна імперативність, примусовість фінансових відносин, яка забезпечується державою правовими засобами – шляхом визнання фінансових відносин предметом правового регулювання [11, с. 120].

Слід звернути увагу, що фінансові правовідносини є майновими. Якщо останні функціонують в аграрному секторі країни, то належать до предмета галузі аграрного права. Як зазначає В.М. Єрмоленко, таким відносинам властиві свої особливості, відмінні від майнових відносин інших галузей. Вони потребують застосування норм спеціального аграрного законодавства, яке вбираючі загально правові принципи та методи, доповнює їх через урахування специфіки аграрних відносин, створюючи таким чином особливий комплексний механізм правового регулювання [12, с. 32]. Вказане цілком відноситься і до характеристики аграрних фінансових правовідносин як різновиду аграрних май-

нових. Але, необхідно зауважити, що в аграрно-правовій літературі перша група правовідносин не пов'язується із другою. Так, В.Ю. Уркевич не згадує фінансові правовідносини у групі внутрішніх аграрних майнових правовідносин [13, с. 278–322]. На думку В.М. Єрмоленка, до предмета правового регулювання аграрного права входять всі аграрні майнові відносини з приводу виробництва, присвоєння, розподілу, перерозподілу та споживання сільськогосподарської продукції, а також відносини з формування правового становища їхніх суб'єктів [12, с. 33]. Враховуючи все вищезазначене, можемо констатувати, що вказаний перелік є далеко не повним і має включати також і відносини з оподаткування, кредитування, страхування тощо.

Визначаючи аграрні фінансові правовідносини, доцільно виділити їх особливості, враховуючи ряд наступних обставин. По-перше, слід звернути увагу на особливості галузі сільськогосподарського виробництва, у т.ч., його сезонний характер. Як слушно зазначає А.М. Статівка, ефективність фінансових показників діяльності сільськогосподарських підприємств в багатьох випадках залежить від природно-кліматичних умов; процес відтворення має тривалий характер, і, як правило, не співпадає з робочим періодом. Значну кількість фінансових показників можна розрахувати тільки в кінці року [14, с. 101]. По-друге, необхідно враховувати особливості у правовому становищі суб'єктів таких правовідносин (сільськогосподарських товаровиробників, Аграрної біржі, Аграрного фонду, Аграрного страхового Пулу тощо), які встановлені аграрним законодавством. По-третє, слід згадати про систему державної фінансової підтримки сільського господарства, що сформувалася на підставі Законів України від 17 жовтня 1990 р. «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» та від 24 червня 2004 р. «Про державну підтримку сільського господарства України». По-четверте, вбачається за доцільне відзначити і наявність спеціальних правових механізмів, що забезпечують особливості страхування (Закон України від 9 лютого 2012 р. «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою») та кредитування (Закон України від 6 листопада 2012 р. «Про аграрні розписки») суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки. Таким чином, особливості аграрних фінансових правовідносин проявляються, насамперед, у процесі фінансової діяльності суб'єктів аграрних правовідносин або на рівні першої ланки фінансової системи (згідно з класифікацією, наведеною в Економічній енциклопедії). Що стосується поняття «фінансова діяльність», то для українського законодавства характерним є «вузький підхід». Згідно з ним, це – діяльність, що призводить до змін розміру і складу власного та позикового капіталів підприємства (п. 3 Національного Положення (Стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 7 лютого 2013р. № 73). Практично аналогічне визначення міститься і в Міжнародному стандарті бухгалтерського обліку 7 (МСБО 7) Звіт про рух грошових коштів (п. 6). На думку представників економічної науки, фінансова діяльність полягає у виникненні грошових відносин, пов'язаних із неперервним кругообігом коштів у формах витрачання ресурсів, одержання доходів, їх використання, а також з приводу відносин із постачальниками, покупцями продукції, працівниками підприємства, державними органами та ін. [15, с. 493]. Тобто, фактично йдеться про рух коштів між відповідними суб'єктами господарювання. Вказане, на наш погляд, не повно розкриває сутність такого виду діяльності. Зокрема, на думку, А.С. Нестеренко, фінансова діяльність підприємств пов'язана із створенням грошових фондів у результаті розподілу прибутку [7, с. 21–23]. Адже їх функціонування забезпечує суб'єктів господарювання у фінансових ресурсах, у відповідній майновій базі, яка б дозволила їм здійснювати виробничу діяльність. Окреслюючи коло фінансових відносин, авторка зазначає, що в процесі діяльності підприємств виникають: відносини з бюджетом по сплаті ПДВ, акцизів, інших податків і неподаткових доходів; фінансові відносини з державними позабюджетними фондами по сплаті страхових внесків; фінансові відносини з приводу формування цільових фондів внутрішньогосподарського призначення, зокрема статутного фонду, фонду розвитку виробництва, заохочувальних фондів і т.ін. [7, с. 21–23.]. Таким чином, слід виділити відносини з державним бюджетом (податкові, по сплаті відповідних внесків) і відносини щодо формування відповідних майнових фондів суб'єктів господарювання. На наш погляд, такий перелік потребує певного доповнення, про що буде зазначено нижче. До того ж, при характеристиці фінансової діяльності сільськогосподарських товаровиробників, необхідно не тільки пам'ятати про те, що її мета полягає у створенні фінансових ресурсів для виробничо-господарської діяльності цих осіб, їх конкурентоспроможності, а й, як вже зазначалося вище, для забезпечення соціального розвитку сільських територій.

Узагальнюючи вищезазначене, під аграрними фінансовими правовідносинами пропонується розуміти майнові відносини, виражені у грошовій формі, врегульовані нормами аграрного та фінансового

права, які виникають, змінюються та припиняються у процесі фінансової діяльності сільськогосподарських товаровиробників (зокрема, при формуванні, розподілі і використанні їх фінансових ресурсів (майнових фондів), їх взаєморозрахунках між собою, фінансовими установами та бюджетами різних рівнів).

В аграрно-правовій літературі не склалося єдиного підходу до визначення аграрних фінансових відносин та їх різновидів. І.І. Каракаш і Т.Є. Харитонова, вважають, що це фінансово-кредитні відносини щодо звітності фінансово-господарської та кредитно-інвестиційної діяльності суб'єктів аграрного права [16, с. 17]. В.В. Носік згадує правовідносини у сфері фінансово-кредитної діяльності суб'єктів аграрного підприємництва [17, с. 28]. О.М. Савельєва окремо виділяє фінансові, кредитні, податкові відносини [18, с. 78]. Польські науковці передбачають у курсі аграрного права розділ, присвячений фінансуванню сільського господарства і формуванню його доходності, який включає: правове регулювання фінансування галузі; її кредитування і субсидування; оподаткування; сільськогосподарське страхування [19, с. 8]. Тим не менш, слід зазначити, що наведені підходи не охоплюють всього різноманіття фінансових відносин, які можуть функціонувати в будь-якому секторі економіки, зокрема і аграрному. На наш погляд, вказаний перелік має бути доповнений правовідносинами фінансового лізингу. Хоча, слід зазначити, що ні у законодавстві, ні у юридичній літературі не склалося єдиного підходу до розуміння сутності лізингу, його місця у системі зобов'язань, а також видів господарської діяльності. Тим не менш, на наш погляд, слід підтримати думку В.В. Янчука, який зазначив, що вказані правовідносини становлять собою форму фінансування капіталовкладень з метою придбання сільськогосподарської техніки, обладнання та устаткування, товарів довгострокового використання та наступного надання цих товарів в оренду безпосередньо виробнику сільськогосподарської продукції [20, с. 387].

Висновки. На підставі проведеного дослідження, пропонуємо під аграрними фінансовими правовідносинами розуміти майнові відносини, виражені у грошовій формі та врегульовані нормами аграрного і фінансового права, які виникають, змінюються та припиняються у процесі фінансової діяльності сільськогосподарських товаровиробників. Крім того, вважаємо за доцільне виділити наступні групи аграрних фінансових правовідносин: щодо формування, розподілу і використання відповідних майнових фондів суб'єктів господарювання; розрахункові; кредитні (включаючи правовідносини фінансового лізингу); страхові; з державним та місцевими бюджетами (щодо сплати податків та інших обов'язкових платежів і зборів; отримання державної фінансової підтримки); інвестиційні.

Список використаних джерел:

1. Семчик В.І. Навчаючись, навчаю. Вибрані праці. До 85 річчя. Київ: Спринт-Сервіс, 2012. С. 97-98.
2. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. URL: https: sdgs.un-.org/2030agenda (дата звернення: 18.10.22).
3. Єрмоленко В.М. Теоретичні проблеми аграрних майнових правовідносин. Монографія. Київ: Магістр XXI сторіччя, 2008. 188 с.
4. Карлін М.І. Фінансова система України: навчальний посібник. Київ: Знання, 2007. С. 13.
5. Опарін В. Фінанси. Економічна енциклопедія : у 3 т. / ред. кол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) [та ін.]. Т. 3: П–Я. Київ: Вид. центр «Академія», 2000. С. 797.
6. Чмерук Г.Г., Стороженко О.О. Сутність визначення фінансових відносин суб'єктів господарювання. *Держава та регіони.* Серія: Економіка та підприємництво, 2018 р., № 5 (104) С. 93–95. URL: http://www.econom.stateandregions.zp.ua/journal/2018/5_2018/15.pdf .
7. Нестеренко А.С. Фінансова система України: правова характеристика та законодавче регулювання: автореф. дис. док. юрид. наук: 12.00.07; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2014. 38 с.
8. Орлюк О.П. Фінансове право. Академічний курс. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 808 с.
9. Фінансове право (За законодавством України): навчальний посібник: за ред. Л.К. Воронової, Д.А. Бекерської. Київ: Вентурі, 1995. 272 с.
10. Орлюк О.П. Фінансова енциклопедія. А-Я / за заг. ред. О.П. Орлюк. Київ: Юрінком Інтер., 2008. 470 с.
11. Нестеренко А.С Фінансові правовідносини як об'єкт механізму функціонування фінансової системи держави. *Молодий вчений*. 2015. № 10 (25). Ч. 2. С. 118–121.

12. Єрмоленко В.М. Майнові правовідносини приватних сільськогосподарських підприємств: теорія, законодавство, практика. Київ: Монографія. Магістр XXI сторіччя, 2005. 304 с.
13. Уркевич В.Ю. Проблеми теорії аграрних правовідносин. Монографія. Харків: Харків юридичний, 2007. 496 с.
14. Статівка А.М. Щодо специфічних ознак фінансових відносин за участю сільськогосподарських підприємств. *Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Ужгород, 27-28 лют. 2015 р. Ужгород, 2014. С. 101.
15. Манів З.О., Луцький І.М. Економіка підприємства. Навчальний посібник. Київ: Знання, 2004. С. 493.
16. Аграрне право України. Навчальний посібник за ред. І.І. Каракаша та Т.Є. Харитонової. Одеса, Юридична література, 2017. 436 с.
17. Носік В.В. Предмет аграрно-правового регулювання в сучасних умовах: теоретичні аспекти. *Аграрне право як галузь права, юридична наука і навчальна дисципліна*: матеріали Всеукраїнського круглого столу (25 травня 2012 р.). За ред. В.М. Єрмоленка, В.І. Курила, В.І. Семчика. Київ: Видавничий центр НУБіП України, 2012. С. 28.
18. Савельєва О.М. Правове регулювання відносин в агросфері. Монографія. Харків: друкарня Мадрид, 2017. С. 78.
19. Czechowski P., Korzycka-Iwanow M., Prutis S., Stelmachowski A. Polskie prawo rolne na tle ustawodawstwa unii europejskiej. Warszawa: Wydawnictwa Prawnicze PWN, 1999. 370 s.
20. Янчук В.В. Правове регулювання фінансової діяльності сільськогосподарських підприємств. Аграрне право України. Підручник. За ред. В.З. Янчука. Київ: Видавництво Юрінком Інтер, 2000. С. 373–404.

УДК 341.1 (045)
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.36

РОЛЬ МІЖНАРОДНОГО АГЕНСТВА З АТОМНОЇ ЕНЕРГІЇ В ПРОЦЕСІ ЕКОЛОГІЧНОГО ОЗДОРОВЛЕННЯ РАДІОАКТИВНО ЗАБРУДНЕНИХ ТЕРИТОРІЙ

Пахолок Ю.П.,
аспірантка
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
ORCID: 0000-0002-3642-1478
pakholok_juliya@ukr.net

Пахолок Ю.П. Роль Міжнародного агентства з атомної енергії в процесі екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій.

Стаття присвячена визначенню ролі та практичного значення діяльності Міжнародного агентства з атомної енергії (далі – МАГАТЕ) в сфері екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій. У статті проаналізовані міжнародні програми, прийняті МАГАТЕ, щодо екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій. Метою статті є визначення ролі МАГАТЕ в сфері міжнародного співробітництва щодо екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій. Окремо приділено увагу співробітництву України з МАГАТЕ, зокрема, досліджено проєкти подолання наслідків катастрофи на Чорнобильській атомній електростанції (далі – ЧАЕС), а також програми щодо колишніх уранових об'єктів, розташованих на території колишнього виробничого об'єднання «Придніпровський хімічний завод» (далі – ВО «ПХЗ).

На основі проведеного аналізу зроблено висновки про роль МАГАТЕ в процесі оздоровлення радіоактивно забруднених територій, а також визначено правові основи співробітництва України з МАГАТЕ – відповідні програмні документи, а також основні форми такого співробітництва: допомога у розробці та прийнятті програм щодо оздоровлення радіоактивно забруднених територій, обмін досвідом, надання технічної допомоги, підвищення кваліфікації фахівців в даній сфері, проведення оцінки та моніторингу рівня радіоактивного опромінення на відповідних об'єктах. Крім того, у статті досліджено досвід міжнародного співробітництва МАГАТЕ з іншими зарубіжними країнами, зокрема, державами Центральної Азії та Японії.

Авторка також дійшла до висновку, що, незважаючи на наявні міжнародні програми МАГАТЕ в досліджуваній сфері, з початку повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну 24 лютого 2022 року, МАГАТЕ констатує порушення російськими військами критеріїв безпеки на ядерних об'єктах, проте здійснити ефективний вплив та припинити порушення норм безпеки на тимчасово окупованій Запорізькій атомній електростанції (далі – ЗАЕС) наразі ця міжнародна організація не здатна .

Ключові слова: міжнародна організація, міжнародне співробітництво, МАГАТЕ, уранове виробництво, Чорнобильська атомна електростанція, ЧАЕС, уранові об'єкти, ядерні об'єкти.

Pakholok Y.P. The role of the International Atomic Energy Agency in the process of ecological rehabilitation of radioactively contaminated territories.

The article is devoted to defining the role and practical significance of the activities of the International Agency in the field of atomic energy in the field of ecological rehabilitation of radioactively contaminated territories. The article analyzed the international programs adopted by the International Atomic Energy Agency regarding the environmental rehabilitation of radioactively contaminated territories. The purpose of the article is to determine the role of the International Atomic Energy Agency in the field of international cooperation regarding the ecological rehabilitation of radioactively contaminated territories. Since its creation, special attention has been paid to Ukraine's cooperation with the International Atomic Energy Agency, in particular, projects to overcome the consequences of the disaster at the Chernobyl nuclear power

plant, as well as programs related to former uranium production facilities located on the territory of the former production association “Prydniprovsk Chemical Plant” have been investigated .

Based on the analysis of these programs, conclusions were drawn about the role of the International Atomic Energy Agency in the process of remediation of radioactively contaminated territories, and the main forms of cooperation were also determined: assistance in the development and adoption of programs for the remediation of such territories, exchange of experience, provision of technical assistance, improvement of the qualifications of specialists in in this field, assessment and monitoring of the level of radioactive exposure at the relevant facilities. In addition, the article examines the experience of international cooperation of the IAEA with other foreign countries, in particular, the states of Central Asia and Japan.

The author came to the conclusion that despite the existing international programs of the IAEA in the researched area, since the beginning of the full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine on February 24, 2022, the International Atomic Energy Agency states that the Russian forces have violated the safety criteria at nuclear facilities, but to have a real impact and stop violations of safety standards at the temporarily occupied Zaporizhzhia nuclear power plant, currently, the international organization is unable. cannot influence the situation to act as a guarantor of nuclear safety.

Key words: international organization, international cooperation, uranium production, Chernobyl nuclear power plant, uranium heritage sites, nuclear facilities.

Постановка проблеми. Ядерна наука та технології мають безліч корисних застосувань у мирній сфері. Під час 66-ої сесії Генеральної конференції МАГАТЕ, що відбулась 26 вересня 2022 року у Відні, Генеральний директор організації Рафаель Гроссі зазначив, що до 2050 року використання ядерної енергії в світі збільшиться вдвічі за рахунок розробки нових технологій, які відповідають встановленим міжнародним співтовариством критеріям безпеки [1]. Проте такі критерії існували не завжди, а були розроблені на основі досвіду подолання наслідків ядерних катастроф. Такі події привернули увагу світового співтовариства до вирішення нагальних екологічних проблем, які виходять за межі загальнодержавного масштабу.

З огляду на це актуальною темою дослідження є визначення ролі МАГАТЕ в сфері міжнародного співробітництва щодо екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій, а також встановлення правових засад і напрямів співробітництва України з цією міжнародною організацією МАГАТЕ в сфері екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій України.

Стан опрацювання. Окремі аспекти ролі міжнародних організацій в сфері ядерної та радіаційної безпеки населення та екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій досліджувались такими науковцями як Г. Балюк, А. Омельченком, О. Кульчицькою, С. Ратушним, О.В. Сушик, Ю. Ткаченком та іншими. Однак зазначеними науковцями вивчались окремі аспекти співробітництва МАГАТЕ та України, роль МАГАТЕ в системі міжнародних організацій та його вплив на світове співтовариство. Разом із цим, поза увагою залишаються питання міжнародного співробітництва щодо екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій.

Метою статті є визначення ролі МАГАТЕ в сфері міжнародного співробітництва щодо екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій.

Виклад основного матеріалу. Екологічне оздоровлення радіоактивно забруднених територій є процесом повернення таких територій у подальше корисне використання та у суспільно прийнятний естетичний стан. Мета екологічного оздоровлення полягає не тільки у очищенні промислових майданчиків, демонтажу радіоактивно забруднених будівель та обладнання, але й у поверненні відповідної території суспільству для нових видів використання.

Екологічне оздоровлення радіоактивно забруднених територій є довготривалим процесом, який може тривати десятиліття та потребує значного обсягу фінансування. Зрозуміло, що за такої складності процесу подолати наслідки радіоактивного забруднення силами однієї держави самостійно, без міжнародної допомоги, є практично неможливо.

З моменту створення у 1957 році МАГАТЕ питання щодо забезпечення ядерної безпеки, в тому числі приведення у безпечний стан та відновлення радіоактивно забруднених територій, посідає важливе місце в діяльності даної міжнародної організації. На сьогодні МАГАТЕ є єдиною міжнародною організацією в системі Організації Об’єднаних Націй, що володіє професійним та експертним потенціалом у сфері мирного використання ядерних технологій. Програми та бюджет МАГАТЕ затверджу-

ються рішенням його директивних органів – Генеральною конференцією всіх держав-членів та Ради керуючих [2, с. 276].

Крім того, одним із необхідних етапів планування робіт в сфері екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій є обмін досвідом та спеціальними знаннями, саме МАГАТЕ виступає платформою для такого співробітництва.

Безпечне та надійне закриття ядерних об'єктів та подальша підготовка промислових майданчиків для повторного відновлення потребують ретельного планування та якісного виконання. У цьому контексті МАГАТЕ надає державам, на території яких розташовані радіоактивно забрудненні об'єкти, допомогу правового, технічного та регулюючого характеру.

Правовою основою здійснення казаної діяльності МАГАТЕ є відповідні програмні документи (міжнародні проєкти, програми, багатосторонні та двосторонні міжнародні договори тощо) [3, с. 11].

Зокрема, у 2014 році МАГАТЕ було розроблено комплекс послуг щодо розробки програм виведення з експлуатації ядерних об'єктів та оздоровлення радіоактивно забруднених територій. Дані послуги надаються операторам установок та організацій, відповідальних за виведення з експлуатації ядерних об'єктів та оздоровлення радіоактивно забруднених територій. Крім зазначених суб'єктів послугами також може скористатись держава в особі уповноважених органів. З січня 2015 року діє Міжнародний проєкт з управління виведення з експлуатація ядерних об'єктів та відновлення пошкоджених ядерних установок, в якому беруть участь фахівці з різних держав. У межах проєкту розглядають аспекти планування, технічного забезпечення та регулювання процесу відновлення радіоактивно забруднених об'єктів [4, с. 66].

Співробітництво України та МАГАТЕ розпочалося ще до аварії на ЧАЕС. Однак, як зазначає О.В. Кульчицька, питання безпеки експлуатації атомних електростанцій в цій співпраці не зайняли належного місця. Зокрема, у 60-70-х роках минулого століття співпраця між Україною та МАГАТЕ полягала у реалізації Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 01 липня 1968 року. Відповідно до положень цього Договору на МАГАТЕ було покладено здійснення функції контролю. І тільки після аварії питання забезпечення ядерної та радіаційної безпеки були висунуті на перший план співпраці [5, с. 49].

У грудні 1989 року МАГАТЕ був розроблений проєкт, яким було передбачено дослідження та оцінка впливу наслідків катастрофи на ЧАЕС наздоров'я людини та довкілля. До даних робіт були залучені міжнародні експерти, а управління проєктом здійснював спеціально створений Міжнародний Консультативний комітет. Вказаний проєкт мав науковий характер, а його результати дозволили визначити подальші кроки для подолання наслідків аварії [5, с. 50].

Надалі міжнародна співпраця МАГАТЕ та України продовжувалась, зокрема, 21 вересня 1990 року у м. Відні було підписано міжнародну угоду між МАГАТЕ та представниками урядів СРСР, БРСР, УРСР. Даною угодою було закладено правову основу для здійснення міжнародних дослідницьких проєктів за участі наукових установ провідних держав світу [6]. Однак при цьому, як обґрунтовану вказує О.В. Кульчицька, поза увагою залишились проблеми довготривалого радіоактивного забруднення територій, що безпосередньо відноситься до сфери компетенції МАГАТЕ [5, с. 50].

На початку XXI століття співпраця між Україною та МАГАТЕ проводилася в рамках проведення оцінки безпеки атомних електростанцій. З 31 січня по 12 лютого 2003 року на Південноукраїнській атомній електростанції працювали міжнародні експерти [7]. А протягом 2008-2010 років на ЧАЕС працювали 14 міжнародних місій. Результатом проведених місій був висновок міжнародних експертів про відповідність атомних енергоблоків в Україні міжнародним нормам в сфері ядерної безпеки [8, с. 136].

Проте території, які зазнали радіоактивного забруднення в результаті катастрофи на ЧАЕС, є не єдиними, що утворилися на території України.

Як відомо, на території нашої держави розташована найбільша в Європі уранорудна провінція. За дослідженнями науковців, запасів уранової руди, необхідної для виробництва ядерного палива, вистачить більше ніж на вісімдесят років [9, с. 50]. Однак, збільшення обсягу видобутку уранової руди стримується необхідністю вирішення екологічних проблем. Однією із таких є необхідність приведення в екологічно безпечний стан та екологічне оздоровлення радіоактивно забруднених об'єктів та територій уранодобувних і уранопереробних виробництв, зокрема колишніх уранових об'єктів колишнього ВО «ПХЗ» та відповідної території Дніпропетровської та Кіровоградської областей.

Протягом останніх років національні програми щодо оздоровлення об'єктів та території вказаного колишнього уранового виробництва підтримувались міжнародними проєктами МАГАТЕ, зокрема в сфері технічного співробітництва.

Міжнародна технічна допомога була спрямована на приведення у безпечний стан та утримання у безпечному стані колишніх уранових об'єктів колишнього ВО «ПХЗ». У 2010–2014 роках був реалізований регіональний проєкт МАГАТЕ RER/3/010, відповідно до якого відбувалось навчання українських фахівців і експертів в сфері методології оцінки безпеки та моніторингової діяльності безпеки колишніх уранових об'єктів [4, с. 66].

Також у 2014 році була прийнята двостороння (UKR/9/032) програма між Україною та МАГАТЕ строком на три роки в сфері міжнародного співробітництва. Метою даної програми було визначено планування заходів оздоровлення на об'єктах і територіях колишнього ВО «ПХЗ» та розробка інфраструктури щодо реконструкції, дезактивації та рекультивації колишніх та діючих уранових шахт. Програмою було продовження навчання українських експертів та персоналу технологіям в сфері екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій, а також подальше сприяння в розробці нормативно-правової бази та проведення спільних семінарів з обміну міжнародним досвідом із залученням фахівців [4, с. 66].

МАГАТЕ співпрацює і з іншими державами, на території яких розташовані радіоактивно забруднені об'єкти, які є небезпечними для здоров'я населення та здійснюють негативний вплив довкілля.

Зокрема, у 2012 році МАГАТЕ було сформовано Координаційну групу щодо колишніх уранових об'єктів в Центральній Азії (Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Узбекистан). Метою створеної групи було надання технічної допомоги в оздоровленні зазначених об'єктів. У вказаних країнах загалом налічується близько 60 місць колишнього видобутку урану, які наразі становлять безпеку для місцевого населення та довкілля. Зокрема, Координаційна група в Киргизстані надає допомогу в плануванні та виконанні проєкту відновлення довкілля в Мін-Куші. Таджикистан та Узбекистан за програмами технічного співробітництва з МАГАТЕ закуповують необхідне обладнання для оцінки рівня радіоактивного випромінювання. Також МАГАТЕ організовує проведення зустрічей щодо підвищення професіональної підготовки персоналу, задіяного при здійсненні заходів оздоровлення радіоактивно забруднених територій [10].

Аварія, що відбулася в Японії на атомній електростанції «Фукусіма-1» в березні 2011 року, продемонструвала, що забезпечення ядерної безпеки повинно залишатись одним з пріоритетних завдань світового співтовариства, з метою недопущення повторення таких ситуацій у майбутньому. Під егідою МАГАТЕ було сформована міжнародна група моніторингу та аналізу інформації, що надходила від японських атомних електростанцій. Крім того, МАГАТЕ були організовані різні експертні місії, за результатами діяльності яких були підготовлені та надані рекомендації для зарубіжних держав в сфері забезпечення безпеки на атомних електростанціях.

Першою місією МАГАТЕ в Японії була Міжнародна місія щодо відновлення забруднених територій поза межами промислового майданчика атомної електростанції «Фукусіма-1» (07–15 жовтня 2011 р.) [11]. Метою вказаної місії було надати допомогу Японії щодо відновлення радіоактивно забруднених територій, спільний розгляд планів та стратегій відновлення. Відповідно до цієї програми післяаварійним відновленням є рекультивація радіоактивно забруднених територій, нормалізація функціонування пошкоджених ядерних установок та підготовка до їх виведення з експлуатації. Наступною місією щодо відновлення територій, що постраждали в результаті аварії на атомній електростанції «Фукусіма-1», була місія МАГАТЕ 14-21 жовтня 2013 року [12]. Метою цієї місії було надання експертами МАГАТЕ оцінки проведених відновлювальних заходів в Японії та надання рекомендацій щодо вирішення проблем пов'язаних із їхньою реалізацією.

Останні події у світі, і, зокрема, повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України, Україну зумовила перед МАГАТЕ нові виклики у забезпеченні ядерної безпеки. Адже з початку повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну 24 лютого 2022 року були пошкоджені об'єкти, розташовані на території ЧАЕС та по сьогоднішній день тимчасово окупованою залишається найбільша в Європі атомна електростанція – ЗАЕС.

Представники МАГАТЕ неодноразово зустрічалися з представниками влади в Україні щодо забезпечення ядерної безпеки на території ЗАЕС, але на даний час дієві результати щодо врегулювання даної ситуації відсутні. Незважаючи на наявні міжнародні програми МАГАТЕ в досліджуваній сфері, з початку повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну, МАГАТЕ констатує порушення російськими військами критеріїв безпеки на ядерних об'єктах, проте здійснити ефективний вплив та припинити порушення норм безпеки на тимчасово окупованій ЗАЕС наразі ця міжнародна організація не здатна, що певною мірою знецінює значення та роль цієї міжнародної організації. Наразі Директор МАГАТЕ Рафаель Гроссі заявив про активізацію консультацій стосовно створення «захисної зони» навколо ЗАЕС [13].

З огляду на наведене необхідне подальше дослідження даної теми з метою вироблення пропозиції щодо вдосконалення сучасної міжнародної системи в сфері ядерної безпеки.

Висновки. Таким чином, за допомогою міжнародних проєктів МАГАТЕ з запобіжними державами та з Україною вживаються заходи щодо екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій. Враховуючи складність та довготривалість процесу відновлення радіоактивно забруднених територій та можливість їх повторного використання у господарській діяльності, МАГАТЕ відіграє важливу роль у цьому процесі. Завдяки розробленим даною організацію проєктам та програм оздоровлення радіоактивно забруднених об'єктів і територій такий процес проходить із залучених міжнародних експертів більш швидко.

З початку повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну МАГАТЕ констатує порушення російськими військами критеріїв безпеки на ядерних об'єктах, Проте здійснити ефективний вплив та припинити порушення норм безпеки на тимчасово окупованій ЗАЕС наразі ця міжнародна організація не здатна, що певною мірою знецінює значення та роль цієї міжнародної організації.

З огляду на наведене необхідне подальше дослідження даної теми з метою вироблення пропозицій щодо вдосконалення сучасної міжнародної системи в сфері ядерної безпеки.

Список використаних джерел:

1. Генконференція МАГАТЕ: роль атомної енергетики зростає, безпека – головне завдання. *Новини ООН.* 2022. URL: https://news.un.org/ru/story/2022/09/1432421 (дата звернення: 15.11.2022).
2. Німко О.Б. Міжнародне співробітництво та адміністративно-правове регулювання атомної енергетики в Україні та світі. Часопис Київського університету права. 2016. № 2. С. 276–280.
3. Шевцов А.І. Міжнародне співробітництво в ядерній енергетиці - шлях до вирішення проблем ядерної галузі України / А.І. Шевцов, А.З. Дорошкевич. *Стратегічні пріоритети.* 2009. № 2. С. 10–16.
4. Ткаченко Ю. Придніпровський хімічний завод – уранова спадщина України: оглядова доповідь про історію діяльності та сучасний стан колишнього виробничого обєднання «Придніпроавський хімічний завод». Bellona Foundation. 2020. 132 с.
5. Кульчицька О.В. Співпраця України та МАГАТЕ в контексті екологічної безпеки. Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер.: Історія. 2012. Т. 180, Вип. 168. С. 48–51.
6. The Human Consequences of the Chernobyl Nuclear Accident A Strategy for Recovery A Report Commissioned by UNDP and UNICEF with the support of UN-OCHA and WHO. 2002. URL: https://www.iaea.org/sites/default/files/strategy_for_recovery.pdf (дата звернення: 15.11.2022).
7. Експерти МАГАТЕ перевіряють Південноукраїнську АЕС. *Ліга.Новини.* 2009. URL: https://news.liga.net/economics/news/eksperty-magate-inspektiruyut-yuzhno-ukrainskuyu-aes (дата звернення: 15.11.2022).
8. Чумак Д.В. Інтегровані гарантії МАГАТЕ та шлях України до їх застосування. Ядерна наука та енергетика очима молоді : нові ідеї, дослідження, рішення: Зб. наук.ст., 2011. С. 134–139.
9. Паранько І.С. Корисні копалини України: навч. посібник / І.С. Паранько, С.В. Ярков. Кривий Ріг: Видавничий дім, 2011. 364 с.
10. Strategic Master Plan Environmental Remediation of Uranium Legacy Sites in Central Asia. *International Atomic Energy Agency.* 2017. URL: https://nucleus.iaea.org/sites/connect/CGULSpublic/Strategic%20Master%20Plan/Strategic_Master_Plan_V1%20May%202018.PDF (дата звернення: 18.11.2022).
11. IAEA international fact finding expert mission of the Fukusima Dai-Ichi NPP accident following the great east Japan earthquake and tsunami. *International Atomic Energy Agency.* 2011. URL: https://www-pub.iaea.org/mtcd/meetings/pdfplus/2011/cn200/documentation/cn200_final-fukushima-mission_report.pdf (дата звернення: 18.11.2022).
12. The Follow-up IAEA International Mission on Remediation of Large Contaminated Areas Off-Site the Fukushima Daiichi Nuclear Power Plant. Final Report. *International Atomic Energy Agency.* 2014. URL: https://www.iaea.org/sites/default/files/final_report230114.pdf (дата звернення: 18.11.2022).
13. Глава МАГАТЕ: на Запорізький АЕС будь-якої миті може статися все що завгодно. *Новини ООН.* 2022. URL: https://news.un.org/ru/story/2022/09/1432071 (дата звернення: 17.11.2022).

УДК:349.4
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.37

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Петрецька Н.І.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
юридичного факультету
ДВНЗ "Ужгородський національний університет"

Петрецька Н.І. Правове забезпечення раціонального природокористування в умовах воєнного стану.

Стаття присвячена актуальній на сьогоднішній день проблемі правового забезпечення раціонального природокористування в умовах воєнного стану. Право природокористування, з точки зору теоретичних основ, розглядається в трьох іпостасях як правовий інститут, як суб'єктивне право, як правовідносини. У наукових колах точаться дискусії навколо теми застосування категорій «правового регулювання», «правового забезпечення» та «управління». Узагальнено, правове регулювання права природокористування можна умовно поділити на три групи. Перша, включає в себе загальні положення законодавства щодо забезпечення права загального природокористування. Другу групу складають спеціальні норми вітчизняного законодавства щодо забезпечення права спеціального природокористування. Третю групу також умовно ділимо на дві частини: застосування міжнародних принципів раціонального природокористування та сталого розвитку; адаптаційне природокористування, з дотриманням принципу «не нашкодити», в умовах правового режиму воєнного стану.

Простежується, що управління здійснюване військовим командуванням та органами державної влади у воєнний час має вагомий влив на забезпечення національної безпеки, регулювання в системі управління національним господарством та характеризується допустимістю обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб, щоправда законом передбачається строк дії цих обмежень. У статті відзначено, що зміна в організації здійснення управління, впливає на процедури його здійснення в правовому режимі воєнного стану.

Автор дає узагальнену характеристику у викладенні поглядів щодо забезпечення сталого розвитку на умовах раціонального природокористування як першооснови для економічної безпеки України в умовах воєнного стану.

У статті розкриваються процеси внесених змін та доповнень до законодавства, що дозволяють змінювати правовий режим земель для релокованих підприємств. З однієї сторони це питання вирішується за допомогою правового регулювання, а з іншої – необхідно вести мову про підтримку бізнесу, чия діяльність є екологічно спрямованою та інноваційною. Автор прагне донести думку, що війна в жодному разі не має стати причиною порушення принципів раціонального природокористування та сталого розвитку регіонів для нових підприємств.

Збереження якісного та кількісного стану природних ресурсів України в умовах ведення агресивних бойових дій видається вкрай не оптимістичним на тлі обстрілів, бомбардування, мінування, підпалів природних об'єктів, не кажучи вже про інші види забруднень в ході війни. Насправді за допомогою ведення моніторингового та кадастрового спостереження ми можемо порівняти стан природних ресурсів і взагалі природних об'єктів за якісними і кількісними показниками до війни, в процесі та після, що стане у нагоді для документування воєнних злочинів.

Ключові слова: раціональне природокористування; сталий розвиток; природні ресурси; екологічні права; правове регулювання; правового забезпечення; управління.

Petretska N. I. Legal Provision of Rational Nature Management in the Conditions of Martial Law.

The article is devoted to the currently relevant problem of legal provision of rational nature management in the conditions of martial law. From the theoretical foundations, the right of using nature resources, is considering in three guises: as a legal institution, as a subjective right, as a legal relationship. In scientific surrounding there are discussions about the topic of applying the categories of «legal regulation», «legal provision» and «governance". The first one includes, the general legal provisions of ensuring the right of using nature resources by everyone. The second group consists of special norms of domestic legislation on ensuring the right of special using the nature resources. The third group is also conventionally divided into two parts: application of international principles of rational nature management and sustainable development; adaptive nature management, in compliance with the principle of "do no harm", under the legal regime of martial law.

Observe, that management is carried out by the military command and state authorities in wartime, has a significant impact on ensuring national security, regulation in the management system of the national economy and is characterized by the permissibility of limiting the constitutional human rights and freedoms and legitimate interests of legal entities, at least the law provides the validity period of these restrictions. The article noted, the changes in the organization of administration affects the procedures for its implementation under the legal regime of martial law.

The author gives a generalized description of the provision of sustainable development under the conditions of rational nature management as the primary basis for the economic security of Ukraine in the conditions of martial law.

The article describes the processes of amendments and additions to the legislation that allow changing the legal regime of lands for relocated enterprises. On the one hand, this issue is solved by legal regulation, and on the other - it is necessary to talk about supporting businesses whose activities are innovative and environmentally oriented. The author is conveying the opinion, that the war should in no case be the reason for the violation of the principles of rational nature management and sustainable development of regions for new enterprises.

In the conditions of aggressive hostilities against the background of shelling, bombing, mining, and arson of natural objects, including other types of pollution during the war, the preservation of the qualitative and quantitative state of Ukraine's natural resources seems extremely unoptimistic. In fact, by conducting monitoring and cadastral observation, we can compare the state of natural resources and natural objects in general by qualitative and quantitative indicators before, during and after the war, which will be useful for documenting war crimes.

Key words: the rational nature management; sustainable development; natural resources; ecological rights; legal regulation; legal provision; governance.

Постановка проблеми. Актуальність даного дослідження обумовлюється здійсненням агресивних бойових дій на території України, що є прямою загрозою безпеки людини, навколишнього природного середовища та сталого розвитку української держави. Правове забезпечення принципу раціонального природокористування повинно бути гарантоване, незважаючи на обставини введення особливого правового режиму воєнного стану. Потрібно напрацювати нові теоретичні засади його об'єктивного втілення у сьогоденних реаліях. Вироблення нових підходів щодо правового забезпечення сталого розвитку та природокористування стане позитивним досвідом для практики правового регулювання суспільних відносин у цій галузі.

Основними науково-теоретичними джерелами цієї статті, крім законодавчої бази, є праці вчених, які активно досліджували питання екологічного права та природокористування, охорони навколишнього природного середовища, екологічної безпеки, а саме наукові доробки Г. Анісімової, В. Андрейцева, А. Гетьмана, Л. Горошкової, П. Драгоса, Н. Кобецької, В. Носік, І. Шопіної. та ін.

Виклад основного матеріалу. Право природокористування, з точки зору теоретичних основ, розглядається в трьох іпостасях:

– як правовий інститут, що включає норми права користування всіма видами природних об'єктів та їх комплексного використання;

– як суб'єктивне право - можливість, що належить конкретному суб'єкту використовувати об'єкт природи відповідно до цільового призначення та вилучення його корисних властивостей і якостей;

– як правовідносини – врегульовані нормами права суспільні відносини щодо використання корисних властивостей природних об'єктів, змістом яких є відповідні права та обов'язки користувачів загального та спеціального природокористування [1, с. 114-115].

Правове регулювання права природокористування можна умовно поділити на три групи. Перша, включає в себе загальні положення законодавства щодо забезпечення права загального природокористування. Другу групу складають спеціальні норми вітчизняного законодавства щодо забезпечення права спеціального природокористування. Третю групу також умовно ділимо на дві частини: застосування міжнародних принципів раціонального природокористування та сталого розвитку (у мирний час); адаптаційне природокористування, з дотриманням принципу «не нашкодити», в умовах правового режиму воєнного стану.

Щодо аналізу інституту права природокористування, слід відзначити наступне. Відсутність системного підходу правового забезпечення раціонального природокористування вказує нам на проблему розмежування правового регулювання суспільних відносин у сфері використання й охорони об'єктів природи та їх ресурсів. У зв'язку з цим, зазначає В. Носік, актуальними для еколого-правової науки постають питання щодо можливості законодавчого закріплення екосистеми як об'єкта правового регулювання суспільних відносин у сфері використання та охорони землі, інших об'єктів природи та їх ресурсів з огляду на їхні функції у природі, економіці, суспільстві. [2]

Останнім часом, у наукових колах точаться дискусії навколо теми застосування категорій «правового регулювання» та «правового забезпечення». Пояснюється це збільшенням впливу антропоцентризму у правових відносинах, в тому числі адміністративному праві щодо природокористування. Як пояснює І.М. Шопіна, протягом останніх років спостерігається підвищення ролі «категорії «адміністративно-правове забезпечення», особливістю якої є зміщення акценту в системі прийняття рішень з волі держави та інтенції людини та громадянського суспільства. Вчена, під категорією «адміністративно-правове забезпечення», розуміє систему адміністративно-правових засобів та способів і процедур їх легалізації, що здійснюється з метою створення умов для всебічної реалізації прав, свобод та інтересів людини, громадянського суспільства, суб'єктів підприємницької діяльності, а також інших суб'єктів адміністративно-правових відносин [3, с.143-144]. Позиція вченої є достатньо обґрунтованою. Зауважимо, що у даному дослідженні ми також вживаємо категорію «правове забезпечення» раціонального природокористування, однак не відмовляємось від актуальної - «правове регулювання», що відповідає впровадженому правовому режиму воєнного стану в Україні.

Продовжуючи дану думку, цікавим видалось дослідження Пітера Драгоса та Мартіна Кригіра про теорію регулювання, зокрема (*переклад з англійської наш- Н.П.):* «З'ясування поняття регулювання призводить до дискусій висвітлених у різних джерелах, кожна з яких перетворюється у теорію поліцентричного, мережевого, вузлового, децентралізованого, нового, множинного або урядового управління чи регулювання. Відмінності між цими підходами є більше нюансами, ніж характером, оскільки регулювання більше не має одного ексклюзивного командного центру і зростаючий взаємозв'язок характеризує відносини між багатьма ресурсними центрами регулювання у сучасному світі …. Розуміння регулювання як певного впливу на хід подій, пов'язує його з вивченням процесів, які поширюються з точки зору їх ефективного упорядкування далеко за межі всього, що охоплюється мисленням про регулювання, як про правила вироблені уповноваженим органом влади або як набору істотних ознак правового регулювання, тоді як в управлінні ми більше зосереджуємося на нормативних атрибутах (наприклад, підзвітність, авторитет, легітимність) інститутів». [4]

Виходячи з таких думок науковців, правове регулювання розуміється як вивчення процесів щодо упорядкування суспільних відносин не тільки шляхом встановлення правил, визначених законодавством, а основна увага зосереджується на суб'єктах і способах їхнього втручання (впливу) на суспільні відносини. Переплітаються поняття правове забезпечення, регулювання та управління. Тобто, забезпечення національної безпеки (екологічної, економічної тощо), управління здійснюване військовим командуванням, регулювання суспільних відносин в умовах воєнного стану, що є цілком закономірним для упорядкування суспільних відносин в умовах воєнного стану щодо раціонального природокористування.

Введення особливого правового режиму воєнного стану є конституційно передбаченою необхідністю передачі органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, для забезпечення оперативного військового та адміністративного управління. Варто відзначити, що зміна в організації здійснення управління впливає на процедури здійснення управління в правовому режимі воєнного стану. Наприклад, відповідно до Закону «Про правовий режим воєнного стану», районна, обласна військові адміністрації здійснюють на відповід-

ній території повноваження, віднесені до їхньої компетенції цим Законом, а також у разі прийняття Верховною Радою України за поданням Президента України рішення, щодо вирішення згідно із законом питань про надання дозволу на спеціальне використання природних ресурсів відповідно районного, обласного значення, а також про скасування такого дозволу; встановлення правил користування водозабірними спорудами, призначеними для задоволення питних, побутових та інших потреб населення, зон санітарної охорони джерел водопостачання, обмеження або заборони використання підприємствами питної води у промислових цілях. [5]

Забезпечення і гарантування національної безпеки (радіаційна, екологічна, економічна, безпека життєдіяльності людини) є пріоритетом номер один серед основних завдань діяльності держави. Вкрай негативні наслідки для життя та здоров'я людини і загалом екосистеми можуть залишити по собі наслідки екологічної катастрофи. Управління здійснюване військовим командуванням та органами державної влади у воєнний час має вагомий влив на забезпечення національної безпеки, регулювання в системі управління національним господарством та характеризується допустимістю обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб, щоправда законом передбачається строк дії цих обмежень.

Якщо говорити про моделі економічної безпеки у галузі національного господарства, Л.А. Горошкова виокремила чотири основні, на її думку, детермінанти це: параметри факторів виробництва та інфраструктура (матеріальні і нематеріальні ресурси, необхідні для стабільного функціонування галузі); умови та параметри ринкового попиту на продукцію галузі (реалізується на внутрішньому і зовнішньому ринку); забезпечуючі та технологічно споріднені галузі; стратегія, структура та конкурентна ситуація на ринку. Вчена доповнює ці детермінанти такими чинниками як: випадкові події (*наприклад, у нашому випадку війна – підкреслене курсивом наше Н.П*); роль уряду (державне регулювання); корпоративне регулювання [6, с.93-94].

Економісти відзначають, що діяльність будь-якої галузі залежить від фіскальної, монетарної та митної політики уряду. В той же час уряд є покупцем товарів для транспорту, армії, зв'язку, охорони здоров'я та інших галузей. А це означає, що в основі взаємозв'язку детермінант економічної безпеки та влади одночасно відбуваються два процеси: з одного боку влада впливає на усі чотири детермінанти економічної безпеки галузі, з іншого – вона сама є об'єктом їх впливу [6, с.87–96].

Можемо це прокоментувати наступним чином, на сьогоднішній день ми зіштовхнулися з негативними наслідками глобалізаційних процесів з одного боку, та застарілими принципами економічного панування шляхом військового вторгнення Росії, – з іншого. Нові виклики, які виникли в процесі військової агресії додають і нових можливостей щодо правового регулювання економічної стабільності та безпеки держави. Ці питання стосуються зокрема і релокації бізнесу у безпечні регіони держави. В результаті ми маємо збережене функціонування підприємств, а з іншого перспективи підтримки переміщених підприємств шляхом надання їм права користування природними об'єктами на переміщених територіях. Однак і тут є певні застереження, зокрема до закону «Про правовий режим воєнного стану» внесені доповнення, якими передбачено повноваження Кабінету міністрів затверджувати порядок щодо визначення підприємств, виробничі потужності яких підлягають переміщенню (евакуації) із зони бойових дій, та осіб, яким надається право на одержання в оренду без проведення земельних торгів земельної ділянки (в тому числі право на зміну її цільового призначення) державної, комунальної власності для розміщення виробничих потужностей підприємств, переміщених (евакуйованих) із зони бойових дій. З однієї сторони це добре, оскільки дане питання вирішується за допомогою правового регулювання, а з іншої сторони – необхідно вести мову про підтримку бізнесу, чия діяльність є екологічно спрямованою та інноваційною. На нашу думку, першоосновою для економічної безпеки, та зокрема розвитку України в умовах воєнного стану, є забезпечення сталого розвитку на умовах раціонального природокористування. Війна в жодному разі не має стати причиною порушення принципів раціонального природокористування та сталого розвитку регіонів для нових підприємств.

Виникає необхідність запровадження структурованих систем управління щодо раціонального природокористування. Економічні показники сталого розвитку в умовах війни чітко вказують на всі недоліки управління щодо використання природних ресурсів у мирний час. Наявність застарілої та недосконалої системи екологічного моніторингу, як зазначає Г.В. Анісімова, нині вже розглядається як загроза національній безпеці. Існуючі в нашій державі мережі спостережень побудовані без урахування рекомендацій Європейської економічної комісії ООН в частині створення Європейської мережі інформації про стан довкілля, а тому не спроможні проводити оцінку основних параметрів довкілля відповідно до Директив ЄС [7, с. 105]. Пріоритетність напрямів державної політики сталого

розвитку та раціонального природокористування стосується права як загального природокористування так і спеціального. Екологічний моніторинг природного навколишнього середовища може стати потенційно ефективним у ролі регулятора економічної доцільності природокористування як складова системи управління у сфері охорони навколишнього середовища. Важливу роль у системі державного управління природними ресурсами також відіграє кадастровий процес (облік природних ресурсів, режиму їх використання) у системі державних кадастрів природних ресурсів з метою забезпечення раціонального природокористування та охорони навколишнього природного середовища. Важливою функцією управління є встановлення меж просторово-територіального устрою природних ресурсів. Планування і раціональне використання територій полягає у забезпеченні пропорційного розподілу природних ресурсів щодо їх використання та охорони і зазвичай відображається у програмах загальнодержавного та регіонального розвитку.

Насправді за допомогою ведення моніторингового та кадастрового спостереження ми можемо порівняти стан природних ресурсів і взагалі природних об'єктів за якісними і кількісними показниками до війни, в процесі та після, що стане у нагоді для документування воєнних злочинів. Збереження якісного та кількісного стану природних ресурсів України в умовах ведення агресивних бойових дій видається вкрай не оптимістичним на тлі обстрілів, бомбардування, мінування, підпалів природних об'єктів, не кажучи вже про інші види забруднень в ході війни. Крім того спричинення масштабних аварій на промислових об'єктах, загроза радіаційного забруднення, затоплення шахт, що призводить за ланцюговою реакцією до забруднення водних, земельних ресурсів, завдання непоправної шкоди ландшафтам та іншим природоохоронних об'єктам рослинного та тваринного світу. В науці екологічного права, за вченням В. Андрейцева, присутність екологічного ризику, який може спричинити заподіяння екологічної шкоди, розглядається в основі екологічної небезпеки будь-якої господарської діяльності [8, с. 29-30].

З метою фіксації, розрахунку та систематизації збитків, заподіяних навколишньому природному середовищу внаслідок збройної агресії росії, а також ведення єдиного реєстру таких збитків, виявлення та аналіз випадків, які можуть становити потенційну небезпеку для довкілля та населення, при Державній екологічній інспекції України запрацював Оперативний штаб для формування єдиного реєстру збитків, заподіяних довкіллю внаслідок вторгнення рф на територію України [9].

Слушно зауважує Г.В. Анісімова, що настав час замислитися над можливістю й доцільністю використання еколого-правової категорії «екологічна шкода» (яка тривалий час була об'єктом наукових досліджень екологів-правників), підійти все ж таки до розгляду цього питання комплексно, з позицій екосистемного підходу, особливостей природно-ресурсного потенціалу щодо забезпечення її компенсації, не чекаючи на репарації та контрибуції, розуміючи тривалість цих процесів. Тим більш, що належна компенсація екологічної шкоди – це не лише спосіб захисту екологічних прав, а й юридична гарантія забезпечення безпековості довкілля [7].

Комплексний екосистемний підхід включає в себе популярні засоби конституціоналізації охорони навколишнього середовища, що на національному рівні на даний час включають, як запевняє Луї Котзе *(переклад зангліської наш – НП)*: (1) екологічні права або в сукупності пов'язані з ними політичні, соціально-економічні фундаментальні права; (2) забезпечення та захист «сталого розвитку» та пов'язаних з ними конституційних принципів, обов'язків або ідеалів; та/або (3) шляхом окреслення державних та недержавних функцій і обов'язків щодо охорони навколишнього природного середовища, а саме: забезпечення рівності між теперішнім і майбутніми поколіннями; збереження і раціональне користування природними ресурсами з дотриманням умов рівного доступу до природних ресурсів; попередження несприятливого впливу на навколишнє середовище; запобігання екологічним катастрофам, мінімізації збитків та забезпечити невідкладне подолання їх наслідків; компенсувати наслідки завдання екологічної шкоди; забезпечення справедливості у сфері екології, доступу до правосуддя та залучення необхідної кількості представників громадянського суспільства до судового процесу. [10, с.209]

Висновки. Аналізуючи викладені вище факти, результатами дослідження є такі твердження:

Управління здійснюване військовим командуванням та органами державної влади у воєнний час має вагомий влив на забезпечення національної безпеки, регулювання в системі управління національним господарством та характеризується допустимістю обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб, щоправда законом передбачається строк дії цих обмежень. Зміна в організації здійснення управління, впливає на процедури його здійснення в правовому режимі воєнного стану.

За допомогою ведення моніторингового та кадастрового спостереження ми можемо порівняти стан природних ресурсів і взагалі природних об'єктів за якісними і кількісними показниками до війни, в процесі та після, що стане у нагоді для документування воєнних злочинів. Війна в жодному разі не має стати причиною порушення принципів раціонального природокористування та сталого розвитку регіонів для нових підприємств.

Вважаємо, що синхронізація законодавства України з міжнародним правом у природоохоронній сфері, є одним з тих напрямів, коли уніфікуються поняття екологічної шкоди та екологічного ризику (наприклад, в умовах транскордонного співробітництва), а також уніфікованим є розуміння принципу раціонального природокористування та сталого розвитку, інтеграція екологічної політики в інші галузеві політики. Однак така синхронізація не повинна применшувати в економічному та природоохоронному сенсі, цінностей та унікальності природних ресурсів, що є національним багатством та гордістю українського народу.

Список використаних джерел:

1. Екологічне право: підруч. для студ. юрид. навч. закл. / заг. ред. А.П. Гетьмана. Х.: Право. 2014. 432 с.
2. Носік В. «Проблеми правового забезпечення реалізації цілей сталого розвитку у сфері збереження, відновлення та раціонального використання екосистем в Україні». Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції: «Особливості правового регулювання екологічних, земельних, аграрних, природо ресурсних відносин в умовах глобалізації». Прикарпатський національний університет ім Василя Стефаника. 2019 р.
3. Шопіна І.М. Феномен адміністративно-правового забезпечення в адміністративному праві України. *Наука і правоохорона*, № 4. 2018. С. 141–145. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nip_2018_4_19.
4. Regulatory Theory: Foundations and applications, edited by Peter Drahos, published 2017 by ANU Press, The Australian National University, Canberra, Australia.
5. Про правовий режим воєнного стану: Закон України. *Відомості Верховної Ради*. 2015, № 28, ст. 250.
6. Горошкова Л.А. Аналіз детермінант економічної безпеки галузей національного господарства. *Экономический вестник университета. Сборник научных трудов ученых и аспирантов*, 2012. 19-1. С. 87–96.
7. Анісімова Г. Забезпечення екологічної безпеки, життя і здоров'я громадян в умовах воєнного стану: еколого-правовий аспект. *Проблеми законності*. № 157. 2022. С. 93–115. URL: https://doi.org/10.21564/2414-990X.157.256787.
8. Андрейцев В.І. Право екологічної безпеки: навч. та наук.-практ. посіб. К.: Знання-Прес. 2002. 331 с.
9. Усі заподіяні нашому довкіллю збитки ворог має обов'язково відшкодувати. *Голос України.* 25.05.2022. URL: http://www.golos.com.ua/article/360514.
10. Louis J. Kotzé (2012). Arguing Global Environmental Constitutionalism. Transnational Environmental Law, 1. pp 199–233. URL: http://journals.cambridge.org/.

РОЗДІЛ 7. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342(477)(082)
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.38

СЕМІОТИЧНА ПЕРСПЕКТИВА ДОКАЗОВОСТІ СУДОВИХ РІШЕНЬ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА

Бліхар М.М.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри адміністративного та інформаційного права
Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»
(м. Львів, Україна)

Бліхар М.М. Семіотична перспектива доказовості судових рішень: адміністративно-правова характеристика.

Стаття присвячена адміністративно-правовій характеристиці семіотичної перспективи доказовості судових рішень. Дана тема є актуальною для вітчизняної правової науки, оскільки правова реальність, яка виражається, зокрема, і через здійснення правосуддя, є складною системою, об'єднаною чисельними соціальними зв'язками, для дослідження яких необхідно використовувати не тільки власне правові методи, а й міждисциплінарні підходи. Одним з таких підходів і є семіотичний. Завдяки його застосуванню ми зможемо не лише поглибити певні теоретичні знання, необхідні для кращого розуміння феномена правосуддя як способу реалізації судової влади, а й визначити напрями, які потребують удосконалення. Власне, одним із таких напрямів є доказовість судових рішень. Сьогодні ми можемо спостерігати тенденції до зближення права, як системи, що регулює відносини в системах «людина – людина» та «людина – держава», та людини. Право стає більш людиноорієнтованим, гуманістичним. А суд, як інститут, покликаний вирішувати суперечки, що виникають у цих системах, має виносити виключно законодавчо обґрунтовані, доказові рішення. Саме завдяки осмисленню семіотичних перспектив доказовості судових рішень стає можливим з'ясування невирішених досі філософсько-правових проблем судочинства, зокрема знаковості як можливості пізнання правової реальності, а тоді вже й підвищення рівня правосвідомості. Вплив семіотики на доказовість судових рішень пропонується розглядати у чотирьох аспектах: 1) судове рішення загалом виступає знаком чи системою знаків; 2) знак або система знаків чітко вказує на певний аспект правової дійсності (доводить чи спростовує наявність правопорушення у діях однієї зі сторін судового процесу); 3) вплив на людину, який здійснює судове рішення як знак чи система знаків (правомірність її поведінки відносно до інтерпретації знаків у конкретній правовій системі); 4) зміст, який вкладає кожна зі сторін судового процесу в оголошене рішення (вплив судового рішення на правосвідомість).

Ключові слова: адміністративне право, знак, правосуддя, семіотика, судове рішення, судовий процес.

Blihar M.M. Semiotic perspective of evidence of court decisions: administrative and legal characteristics.

The article is devoted to the administrative-legal characteristics of the semiotic perspective of evidentiary judgments. This topic is relevant for domestic legal science, since legal reality, which is expressed, in particular, through the administration of justice, is a complex system united by numerous social ties, for the study of which it is necessary to use not only legal methods proper, but also interdisciplinary

approaches. One of these approaches is semiotic. Thanks to its application, we will be able not only to deepen certain theoretical knowledge necessary for a better understanding of the phenomenon of justice as a way of exercising judicial power, but also to identify areas that need improvement. As a matter of fact, one of these areas is the evidentiary nature of court decisions. Today, we can observe trends towards the convergence of law, as a system that regulates relations in the "man-man" and "man-state" systems, and man. Law is becoming more people-oriented, humanistic. And the court, as an institution called to resolve disputes arising in these systems, must make exclusively legally based, evidence-based decisions. It is thanks to the understanding of the semiotic perspectives of the evidence of court decisions that it becomes possible to clarify the still unresolved philosophical and legal problems of the judiciary, in particular, symbolism as an opportunity to know the legal reality, and then to raise the level of legal awareness. The influence of semiotics on the evidence of court decisions is proposed to be considered in four aspects: 1) a court decision generally acts as a sign or a system of signs; 2) a sign or a system of signs clearly indicates a certain aspect of legal reality (proves or disproves the existence of an offense in the actions of one of the parties to the legal process); 3) influence on a person who makes a court decision as a sign or a system of signs (lawfulness of his behavior relative to the interpretation of signs in a specific legal system); 4) the content that each of the parties to the court process puts into the announced decision (the impact of the court decision on legal awareness).

Key words: administrative law, sign, justice, semiotics, court decision, court process.

Постановка проблеми. Історично склалося, що судова система в Україні сприймається виключно як каральний орган, діяльність якого спрямована проти людини, а ухвалені рішення сприяють утвердженню позицій владної верхівки держави. Однак судова реформа покликана сформувати суд як інститут, який діє в інтересах справедливості для утвердження верховенства права та ефективного функціонування громадянського суспільства. Саме тому рішення, ухвалені судами різних інстанцій, мають бути прийняті не лише з урахуванням процесуальних вимог, а й логічно доведені та обґрунтовані. «Суд має розглядатись як невід'ємний учасник доказової діяльності. Доказування може бути представлене як послідовне ухвалення суддею свідомо вольових рішень відповідно до вимог процесуального законодавства. Доказова діяльність суду ґрунтується на його позитивній юридичній відповідальності, має цілеспрямований характер і зумовлює наявність у суду правової позиції щодо конкретного процесуального питання. Доказова діяльність суду може бути умовно поділена на ту, яка має об'єктивний вимір, і ту, яка має суб'єктивний вимір. Перша охоплює зовнішнє вираження доказової процесуальної діяльності суду. Друга являє собою розумову діяльність судді. Зокрема, процесуальне рішення суду з питань, що виникають у процесі доказування, є суб'єктивним аспектом, а оформлення такого рішення (ухвала) – об'єктивним» [1, с. 229]. Такий умовний поділ доказової діяльності забезпечує насамперед можливість для судді реалізувати безпосереднє право на здійснення правосуддя (як свій професійний обов'язок), а для суду – дотримання процесуальних вимог, що дає змогу, хоча б певною мірою, забезпечити основні принципи здійснення правосуддя. У юридичній науці сьогодні існує чимало підходів до трактування доказовості судових рішень. Так, наприклад, прихильники однієї з них трактують процес винесення судового рішення як акт свавілля однієї людини, – судді, – яку наділено правом оцінювати докази та аргументи сторін, що беруть участь у судовому процесі. І саме на підставі власного суб'єктивного бачення (особистого досвіду, системи цінностей, пріоритетів) доказів, наданих сторонами, та їх оцінки виносити рішення. З огляду на це, **мета** пропонованої наукової розвідки полягає у дослідженні адміністративно-правової характеристики семіотичної перспективи доказовості судових рішень.

Аналіз дослідження проблеми. Досягнення обраної мети передбачає аналіз праць дослідників, тих хто тією чи іншою мірою вивчав проблематику семіотичної перспективи доказовості судових рішень. Посилання на їхні праці та розробки будуть подані у тексті наукової розвідки з обґрунтуванням основ, що стали теоретико-методологічним підґрунтям цієї статті.

Виклад основного матеріалу. Найперший обов'язок суду – повне, об'єктивне дослідження тих доказів, які надали учасники конкретного судового провадження. Кожна справа у суді розглядається у межах тих вимог, які заявили сторони. Однак процесуальне законодавство, зокрема адміністративне, дозволяє суду виходити за межі заявлених сторонами вимог. Це робиться для того, щоб захистити права та законні інтереси учасників справи або третіх осіб, якщо вони про це просять. «Завданням адміністративного судочинства є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у

сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень. … Суд розглядає адміністративні справи не інакше як за позовною заявою, поданою відповідно до цього Кодексу, в межах позовних вимог. Суд може вийти за межі позовних вимог, якщо це необхідно для ефективного захисту прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень» [2].

Відповідно до Кодексу адміністративного судочинства України, доказами визнаються будь-які дані, за допомогою яких з'являється можливість встановити наявність / відсутність фактів, що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи. Обов'язок оцінювання доказів покладається на суд. «1. Суд оцінює докази, які є у справі, за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на їх безпосередньому, всебічному, повному та об'єктивному дослідженні.

2. Жодні докази не мають для суду наперед встановленої сили.

3. Суд оцінює належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв'язок доказів у їх сукупності.

4. Суд надає оцінку як зібраним у справі доказам в цілому, так і кожному доказу (групі однотипних доказів), що міститься у справі, мотивує відхилення або врахування кожного доказу (групи доказів)» [2].

Для того, щоб процес оцінювання доказів відповідав визначеним вище критеріям та став підставою для прийняття правового рішення, суддя чи колегія суддів неодмінно мають послуговуватися інструментарієм сучасної логіки. Завдяки цьому його висновки, зроблені на основі аналізу наданих сторонами доказів, будуть чіткими, обґрунтованими, позбавленими можливості неоднозначного їх трактування. «Інструментарій сучасної логіки дає змогу сформулювати чітко визначені критерії доказовості, що ґрунтуються на загальних правилах логічного випливання (правилах, які дають змогу на підставі виявлення навіть логіко-структурної форми побудови міркування робити однозначні висновки щодо обґрунтованості його результатів у будь-якому з конкретних випадків здійснення доказових процедур).

Використання логічних засобів під час побудови доказування у ході судового процесу є одним з основних чинників його оптимізації – забезпечення досяжності цільових орієнтирів цього процесу більш простими, економічними і, водночас, дієвими та надійними шляхами.

Попри відзначену доцільність узгодження процедур судового доказування з логічними підставами побудови аргументації, сучасні наукові дослідження в цих двох площинах відзначаються «переважним паралелізмом», зумовленим суттєвим дистанціюванням доказового процесу у правозастосовній діяльності й операційною технікою доведення в точних науках» [3, с. 83-84].

Окрім використання логічного інструментарію, важливо також послуговуватися філософсько-правовими знаннями. Адже завдяки цьому необхідність доказовості судових рішень «можливо розглядати через семіотику, як специфічний науковий напрям, а власне – особливу концепцію, яка надає можливість з'ясувати базисні надбудови системи правового регулювання в соціальному праві, а філософський аспект семіотики як концепції – виявити зв'язки із міфами, сенсом об'єктів, їх знаково-атрибутивними властивостями впливу на усвідомленням суб'єктом права вимог закону, його дійсність та реальність; як і в цілому визначити сферу правової політики соціального права на предмет її придатності, зрозумілості та доступності норм соціального права» [4, с. 95]. Семіотика допомагає сторонам судового процесу усвідомити вимоги до їх поведінки, встановлені законом [5; 6, p. 69–104; 7, p. 579–599; 8]. Це відбувається завдяки тому, що певні абстрактні правові категорії, важкі для усвідомлення людьми без певного рівня знань, сприймаються простіше через знаки.

При ухваленні рішень суд оцінює докази, надані сторонами, і на основі цього виносить рішення. Ці рішення виступають певними знаками. Знак – це конкретний матеріальний носій інформації, який має зміст (наповнення) та виконує певну соціальну функцію. «Правовим знаком є матеріальний предмет, який чуттєво сприймається і виступає в якості представника (репрезентанта) іншого предмету, властивості або відношення та використовується для отримання, зберігання, переробки та передавання правової інформації, а правова знакова конструкція – це інтегральне поєднання правових знаків, яке має самостійне правове значення» [9, с. 5-6]. Особливістю знаковості є те, що правові знаки відрізняються в межах різних правових традицій, тобто виступають характерними особливостями національних правових систем та по-різному сприймаються в різних правових системах.

Для прикладу О.І. Гвоздік виділяє критерії, завдяки яким можна проводити оцінювання логічної доказовості. «Оцінювання логічної доказовості судово-процесуальної аргументації може бути здійснено за такими методологічними критеріями:

1) якщо на підставі наявної доказової бази з припущення істинності передбачуваного висновку суду неможливо отримати взаємовиключних логічних наслідків, а з припущення його хибності такі наслідки можливі, то доказова база є достатньою для обґрунтування такого висновку;

2) якщо припущення про істинність такого висновку передбачає суперечливі наслідки на підставі наявної доказової бази, а припущення про його хибність не зводиться до взаємовиключних наслідків, то цей висновок, навпаки, можна вважати хибним та обґрунтовано відхилити як спростований. Тобто, про достатність доказової бази для певних обґрунтованих рішень стосовно потенційного судового висновку можна вести мову, якщо одне і тільки одне із взаємовиключних припущень про цей висновок (його істинність або його хибність) призводить хід міркування до суперечності (зводиться до абсурду);

3) якщо не зводити до абсурду ні припущення про істинність передбачуваного вердикту, ні припущення про його хибність, то це є логічним індикатором недостатності наявної доказової бази для вирішення питання про обґрунтованість прийняття чи відхилення на її підставі такого вердикту;

4) коли і гіпотетичне твердження, і гіпотетичне заперечення аналізованого проекту судового рішення передбачають отримання взаємовиключних дедуктивних висновків на підставі наявної доказової бази, то це засвідчує наявність у її контексті логічно несумісних даних, що дає змогу відхилити таку доказову базу як потенційну підставу процесуальної аргументації» [3, с. 87].

Використовуючи критерії, виділені О.І. Гвоздіком, можна відслідкувати чи логічно правильними є висновки судді у конкретній справі, чи ні. Адже якщо кожний з критеріїв є знаком, який належить до конкретного процесу або явища правової дійсності, то знак стає соціально значимим та починає виконувати соціальні функції. «Природна приналежність знаків та систем до процесів та явищ, ситуацій є, по суті, соціально значимими, адже стосується суспільних відносин, а також, охоплюється соціальним змістом правової системи, як свого роду знакової системи» [4, с. 95]. Звідси випливає, що знак виступає своєрідним елементом для привертання уваги всіх учасників судового процесу; за допомогою знаків можна вибудувати систему взаємодії з правовою реальністю (судові рішення є вербально вираженими знаками (що привертають увагу), які зобов'язують суб'єктів права до певної поведінки).

Застосування семіотичного підходу до доказовості судових рішень сприяє залученню до цього процесу таких важливих категорій, як гуманізм, законність та обґрунтованість. Ці категорії дозволяють ухвалювати судові рішення, які відповідатимуть загальнолюдським етичним цінностям, виступають засобами реалізації цілей судочинства та сприяють виконанню функцій судових рішень.

Висновки. Отже, вплив семіотики на доказовість судових рішень проявляється у чотирьох аспектах:

1) судове рішення загалом виступає знаком чи системою знаків. Оскільки знак – це матеріальний носій інформації, акумульований у певному словесному образі, специфічно властивий певній правовій культурі, то і судове рішення є знаком. Такий знак виникає спершу як мисленнєва реакція на отриману та опрацьовану за допомогою логічних методів інформацію; далі виражається вербально у формі судового рішення (проголошеного усно та записаного); після цього змушує учасників судового процесу до певних дій, тобто певної діяльнісної інтерпретації вербального знаку. Власне тріада – думка, слово, дія, виступають тими засобами, завдяки яким реалізується соціальна функція правового знаку (з огляду на предмет та об'єкт нашого дослідження, судового рішення) та здійснюється вплив на всіх учасників судового процесу;

2) знак або система знаків чітко вказує на певний аспект правової дійсності (доводить чи спростовує наявність правопорушення у діях однієї зі сторін). Предметом судового розгляду виступають ті чи інші аспекти правової дійсності, а судове рішення має на меті, на основі аналізу наданих доказів, підтвердити чи спростувати факт вчинення правопорушення, відновити порушені права чи законні інтереси учасників судового процесу. Тобто пояснити чи зазнали неправильної інтерпретації знаки, що слугують виразниками процесів та явищ правової дійсності, чи їх інтерпретація відповідала нормам, прийнятим у певній правовій системі;

3) вплив на людину, який здійснює судове рішення як знак чи система знаків (правомірність її поведінки). Знак найперше слугує елементом привернення уваги до того чи іншого явища правової дійсності. Так само і з правомірною поведінкою. Якщо людина вважає, що її законні права та інтереси були порушені, то вона може звернутися у суд для їх відновлення. Лише суд може визначити право-

мірність чи неправомірність поведінки сторін у справі, що розглядається. Прийняте судове рішення, як знак, змушує сторони процесу звернути увагу на правомірність своїх дій, тобто вчиняти у встановлених законом межах;

4) зміст, який вкладає кожна зі сторін судового процесу в оголошене рішення (вплив на правосвідомість). Часто одні і ті ж знаки люди інтерпретують по-різному. Це залежить від багатьох факторів, основними з яких, напевно, є система цінностей, позитивний або негативний життєвий досвід, готовність до освоєння нового у зв'язку із розвитком суспільства та держави. Правосвідомість формується на основі усвідомленої необхідності людини вчиняти відповідно до встановлених законом норм та правил. Судове рішення є обов'язковим до виконання, тому накладає на учасників судового процесу певні обов'язки, тобто як знак здійснює вплив на людину, змушуючи її до певних дій. Як людина сприйме його і чи матиме воно певний вплив на її подальшу поведінку залежить виключно від самої людини, її світогляду та прийнятої усвідомленої системи цінностей.

Список використаних джерел:

1. Рябченко Ю.Ю. Роль суду в доказовій діяльності в сучасному змагальному цивільному судовому процесі. *Право і суспільство*. 2020. № 2. С. 222–230. https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.2-1.35.
2. Кодекс адміністративного судочинства України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#top.
3. Гвоздік О.І. Судово-процесуальне доказування в логічному вимірі. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 1 (17). С. 83–89. https://doi.org/10.33270/01191702.83.
4. Мельник Я.Я. Концепція семіотики у соціальному праві: проблеми доктринальної політики. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2020. № 1 (39). С. 91–97. https://doi.org/10.33216/2218-5461-2020-39-1-91-97.
5. Tuzet G. Expert Signs and Legal Burdens. *International Journal for the Semiotics of Law*. 2022. https://doi.org/10.1007/s11196-022-09932-3.
6. McEvoy Kieran, Bryson Anna. Boycott, Resistance and the Law: Cause Lawyering in Conflict and Authoritarianism. *Modern Law Review*. 2022. Vol. 85. Iss. 1. P. 69–104. https://doi.org/10.1111/1468-2230.12671.
7. Leone M. From Fingers to Faces: Visual Semiotics and Digital Forensics *International Journal for the Semiotics of Law*. 2021. Vol. 34. P. 579–599. https://doi.org/10.1007/s11196-020-09766-x.
8. Jackson Bernard S.A Journey into Legal Semiotics. *Actes Sémiotiques*. 2017. Vol. 120. https://doi.org/10.25965/as.5669.
9. Павлишин О.В. Семіотика права як методологічна парадигма новітнього філософсько-правового дискурсу: дисерт. на здоб. наук. ступ. докт. філософії та докт. наук 12.00.12 – філософія права. 2019. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/jspui/handle/123456789/12957.

УДК 340.1
342.9
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.39

ІСТОРІОГРАФІЯ ДОКТРИНИ ДЕРЖАВНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ: ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ

Булкат М.,
доктор юридичних наук,
начальник відділу претензійно-позовної роботи
управління юридичного забезпечення Верховного Суду,
доцент кафедри цивільного, господарського,
адміністративного права та правоохоронної діяльності
Інституту права та суспільних відносин
Відкритого міжнародного університету
розвитку людини «Україна»
yfim@ukr.net

Булкат М. Історіографія доктрини державного адміністрування: загальні засади.
У статті окреслено загальні засади історіографічного аналізу доктрини державного адміністрування. Визначено, що державне аміністрування, як діяльність, що спрямована на реалізацію функцій держави з метою забезпечення сталого розвитку, ефективної взаємодії з громадянським суспільством, захисту прав і свобод людини і громадянина, є невід'ємним компонентом демократичної, правової держави. Встановлено, що для цілей цієї статті, визначальною є специфіка предмета історіографічного аналізу, його мультидисциплінарність та зв'язок з методологічною доктриною демократичної, правової держави. Це обумовлює складну систему джерел. Їх доктринальні межі – наукова складова, а хронологічні та географічні можна «винести за дужки» на цьому етапі. Визначено, що для здійснення історіографічного аналізу доктрини державного адміністрування варто поєднати суб'єктний та конкретно-визначений підходи вивчення наукового матеріалу і комплексно використовувати переваги кожного з них. Важливу роль у методології цього історіографічного дослідження відведено «класичним» принципам наукового пізнання, серед яких: принцип всебічності дослідження, основний зміст якого полягає в забезпеченні аналізу державного адміністрування у взаємозв'язках і взаємодії з іншими правовими категоріями; принцип історизму, який полягає у дослідженні положень про державне адміністрування у процесі їх розвитку та історичному взаємозв'язку; принцип комплексності, який полягає у забезпеченні виконання дослідження з урахуванням практики державотворення. Із використанням розробленої методології, схематично окреслено структуру доктрини державного адміністрування: теоретико-правові положення доктрини влади в цілому та державної влади зокрема, теорії демократичної, правової держави тощо; засади адміністративного права; положення політичної науки – напрями з історії політичних вчень та теорії адміністрування соціально-політичних процесів; висхідні поняття соціологічної науки – соціології держави; напрацювання вітчизняної наукової спеціальності «державне управління»; принципи адміністрування в економічній та господарській сферах.
Ключові слова: державне адміністрування, демократична, правова держава, історіографія, доктрина державного адміністрування.

Bulkat M. Historiography of the doctrine of the state administration: general principles.
The article outlines the general principles of historiographical analysis of the doctrine of state administration. It was determined that state administration, as an activity aimed at implementing the functions of the state in order to ensure sustainable development, effective interaction with civil society, protection of human and citizen rights and freedoms, is an integral component of a democratic, legal state. It has been established that for the purposes of this article, the specificity of the subject of historiographical analysis, its multidisciplinarity and connection with the methodological doctrine of a democratic, legal state are decisive. This causes a complex system of sources. Their doctrinal boundaries

are a scientific component, and chronological and geographical ones can be «put aside» at this stage. It was determined that in order to carry out a historiographical analysis of the doctrine of state administration, it is necessary to combine subjective and specifically defined approaches to the study of scientific material and comprehensively use the advantages of each of them. An important role in the methodology of this historiographic research is given to the «classical» principles of scientific knowledge, including: the principle of comprehensiveness of research, the main content of which is to provide an analysis of state administration in relationships and interaction with other legal categories; the principle of historicism, which consists in the study of provisions on state administration in the process of their development and historical interrelation; the principle of complexity, which consists in ensuring the implementation of research taking into account the practice of state formation. Using the developed methodology, the structure of the doctrine of state administration is schematically outlined: theoretical and legal provisions of the doctrine of power in general and state power in particular, the theory of a democratic, legal state, etc.; principles of administrative law; the position of political science – trends in the history of political teachings and the theory of administration of socio-political processes; ascending concepts of sociological science – sociology of the state; development of the domestic scientific specialty «state administration»; principles of administration in economic and business spheres.

Key words: state administration, democratic, legal state, historiography, doctrine of state administration.

Постановка проблеми. Доктрина державного адміністрування знаходиться в площині науки адміністративного права і відзначена своєрідною специфікою. Так, першочерговим етапом формування алгоритму вивчення її історіографії є окреслення предмета (уточнення обсягу та змісту наукових праць і положень). У попередніх публікаціях відзначено, що вітчизняною наукою, переважно в межах спеціальності «державне управління», опрацьовано такі поняття, як «державне управління», «публічне адміністрування», «публічне управління» тощо. При цьому згадані наукові положення в практичній площині, де-факто, суттєво спираються на норми адміністративного права. Можна констатувати нетривіальний розвиток доктрини, коли основоположні поняття науки адміністративного права значною мірою опрацьовані в спеціальності «державне управління». Логічним продовженням такого стану речей є мінімалістичне розуміння доктрини державного адміністрування, обмежене положеннями, що сформовані після введення в обіг дотичних понять, на кшталт «публічного адміністрування» Десмонда Кілінга [1, С. 15].

Стан опрацювання. Зміст наявної у вітчизняній науці дефініції «державне управління», яка дотепер пропонується для позначення відповідної діяльності, також еволюціонував. Він пройшов шлях від парадигми адміністративно-командної системи періоду окупації радянською владою до кардинальної трансформації сенсів після відновлення незалежності України з огляду на доктрину демократичної, правової держави. Саме тому пропонується введення в науковий обіг поняття «державне адміністрування», як виразник змісту цієї діяльності демократичної, правової держави. Натепер постало питання: чи детермінує зміна змісту поняття оновлення його термінологічного позначення?

Державне аміністрування, як діяльність, що спрямована на реалізацію функцій держави з метою забезпечення сталого розвитку, ефективної взаємодії з громадянським суспільством, захисту прав і свобод людини і громадянина, є невід'ємним компонентом демократичної, правової держави.

Метою статті є окреслення загальних засад історіографічного аналізу та структури доктрини державного адміністрування, з відносно нового кута зору, спираючись на доктрину демократичної, правової держави.

Виклад основного матеріалу. Для цього можна використати інструментарій теоретичної науки, її класичні прийоми. Вони описані П.М. Рабіновичем щодо трансформації методології вітчизняного правознавства, категорій і законів діалектики [див., наприклад, 9; 10; 11]. Також слід врахувати науковий доробок М.І. Козюбри із проблематики поняття і структури методології юридичної науки [див., наприклад, 5; 6]. Використати здобутки якісно нового підходу А. Д. Машкова до загальних проблем методології юридичної науки [8]. Варто послуговуватись фундаментальними положеннями щод методів наукового пізнання, сформульованими О.В. Зайчуком, В.В. Лемаком, Н.М. Оніщенко, О.В. Петришиним, М.В. Цвіком та іншими [див., наприклад, 3; 4; 7; 12].

Висхідними поняттями щодо державного адміністрування, безперечно, є ті, що визначають демократичну, правову державу, її функціональні спрямування тощо. Тобто стрижнем наукових розумінь державного адміністрування є теоретико-правова доктрина влади в цілому та державної влади зокрема, теоретичні положення щодо демократичної, правової держави тощо.

Оскільки державне адміністрування за своєю правовою природою є продуктом системної взаємодії демократичної, правової держави і громадянського суспільства, важливе значення для його доктрини мають положення політологічної та соціологічної наукових сфер щодо формування громадянського суспільства.

Також значимими є концепти адміністрування в економіці та господарському секторі. Як своєрідний індикатор рівня розвитку та діяльності суспільства у демократичній, правовій державі, вони є верифікаційними щодо процесів якісного переходу в нашій державі від адміністративно-командної парадигми визначення терміна «державне управління» до зміщення акценту в його визначенні на взаємодію громадянського суспільства і демократичної, правової держави та формування натепер сучасних термінологічних одиниць, зокрема «державне адміністрування» в площині науки адміністративного права.

Наступним важливим етапом творення алгоритму історіографічного дослідження доктрини державного адміністрування є встановлення таких параметрів:

– доктринальні межі окресленого історіографічного предмета (наприклад, наукова складова – наукові праці; нормативна складова – законодавство);

– хронологічні межі, тобто визначення темпоральних характеристик історіографічного аналізу (наприклад, наукові праці конкретного історичного періоду);

– географічні межі тощо [2, С. 11].

Ще одним із основоположних етапів формування алгоритму дослідження історіографії є визначення підходів та прийомів вивчення наукового матеріалу, його систематизації та формування результатів, а також узагальнення висновків. Умовно їх можна сформулювати так:

– суб'єктний підхід – вивчення поступу конкретного наукового питання крізь призму поглядів, підходів, гіпотез, концепцій, теорій визначених науковців, які, відповідно до авторського бачення, зробили суттєвий внесок у його розвиток;

– конкретно-визначений підхід – вивчення поступу наукового питання крізь призму наукових досліджень або інших джерел (конкретно визначених форм), у яких, на думку автора, викладено наукові результати, найбільш значущі для подальшого розвитку положень відповідного питання.

Кожен із зазначених підходів має свої переваги і недоліки. Так, підхід «суб'єктної історіографії» дає можливість приділити належну увагу суттєвим, знаковим поглядам тих науковців, які не сформували висновків досліджень у формальному розумінні, однак їх тлумачення були відомі у той чи інший спосіб (через листи, життєописи тощо) і тому справили суттєвий вплив на розвиток доктрини відповідного питання, стали її важливою складовою.

У свою чергу, підхід формування «історіографії форм» дає можливість врахувати ті наукові дослідження, авторство яких невідоме.

З огляду на це варто зауважити, що під час дослідження складних понять та проведення методологічних наукових узагальнень, таких, як окреслення структури доктрини державного адміністрування, обидва зазначені підходи варто поєднати і комплексно використовувати переваги кожного з них.

Це дасть змогу розгорнути логічно вибудований концепт структури доктрини державного адміністрування в демократичній, правовій державі, під відносно новим кутом розуміння. Для цілей цієї статті, визначальною є специфіка предмета історіографічного аналізу, його мультидисциплінарність та зв'язок з методологічною доктриною демократичної, правової держави. Це обумовлює складну систему джерел. Їх доктринальні межі – наукова складова, а хронологічні та географічні можна «винести за дужки» на цьому етапі.

Важливу роль у методології цього історіографічного дослідження відведено «класичним» принципам наукового пізнання, серед яких:

– принцип всебічності дослідження, основний зміст якого полягає в забезпеченні аналізу державного адміністрування у взаємозв'язках і взаємодії з іншими правовими категоріями. Він дає змогу «контролювати» повноту і всебічність дослідження та опосередковує врахування усіх аспектів, що формують загальне бачення поняття. Йдеться про багатоаспектність, яка полягає у застосуванні плюралістичного підходу. Завдяки цьому в окресленій структурі доктрини державного адміністрування враховано підходи різних наукових сфер, неоднакові уявлення про походження, сутність, структуру, шляхи розвитку тощо. Адже однобічне сприйняття предмета дослідження може призвести до неповних висновків;

– принцип історизму, який полягає у дослідженні положень про державне адміністрування у процесі їх розвитку та історичному взаємозв'язку, не лише з точки зору сучасного стану. В цьому контек-

сті слід закцентувати увагу на важливості усвідомлення основних факторів становлення та розвитку такої діяльності в різних державах та періодах, вивчення яких дозволяє проаналізувати їх еволюційні перетворення;

– принцип комплексності, який полягає у забезпеченні виконання дослідження з урахуванням практики державотворення. Цей принцип дозволяє окреслити основні, найбільш загальні положення у структурі доктрини державного адміністрування.

Висновки. Сформована методологія виконання історіографічного аналізу опосередковує можливість схематично сформулювати структуру доктрини державного адміністрування, яку буде досліджено в межах подальшого історіографічного аналізу:

– теоретико-правові положення доктрини влади в цілому та державної влади зокрема, теорії демократичної, правової держави тощо;

– засади адміністративного права;

– положення політичної науки – напрями з історії політичних вчень та теорії адміністрування соціально-політичних процесів;

– висхідні поняття соціологічної науки – соціології держави;

– напрацювання вітчизняної наукової спеціальності «державне управління»;

– принципи адміністрування в економічній та господарській сферах.

Список використаних джерел:

1. Keeling D. Management in Government. London: Allen & Unwin. 1972. 210 p.
2. Булкат М.С. Історичний поступ наукової складової доктрини судової влади / International scientific-practical conference «The development of legal sciences: problems and solutions»: Conference Proceedings, April 27-28. Kaunas: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2018. P. 11.
3. Загальна теорія держави і права: (основні поняття, категорії, правові конструкції та наукові концепції): навч. посіб. за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 400 с.
4. Загальна теорія держави і права: підруч. для студентів вищих юрид. навч. закладів / М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.; за ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. Харків: Право, 2010. 584 с.
5. Козюбра М.І. Праворозуміння: поняття, типи та рівні. Право України. 2010. № 4. С. 10–21.
6. Козюбра Н.И. Понятие и структура методологии юридической науки / Методологические проблемы юридической науки: сб. научн. трудов. АН УССР. Ин-т государства и права. Киев: Наукова думка, 1990. 136 с.
7. Лемак В.В. Загальна теорія держави і права. Навчальний посібник. ПП «Медіум», 2003. 251 с.
8. Машков А.Д. Проблеми теорії держави і права. Основи: курс лекцій. Київ: К.І.С., 2008. 470 с.
9. Рабінович П.М. Категорії та закони діалектики – актуальний інструмент сучасного правопізнання (за матеріалами практики Страсбурзького суду). Вісник Академії правових наук України. 2009. № 4 (59). С. 8–19.
10. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. Вид. 5-е, зі змінами. Київ: Атіка, 2001. 176 с.
11. Рабінович П.М. Проблеми трансформації методології вітчизняного правознавства: досягнення, втрати, перспективи. Вісник Академії правових наук України. 2002. № 4. С. 3–8.
12. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 688 с.

УДК 342.6
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.40

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БЮДЖЕТНОГО КОНТРОЛЮ ЯК ВИДИ УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У БЮДЖЕТНОМУ ПРОЦЕСІ

Гарбінська-Руденко А.В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного права
Державного податкового університету
ORCID: 0000-0002-0971-1234
prokyror.irpin@i.ua

Данчук І.О.,
здобувач Навчально-наукового інституту права
Державного податкового університету
ORCID: 0000-0003-0434-425X
irynadanchuk@ukr.net

Дуброва А.В.,
здобувач Навчально-наукового інституту права
Державного податкового університету
ORCID: 0000-0001-5105-1009
stasy240@gmail.com

Гарбінська-Руденко А.В., Данчук І.О., Дуброва А.В. Правове регулювання бюджетного контролю як виду управлінської діяльності у бюджетному процесі.

У статті досліджено питання проблем правового регулювання бюджетного контролю в Україні. Наголошено, що дієвість методів бюджетного контролю залежать, насамперед, від його належного правового забезпечення.

Автори привертають увагу до того, що державний фінансовий контроль є об'єктивною необхідністю відтворювального процесу, що зумовлено контрольною сутністю фінансів. Визначено, що ключовими недоліками сучасного стану правового регулювання бюджетного контролю в Україні є недостатня профілактична спрямованість контрольних дій; не ефективна робота з громадськістю щодо роз'яснення завдань бюджетного контролю та забезпечення усунення порушень у бюджетній сфері; недостатнє використання в контрольно-ревізійній роботі методик, що спрямовані на визначення ефективності використання державних ресурсів, у тому числі бюджетних коштів; невиконання положень чинного законодавства в частині забезпечення належної взаємодії між органами бюджетного контролю, що посилює дублювання та паралелізм у роботі; недостатня налагодженість механізмів виконання положень законів, які встановлюють відповідальність за перешкоди контрольним діям тощо. Акцентується увага на тому, що основним недоліком методологічного характеру є відсутність методологічного забезпечення основних форм бюджетного контролю. Відмічено і проблему недостатнього використання органами державної влади повноважень щодо підвищення ефективності державного фінансового контролю, у тому числі у бюджетній сфері.

Підсумовано, що бюджетний контроль в Україні є видом управлінської діяльності у сфері бюджетного процесу, що забезпечує законність здійснення бюджетних операцій та має на меті співставлення показників бюджетної діяльності зі встановленими нормами бюджетного права. Акцентовано увагу, що вдосконалення правового регулювання бюджетного контролю сприяє ефективному виявленню та усуненню відхилень з метою приведення показників бюджетної діяльності у відповідність із встановленими нормами бюджетного права.

Ключові слова: фінансовий контроль, бюджетний контроль, державні фінанси, бюджетна політика, бюджетна безпека, управління.

Harbinska-Rudenko A., Danchuk I., Dubrova A. Legal regulation of budget control as a type of management activity in the budget.

The article deals with the problems of legal regulation of budget control in the budget process. The activity of state institutions aimed at establishing the legality of the activities of participants of budget regulation is analyzed. The problem of ambiguity of application of budget control is revealed and its principles are considered. The possibility to establish how efficiently, rationally, economically and legally the budget funds were used, whether all the reserves were used to fill the revenue side of the budgets is analyzed. Meanwhile, despite the fact of misuse of budget funds, the state can reimburse the losses caused to it. At the same time, budget control can prevent violations of budget discipline, irrational and inappropriate use of budget funds. The solution of this problem is entrusted to the Accounting Chamber, the State Treasury, the bodies of the Ministry of Finance. The author substantiates the interpretation of the term "budgetary control" as a term that establishes the legal status of subjects of financial control and defines its system in many legislative and subordinate legal acts.

It is summarized that budget control as a type of managerial activity of the budget process can be characterized as the activity of authorized entities regulated by the norms of budget law to carry out operations of comparing the indicators of budgetary and legal reality with the established norms of budget law, identifying and eliminating deviations in order to bring the indicators of budgetary activity in line with the established norms of budget law.

Sustainability, the realization of goals and the effectiveness of state expenditures depend on the effectiveness of budgetary control measures as a special type of regulation of budgetary legal relations.

The task of this article is the analysis of legal regulation budget control as a type of management activity in the budget process and the study of legal problems in the field of budget control to systematize proposals for improving the current legislation in this area.

Key words: financial control, budgetary control, state finance, budget policy, budgetary security, management.

Постановка проблеми. Від ефективності здійснення заходів бюджетного контролю як особливого виду регулювання бюджетних правовідносин залежить сталість, реалізація цілей та ефективність здійснення державних видатків.

Сучасні дослідження правового регулювання бюджетного контролю та загальних проблем, які виникають у процесі його здійснення, не втратили своєї актуальності і в умовах воєнного стану, оскільки держава, з метою дотримання законності на всіх стадіях бюджетного процесу, має забезпечити наповнення державного та місцевих бюджетів у такий складний для країни період. Такі бюджетні правопорушення як незаконне, нецільове і неефективне використання коштів державного та місцевих бюджетів становлять пряму загрозу бюджетній безпеці держави, оскільки завдають значної шкоди бюджетним правовідносинам. Дієвість методів бюджетного контролю залежить, насамперед, від його належного правового забезпечення. На сьогодні правове регулювання здійснення бюджетного контролю здійснюється в рамках Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» [1], який визначає правові та організаційні засади здійснення державного фінансового контролю, хоч і не конкретизує місце бюджетного контролю у системі фінансового контролю. Вважаємо, що одним із ключових завдань держави у питанні оптимізації бюджетних правовідносин в реаліях дії режиму воєнного стану має бути і оптимізація нормативно-правових документів відповідно до сучасних змін у бюджетній політиці держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на значну кількість існуючих досліджень щодо фінансового контролю взагалі та бюджетного контролю, зокрема, багато питань виникають при їх здійсненні, тож, такий інтерес науковців до вказаної проблеми лише ще раз підтверджує актуальність теми дослідження. Актуальність питання правового регулювання бюджетного контролю є в тому, що він розглядається як різновид державного фінансового контролю, що здійснюється на всіх стадіях бюджетного процесу та рівнях бюджетної системи. Тобто, бюджетний контроль повинен використовуватись там і тоді, де функціонують бюджетні правовідносини. Зокрема, питання бюджетного контролю розглядаються у працях таких вчених, як П.П. Латковського, В.Г. Дем'янишина, Л.М. Касьяненко, О.П. Кириленка, З.М. Лободіної, А.О. Монаєнко, О.П. Орлюк, Н.Ю. Пришви, Р.О. Яцкіна тощо.

Завданням даної статті є аналіз правового регулювання бюджетного контролю як виду управлінської діяльності у бюджетному процесі та дослідження правових проблем у сфері бюджетного контролю для систематизації пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Бюджетний контроль є однією з функцій управління бюджетною системою**.** Бюджет є об'єктом управління, а суб'єкти управління бюджетом – це ті ж учасники бюджетного процесу. Контроль представницьких органів влади передбачає їх право на:

– одержання від органів виконавчої влади, місцевих державних адміністрацій, виконавчих комітетів відповідних місцевих рад необхідних супровідних матеріалів при затвердженні бюджету;

– отримання від фінансових органів держави оперативної інформації про виконання відповідних бюджетів;

– затвердження звіту про виконання відповідного бюджету;

– створення власних контролюючих органів (Рахункова палата України) [2].

Державний контроль є необхідною умовою ефективного функціонування будь-якої держави. З погляду соціального управління публічний контроль визначається як спостереження з метою перевірки виконання законів, постанов, управлінських рішень тощо, з чого можна зробити висновок про те, що контроль у цілому є не що інше, як здійснення функції управління, суть якої полягає в тому, щоб перевіряти, спостерігати, відстежувати те чи інше явище [3, с. 45].

Розглядаючи державний фінансовий контроль як функцію управління фінансовими потоками, варто зауважити, що ця функція здійснюється всіма органами влади й управління незалежно від характеру їх основної діяльності. Державний фінансовий контроль є об'єктивною необхідністю відтворювального процесу, зумовленою контрольною сутністю фінансів. Обсяг контрольної діяльності, її форми і методи, охоплення контрольними заходами різних галузей економіки залежать від меж сфери управління і статусу органу влади, що здійснює контрольні повноваження в межах державного фінансового контролю [4, с. 345].

Важливим недоліком сучасного стану правового регулювання бюджетного контролю в Україні є:

– недостатня профілактична спрямованість контрольних дій;

– недостатня робота з громадськістю щодо роз'яснення завдань бюджетного контролю та забезпечення усунення порушень у бюджетній сфері;

– недостатнє використання в контрольно-ревізійній роботі методик, що спрямовані на визначення ефективності використання державних ресурсів, у тому числі бюджетних коштів;

– невиконання положень чинного законодавства в частині забезпечення належної взаємодії між органами бюджетного контролю, що посилює дублювання та паралелізм у роботі;

– недостатня налагодженість механізмів виконання положень законів, які встановлюють відповідальність за перешкоди контрольним діям [7, с. 89].

Основним недоліком методологічного характеру є відсутність методологічного забезпечення основних форм бюджетного контролю. Слід відзначити також недостатнє використання органами державної влади повноважень щодо підвищення ефективності державного фінансового контролю, у тому числі у бюджетній сфері. Ще однією проблемою можна вважати недостатньо ефективну організацію взаємодії органів, що здійснюють контрольні повноваження в бюджетній сфері. Виходячи з функцій, завдань і відповідних їм повноважень, органи фінансового контролю та внутрішніх справ повинні здійснювати свою діяльність у постійній взаємодії з метою ефективної координації їхніх дій. Спостерігаючи за розвитком застосування бюджетного контролю та за напрацюваннями учених, зазначимо, що дотепер нерозв'язаними залишилися проблеми, що пов'язані з адмініструванням доходів до бюджету держави та незаконним, нецільовим, неефективним витрачанням бюджетних коштів [5, с. 130].

Адміністрування доходів бюджету є тим етапом управління, який має забезпечити виконання запланованих платежів до бюджету. Він об'єднує організацію сплати платежів до бюджету згідно з законодавством та управлінням податковим боргом включаючи примусове стягнення. Тому пошук напрямів удосконалення управління доходами бюджету, зокрема у сфері адміністрування доходів, є досить актуальним і сьогодні [5, с. 132].

Комплекс контрольно-аналітичних і експертних заходів у сфері виконання державного бюджету і бюджетів державних цільових фондів здійснює Рахункова палата України [2]. Особливістю її діяльності, порівняно з іншими органами бюджетного контролю в Україні є те, що кожного бюджетного року контроль за формуванням та виконанням бюджетів здійснюється системно: попередній контроль проєкту бюджету на наступний бюджетний період, поточний контроль виконання бюджету звітного бюджетного періоду та ретроспективний контроль виконання бюджету попереднього бюджетного періоду.

До прикладу, у 2021 році Рахунковою палатою України було проведено 8 контрольних заходів щодо ефективності виконання повноважень державними органами в частині контролю за повнотою

і своєчасністю надходжень до державного бюджету, дотриманням вимог податкового та митного законодавства тощо. Під час зазначених заходів перевірено 73 об'єкти та майже 284,4 млрд. грн. бюджетних коштів. За результатами проведених контрольних заходів виявлено порушень і недоліків на загальну суму майже 28,5 млрд грн, що становить 15,8% загальної суми встановлених Рахунковою палатою порушень та недоліків за звітний рік [6].

Бюджетний контроль будучи основним видом регулювання бюджетних правовідносин, забезпечує досягнення основної мети бюджетної політики, що є важливим як для юридичної науки так і для юридичної практики правозастосування [7, с. 123].

Призначення бюджетного контролю полягає в:

– успішній реалізації державної політики в усіх сферах державного управління, що гарантує законність під час мобілізації фінансових ресурсів до відповідних фондів;

– розподілі відповідно до соціальних потреб;

– цільовому та результативному використанню коштів;

– запобіганні та усуненні помилок у фінансовій сфері [8, с. 99].

У бюджетно-правовій літературі акцентується увага на тому, що для забезпечення цілісної роботи контролю за управлінням бюджетними коштами у зв'язку із запровадженням нових державних органів та зміною бюджетної технології «потрібно мати адекватну бюджетну систему, що дозволить скоординувати діяльність усіх компетентних державних органів у процесі організації та здійснення бюджетних видатків та забезпечення справляння бюджетних коштів» [9, с. 301].

Одним із основних принципів бюджетної системи і бюджетного процесу є принцип результативності та ефективності використання бюджетних коштів [12]. Він передбачає, що при складанні та виконанні бюджетів учасники бюджетного процесу в межах встановлених для них бюджетних повноважень, повинні виходити з необхідності досягнення заданих результатів з використанням найменшого обсягу коштів. Тому велике значення має здійснення аудиту ефективності та результативності бюджетних коштів з метою забезпечення законності у реалізації бюджетних повноважень.

Принцип результативності у бюджетному контролі має ключове значення – процес контролю відбувається не заради процесу, а заради оцінки діяльності результатів установленим завданням та планам. Однак, результат є елементом змісту бюджетного контролю. У результаті набувають концентрованого вираження суб'єкти, засоби, мета, дії, бюджетно-контрольні операції. Результат, є тим, за чим «оцінюють» значення, ефективність бюджетного контролю і має відображати мету бюджетного контролю або його стадії, операції, процедури [7, с. 107].

Таким чином, аудит ефективності – це форма державного фінансового контролю, яка спрямована на визначення ефективності використання бюджетних коштів для реалізації запланованих цілей та встановлення факторів, які цьому перешкоджають. Аудит ефективності здійснюється з метою розроблення обґрунтованих пропозицій щодо підвищення ефективності використання коштів державного та місцевих бюджетів у процесі виконання бюджетних програм [10]. Аудит ефективності є перевіркою діяльності органів державної влади, одержувачів державних коштів, підприємств, установ і організацій, які використовують державне і комунальне майно, з метою визначення ефективності використання державних фінансових ресурсів і майна. Такий аудит передбачає: а) контроль економного використання організацією, яка перевіряється, державних коштів, витрачених на досягнення конкретних результатів її діяльності; б) контроль продуктивності використання організацією трудових, фінансових та інших ресурсів у процесі виробничої та іншої діяльності, а також використання інформаційних систем і технологій; в) контроль результативності діяльності організації, яка перевіряється [11, с. 662].

Висновки. Підсумовуючи, вважаємо за доцільне зазначити, що бюджетний контроль – це вид управлінської діяльності у сфері бюджетного процесу, що забезпечує законність здійснення бюджетних операцій та має на меті співставлення показників бюджетної діяльності зі встановленими нормами бюджетного права. Вдосконалення правового регулювання бюджетного контролю сприяє ефективному виявленню та усуненню відхилень з метою приведення показників бюджетної діяльності у відповідність із встановленими нормами бюджетного права.

Для реалізації цілей та ефективності здійснення державних видатків ключовими є застосування основних принципів бюджетної системи – принципу результативності та принципу ефективності. Використання положень цих принципів забезпечує досягнення стійкості та раціональності у використанні державних фінансів.

З метою вдосконалення правового регулювання бюджетного контролю державі варто звернути увагу на розробку стратегії його розвитку, що має враховувати позитивний зарубіжний досвід для удосконалення національних підходів здійснення бюджетного контролю та забезпечення досягнення результатів превентивної функції його заходів.

Список використаних джерел:

1. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні: Закон України від 19.08.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12#Text.
2. Про Рахункову палату: Закон України № 576-VIII від 07.05.2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-19#Text.
3. Яцкін Р.О. Правове регулювання бюджетного контролю в Україні: підручник. К. 2014. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/8556/.
4. Дем'янишина В.Г., Кириленко О.П., Лободіна З.М. Бюджетна система: підручник. Тернопіль: ЗУНУ, 2020. 624 с.
5. Дем'янишин В. Організація та проблеми здійснення бюджетного контролю як елемента бюджетного механізму держави. *Формування ринкової економіки в Україні: збірник наукових праць*. Львів, 2017. Випуск 37. Частина 1. С. 129–140.
6. Звіт Рахункової палати за 2021 рік. / Рахункова палата України. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Reports/2021/ZVIT_RP_2021.pdf.
7. Латковський П.П. Правове регулювання бюджетного контролю в Україні: монографія. Чернівці: Технодрук, 2019. 268 с.
8. Монаєнко А.О. Бюджетне право України: навч. посіб. Запоріжжя: КПУ, 2009. 255 с.
9. Радіонов Ю.Д. Формування видатків бюджету: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. 616 с.
10. Про затвердження Порядку проведення Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм. Постанова Кабінету Міністрів України № 692-2018-п від 11.09.2020 р**.** URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/692-2018-%D0%BF#Text.
11. Будник Л.А., Голяш І.Д. Класифікація державного. *Економіка та суспільство.* 2016. № 2. С. 661–665.
12. Бюджетний кодекс України. Закон від 08.07.2010 №2456-VI. Відомості Верховної Ради. 2010. № 50-51. Ст. 572.

УДК 342.922.343.9.001
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.41

ПРИНЦИПИ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ

Грищук А.Б.,
кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
Інституту права
Львівського державного університету внутрішніх справ,
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6289-6656

Грищук А.Б. Принципи антикорупційної експертизи нормативно-правових актів.

Статтю присвячено дослідженню принципів антикорупційної експертизи нормативно-правових актів та проєктів нормативно-правових актів органів публічної влади у контексті чинного національного законодавства та відповідних вимог Європейського Союзу. Актуальність теми зумовлена необхідністю удосконалення законодавства з метою комплексного теоретичного обґрунтування підвищення ефективності превенції корупційних правопорушень в умовах трансформації економіки України. Розглянуто нормативно-правові акти які регламентує відносини, що виникають під час провадження процедур антикорупційної експертизи в Україні. У дослідженні застосовано загально філософські та спеціальні методи дослідження правових явищ. Указано, що антикорупційна експертизи є відносно новим порівняно з багатьма іншими засобом запобігання корупційним проявам, що містяться й регламентовані нормами чинного законодавства. Досліджено принципи правового інституту антикорупційної експертизи, як основних передумов, що слугують підґрунтям для запровадження й поступового вдосконалення антикорупційної експертизи нормативно-правових актів органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Розкрито зміст: принципу обов'язковості проведення антикорупційної експертизи нормативно-правових актів і їх проєктів; принципу системної оцінки нормативно-правового акта у взаємозв'язку з іншими нормативно-правовими актами; принципу обґрунтованості та об'єктивності результатів антикорупційної експертизи; принципу компетентності осіб, які проводять антикорупційну експертизу; принципу взаємодії органів публічної влади їх посадових осіб з інститутами громадянського суспільства під час проведення антикорупційної експертизи. Зазначено, що незалежну антикорупційну експертизу доцільно розділити на громадську, яка проводиться незалежними експертами та наукову, що проводиться закладами вищої освіти' Підкреслено важливість подальшого дослідження принципів антикорупційної експертизи з метою якісного посилення ролі основних засад антикорупційної експертизи як засобу з мінімізації корупційних ризиків.

Ключові слова: превенція правопорушень, корупційний ризик, корупціогенні фактори, принципи права, громадська в наукова експертиза.

Hryshchuk A.B. Principles of anti-corruption examination of normative legal acts.

The article is devoted to the study of the principles of anti-corruption examination of normative legal acts and draft normative legal acts of public authorities in the context of current national legislation and the relevant requirements of the European Union. The topicality of the topic is due to the need to improve the legislation with the aim of comprehensive theoretical substantiation of increasing the effectiveness of the prevention of corruption offenses in the conditions of the transformation of the economy of Ukraine. The normative legal acts regulating the relations that arise during anti-corruption examination procedures in Ukraine are considered. The research uses general philosophical and special methods of researching legal phenomena. It indicated that anti-corruption examination relatively new compared to many other means of preventing corruption manifestations contained and regulated by the norms of current legislation. The principles of the legal institute of anti-corruption expertise have been studied, as the main prerequisites that serve as a basis for the introduction and gradual improvement of

anti-corruption expertise of normative legal acts of state authorities and local self-government bodies. The content of: the principle of mandatory anti-corruption examination of normative legal acts and their projects is disclosed; the principle of systematic assessment of a normative legal act in relation to other normative legal acts; the principle of reasonableness and objectivity of anti-corruption examination results; the principle of competence of persons conducting anti-corruption expertise; the principle of interaction of public authorities and their officials with institutions of civil society during anti-corruption examination. It noted that it is advisable to divide independent anti-corruption expertise into public, which is conducted by independent experts, and scientific, which conducted by institutions of higher education. The importance of further research into the principles of anti-corruption expertise in order to qualitatively strengthen the role of the main principles of anti-corruption expertise as a means of minimizing corruption risks is emphasized.

Key words: crime prevention, corruption risk, corruption-inducing factors, principles of law, public and scientific expertise.

Постановка проблеми. Невеликий термін, який нараховує історія розвитку антикорупційної експертизи, пояснює відсутність одноманітного підходу до таких основних понять, як «антикорупційна експертиза нормативних правових актів», «корупціогенний фактор», «корупційний ризик». Недостатньо розроблено організаційні засади проведення антикорупційної експертизи нормативних правових актів та їх проектів. Інститут антикорупційної експертизи отримав правову основу з ухваленням Закону «Про запобігання корупції». Закон у ст. 55 «Антикорупційна експертиза» не дає визначення антикорупційної експертизи. Але визначається мета проведення – виявлення корупціогенних факторів та їх усунення [1]. Мета не розкриває ознаки антикорупційної експертизи та місце в системі юридичної експертної діяльності. Не визначено принципи проведення антикорупційної експертизи. Про актуальність теми говорить той факт, що останнім часом накопичилася певна кількість наукових досліджень, присвячених проблемам, які виникають під час проведення антикорупційної експертизи. Але принципи проведення антикорупційної експертизи досліджено недостатньо.

Стан опрацювання проблематики. Вагомий внесок у наукову розробку проведення антикорупційної експертизи нормативно-правових актів внесли вчені: В. Авер'янов, О. Бандурка, В. Бевзенко, Ю. Битяк, І. Голосніченко, В. Грищук, М. Ковалів, В. Колпаков, Р. Калюжний, Т. Коломоєць О. Кузьменко, В. Олефір, О. Остапенко, І. Пахомов, С. Пєтков, Ю. Римаренко, В. Сущенко, М. Тищенко та ін. Річна національна програма під егідою комісії Україна – НАТО на 2021 рік передбачає удосконалення антикорупційної експертизи, що вимагає проведення теоретико-правових досліджень складових експертизи, у тому числі принципів на підставі, яких повинна реалізовуватися зазначена експертиза [2].

Метою статті є з'ясування змісту та сутності антикорупційної експертизи нормативно-правових актів, особливості проведення та її співвідношення з правовою експертизою.

Виклад основного матеріалу. Еволюція законодавства, яке регламентує відносини, що виникають під час провадження процедур антикорупційної експертизи в Україні, порівняно з багатьма іншими антикорупційними заходами має нетривалу історію. Цьому сприяла сукупність чинників, які в різні історичні періоди неодноразово ускладнювали, уповільнювали чи унеможливлювали антикорупційну політику держави [3, с. 149].

Антикорупційна експертиза – це дослідження. Аналізуються нормативно-правові акти та проекти, проводиться оцінка результатів дослідження. Мета антикорупційної експертизи – це виявлення у нормативно-правових актах чи проектах корупціогенних факторів. Вирішення питань, що досліджуються під час проведення експертизи, потребує спеціальних знань. Результатом експертизи є висновок, у якому формулюються відповіді на поставлені експерту питання.

Доцільно внести у частину 1 ст. 55 Закону «Про запобігання корупції» визначення антикорупційної експертизи нормативно-правових актів та їх проектів – це дослідження та оцінка експертом нормативно-правових актів та їх проектів на наявність у нормативних юридичних конструкціях дефектів і прогалин, які можуть створити умови для вчинення корупційних правопорушень і їх усунення.

При проведенні антикорупційної експертизи не виявляються умови та чинники можливого вчинення правопорушення. Важливим є результат – наявність корупційного фактору та його усунення, а поява в тексті не досліджуються. Це дозволяє не заглиблюватися у дослідження корупційних схем оперативно виправляти нормативно-правові акти. При проведенні антико-

рупційної експертизи, на відміну від кримінологічної, не роблять спроби зловити корупціонера та покарати.

Презумпція сумлінності розробників нормативно-правового акту дозволяє уникнути неправомірних правочинів корупціонерів щодо спроби запровадити корупціогенний фактор у текст нормативно-правового акту. Ці особливості антикорупційної експертизи зумовили відмежування від кримінологічної експертизи, зробили прийнятним варіантом запобігання правопорушенням корупційної спрямованості.

Трактування антикорупційної експертизи як різновиду правової експертизи спричинило те, що Національне агентство з питань запобігання корупції (далі – НАЗК), органи прокуратури, юстиції, публічної влади при аналізі нормативно-правових актів основну увагу зосереджують на тих корупціогенних факторах, що пов'язані з правовими дефектами, які можуть бути виявлені та усунені антикорупційною експертизою. Часткове поєднання предметів правової та антикорупційної експертиз дозволяє максимально швидко та з найменшими затратами залучити до проведення значне коло юристів органів публічної влади, які приймають нормативно-правові акти, фахівців органів прокуратури, юстиції та НАЗК.

Антикорупційну експертизу доцільно визнати спеціальною правовою експертизою, під час якої нормативно-правові акти оцінюються з позицій можливого виникнення на їхній основі корупційних порушень, обумовлених недобросовісною поведінкою посадових осіб і інших суб'єктів. Є подібність порядків проведення антикорупційної та правової експертиз. З огляду на Порядок проведення антикорупційної експертизи Національним агентством з питань запобігання корупції, Порядок проведення антикорупційної експертизи та Методичні рекомендації щодо проведення правової експертизи проектів нормативно-правових актів Міністерства юстиції України розробники проводять антикорупційну експертизу нормативно-правових актів під час проведення правової експертизи [4; 5; 6].

На відміну від правової експертизи, антикорупційна експертиза містить більше стадій, оскільки відбувається у кількох органах. Суб'єктами експертиз є органи, які розробили нормативно-правовий акт.

На думку В.К. Колпакова суб'єктами, що здійснюють антикорупційну експертизу обов'язково є: Міністерство юстиції України; Комітет Верховної Ради України, до предмета відання якого належить питання боротьби з корупцією. Суб'єктами, що здійснюють антикорупційну експертизу за власним розсудом є: Національне агентство з питань запобігання корупції; громадськість [7, с. 9-10].

Предмети антикорупційної та правової експертизи частково збігаються. Мета правової експертизи – забезпечення відповідності проектів нормативно-правових актів вимогам законодавства, норм міжнародного права. Антикорупційна експертиза має вузьке спеціальне завдання – оцінити можливість застосування норм акта у процесі діяльності органів публічної влади з погляду потенційних корупційних можливостей для несумлінних державних службовців та інших учасників.

Важливим моментом при розмежуванні двох видів експертиз є те, що під час проведення правової експертизи від експерта не потрібно подання варіантів усунення виявлених помилок, тоді як за антикорупційної експертизи обов'язково. Переліки помилок, дефектів, які виявляються при проведенні антикорупційної та правової експертиз, різняться, проте деяка схожість є.

В.А. Бондаренко зазначає, що правовою експертизою виявляються помилки, що відображають порушення повноважень органу-розробника нормативно-правового акта, що схоже на корупціогенний фактор «прийняття нормативно-правового акта за межами компетенції». У ході правової експертизи встановлюється наявність в акті певної кількості бланкетних та відсильних норм, що під час проведення антикорупційної експертизи значиться як надмірна свобода підзаконної нормотворчості [8, с. 215].

Відмінна особливість антикорупційної експертизи полягає в тому, що в основі експертних оцінок нормативних приписів повинні лежати юридичні знання та знання основних корупційних ризиків, які виникають у ході певних видів державної діяльності, знання основних форм корупційних відносин, що складаються при реалізації повноважень, права та обов'язків, знання специфіки відносин у галузях, у яких діє даний нормативний акт [9].

У нормативних актах не визначено принципи проведення антикорупційної експертизу нормативно-правових актів і проектів нормативно-правових актів. Антикорупційна експертиза базується на загально правових принципах: верховенства права, законності, гласності і інших; принципах адміністративного права: скасування незаконного адміністративного акта; недискримінації; юридичної

визначеності; права на захист; пропорційності; поваги до прав людини та громадянина; субсидіарності; належного управління; прозорості тощо [10, с. 49].

Принципи інституту антикорупційної експертизи нормативно-правових актів охоплюють засади правового регулювання, діють у межах однорідних суспільних відносин, що регулюються нормами окремого правового інституту. До принципів антикорупційної експертизу як інституту права доцільно віднести принцип обов'язковості проведення антикорупційної експертизи нормативно-правових актів і їх проєктів. Зазначений принцип пояснюється превентивною функцією експертизи. Превентивне регулювання як випереджальний правовий вплив зумовлений негативними явищами. Превентивне регулювання здійснюється з метою запобігання негативним соціально-правовим явищам, формування правомірної поведінки. За відсутності правопорушень не було необхідності в створенні та здійсненні правових заходів попередження [11, с. 42].

Моніторинг застосування правових актів, що набрали законної сили, є обов'язком правотворчого органу та невід'ємною частиною правотворчої діяльності. До заходів превенцій корупції віднесено розгляд в органах публічної влади питань правозастосовчої практики за результатами рішень судів, що вступили в чинність про визнання недійсними нормативно-правових актів, незаконними рішень та дій (бездіяльності) зазначених органів, з метою вироблення та вжиття заходів щодо запобігання та усунення причин виявлених порушень. Деякі дослідники конкретизують цей принцип, вказуючи на обов'язковість проведення експертизи в процесі здійснення правотворчої діяльності та виконання рекомендацій, що містяться у висновку експерта, групи експертів чи експертної установи або в судових рішеннях.

Розробники проектів нормативно-правових актів зобов'язані надати можливість ознайомлюватися з проектами необмеженому колу осіб, у тому числі незалежним експертам, висновки яких повинні обов'язково розглядатися розробниками. Така можливість забезпечується обов'язком державних органів розробників проектів актів розміщувати ці проекти у мережі Інтернет [12].

Принцип системності оцінки нормативно-правового акта у взаємозв'язку з іншими нормативно-правовими актами. Порушення правових приписів є важливою складовою забезпечення правопорядку. Необхідно співвідносити прогнози та ризики. Першочерговим завданням прогнозування є виявлення ступенів ймовірності настання ризиків. Правовий інститут ризику стає предметом правової науки. Корупційний ризик як вид правового ризику має комплексний характер і несе загрозу правопорядку, оскільки може впливати на основні сфери життєдіяльності суспільств [13, с. 54-55].

Оцінка, проведена на стадії підготовки нормативно-правового акта, найбільш ефективна, оскільки нормативно-правовий акт матиме відповідну якість та додаткові тимчасові витрати на його коригування на стадії застосування права не будуть потрібні. Об'єктивна антикорупційна експертиза нормативно-правового акта неможлива без аналізу нормативно-правових актів, що складають єдиний масив нормативних приписів, які комплексно та системно регулюють суспільні відносини, що входять до предмета правового регулювання. Щоб встановити, чи є в нормативно-правовому акті корупціогенні фактори, дослідження одного акту недостатньо. При антикорупційній експертизі потрібно перевірити наявність посилань та їх зв'язок із нормативно-правовим актом, що розглядається, акти, що регулюють діяльність посадових осіб у певній сфері суспільних відносин.

У даний час в основному перевіряється нормативний акт, не враховуючи у системі інших нормативно-правових актів і всіх правовідносин, що зачіпаються [14]. Причина полягає в тому, що складним є процес виявлення сукупності цих актів, не кажучи про проблеми з виявленням можливих корупційних схем, які не завжди ґрунтуються на корупціогенності правових норм.

Для оперативного виявлення корупційних технологій, що ґрунтуються на використанні недоліків законодавчих і інших нормативно-правових актів, потрібне проведення моніторингу самих актів і практики застосування. Оцінка акта на корупціогенність має проводитися з позицій системного підходу, що передбачає з'ясування зв'язків правових актів між собою за схемами «первинний – вторинний» та спільності регулювання. Оцінювати потрібно: нормативно-правовий акт у взаємозв'язку з іншими нормативно-правовими актами та практикою застосування; взаємопов'язані нормативно-правові акти.

До списку супровідних документів до проекту нормативно-правового акта, які передаються експерту, доцільно включати перелік взаємопов'язаних актів. Розробнику як вузькому фахівцю набагато простіше, ніж експерту, скласти перелік. У ході експертизи потрібно проводити аналіз судових позовів, поданих на адресу відповідного органу, та реакцію на задоволені позови, аналіз

власних позовів до інших органів та реакцію на них. Сприяє виявлення всієї сукупності необхідних нормативно-правових актів застосування автоматизованих систем пошуку, наприклад, у базі «Ліга закон» [15].

Незважаючи на трудомісткість вивчення окремого акта у взаємозв'язку з іншими нормативно-правовими актами та практики застосування, цей метод позитивно зарекомендував, є ефективний при виявленні корупціогенних факторів у нормативно-правових актах. Одночасно доцільно використовувати правовий моніторинг. При організації моніторингу застосування права доцільно встановити взаємозв'язок зі складовими антикорупційного моніторингу та іншими заходами профілактики корупції.

Принцип обґрунтованості та об'єктивності результатів антикорупційної експертизи нормативно-правових актів та проектів нормативно-правових актів. Обґрунтованість результатів антикорупційної експертизи означає, що висновок, отриманий експертом під час проведення експертизи, підтверджується прогнозом наслідків прийнятих рішень, включає ретельну оцінку нормативно-правового акта або проекту на предмет відповідності правовим, соціально-економічним і політичним реаліям.

Принцип обґрунтованості проявляється у чіткому закріпленні корупціогенних факторів, форм висновків, у яких за результатами експертизи вказується норма, що містить ознаки цих факторів. Об'єктивність результатів антикорупційної експертизи обумовлена незацікавленим проведенням дослідження, незалежністю експерта від осіб, які ухвалюють рішення з певного питання. Як зазначається у літературі, об'єктивність виявляється у чіткому нормативному закріпленні корупціогенних факторів та суб'єктів проведення антикорупційних експертиз, що максимально мінімізує роль суб'єктивного фактора при їх проведенні.

Результати антикорупційної експертизи є тоді об'єктивними, коли існує можливість перевірки істинності результатів, тобто дослідження проведене за описаними в офіційній методиці критеріями, висновки логічні, мають законну основу, можуть бути відтворені при повторному дослідженні. Досягти дотримання можна буде, коли методика проведення експертизи отримає розгорнутий інструментарій, рекомендації будуть чітко сформульовані. Це дозволить перевірити результати експертизи, провести порівняльний аналіз висновків зі стандартами проведення.

З метою реалізації принципу обґрунтованості та об'єктивності результатів антикорупційної експертизи повинні вживатися заходи, що забезпечують вмотивованість висновків. Не можна допускати формального проведення антикорупційної експертизи без підготовки мотивованого висновку шляхом проставлення візи юридичної служби щодо відсутності у проекті нормативно-правового акту корупціогенних факторів.

При наявності корупціогенних факторів в акті, складання мотивованого висновку необхідне. У випадку, коли корупціогенні фактори в акті відсутні достатня констатація у висновку.

Потрібно періодично аналізувати результати антикорупційних експертиз, проведених юридичною службою державного органу, виявляти причини розбіжності висновків, складених цією службою та висновків Міністерства юстиції України. Слід періодично аналізувати причини виявлення НАЗК корупціогенних факторів у тих нормативно-правових актах, які пройшли внутрішню антикорупційну експертизу без зауважень.

Принцип компетентності осіб, які проводять антикорупційну експертизу нормативно-правових актів та проектів нормативно-правових актів. Компетентність експертів важливий фактор при проведенні антикорупційної експертизи, оскільки від знань та досвіду залежить результат дослідження.

Для підготовки експертного висновку високого рівня потрібен юрист, який пройшов спеціальне навчання з антикорупційної експертизи. Навчальні програми, спрямовані на запобігання корупції, застосовують у багатьох іноземних державах. Такі програми, переважно у межах курсів підвищення кваліфікації керівних кадрів, діють у США, Великій Британії, Франції, Італії, ФРН і інших державах Європейського Союзу. В останні роки навчальні курси, спрямовані на запобігання корупції, створюються міжнародними організаціями (ООН, Світовим банком, Інтерполом, Європолом, керівними структурами ЄС).

Простежується тенденція до створення спеціалізованих навчальних програм із запобігання корупції у державній службі. Антикорупційна стратегія на 2021-2025 роки передбачає розроблення навчальні програми для підготовки та підвищення кваліфікації експертів на базі вишив [16]. Доцільно викладати правову лінгвістику, порядок проведення антикорупційної експертизи різних видів нормативно-правових актів у різних галузях правовідносин.

З метою реалізації принципу компетентності осіб, які проводять антикорупційну експертизу, ор-

ганам публічної влади необхідно: покласти обов'язок щодо проведення антикорупційної експертизи на спеціально підготовлених державних службовців юридичних служб і підрозділів; передбачити відповідні посадові обов'язки; періодично проводити підвищення кваліфікації державних службовців, які беруть участь у розробці та експертизі нормативно-правових актів, за програмами антикорупційної спрямованості; організовувати періодичні перевірки дотримання встановленого порядку проведення антикорупційної експертизи, здійснювати вибіркові перевірки висновків юридичної служби за результатами антикорупційної експертизи; здійснювати заходи щодо моніторингу ефективності антикорупційної експертизи, розробивши відповідні критерії та програму моніторингу. Реалізації принципу компетентності буде сприяти проведення наукової експертизи.

Принцип взаємодії органів публічної влади їх посадових осіб з інститутами громадянського суспільства під час проведення антикорупційної експертизи нормативно-правових актів в проектів нормативно-правових актів. Даний принцип розглядають як забезпечення можливості незалежним експертам отримувати з боку органів державної влади необхідну інформацію під час проведення антикорупційної експертизи. Державні органи повинні не тільки брати до уваги отримані від незалежних експертів висновки, а й реагувати на них. При проведення експертизи можливі форми взаємодії: інформаційний обмін результатами проведених антикорупційних експертиз правових документів; спільну участь у діяльності консультативних та експертних рад, створених при уповноважених органах; організація засідань робочої групи з проведення експертизи правових документів щодо виявлення корупціогенних чинників.

Практика показує, що активність незалежних експертів є низькою з організаційних причин, що зумовлено незацікавленістю органів публічної влади у висновках незалежних експертів. Як наслідок, на офіційних сайтах не розміщуються або розміщуються із запізненням проекти нормативно-правових актів, встановлюються короткі терміни для надання висновків, не вказуються реквізити для надсилання висновків та відповідальні особи, недоліки законодавства, що регламентує правовий статус незалежних експертів. При здійсненні співробітництва з інститутами громадянського суспільства в ході проведення незалежної антикорупційної експертизи органи публічної влади повинні визначати термін для проведення незалежної антикорупційної експертизи залежно від виду нормативно-правового акта, характеру та значущості суспільних відносин, які він регулює.

Доцільно встановити порядок розгляду висновків незалежної антикорупційної експертизи, який дозволить врахувати результати під час підготовки висновку юридичною службою органу публічної влади. Результати антикорупційної експертизи нормативно-правових актів у ході моніторингу застосування слід розміщувати на офіційному веб-сайті органу публічної влади у мережі Інтернет [17].

Висновки. До принципів антикорупційної експертизу нормативно-правових актів і проектів нормативно-правових актів, як інституту права доцільно віднести принципи: обов'язковості проведення антикорупційної експертизи нормативно-правових актів і їх проєктів; оцінки нормативно-правового акта у взаємозв'язку з іншими нормативно-правовими актами; обґрунтованості та об'єктивності результатів антикорупційної експертизи; компетентності осіб, які проводять антикорупційну експертизу; взаємодії органів публічної влади їх посадових осіб з інститутами громадянського суспільства під час проведення антикорупційної експертизи.

Важливою умовою високої ефективності антикорупційної експертизи є проведення всіма передбаченими законом суб'єктами. Для інституту незалежної суспільної антикорупційної експертизи характерна наступна проблема: низька активність незалежних експертів та неуважне ставлення до їх експертних висновків з боку органів-розробників правових актів. У межах громадської експертизи виділяється наукова експертиза, яка здатна дати всебічну, системну, методологічно вивірену оцінку нормативно-правового акта, особливо за відсутності повноцінного методичного забезпечення цього виду експертної діяльності. Доцільно розділити наукову та громадську експертизу, дати можливість органам державної влади та органам місцевого самоврядування співпрацювати з науковими установами на платній основі, створити навчальні програми для підготовки та підвищення кваліфікації на базі вишів.

Список використаних джерел:

1. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1700-18/conv.
2. Про Річну національну програму під егідою Комісії Україна - НАТО на 2021 рік: Указ Прези-

дента України від 11.05.2021 р. № 189/2021. URL. 189/2021#Text.
3. Жиленко Н.В. Еволюція законодавства, яке регламентує відносини, що виникають під час провадження процедур антикорупційної експертизи в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 9. С. 147–149.
4. Про затвердження Порядку проведення антикорупційної експертизи Національним агентством з питань запобігання корупції: Наказ Національного агентства з питань запобігання корупції від 29.07.2020 р. № 325/20. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0787-20#Text.
5. Деякі питання проведення антикорупційної експертизи: Наказ Міністерства юстиції України від 18.03.2015 р. № 383/5. URL. https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/z0303-15#n14.
6. Методичні рекомендації щодо проведення правової експертизи проектів нормативно-правових актів: схвалено постановою колегії Міністерства юстиції України від 21 листопада 2000 р. № 41. URL. https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/va041323-00#Text.
7. Колпаков В.К. Система суб'єктів антикорупційної експертизи. 2019. URL. https://conference.nau.edu.ua/index.php/TL/MNPK20/paper/viewFile/7046/5770.
8. Бондаренко В. А. Питання проведення антикорупційної експертизи нормативно-правових актів. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2015. № 3. С. 212-222.
9. Оновлена антикорупційна експертиза: НАЗК назвало типові корупціогенні фактори в проєктах НПА. 27.01.2021 р. URL. https://nazk.gov.ua/uk/novyny/ onovlena-antykoruptsijna-ekspertyza-nazk-nazvalo-typovi-koruptsiogenni-faktory-v-proyektah-npa/
10. Остапенко О.І. Ковалів М.В., Єсімов С. С. та ін. Адміністративне право України (загальна частина): навчальний посібник. Львів: СПОЛОМ, 2021. 616 с.
11. Єсімов С.С. Превентивне регулювання: теоретичні аспекти. *Соціально-правові студії.* 2020. Випуск 3 (9). С. 40–47.
12. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 р. № 996. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF#Text.
13. Єсімов С.С. Реалізація конституційного оформлення правопорядку в умовах наявності конституційних ризиків. *Соціально-правові студії.* 2019. Випуск 3 (5). С. 52–57.
14. Як НАЗК проводить антикорупційну експертизу? 09.02.2021 р. URL. https://nazk.gov.ua/uk/novyny/yak-nazk-provodyt-antykoruptsijnu-ekspertyzu/.
15. ЛІГА:ЗАКОН | українська продуктова IT-компанія. URL. https://ligazakon.net/.
16. Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки: Закон України від 22.03.2022 р. № 2322-IX. URL. https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/2322-20#Text.
17. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо функціонування офіційних веб-сайтів органів виконавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.06.2019 р. № 493. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/493-2019-%D0%BF#Text.

УДК 351.95
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.42

ВЗАЄМОДІЯ ДІЛЬНИЧНИХ ОФІЦЕРІВ ПОЛІЦІЇ ТА ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ОФІЦЕРІВ ГРОМАДИ З ПІДРОЗДІЛАМИ ЮВЕНАЛЬНОЇ ПРЕВЕНЦІЇ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ

Гурковська К.А.,
викладач кафедри
адміністративного права та адміністративного процесу
Львівського державного університету внутрішніх справ

Гурковська К.А. Взаємодія дільничних офіцерів поліції та поліцейських офіцерів громади з підрозділами ювенальної превенції у сфері захисту прав дітей.

З метою додержання гарантій із захисту прав та інтересів дітей, які постраждали від домашнього насильства, а також забезпечення належного реагування на випадки такого насильства, надання своєчасної допомоги постраждалим дітям, створення умов для реалізації кожною дитиною права на зростання у безпечному сімейному оточенні уповноважені підрозділи Національної поліції (патрульна поліція, групи реагування патрульної поліції, мобільні групи з протидії домашньому насильству, дільничні офіцери поліції, поліцейські офіцери громади, ювенальна превенція) вступають у взаємодію з іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, юридичними та фізичними особами.

Взаємодія Національної поліції з іншими суб'єктами у сфері протидії домашньому насильству щодо дітей – це вид правовідносин які потребують організації і планування спільних заходів у цій сфері, об'єднання інформаційних, технічних, людських та інших ресурсів для спільного їх використання.

Координацію заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству щодо дітей та моніторинг їх реалізації на місцевому рівні здійснюють уповноважені особи (координатори) в органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування.

Згідно з чинного законодавства формами взаємодії підрозділів ювенальної превенції та поліцейських офіцерів громад у сфері захисту прав дітей є спільні наради, конференції, круглі столи, тренінги; інформування щодо стану злочинності в дитячому середовищі і заходи для його покращення, які вживаються поліцейськими, а також дають рекомендації батькам, законним представникам щодо запобігання вчиненню дітьми та стосовно них правопорушень, поширенню негативних явищ серед дітей; організація профілактичних заходів серед дітей тощо. Формами взаємодії підрозділів ювенальної превенції та поліцейських офіцерів громад у сфері захисту прав дітей є спільні наради, конференції, круглі столи, тренінги; інформування щодо стану злочинності в дитячому середовищі і заходи для його покращення, які вживаються поліцейськими.

Ключові слова: захист прав дітей, права дитини, адміністративно-правовий захист, система, механізм, заходи впливу, дільничний офіцер поліції та поліцейський офіцер громади.

Gurkovska K.A. Interaction between precinct police officers and community police officers with units of juvenile prevention in the field of protection of children's right.

In order to comply with guarantees for the protection of the rights and interests of children who have suffered from domestic violence, as well as to ensure a proper response to cases of such violence, to provide timely assistance to affected children, to create conditions for the realization of every child's right to grow up in a safe family environment, authorized units of the National Police (patrol police, patrol police response teams, domestic violence mobile teams, precinct police officers, community police officers, juvenile prevention) interact with other state bodies, local self-government bodies, legal entities and individuals.

The interaction of the National Police with other subjects in the field of combating domestic violence against children is a type of legal relationship that requires the organization and planning of joint activities in this field, the pooling of information, technical, human and other resources for their joint use.

Coordination of measures in the field of prevention and countermeasures against domestic violence against children and monitoring of their implementation at the local level are carried out by authorized persons (coordinators) in executive power bodies and local self-government bodies.

According to the current legislation, forms of interaction between juvenile prevention units and community police officers in the field of children's rights protection are joint meetings, conferences, round tables, trainings; informing about the state of crime in the children's environment and measures for its improvement, which are taken by the police, as well as giving recommendations to parents, legal representatives on preventing the commission of offenses by children and in relation to them, the spread of negative phenomena among children; organization of preventive measures among children, etc. Forms of interaction between juvenile prevention units and community police officers in the field of children's rights protection are joint meetings, conferences, round tables, trainings; informing about the state of crime in the children's environment and measures to improve it, which are taken by the police.

Key words: protection of children's rights, child's rights, administrative-legal protection, system, mechanism, influence measures, precinct police officer and community police officer.

Постановка проблеми. Дільничний офіцер поліції та поліцейський офіцер громади – це офіцер поліції, який орієнтований на вирішення безпекових проблем саме своєї територіальної громади. Він доступний до населення, тому що постійно знаходиться поруч з людьми. Утворення інституції поліцейського офіцера громади дозволило створити новий рівень поліцейського сервісу не лише у великих містах, де працює патрульна поліція, а й на всій території держави, у віддалених населених пунктах. Також зміни до інструкції допомагають забезпечити відкриту та тісну співпрацю громади та поліції заради створення безпечного середовища, де поліцейський офіцер – це частина громади [1, с. 135].

Всього проект охоплює усі регіони держави: близько 30 тисяч населених пунктів, де мешкає майже 28 мільйонів громадян. Його метою є тісна взаємодія поліцейського з об'єднаною територіальною громадою та орієнтація на її потреби [2].

Важливим напрямом роботи поліцейських офіцерів громади є захист прав дітей, що реалізується у тісній співпраці із працівниками служби ювенальної превенції. Упродовж 2019 року у поліції було зареєстровано 142 тисячі заяв і повідомлень тільки про випадки вчинення домашнього насильства. З них більше 2 000 – надійшло від дітей [3]. Взаємодія підрозділів ювенальної превенції та поліцейських офіцерів громади у сфері протидії домашньому насильству щодо дітей є одним із важливих напрямів. Така взаємодія може проявлятись у спільних діях щодо виявлення фактів домашнього насильства, вчиненого дітьми і стосовно дітей, та реагування на них в порядку, визначеному законодавством; винесення термінових заборонних приписів стосовно кривдників; інформування постраждалих осіб про їхні права, заходи і соціальні послуги, якими вони можуть скористатися [4].

Стан дослідження проблеми. Проблема забезпеченості прав дитини є актуальною сьогодні у всьому світі. Тому можемо зустріти чималу кількість наукових і публіцистичних праць у цьому напрямі. Серед усієї кількості вітчизняних дослідників у цій сфері плідно працювали Б. Андрусишин, Л. Заблоцька, В. Журавський, К. Левченко, А. Ковальчук, Н. Коломоєць, О. Миськів, Є. Науменко, Н. Оніщенко, Н. Опольська, В. Оржеховська, В. Селюков, В. Синьов, В. Чорна, О. Шульц і ряд інших учених. Утім, система адміністративно-правового захисту прав дитини та перелік її складових елементів так і залишаються дискусійними питаннями.

Мета статті – проаналізувати та охарактеризувати напрями взаємодії ДОП та поліцейських офіцерів громади з підрозділами ювенальної превенції у сфері захисту прав дітей.

Виклад основного матеріалу. З метою додержання гарантій із захисту прав та інтересів дітей, які постраждали від домашнього насильства, а також забезпечення належного реагування на випадки такого насильства, надання своєчасної допомоги постраждалим дітям, створення умов для реалізації кожною дитиною права на зростання у безпечному сімейному оточенні уповноважені підрозділи Національної поліції (патрульна поліція, групи реагування патрульної поліції, мобільні групи з протидії домашньому насильству, дільничні офіцери поліції, поліцейські офіцери громади, ювенальна превенція) вступають у взаємодію з іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, юридичними та фізичними особами.

Взаємодія Національної поліції з іншими суб'єктами у сфері протидії домашньому насильству щодо дітей – це вид правовідносин які потребують організації і планування спільних заходів у цій сфері, об'єднання інформаційних, технічних, людських та інших ресурсів для спільного їх використання.

Координацію заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству щодо дітей та моніторинг їх реалізації на місцевому рівні здійснюють уповноважені особи (координатори) в органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування [5, с. 306].

Правовою основою виникнення відносин взаємодії у діяльності Національної поліції є Закон України «Про Національну поліцію», Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»,Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі», Постанова Кабінету Міністрів України від 01 червня 2020 р. «Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах» та ряд інших.

Аналіз цих нормативно-правових актів вказує на їх відповідність міжнародним стандартам, але ситуація з пандемією COVID-19 та оголошеним у країні карантином виявила прогалини в системі протидії домашньому насильству, в тому числі щодо дітей. Кількість заяв та повідомлень зросла майже вдвічі у порівнянні з першим півріччям минулого року (2020 рік – 101 584 заяви, 2019 рік – 68 490 заяв).

Для усунення вказаних прогалин, в тому числі і покращення співпраці в цій сфері, 21 вересня 2020 року Президент України підписав Указ № 398/2020 «Про невідкладні заходи із запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі, захисту прав осіб, які постраждали від такого насильства» [6].

Серед головних напрямів, на яких зосереджено увагу в Указі, – заходи для запобігання та мінімізації домашнього насильства, удосконалення координації та взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, удосконалення порядку прийому і розгляду заяв та повідомлень про домашнє насильство стосовно дітей та за участю дітей, виявлення дітей, які постраждали від домашнього насильства, а також організації надання їм допомоги та захисту. розбудова системи сервісів та притулків для постраждалих осіб, проведення інформаційно-просвітницької роботи з питань неприпустимості насильницької моделі стосунків, невідворотність покарання за насильство та надання максимальної підтримки й допомоги постраждалим особам, забезпечення особливої опіки та захисту для людей похилого віку, дітей і недієздатних осіб та інші.

Сучасне законодавство України у сфері запобігання та протидії домашньому насильству сприяє досягненню узгодження дій та спільної діяльності Національної поліції з іншими суб'єктами протидії домашньому насильству щодо дітей [7, с. 91].

До обов'язків поліцейського офіцера входить насамперед робота з громадою, допомога населенню. Офіцери не мають бути каральним органом і забезпечувати якісь показники – передусім, вони вирішують питання, що непокоять громаду. Проблеми в сім'ї, громадський порядок тощо. ДОП та ПОГ під час здійснення своїх повноважень, виконання завдань та обов'язків взаємодіють з іншими органами (підрозділами) поліції, місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. [8].

Згідно із Наказом МВС «Про затвердження Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції» від 28.07.2017 № 650 (зі змінами від 18.05.2022. № 301. Про внесення змін до наказу Міністерства внутрішніх справ України від 28 липня 2017 року № 650. Інструкція з організації діяльності дільничних офіцерів поліції та поліцейських офіцерів громад) основними завданнями поліцейських офіцерів громади у сфері захисту прав дітей є провадження профілактичної діяльності, спрямованої на запобігання вчиненню дітьми кримінальних і адміністративних правопорушень, виявлення причин і умов, які цьому сприяють, ужиття в межах своєї компетенції заходів для їх усунення. Для реалізації цього завдання ДОП та ПОГ вживати у взаємодії зі службою у справах дітей обласних, Київської та Севасто-польської міських державних адміністрацій, районних, районних у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій заходів щодо встановлення особи дитини, місця її проживання, відомостей про батьків або осіб, які їх замінюють, інших родичів, місця їх проживання (перебування) у разі надходження повідомлення про дитину, яка залишилась без батьківського піклування. У разі виявлення дитини, розлученої із сім'єю, поліцейський невідкладно повідомляє про такий факт територіальний орган Державну міграційну службу і орган опіки та піклування за місцем виявлення дитини. Тому що у разі безпосередньої загрози життю або здоров'ю дитини на підставі рішення районної, районних

у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій, виконавчого органу міської, районної у місті ради служба у справах дітей разом з представниками закладу охорони здоров'я вживають заходів до відібрання дитини у батьків та тимчасове влаштування її відповідно до чинного законодавства [9].

Згідно з чинного законодавства формами взаємодії підрозділів ювенальної превенції та поліцейських офіцерів громад у сфері захисту прав дітей є спільні наради, конференції, круглі столи, тренінги; інформування щодо стану злочинності в дитячому середовищі і заходи для його покращення, які вживаються поліцейськими, а також дають рекомендації батькам, законним представникам щодо запобігання вчиненню дітьми та стосовно них правопорушень, поширенню негативних явищ серед дітей; організація профілактичних заходів серед дітей тощо [9].

Дієвим інструментом попередження правопорушень у підлітковому середовищі є проведення профілактичних бесід з дітьми в закладах освіти, на яких поліцейські офіцери громади розповідають про те як не стати жертвою правопорушення, наголошують на необхідності відповідального ставлення до навчання та відвідування учнями занять. Неповнолітнім, схильним до вчинення правопорушень, приділяється особлива увага, їм також роз'яснюється, що у разі порушення вимог законодавства до них можуть бути застосовані заходи як виховного, так і правового впливу. Такі виховні бесіди є важливим напрямом превентивної діяльності ДОП та поліцейських офіцерів громади [10, с. 336].

Важливу частину роботи при взаємодії із працівниками ювенальної превенції займає пошук зниклих дітей. Напрямами взаємодії поліцейських офіцерів громади із підрозділами ювенальної превенції при зникненні дитини є участь у проведенні першочергових заходів щодо встановлення місцезнаходження безвісти зниклої дитини; збирання даних про дитину та їх аналіз з метою установлення причини самовільного залишення дитиною сім'ї, навчально-виховного закладу, спеціальної установи для дітей; інформування громадськості та засобів масової інформації про зникнення дитини безвісти; ужиття заходів з метою отримання даних щодо її можливого місцезнаходження. [11, с. 135]. Завдяки швидкому розшуку неповнолітніх багатьох дітей вдається вберегти від біди. З такими дітьми проводяться профілактичні бесіди та їх повертають до місць проживання. Коли до поліції надходить повідомлення про зникнення дітей – це завжди надзвичайна подія. Щоб знайти неповнолітніх цілими та неушкодженими до пошуків залучається максимальна кількість правоохоронців, і особливо важлива співпраця поліцейських офіцерів громади та працівників підрозділів ювенальної превенції.

Самі дільничні офіцери поліції зазначають, що в результаті проведеної реформи, у них з'явився час для проведення профілактичної роботи з «важкими» дітьми, які купують слабоалкогольні напої, беруть участь у бійках, розписують стіни тощо. Проведення активної роз'яснювальної роботи серед молоді підвищує рівень громадського порядку [12].

Ще одним важливим напрямом роботи ДОП та поліцейських офіцерів громади є профілактична робота із багатодітними родинами та не благополучними сім'ями. Поліцейські офіцери громади час від часу навідується до проблемних сімей та, у разі потреби, допомагають їм або попереджають про можливі штрафи за неналежне невиконання батьківських обов'язків [12]. Інформацію про такі сімї поліцейські офіцери громади отримують від соціальних служб та працівників ювенальної превенції [10, с. 336].

Висновки. Таким чином, основними напрямами взаємодії поліцейських офіцерів громади з підрозділами ювенальної превенції є обмін інформацією, проведення спільних зустрічей із дітьми та їх батьками у закладах освіти, робота із багатодітними та проблемними сім'ями, пошук зниклих дітей, профілактична робота із «важкими» дітьми та молоддю, протидія домашньому насильству щодо дітей.

Список використаних джерел:

1. Ювенальна деліктологія: діти як жертви, діти як правопорушники : матеріали Всеукр. наук.-практ. семін. (м. Дніпро, 8 жовт. 2020 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 135 с.
2. В Україні запустили проект «Поліцейський офіцер громади». URL: https://www.kmu.gov.ua/news/v-ukrayini-zapustili-proekt-policejskij-oficer-gromadi.
3. Звіт Голови Національної поліції України про результати роботи відомства у 2019 році. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit_2019/zvit-npu-2019.pdf?fbclid=IwAR1cTo8Gt4y18ZncroCLceM_7ZTw_kQC7pD1HnhqKR_HvmJIUT6wGUcAEdc.
4. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 19.12.2017 № 1044. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#Text.

5. Костовська К.М., Мороз О.Б. Адміністративно-правовий статус підрозділів ювенальної превенції Національної поліції як суб'єктів профілактики правопорушень**.** *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. Випуск 69.. 2022. С. 304–311.
6. Про невідкладні заходи із запобігання та протидії домашньому насильству, наси-льству за ознакою статі, захисту прав осіб, які постраждали від такого насильства: Указ Президента України від 21 вересня 2020 р. № 398/2020. URL: https://www.president.gov.ua/documents/3982020-35069.
7. Ювенальна деліктологія: діти як жертви, діти як правопорушники: матеріали Всеукр. наук.-практ. семін. (м. Дніпро, 8 жовт. 2020 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. С. 91.
8. Таких поліцейських ще не бачили: про різницю з дільничним і довіру людей розповів офіцер Пісочинської громади. URL: https://decentralization.gov.ua/news/12220.
9. Про затвердження Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції та поліцейських офіцерів громад: Наказ МВС України від 28.07.2017 № 650. Редакція від 18.05.2022. № 301. Про внесення змін до наказу Міністерства внутрішніх справ України від 28 липня 2017 року № 650. Інструкція з організації діяльності дільничних офіцерів поліції та поліцейських офіцерів громад. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0552-22#n4.
10. Мороз О.Б., Ковальчук О.В., Хатнюк Ю.А. Довідник ювенального поліцейського. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 380 с.
11. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 19.12.2017 № 1044. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#Text.
12. Я – ваш поліцейський. Чим нові офіцери громади відрізняються від дільничного. URL: https://hromadske.ua/posts/ya-vash-policejskij-chim-novi-oficeri-gromadi-vidriznyayutsya-vid-dilnichnogo.

УДК 342.95
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.43

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОНЯТТЯ «МОБІНГУ»

Дудко А.Г.,
ад'юнкт кафедри публічного управління та адміністрування
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8080-1462

Стрельченко О.Г.,
професор кафедри
публічного управління та адміністрування
Національної академії внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, доцент
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7230-6637

Дудко А. Г., Стрельченко О. Г. Адміністративно-правова характеристика поняття «мобінгу».
У статті досліджується адміністративно-правова характеристика поняття «мобінгу». Розглянуто та проаналізовано юридичну літературу з приводу генезису «мобінг» в українському суспільстві. Шляхом аналізу джерельної бази охарактеризовано поняття «мобінгу» в Україні, який може бути свідомий (навмисний) і несвідомий (стихійний). Визначено, що мобінг – це психологічний терор щодо працівника, який може набувати як грубих, відвертих форм, так і завуальованих форм. Він може бути також виражений у створені коаліцій проти небажаного з точки зору суб'єктів мобінгу – власне, моберів (окремих осіб або, що частіше, компанії переслідувачів) члена колективу, які «працюють» на дезорієнтацію жертви, порушення її душевної рівноваги, підштовхування до ухвалення помилкових рішень у ситуації затяжного стресу, що досягається шляхом спотворення або трансляції адресованих їй двозначних повідомлень, розпускання брудних чуток про особисте життя працівника, що поширюються і на його ділову репутацію тощо.

Проаналізовано сутність та соціально – правова природа мобінгу (цькування), що дало змогу стверджувати, що законодавче закріплення «мобінгу» має суттєве значення для антимобінгової програми в Україні. Проте, існують значні недоліки, які обмежують діяльність уповноважених органів для притягнення особи до відповідальності та вірної кваліфікації діяння, яке підпадає під ознаки правопорушення. Зроблено висновки з приводу того, що Україна зробила великий крок назустріч боротьбі з мобінгом, шляхом запровадження відповідної правової відповідальності, у тому числі й адміністративної.

Запропоновано власну дефініцію «мобінгу» як цілеспрясований тривалий (систематичний) психологічий та/або економічний тиск, який застосовується до працівника у межах трудових відносин, з метою завдання певної шкоди працівнику та створення відповідних умов, щоб він звільнився з займаної посади.

Ключові слова: мобінг, насильство, психологічний тиск, правопорушення, права людини.

Dudko A. G., Strelchenko O. H. Administrative and legal characteristics of the concept of «mobbing».
The article examines the administrative and legal characteristics of the concept of "mobbing". The legal literature on the genesis of "mobbing" in Ukrainian society was reviewed and analyzed. The concept of "mobbing" in Ukraine, which can be conscious (deliberate) and unconscious (spontaneous), was characterized by analyzing the source base. It was determined that mobbing is psychological terror against an employee, which can take both rude, overt forms and veiled forms. It can also be expressed in the creation of coalitions against mobbing, which is undesirable from the point of view of the subjects of mobbing - in fact, mobbers (individuals or, more often, companies of persecutors) of a team member who "work" to disorient the victim, disturb his mental balance, push him to making wrong decisions in a situation of prolonged stress, which is achieved by distorting or broadcasting ambiguous messages

addressed to her, spreading dirty rumors about the employee's personal life, which also affect his business reputation, etc.

The essence and socio-legal nature of mobbing (harassment) was analyzed, which made it possible to assert that the legislative consolidation of «mobbing» is essential for the anti-mobbing program in Ukraine. However, there are significant shortcomings that limit the activity of authorized bodies to bring a person to responsibility and correctly qualify an act that falls under the signs of an offense. Conclusions have been made regarding the fact that Ukraine has taken a big step towards the fight against mobbing by introducing appropriate legal responsibility, including administrative.

A separate definition of «mobbing» is proposed as a targeted long-term (systematic) psychological and/or economic pressure applied to an employee within the framework of employment relations, with the aim of causing certain harm to the employee and creating appropriate conditions for him to resign from his position.

Key words: mobbing, violence, psychological pressure, delinquency, human rights.

Постановка проблеми Сьогодні в більшості зарубіжних країн знають, що таке мобінг, і на законодавчому рівні регулюється протидія цьому явищу. Систематичні (повторювані) тривалі умисні дії або бездіяльність роботодавця, окремих працівників або групи працівників трудового колективу, які спрямовані на приниження честі та гідності працівника, його ділової репутації є порушенням міжнародних норм права. Психологічний та економічний тиск, ворожа та образлива атмосфера щодо людини – неприпустимі в цивілізованому суспільстві. Впровадження адміністративної відповідальності за насилля в трудовому колективі над колегами й яке вчиняється ними (у тому числі й цькування) було історично логічним. Актуальність теми дослідження підтверджується необхідністю встановлення понятійного апарату суспільно-набезпечного діяння «мобінг» в Україні.

Стан опрацювання. Питання щодо психологічного насилля в трудовому середовищі та впровадження адміністративної відповідальності за ці суспільно-небезпечні діяння досліджувалися багатьма вченими: С. Бабановим, І. Бердишевим, К. Лоренцом, Д. Ольвеусом, І. Пастухом, О. Стрельченко, Л. Сукмановською та іншими. Однак, малодосліджене питання адміністративно-правової характеристики поняття «мобінгу».

Мета статті полягає у дослідженні емпіричного правового розвитку понятійного апарату «мобінгу» в Україні та на основі аналізу джерельної бази характеристика розвитку адміністративної відповідальності за мобінг.

Виклад основного матеріалу. Трансформація динаміки суспільних відносин в Україні, попри нарікання повільність, все ж прискорюється. Це призводить, з-поміж іншого, до загострення конкурентної боротьби на ринку праці. Адже, з одного боку, об'єктивно зростає потреба в компетентних фахівцях, здатних працювати на рівні сучасних вимог до професії, а з іншого – спрацьовує особистісна мотивація зберегти і підвищити власний статус, престиж, вплив на інших людей, контроль за власним життям тощо.

Слід зазначити, що в Україні з'являється нова термінологія слів іншомовного походження, які суміжні з поняттям «мобінг»: «булінг», «хейзинг», «сталкінг» та інші, які набувають все більшого поширення в українському суспільстві.

Відповідно до зазначеного, необхідно коротко охарактеризувати кожне поняття.

У 1978 р. психолог Х. Лейман уперше використав поняття «мобінг», яким став позначати цькування на робочому місці. У своєму дослідження Х. Лейман порівнюючи «мобінг» і «булінг» зазначає відмінність – у кількості суб'єктів небезпечного діяння: при «мобінгу» – колектив, група осіб, при «булінгу» – цькування з боку однієї людини [18, с. 131-132].

Варто зазначити, що мобінг – вид психологічного тиску, під час якого співробітнику створюють нестерпну атмосферу в організації шляхом претензій до якості праці або прискіпувань особистого характеру. Кінцевою метою мобінгу є змусити працівника піти з місця роботи чи бодай ослабити ступінь його соціального або професійного впливу в організації [3]. Іншими словами, мобінг – це психологічний терор щодо працівника, який може набувати як грубих, відвертих форм (наприклад, постійні догани за найменші промахи й непомічання добре виконаних справ), так і завуальованих форм, приміром, – крива посмішка, супроводжувана глузливим поглядом, спрямованим на колегу, висміювання позаочі манери одягатися, за вживання діалектних слів чи за наявність фізичних вад або соціального походження.

Особливо дошкульними є створення коаліцій проти небажаного з точки зору суб'єктів мобінгу – власне, моберів (окремих осіб або, що частіше, компанії переслідувачів) члена колективу, які «пра-

цюють» на дезорієнтацію жертви, порушення її душевної рівноваги, підштовхування до ухвалення помилкових рішень у ситуації затяжного стресу, що досягається шляхом спотворення або трансляції адресованих їй двозначних повідомлень, розпускання брудних чуток про особисте життя працівника, що поширюються і на його ділову репутацію тощо.

О. Качмар досліджуючи явище «мобінгу» визначає його спрямованість: горизонтальну – «це моральне переслідування на рівні однієї професійної групи або одного структурного підрозділу» та вертикальну – «являє собою моральне переслідування по вертикалі управління персоналом». Окрім цього автор виділяє й види «мобінгу»: свідомі (умисні) та несвідомі (стихійні) [7, с. 58].

Необхідно відзначити досить широку характеристику мобінгу, яку запропонував О.В. Кочмар, але вона стосується лише структурних підрозділів під час управління персоналом, а не усіх трудових колективів.

Л. Щетініна, С. Рудакова, К. Дробинська під «мобінгом» розуміють «форму психологічного насильства, яка полягає в тривалому та систематичному цькуванні працівника в колективі, сексуальному домаганні, психологічному тиску» [19, с. 319].

Тобто, вищезазначені науковці під «мобінгом» розуміють форму психологічного насильства у робочому колективі.

О. Трюхан визначає «мобінг» як один з різновидів морального насильства у трудовому колективі. Дослідниця виділяє дві форми мобінгу : «босинг» - «керівник проти підлеглого» та «стафінг» - «підлеглі проти керівника»[16, с. 43].

К. Марисюк під «мобінгом» розуміє «систематичне цькування, психологічний терор, форма зниження авторитету, форма психологічного тиску у виді цькування співробітника у колективі, зазвичай із метою його звільнення» [9, с. 134].

Л. Тімофєєва наголошує, що «мобінг» – це соціальне явище, яке має безпосереднє відношення до трудової діяльності людини і застосовується в контексті морального та психологічного переслідування [15, с. 248].

Аналізуючи вищезазначені дефініції дослідників, можна зробити висновок, що «мобінгу» як і «булінгу» притаманна певна структура, форми та ознаки. Головною відмінністю цих двох понять є сфера дії протиправного діяння: для мобінгу - осередком є трудовий колектив, для булінгу – освітнє середовище.

В огляді С. Бабанова зазначено, що поняття «мобінг» було введено К. Лоренцом на позначення поведінки декількох дрібніших (слабших) тварин, які об'єднувалися супроти крупнішого (сильнішого) противника. Вперше щодо людей цей термін застосував шведський лікар П. Гайдеман у 1972 році, який помітив смислову подібність поведінки тварин із жорстокою поведінкою дітей стосовно своїх ровесників. Згодом його співвітчизник Г. Лейман розповсюдив кваліфікацію даного поняття на опис деструктивних взаємин у трудовому колективі. А перше ґрунтовне дослідження мобінгу пов'язують із виходом у 1999 році в США книги колективу авторів (Н. Давенпорт, Р. Шварц, Г. Елліот) «Мобінг: емоційне насилля на робочих місцях у США», в якій було розглянуто виникнення і динаміку цього явища, його наслідки і шкоду для фірми, а також можливі шляхи його попередження [3]. Оскільки мета мобінгу – довести жертву до відчаю, відрізавши шляхи до порозуміння, позаяк час виключно для того, щоб перемогло право сильного – вузький егоїстичний інтерес, детермінований невід'ємною від природи людини мотивацією вижити за будь-яких обставин, перемогти в боротьбі з конкурентами за ресурси, а ще краще – жити з гарантією (максимум). Саме «егоїстичному гену» завдячує людина, прагнучи до досягнень, розбудови кар'єри, плануючи бюджет і піклуючись про статки [4].

Необхідно враховувати, що мобінг може бути свідомий (навмисний) і несвідомий (стихійний). Свідомий мобінг – цілеспрямовані дії, які мають конкретну, чітко сформульовану мету: створити людині такі умови, аби вона звільнилася із займаної посади. У такому випадку найчастіше йдеться про корисливі мотиви: обійняти чиюсь посаду, провести на неї когось зі «своїх», вислужитися перед керівництвом. Несвідомий мобінг – дії, які виконує людина не усвідомлюючи, що займається цькуванням. Просто хтось із колег викликає в неї постійне роздратування, що накопичується й уже просто прориваєтся назовні. [8].

Характеризуючи категорію «хейзинг» зауважимо, що відповідно до англійського словника для учнів [2] під «hazing» розуміють як дідівщину, яка проводиться в рамках ритуалу, тобто для того, щоб стати членом групи пересуватися по ієрархії, або отримати певний «титул» у суспільств чи групі.

Є. Зеленський, О. Карпенко вважають, що «хейзинг – це жорстокі жарти в ритуальній формі під час ініціації при вступі в певну групу» [6, с. 227].

У статуті Арканзанського університету (штат Арканзас, США) під «хейзингом» розуміють «будь-які психічні чи фізичні вимоги, прохання або зобов'язання, покладені на будь-яку особу, які можуть навмисно або ненавмисно спричинити дискомфорт, біль, переляк, ганьбу, травму або які принижують особистість з метою ініціювання, прийняття, приєднання до або як умова подальшого членства в групі чи організації». За ступенем тяжкості виділять «Subtle», «Harassment», «Violent» хейзингу.

«Subtle» – легка форма «хейзнгу», сприймається як само собою зрозуміле або приймається як «нешкідлива» чи безглузда. Прикладом може бути носіння безглуздих речей, виконання непотрібних доручень тощо [1].

«Harassment» середня форма «хейзенгу» що викликає неприємності, бентежить, розчаровує та викликає надмірний стрес для нових членів. Прикладом може слугувати постійне підвищення голосу – крик, виконання іншими членами групи «чужих» домашніх справ тощо [1].

«Violent» тяжка форма «хейзенгу», що полягає у поведінці, яка може спричинити фізичну, емоційну та/або психологічну шкоду. Тобто супроводжується фізичним, психологічним насиллям. Як приклад, клеймування, гоління частини тіла та інші [1]. Як бачимо, «хейзинг» теж є свого роду насильницькими діями, що спричинюють фізичну, емоційну та/або психологічну шкоду.

Порівнюючи «булінг» та «хейзинг» слід зазначити, що сфера дії останнього ширша, і не обмежується лише освітнім середовищем. Крім того, «хейзинг» поділяється за ступенем тяжкості шкоди, на відміну від булінгу.

Одне із суміжних понять з «булінгом» є «сталкінг».

Сталкінг (англ. stalking від stalk – пересділувати) – небажана нав'язлива поведінка щодо особи у формі її переслідування чи спостереження за її діями з метою домагання чи залякування [11].

Під «сталкінгом» розуміють форму насильства, що полягає у нав'язливому переслідуванні жертви. Тривалі дії, що викликають в об'єкта переслідування відчуття страху, неспокою та хвилювання за власну безпеку [10].

О. Сторубльонкова, В. Самуткін у своєму дослідженні зазначають, що поняття «сталкінг» уперше з'явилося у науці у 1921 р. завдяки психіатру Г. Клерамбо. Проте «сталкінг» як тип поведінки існував завжди, перша згадка про таку поведінку описувалася ще античній літературі, де, наприклад, у Феокріпа «Циклоп» людоїд переслідував свою кохану. Науковці вважають, що «сталкінг» полягає в умисних недоброзичливих і повторюваних діях, що вживаються для переслідування іншої людини [12].

Слід зауважити, що на законодавчому рівні дефініції вищезазначених понять не закріплені. На науковому просторі дослідники інтерпретують дані визначення по – різному.

Сьогодні в більшості країн світу на законодавчому рівні регулюється протидія такому явищу як мобінг. Слід виокремити, Директиву Європейського Союзу від 27 жовтня 2000 року № 2000/78/ЄС, яка встановлює рівність поводження у сфері праці та зайнятості, визначаючи поведінку з метою створення ворожої, принижуючої гідність людини або образливої обстановки як переслідування працівника, що прирівнюється до дискримінації трудових прав. Відповідно до статті 26 Європейської соціальної хартії, держави взяли на себе зобов'язання сприяти запобіганню систематичним непорядним або явно негативним та образливим діям щодо окремих працівників на робочому місці або у зв'язку з виконанням роботи і вживати всіх відповідних заходів для захисту працівників від такої поведінки роботодавців.

Варто зазначити, що 16 листопада 2022 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню)». Закон зобов'язує роботодавця вживати заходів для забезпечення безпеки і захисту фізичного та психічного здоров'я працівників, здійснювати профілактику ризиків та напруги на робочому місці, провадити інформаційні, навчальні та організаційні заходи із запобігання та протидії мобінгу (цькування). Прийнятий Закон України запроваджує адміністративну відповідальність за систематичне застосування різних форм мобінгу до працівника. Передбачаються умови, за яких роботодавець має відшкодувати моральну шкоду працівнику, який зазнав відповідного цькування. Працівникові, який вирішив звільнитися через мобінг, Закон гарантує виплату вихідної допомоги у розмірі не менше тримісячного середнього заробітку за рахунок роботодавця.

Висновки. Таким чином, аналіз джерельної бази дозволив охарактеризувати поняття «мобінгу» в Україні, який може бути свідомий (навмисний) і несвідомий (стихійний). Прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню)» забезпечить можливість захисту учасників трудових відносин в Україні від різних форм

мобінгу, дозволить врегулювати питання захисту працівників від психологічного тиску на робочому місці, сприятиме підвищенню продуктивності праці, а також передбачає в собі законодавчо визначене поняття «мобінг». Аналіз сутності та соціально – правової природи мобінгу (цькування) дає змогу стверджувати, що законодавче закріплення «мобінгу» має суттєве значення для антимобінгової програми в Україні. Проте, існують значні недоліки, які обмежують діяльність уповноважених органів для притягнення особи до відповідальності та вірної кваліфікації діяння, яке підпадає під ознаки правопорушення.

Пропонуємо власну дефініцію «мобінгу» як цілеспрясований тривалий (систематичний) психологічий та/або економічний тиск, який застосовується до працівника у межах трудових відносин, з метою завдання певної шкоди працівнику та створення відповідних умов, щоб він звільнився з займаної посади.

Список використаних джерел:

1. Definition & examples of hazing. Arkansas state university. URL: http://www.astate.edu/a/hazing/definition-examples-of-hazing.dot.
2. Hazing. An encyclopedia Britannica company. URL: https://www.learnersdictionary.com/definition/hazing
3. Бабанов С.А. Психология труда. Моббинг как патологическая форма профессионального деструктивного поведения. URL: http:// www.kiout.ru/info/publish/24214.
4. Докинз Р. Эгоистичный ген.: АСТ, 2013. 512 с.
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню): Законопроект України від 6 листопада 2022 року № 57481. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72469.
6. Зеленський Є.С, Карпенко О.М Відмежування поняття «булінг» від схожих за змістом понять. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. С. 225–228. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2020/56.pdf .
7. Качмар О.В. Мобінг як різновид психологічного насильства в трудовому колективі. *Актуальні проблеми філософії та соціології.* 2016. Вип. 14. С. 58–61. URL: https://kipt.sumdu.edu.ua/pdf/buling/mobing.pdf.
8. Корабльова О.О. Вплив мобінгу на формування та соціалізацію особистості. URL: http://nbuv.gov.ua/j–pdf/ Znpkhist_2014_2_30.pdf.
9. Марисюк К. Мобінг: поняття, суть та питання криміналізації. *Вісник національного університету «Львівська політехніка»: зб. наук. праць.* 2018. № 889, Вип. 17. С. 132–136. URL: http://science.lpnu.ua/uk/law/vsi-vypusky/vypusk-5-nomer-889-17-2018/mobing-ponyattya-sut-ta-pytannya-kryminalizaciyi.
10. Спецпроєкт «Чому ти не відповідаєш?»: що таке сталкінг і як з ним боротися. URL: https://www.the-village.com.ua/village/city/specials-city/284821-amnesty-international-1.
11. Сталкінг. Словник іншомовних слів. URL: https://www.jnsm.com.ua/cgibin/u/book/sis.pl?Article=17211&action=show.
12. Сторублёнкова Е.Г., Самуткин В.Л. Сталкинг: синдром навязчивого преследования. *Пробелы в российском законодательстве.* 2017. № 6. С. 278–281. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/stalking-sindrom-navyazchivogopresledovaniya.
13. Стрельченко О.Г. Принципи адміністративної відповідальності. *Правознавець.* URL: http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/2943/%CE.
14. Стрельченко О.Г. Специфіка проступку як складової частини адміністративного делікту. *Право і суспільство.* 2012. № 3. С. 137–143. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2012/3_2012/29.pdf.
15. Тімофєєва Л.Ю. Мобінг у контексті євроінтеграційної кримінально-правової політики. *Держава та регіони.* Серія: Право. 2019. № 3 (65). С. 247–252. URL: http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/3_2019/42.pdf.
16. Трюхан О.А. Захист працівників від мобінгу на робочому місці: теоретико – правовий аспект. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2017. № 4. С. 42–46. URL: http://apnl.dnu.in.ua/4_2017/12.pdf.
17. Фурман А.В. Методологічне обґрунтування багаторівневості парадигмальних досліджень у соціальній психології. *Психологія і суспільство.* 2012. № 4 (50). С. 99–103.

18. Червінська Л.П. Мобінг персоналу як соціальне явище організації. *Соціально – трудові відносини: теорія та практика.* 2018. № 1. С. 129–134. URL: https://core.ac.uk/download/pdf/197267893.pdf.
19. Щетініна Л.В., Рудакова С.Г., Дробинська К.О. Мобінг: сутність та інституційні засади захисту працівників. *Проблеми економіки.* 2018. № 1 (35) С. 315–320. URL: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2018-1_0-pages-315_320.pdf.

УДК 340.12
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.44

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ФОРМИ ОЦІНЮВАННЯ СУДІВ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ СУДОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Котельницька В.Л.,
аспірантка кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету

Котельницька В.Л. Адміністративно-правові форми оцінювання судів в умовах реформування судової системи України.

Стаття присвячена визначенню адміністративно-правових форм оцінювання судів в умовах реформування судової системи України. Розкрито зміст категорії «форма», а також доктринальне розуміння понять «форми управлінської діяльності», «форми державного управління», «адміністративно-правова форма», «адміністративно-правова форма оцінювання». З'ясовано, що науковці розкриваючи зміст наведених дефініцій звертають увагу на різних суб'єктів, в тому числі органи публічної адміністрації. Встановлено, що публічне адміністрування межує з функціонуванням судової гілки влади, відповідно суб'єкти суддівської публічної адміністрації входять до рекомендованої організаційної структури для систематичного проведення оцінювання суду. З'ясовано зміст та форми реалізації повноважень суб'єктів суддівської публічної адміністрації. Зазначено, що Державній судовій адміністрації України законом надано повноваження щоквартально аналізувати діяльність судів для прийняття об'єктивних управлінських рішень щодо покращення стану розгляду судових справ та раціонального використання бюджетних коштів. Наголошено, що важливим суб'єктом організаційної структури для проведення оцінювання суду є робоча група, мінімальний склад якої включає одного суддю та одного працівника апарату суду. Зроблено висновок, що наведена організаційна структура необгрунтовано оминає голову суду, який приймає участь в організації комплексного оцінювання суду та зацікавлений в його ефективному функціонуванні. Наголошено, що голова суду організовує ведення в суді судової статистики, що свідчить про існування такої адміністративно-правової форми оцінювання суду як збір та вивчення статистичної інформації. Розглянуто особливості опитування громадян, суддів та працівників апарату суду як адміністративно-правової форми оцінювання суду. Зауважено, що зважаючи на важливість доброчесності суддів та працівників апарату суду для ефективної роботи суду, доцільно виокремити оцінку корупційних ризиків серед адміністративно-правових форм оцінювання.

Ключові слова: форма, адміністративно-правова форма, оцінювання, суд, судове управління, суддівська публічна адміністрація.

Kotelnytska V.L. Administrative and legal forms of court evaluation in the conditions of reforming the judicial system of Ukraine.

The article is devoted to the definition of administrative-legal forms of court evaluation in the conditions of reforming the judicial system of Ukraine. The content of the «form» category is revealed, as well as the doctrinal understanding of the concepts of «forms of management activity», «forms of state administration», «administrative-legal form», «administrative-legal form of evaluation». It has been found that scientists, revealing the content of the given definitions, pay attention to various subjects, including public administration agencies. It has been established that public administration borders on the functioning of the judicial branch, accordingly, subjects of judicial public administration are included in the recommended organizational structure for systematic court evaluation. The content and forms of exercising the powers of subjects of judicial public administration have been clarified. It is noted that the State Judicial Administration of Ukraine is authorized by law to analyze the activities of the courts on a quarterly basis in order the improvement the state of court cases consideration and the rational use of budget funds. It is emphasized that an important subject of the organizational structure for court evaluation is the working group, the minimum composition of which includes one judge and one employee of the court apparatus. It was concluded that the given

organizational structure unreasonably bypasses the head of the court, who takes part in the organization of complex court evaluation and is interested in its effective functioning. It is emphasized that the head of the court organizes the maintenance of court statistics in the court, which indicates the existence of such an administrative-legal form of court evaluation as the collection and study of statistical information. The peculiarities of the survey of citizens, judges and employees of the court apparatus as an administrative and legal form of court evaluation are considered. It was noted that, taking into account the importance of the integrity of judges and court staff for the effective operation of the court, it is appropriate to single out the evaluation of corruption risks among the administrative-legal forms of court evaluation.

Key words: form, administrative-legal form, assessment, court, judicial administration, judicial public administration.

Постановка проблеми. Розвиток України як демократичної, соціальної та правової держави потребує ефективної роботи судової системи. Одним із способів визначення ефективності останньої є проведення оцінювання її роботи загалом та окремих судів. Відповідно в умовах реформування судової системи держави особливу увагу почали приділяти суб'єктам, критеріям, показникам оцінювання роботи судів України. Разом з тим важливе місце серед вказаних елементів належить адміністративно-правовим формам такого оцінювання, що й обумовлює необхідність теоретичної розробки цього питання.

Стан опрацювання цієї проблематики свідчить, що якщо категорія «форма», поняття «адміністративно-правова форма» та «форма оцінювання» не є новими для наукової доктрини, що підтверджується працями низки науковців, серед яких: Н.С. Андрійченко, А.П. Битяк, В.В. Галунько, С.М. Дмитренко, В.В. Зуй, І.М. Коросташова, І.В. Кравчук, А.Є. Круглова, А.В. Носач, Л.Л. Приходченко, О.Ю. Прокопенко, Д.В. Сухінін та ін., то адміністративно-правовим формам оцінювання судів було приділено не так багато уваги.

Відповідно **мета статті** полягає у визначенні адміністративно-правових форм оцінювання судів в умовах реформування судової системи України.

Виклад основного матеріалу. Категорія «форма» походить від лат. «forma» – вигляд, зовнішність, устрій, різновид і має різні тлумачення. Філософський словник пропонує під формою розуміти спосіб упорядкування змісту, його організації та функціонування [1, с. 231]. У різних сферах юридичної науки, як зазначає І.М. Коросташова, під формою розуміють зовнішній вияв практичного виконання завдань і функцій суб'єктів, для якої властивий певний комплекс прийомів організації та здійснення [2, с. 75]. Категорія «форма» найчастіше зустрічається у поняттях «форми управлінської діяльності» та «форми державного управління». Під першим розуміють зовнішні, постійно і типізовано фіксовані прояви практичної активності органів державної влади чи органів місцевого самоврядування з формування та реалізації управлінських цілей і функцій, забезпечення їх власної діяльності [3, с. 158]. А.П. Битяк та В.В. Зуй визначають форми державного управління як зовнішнє вираження конкретних дій державного органу, його структурних підрозділів і посадових осіб, що реалізуються в процесі державної виконавчої діяльності і спрямовані на реалізацію функцій управління [4, с. 91].

В адміністративному праві приділено увагу розумінню адміністративно-правової форми як зовнішнього вираження встановленої в нормах адміністративного права сукупності правових та організаційних напрямків діяльності органів публічної влади, які реалізуються шляхом здійснення законодавчо закріплених повноважень для виконання завдань і функцій держави [5, с. 188-189.]. В. В. Галунько під формами адміністративними (формами діяльності публічної адміністрації) розуміє зовнішнє вираження однорідних за характером і правовою природою груп адміністративних дій суб'єктів публічної адміністрації, здійснене в рамках режиму законності та компетенції для досягнення адміністративно-правової мети – публічного забезпечення прав і свобод людини і громадянина, нормального функціонування громадянського суспільства та держави [6, с. 132].

У науковій доктрині зустрічається також дефініція «форма оцінювання». Н.С. Андрійченко під адміністративно-правовими формами оцінювання правоохоронних органів як суб'єктів забезпечення фінансово-економічної безпеки України розуміє відмінні за своїми наслідками способи зовнішнього вираження здійснюваних суб'єктами дій, визначених законом і спрямованих на оцінювання ефективності виконання и покладених на них завдань, функцій та вжиття заходів для вдосконалення їх діяльності [7, с. 96-97].

Говорячи про форми оцінювання зазначимо, що Л.Л. Приходченко виокремлює внутрішнє оцінювання, що виконується власними силами державних органів влади та зовнішнє – із обов'язковим залу-

ченням незалежних експертів, громадян, ЗМІ, державних комісій з розслідувань, аудиторських установ, аналітичних центрів [8]. Втім найчастіше ці форми застосовуються разом. І.В. Кравчук звертає увагу, що оцінювання може мати різний характер, зокрема за часом здійснення існує прогнозне, проміжне, кінцеве оцінювання [9, с. 18-19]. За критерієм тривалості проведення оцінювання, виокремлюють разове (отримання відповіді на питання в певний період часу) і безперервне (має систематичний характер) оцінювання державно-управлінської діяльності [10]. А.Є. Круглова розглядаючи форми оцінювання ефективності діяльності органів та установ виконання покарань відмічає, що за терміном «здійснення оцінювання» можна виділяти щоденне, квартальне, піврічне і річне [11, с. 52].

Наведені підходи до розуміння форм управлінської діяльності, форм державного управління, адміністративних форм свідчать, що науковці розкриваючи їх зміст звертають увагу на різних суб'єктів, в тому чисді публічну адміністрацію. У широкому значенні до публічної адміністрації, крім органів публічної влади, відносять органи, які не входять до неї організаційно, але виконують делеговані нею функції. Зважаючи на те, що публічне адміністрування межує з функціонуванням законодавчої, виконавчої та судової гілок влади, виділяють суб'єкти судового управління. А.А. Стрижак відмічає, що категорія «судове управління» застосовується для характеристики діяльності державного управління в галузі правосуддя, має комплексний характер і включає на сучасному етапі розвитку судової системи України діяльність з організаційного керівництва судами, організаційне забезпечення судів, здійснення відповідних установчих (кадрових) щодо судової влади функцій Верховною Радою та Президентом України [12, с. 29].

Окремо також виділяють поняття «суддівська публічна адміністрація». Суб'єктами суддівської публічної адміністрації є: Вища рада правосуддя; Вища кваліфікаційна комісія суддів; Державна судова адміністрація; Рада суддів України; апарат суду; служба судової охорони [13, с. 183]. Доцільно зазначити, що суб'єкти суддівської публічної адміністрації входять до організаційної структури рекомендованої для систематичного проведення оцінювання роботи суду [14], тому доцільно з'ясувати зміст та форми реалізації їх повноважень.

Рада суддів України у період між з'їздами суддів є вищим органом суддівського самоврядування до компетенції якого належить сприяння створенню організаційних та інших умов для забезпечення нормальної діяльності судів і суддів, утвердження незалежності та авторитету суду, забезпечення захисту суддів від втручання в судову діяльність, підвищення їх професійного рівня [15]. Переходячи до наступного суб'єкта варто зауважити, що ст. 17 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» від 02.07.2016 р. передбачає існування єдиної системи забезпечення функціонування судової влади, одним із суб'єктів якої є Державна судова адміністрація. До її повноважень належить: вивчення практики організації діяльності судів, розроблення і внесення пропозицій щодо її вдосконалення; вивчення кадрових питань апарату судів, прогнозування потреби у спеціалістах, замовлення на підготовку спеціалістів; забезпечення умов для підвищення кваліфікації працівників апарату судів, створення системи підвищення кваліфікації; організація роботи з ведення статистики; підготовка бюджетного запиту [16].

Водночас вказаний перелік повноважень Державної судової адміністрації невичерпний. Відповідно до п. 7 Положення від 17.01.2019 р. № 141/0/15-19 вона має право одержувати від інших суб'єктів інформацію, документи, матеріали з метою виконання покладених на неї завдань і функцій [17], а згідно з Наказом Державної судової адміністрації України № 286 від 07.06.2018 р. щокварталу аналізує діяльність судів для прийняття об'єктивних управлінських рішень щодо покращення стану розгляду судових справ та раціонального використання бюджетних коштів. Зокрема, досліджується ефективність розгляду судових справ оцінка якої здійснюється за допомогою відсотку вирішених справ та строку розгляду модельної справи та ефективність використання ресурсів для оцінки якого враховується продуктивність роботи суддів та вартість розгляду модельної справи. Кожному аспекту надається одна з двох оцінок: «А» позначає позитивну, а «В» – негативну оцінку аспекту [18].

Важлива роль в оцінюванні суду належить робочій групі, що створюється в місцевих та апеляційних судах, а її мінімальний склад включає одного суддю та працівника апарату суду. Необхідність включення працівника апарату суду, обґрунтована важливістю його повноважень щодо оцінювання роботи суду: створення належних умов діяльності суду для ефективного виконання суддями повноважень; складення та подання статистичної звітності про роботу суду, формування оглядів статистичних даних про підсумки діяльності суду; участь в аналізі судової статистики, вивчення та узагальнення судової практики, забезпечення підготовки інформації з питань судової статистики [19].

Що ж до повноважень робочої групи, то ними є: розроблення та узгодження з керівництвом суду плану-графіку проведення оцінювання; визначення завдань оцінювання; прийняття рішення щодо внесення змін і доповнень до стандартного інструментарію дослідження; визначення осіб, відповідальних за збір та обробку даних, аналіз результатів, підготовку звіту та плану дій, оприлюднення даних; вирішення питання щодо можливості залучення сторонніх осіб; проведення консультацій з експертами [14, с. 10].

На нашу думку, організаційна структура оцінювання роботи судів необгрунтовано оминає голову суду, який представляє суд, забезпечує ефективне функціонування суду і підвищує якість його служіння суспільству. Крім того наказом голови суду: визначаються строки проведення, обсяг комплексного оцінювання; призначається коло відповідальних осіб чи вказується, що проведення оцінювання координує робоча група з оцінювання, якщо вона була призначена раніше; даються вказівки посадовим особам чи підрозділам щодо надання допомоги у проведенні опитування тощо [14]. Тобто голова суду приймає участь в організації комплексного оцінювання суду як суб'єкт зацікавлений в його ефективному функціонуванні. Повноваження голови суду свідчать, що мають місце організаційні форми його діяльності у сфері оцінювання суду. Це підтверджується також тим, що якщо говорити про збір та вивчення статистичної інформації як адміністративно-правову форму оцінювання, то голова суду з метою підвищення якості судочинства організовує ведення в суді судової статистики та інформаційно-аналітичне забезпечення суддів (ст. 24, 34, 42 Закону України «Про судоустрій та статус суддів») [16].

Не заперечуючи важливість статистики для оцінювання роботи судів зазначимо, що тривалий час це була основа для їх оцінювання. Втім необхідно підтримати думку, що ефективність судової системи не зводиться лише до статистичних даних, хоча вони і відтворюють певні якісні показники [20, с. 96]. Тому доцільним є опитування громадян – учасників судових проваджень щодо задоволеності роботою суду. Згідно з Рішенням ради суддів загальних суддів України щодо затвердження базових показників ефективності діяльності суду від 13.02.2014 р.№ 21 результати опитування є складовою базових показників ефективності роботи суду, що мають визначатися двічі на рік [21].

Система оцінювання роботи суду, затверджена Рішенням Ради суддів України від 02.04.2015 р. № 28 передбачає також опитування суддів та працівників апарату суду, яке рекомендується проводити методом анонімного анкетування. Анкети для опитування вказаних суб'єктів містять переважно закриті питання, які пропонують готові варіанти відповідей, але є також кілька відкритих питань, відповіді на які респондент дає в довільній формі. У робочій групі з оцінювання визначається особа відповідальна за проведення опитування [14]. Інформація розміщена на офіційних веб-сайтах судів України свідчить, що опитування суддів та працівників апарату суду дійсно проводиться.

За результатами аналізу результатів опитування суддів, працівників апарату суду робоча група готує аналітичний звіт, в якому містяться таблиці з зазначенням розподілу відповідей респондентів у відсотках. Для забезпечення проведення аналізу базових показників ефективності діяльності судів Радою суддів загальних судів України показники якості діяльності суду за результатами опитування громадян-відвідувачів суду мають бути внесені у форму, затверджену Рішенням № 21 і разом з іншими базовими показниками ефективності діяльності суду направлені до Територіального управління Ради суддів загальних судів України не пізніше 1 лютого наступного року.

Зважаючи на важливість доброчесності суддів та працівників апарату суду для забезпечення ухвалення якісного судового рішення та ефективної роботи суду загалом, то необхідно звернути увагу на інші адміністративно-правові форми оцінювання судів України. Так, на сьогодні Національне агентство із запобігання корупції зобов'язує приймати антикорупційні програми, спрямовані на створення в суді ефективної системи заходів запобігання корупційним правопорушенням та правопорушенням пов'язаним з корупцією, підвищення рівня довіри до суду та зростання його авторитету в суспільстві, лише Конституційний Суд України, Верховний Суд, Вищий антикорупційний суд та Вищий суд з питань інтелектуальної власності [22].

Але на веб-сайтах інших судів теж можна знайти план антикорупційних заходів. Зокрема, План антикорупційних заходів Господарського суду Сумської області на 2020 рік передбачав антикорупційні заходи, відповідальних осіб та термін виконання. Зокрема, голова суду, керівник апарату суду та начальник відділу управління персоналом перевіряє факт подання працівниками суду декларацій особи, уповноваженої на виконання функцій держави чи місцевого самоврядування; голова суду керівник апарату суду та уповноважені особи з питань запобігання корупції вживають заходи щодо припинення

порушення та повідомляють про його вчинення спеціально уповноважений суб'єкт у сфері запобігання корупції [23]. Тобто від належного виконання вищевказаними суб'єктами своїх повноважень залежить ефективність протидії корупції у судах.

Варто зауважити, що для Конституційного Суду України, Верховного суду, Вищого антикорупційного суду та Вищого суду з питань інтелектуальної власності передбачено оцінку корупційних ризиків у їх діяльності. Так, оцінювання корупційних ризиків у діяльності Верховного Суду було проведено відповідно до Наказу Голови Верховного Суду від 10.11.2020 р. № 144. Комісія з оцінки корупційних ризиків у діяльності Верховного Суду працювала згідно з робочим планом від 30.11.2020 р. за яким об'єктами її оцінки стала діяльність суду щодо методичного, аналітичного, правового забезпечення, документального інформаційно-технічного забезпечення, фінансового, кадрового, матеріально-технічного та соціально-побутового забезпечення, інформаційно-комунікаційної діяльності, міжнародного співробітництва [24]. У свою чергу в інших судах проводиться перевірка суддів, державних службовців апарату суддів відповідно до Закону України «Про очищення влади».

Висновки. Таким чином, адміністративно-правові форми оцінювання суду є зовнішнім вираженням повноважень суб'єктів, що входять до організаційної структури з систематичного проведення оцінювання роботи суду з метою підвищення його ефективності. Відповідно вивчення повноважень суб'єктів, що мають повноваження у сфері оцінювання роботи суду дозволяє виокремити такі адміністративно-правові форми оцінювання суду як : збирання та вивчення статистичної інформації; опитування громадян, які є учасниками судових проваджень з використанням карток громадського опитування, а також суддів та працівників апарату суду.

Список використаних джерел:

1. Петрушенко В.Л. Філософський словник: терміни, персоналії, сентеції. Львів: Магнолія 2006. 2011. 352 с.
2. Коросташова І.М. Організаційно-правові засади контролю в митній службі України: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2006. 209 с.
3. Державне управління та державні установи: навч. посіб. для дист. навч. / за ред. Ю.П. Сурміна. Київ: Ун-т «Україна», 2008. 440 с.
4. Адміністративне право України: підручник / за ред. Ю.П. Битяка. Харків: Право, 2005. 554 с.
5. Прокопенко О.Ю. Адміністративно-правові засади діяльності органів Національної поліції України як суб'єкта забезпечення правопорядку у регіоні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2017. 410 с.
6. Адміністративне право України. Т. 1. Загальне адміністративне право: навчальний посібник / за ред. В. В. Галунька. Херсон: Грінь Д. С., 2015. 272 с.
7. Андрійченко Н.С. Адміністративно-правові засади оцінювання ефективності діяльності правоохоронних органів як суб'єктів забезпечення фінансово-економічної безпеки України: дисс. ... д-ра філос.: 081 «Право». Суми: СумДУ, 2020. 234 с.
8. Приходченко Л.Л. Роль контролю, моніторингу та оцінки у розробці та реалізації програм та проектів регіонального розвитку в контексті адаптації до євростандартів. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*. 2007. Вип. 1. URL: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/e-journals/tppd/2007-1/07pllkae. htm/ odyframe.htm.
9. Кравчук І.В. Класифікація видів оцінювання. *Збірник наукових праць НАДУ*. 2009. Вип. 2. С. 12–19.
10. Лисакова Л. Класифікація видів оцінювання державно-управлінської діяльності. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2009. Вип. 2(2). URL: http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2009/2009-02(2)/Lysakova.pdf.
11. Круглова А.Є. Класифікація форм оцінювання ефективності діяльності органів та установ виконання покарань. *Право і безпека*. 2016. № 1 (60). С. 50–54.
12. Стрижак А.А. Судове управління в Україні: теоретичні основи і правове регулювання: монографія. Ужгород: Патент, 2004. 120 с.
13. Бойко В. Поняття суддівської публічної адміністрації. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 2. С. 182–187.
14. Застосування системи оцінювання роботи суду: методичний посібник. Київ, 2016. 182 с.
15. Положення про Раду суддів України затв. рішенням X позачергового з'їзду суддів України від 16.09.2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n 0001415-10#Text.

16. Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 02.07.2016 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.
17. Про затвердження Положення про Державну судову адміністрацію: рішення Вищої ради правосуддя від 17.01.2019 р. № 141/0/15-19. URL: https://zakon.rada. gov.ua/rada/show/vr141910-19#Text.
18. Про затвердження Методики аналізу діяльності судів: Наказ Державної судової адміністрації України від 07.06.2018 р. № 286. URL: https://dsa.court.gov.ua/dsa/inshe/14/N_286_18.
19. Про затвердження Типового положення про апарат суду: Наказ Державної судової адміністрації України від 08.02.2019 р. № 131. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0131750-19#Text.
20. Ясинок М.М. До питання «ефективності» правосуддя в Україні: аналіз та перспективи. *Приватне та публічне право*. 2020. № 4. С. 95–100.
21. Рішення ради суддів загальних судів України щодо затвердження базових показників ефективності діяльності суду від 13.02.2014 р. № 21. URL: http://court.gov.ua/userfiles/21.pdf.
22. Антикорупційна програма Вищого антикорупційного суду на 2019–2020 роки від 27.11.2019 р. № 110. URL: https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2019/ 12/Vyshhyj-antykorup tsijnyj-sud-03.12.2019. pdf.
23. План антикорупційних заходів господарського суду Сумської області на 2020 рік від 09.01.2013 р. URL: https://su.arbitr.gov.ua/sud5021/gromadyanam//.
24. Звіт за результатами оцінки корупційних ризиків у діяльності Верховного Суду. URL: https:// supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_ for_uploads/ supreme/Dodatok_2_1.pdf.

УДК 342
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.45

ЩОДО ПИТАННЯ РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВОГО РИНКУ: ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ЙОГО МЕТОДИ

Новіков Н.Б.,
аспірант
кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства
Сумського державного університету

Новіков Н.Б. Щодо питання регулювання фінансового ринку: державне регулювання та його методи.

У статті автором розглянуто ключові аспекти державного регулювання фінансового ринку. Було виокремлено різні трактування категорії «державне регулювання фінансового ринку», які превалюють серед представників наукової спільноти. У статті виокремлені чинники, що обумовлюють необхідність державного регулювання фінансового ринку: він становить базу для реалізації значної сукупності економічних пріоритетів розвитку країни; забезпечення стабільності функціонування фінансової системи шляхом взаємоузгодження і врівноваження інтересів усіх учасників та ін. Автор також визначає ряд недоліків та проблемних аспектів, із якими пов'язують державний нагляд та контроль, державне регулювання в цілому. Зокрема, однією із таких проблем було визначено недієвість чинних, а також відсутність комплексних законодавчих актів щодо методів державного регулювання фінансового ринку. У статті наведено основні положення законодавчої бази, що регулює процес надання фінансових послуг в Україні. Автор також наголосив, що у процесі державного регулювання фінансового ринку, держава може впливати не лише безпосередньо, тобто за допомогою прямих методів, а й також опосередковано – за допомогою використання інструментів монетарної, фіскальної, інвестиційної політики. У статті було наголошено на тому, що органи державного регулювання фінансового ринку умовно можна поділити на два рівні. Зокрема, це законодавчий рівень влади та виконавчий рівень влади. Проаналізувавши комплексно питання державного регулювання фінансового ринку, було наголошено на тому, що в Україні відсутня єдина узгоджена політика щодо регулювання кожного сектору фінансового ринку. У статті було визначено, що державне регулювання фінансового ринку необхідно розглядати через призму сукупності певних методів, засобів і способів, за допомогою яких безпосередньо можливе здійснення врегулювання та певною мірою контролю усіх учасників фінансового ринку з метою дотримання і забезпечення їх інтересів.

Ключові слова: державне регулювання, законодавство, фінансова система, фінансовий ринок, фінансові послуги.

Novikov N.B. As to the issue of financial market regulation: state regulation and its methods.

In the article, the author considered the critical aspects of state regulation of the financial market. Various interpretations of the category "state regulation of the financial market", which prevail among representatives of the scientific community, were singled out. The article highlights the factors that determine the need for state regulation of the financial market: it forms the basis for the implementation of a significant set of economic priorities for the country's development; ensuring the stability of the functioning of the financial system by mutual coordination and balancing the interests of all participants, etc. The author also identifies several shortcomings and problematic aspects of state supervision and control, state regulation in general. In particular, one of these problems was determined to be the ineffectiveness of the current ones, as well as the lack of comprehensive legislative acts regarding the methods of state regulation of the financial market. The article presents the main provisions of the legislative framework that regulates the process of providing financial services in Ukraine. The author also emphasised that in the process of state regulation of the financial market, the state can influence not only directly, that is, using direct methods, but also indirectly - using monetary, fiscal, and investment policy tools. The article emphasized that the bodies of state regulation of the financial market can be conditionally divided into two levels. In particular, it is the legislative level of

power and the executive level of power. Having comprehensively analyzed the issue of state regulation of the financial market, it was emphasized that Ukraine lacks a single agreed policy on regulating each sector of the financial market. The article determined that the state regulation of the financial market must be considered through the prism of a set of certain methods, means and methods, with the help of which it is directly possible to carry out regulation and to some extent control all participants of the financial market in order to observe and ensure their interests.

Key words: state regulation, legislation, financial system, financial market, financial services.

Постановка проблеми. Фінансовий ринок становить певну сферу ринкових відносин, де формуються попит і пропозиція на всі грошові ресурси і здійснюється їх рух для забезпечення капіталом виробничих і невиробничих інвестицій, механізм перерозподілу капіталу між кредиторами й позичальниками за допомогою посередників. Як і будь-який складовий елемент фінансової та економічної систем, фінансовий ринок потребує належного та ефективного державного регулювання. У свою чергу, державне регулювання фінансового ринку слід розглядати як важливу передумову для зростання, розвитку і стабільності фінансової та економічної систем. Проте, зважаючи на недоліки та проблеми, які виникають під час державного регулювання, актуалізується питання їх оптимального вирішення.

Стан опрацювання цієї проблематики. Фінансовий ринок в цілому й питання його державного регулювання, методів такого регулювання було предметом розгляду багатьох представників наукової спільноти. Зокрема, як учених-правників, так і науковців-економістів. Питання державного регулювання фінансового ринку було предметом дослідження таких науковців як: М. Алєксєєва, Ж. Гарбар, В. Колесник, В. Клименко, Ю. Кравченка, В. Унинець-Ходаківської, А. Чухно, І. Школьник та ін. Проте, дане питання, незважаючи на низку наукових доробків, не втрачає актуальності і сьогодні, а тому – потребує проведення комплексного аналізу.

Метою статті є комплексний аналіз сутності державного регулювання фінансового ринку та моделей його регулювання, визначення та характеристика методів державного регулювання фінансового ринку.

Виклад основного матеріалу. В контексті фінансових глобалізаційних процесів, які мають місце, актуалізується питання посилення державного регулювання фінансового ринку. Це зумовлено тим, що фінансовий ринок є однією із найважливіших складових фінансової та економічної систем й безпосередньо потребує дієвого та ефективного державного регулювання.

Дослідження питання державного регулювання фінансового ринку вбачаємо за доцільне розпочати із визначення сутності даної категорії та трактування її. Як зазначає Н. Саніахметова, державне регулювання у правовому полі слід розглядати як засновану на законодавстві одну із форм впливу держави на економіку шляхом встановлення та застосування державними органами правил, спрямованих на коригування економічної діяльності фізичних та юридичних осіб, що підтримується можливістю застосування правових санкцій при їх порушенні [1, с. 11].

Серед представників наукової спільноти немає єдності щодо визначення категорії «державне регулювання фінансового ринку». Це зумовлено тим, що превалює плюралізм наукових поглядів у трактуванні категорії, зважаючи на різні критерії та підходи, визначення категорії «фінансовий ринок» і т.д. Проте, слід зазначити, що чітке визначення дефініції «державне регулювання ринків фінансових послуг» надане у Законі України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» [2]. Так, відповідно до підпункту 10 пункту 1 статті 1 державне регулювання ринків фінансових послуг слід розглядати як здійснення державою комплексу заходів щодо регулювання та нагляду за ринками фінансових послуг з метою захисту інтересів споживачів фінансових послуг та запобігання кризовим явищам.

Державне регулювання фінансового ринку необхідно розглядати через призму сукупності певних методів, засобів і способів, за допомогою яких безпосередньо можливе здійснення врегулювання та певною мірою контролю усіх учасників фінансового ринку з метою дотримання і забезпечення їх інтересів.

В цілому, погоджуємось із позицією І. Школьник, яка чітко виокремлює чинники, що обумовлюють необхідність державного регулювання фінансового ринку. Зокрема, науковиця визначає наступні:

– фінансовий ринок становить базу для реалізації значної сукупності економічних пріоритетів розвитку країни;

– забезпечення стабільності функціонування фінансової системи шляхом взаємоузгодження і врівноваження інтересів усіх учасників;

– захист правничого характеру інтересів інвесторів фінансового ринку, який може забезпечити лише держава;

– зниження інвестиційних ризиків для міжнародних інвесторів;

– з метою залучення до процесу економічного розвитку вітчизняних інвесторів;

– координація функціонування фінансових установ і захисту прав споживачів фінансових послуг [3, с. 51].

Слід зазначити, що мета державного регулювання чітко закріплена у Законі України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» [2], а саме – у ст. 19. Відповідно до положень статті, мету державного регулювання фінансового ринку слід визначити як:

– проведення єдиної та ефективної державної політики у сфері фінансових послуг;

– захист прав та інтересів споживачів фінансових послуг;

– створення сприятливих умов для розвитку та функціонування ринків фінансових послуг;

– створення умов для ефективної мобілізації і розміщення фінансових ресурсів учасниками ринків фінансових послуг з урахуванням інтересів суспільства;

– забезпечення рівних можливостей для доступу до ринків фінансових послуг та захисту прав їх учасників;

– додержання учасниками ринків фінансових послуг вимог законодавства;

– запобігання монополізації та створення умов розвитку добросовісної конкуренції на ринках фінансових послуг;

– контроль за прозорістю та відкритістю ринків фінансових послуг;

– сприяння інтеграції в європейський та світовий ринки фінансових послуг.

Таким чином, проаналізувавши доктринальні положення, а також закріплені на нормативно-правовому рівні, констатуємо, що завдання державного регулювання фінансового ринку в цілому полягає у забезпеченні відповідності інтересів учасників фінансового ринку шляхом непрямого втручання у їх діяльність.

Ефективність та дієвість державного регулювання фінансового ринку напряму залежать та взаємопов'язані із принципами, розробленими міжнародними організаціями щодо контролю та нагляду безпосередньо фінансового ринку, на яких має ґрунтуватись формування такого роду системи регулювання. Сюди загальноприйнято відносити наступні принципи: прозорості; фінансової стійкості; платоспроможності; відповідальності.

На нашу думку, доволі влучним є пропозиція виокремлення так званих форм державного регулювання фінансового ринку. Зокрема, науковці відносять до таких форм наступні: нормативну (вона безпосередньо пов'язана із законодавчою діяльністю – прийняттям певних нормативно-правових актів, що регулюють питання діяльності учасників фінансового ринку, надання фінансових послуг і т.д.); ліцензування та спеціальну реєстрацію (із самої назви цієї форми випливає її сутність – видача ліцензій на провадження професійної діяльності і т.д.); державний контроль за діяльністю учасників фінансового ринку (перевірка інформації контроль за дотриманням законодавства) і т.д.

У свою чергу, слід констатувати, що форми державного регулювання фінансового ринку в Україні чітко визначені та окреслені у зазначеному вище нормативному документі – Законі України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» [2]. Відповідно до його положень слід виокремити такі форми:

– ведення державних реєстрів фінансових установ і реєстрів осіб, які не є фінансовими установами, але мають право надавати окремі фінансові послуги та ліцензування діяльності з надання фінансових послуг;

– нормативно-правове регулювання діяльності фінансових установ;

– нагляд за діяльністю учасників ринків фінансових послуг (виключаючи споживачів фінансових послуг);

– застосування уповноваженими державними органами заходів впливу.

Ж. Гарбар [4, с. 20] у своєму науковому доробку було наголошено на недоліках та недосконалостях існуючої системи форм, методів й інструментів державного регулювання фінансового ринку на основі проведеного дослідження доктринальних та нормативно-правових джерел. Було виокремлено наступні недоліки:

– нечіткість у розподілі сфер діяльності органів державного регулювання, дублювання їх функцій та повноважень, неефективність у взаємодії;

– відмінність у засобах і методах впливу органів державного регулювання;

– недостатній рівень ефективності та недосконаліть нормативно-правової бази державного регулювання;

– наявність колізій та суперечностей у нормах загального і спеціального законодавства;

– відсутність комплексних нормативно-правових актів що, регулюють діяльність окремих фінансових посередників;

– високий рівень політичних, економічних, операційних та інших ризиків.

Державне регулювання фінансового ринку зазвичай здійснюється комплексно як загальнонаціональними (зовні), так і спеціальними (всередині) регуляторними інституціями. Серед цих двох умовно ранжованих категорій можемо виділити наступні інституції. Загальнонаціональні регуляторні інституції:

– Президент України;

– Верховна Рада України;

– Кабінет Міністрів України;

– Фонд державного майна України;

– Антимонопольний комітет України;

– Державна податкова служба України;

– Міністерство внутрішніх справ;

– Генеральна прокуратура;

– Служба безпеки України;

– судові органи, уповноважені здійснювати нагляд й контроль за виконанням законодавства та правозастосування на всіх рівнях.

Щодо другої категорії, спеціальних регуляторних інституцій, то сюди відносимо:

– Національний банк України;

– Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку.

До 2020 року сюди також відносили і Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. Проте, відповідно до указу Президента України діяльність вищезазначеної комісії була припинена, а її повноваження розподілені між Національним банком України та Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Висновки. Таким чином, проаналізувавши вищезазначене, констатуємо, що державне регулювання фінансового ринку полягає безпосередньо у здійснені державою сукупності заходів, націлених на здійснення регулювання та нагляд за фінансовим ринком в контексті забезпечення захисту інтересів учасників такого ринку. Були виокремлені відповідно до чинного законодавства основні форми державного регулювання фінансового ринку: ведення державних реєстрів фінансових установ і реєстрів осіб, які не є фінансовими установами, але мають право надавати окремі фінансові послуги та ліцензування діяльності з надання фінансових послуг; нормативно-правове регулювання діяльності фінансових установ; нагляд за діяльністю учасників ринків фінансових послуг (виключаючи споживачів фінансових послуг); застосування уповноваженими державними органами заходів впливу.

Список використаних джерел:

1. Саніахметова Н. Поняття державного регулювання підприємництва. *Українське комерційне право.* 2005. № 6. С. 10–17.
2. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України № 2664-III від 12. 07. 2001 р. *Відомості Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14#n350.
3. Школьник І.О. Фінансовий ринок України: монографія. Суми: ВВП «Мрія-1» ЛТД, УАБС НБУ, 2008. 348 с.
4. Гарбар Ж.В. Форми та інструменти державного регулювання фінансового ринку. *Економіка та держава.* 2014. № 10. С. 18–21.

УДК 342.56:[342.9:347.998.85]](430.1)"1945/..."(091)(045)
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.46

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВІДНОВЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ЮСТИЦІЇ В ЗАХІДНІЙ НІМЕЧЧИНІ ПІСЛЯ 1945 РОКУ

Паславська Н.Т.,
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри адміністративного та фінансового права
Львівського національного університету імені Івана Франка
ORCID: 0000-0002-1450-9970
natalya.paslavska@lnu.edu.ua

Паславська Н.Т. Історико-правові аспекти відновлення адміністративної юстиції в Західній Німеччині після 1945 року.

Статтю присвячено питанню відновлення адміністративної юстиції в Німеччині після Другої світової війни. Розглянуто історико-правові аспекти цього процесу, що стосуються загальної адміністративної юстиції та гілок спеціальної адміністративної юстиції. Запропоновано огляд правового та політичного підґрунтя для відновлення адміністративної юстиції в Німеччині після 1945 року. Поштовхом для подальшого розвитку країни в післявоєнний період стала політико-територіальна ситуація на момент розпаду нацистської Німеччини і її поділу на окупаційні зони, в яких союзники – Велика Британія, Сполучені Штати Америки, Радянський Союз та Франція – згодом утворили землі, а також поділу Берліна на відповідні сектори. Дискусію щодо того, чи Німецький Рейх припинив своє існування як суб'єкт міжнародного права вирішено на користь тези про наступність, згідно з якою Німеччина втратила свою дієздатність після закінчення війни, але не правоздатність за міжнародним правом. Після ліквідації адміністративних судів союзники відновили їх на території всієї Німеччини. Це ініціювало розвиток і загальнонаціональну стандартизацію адміністративної юстиції, заснування Федерального адміністративного суду в 1952 році і набрання чинності Положення про адміністративні суди в 1960 році. Проаналізовано загальні положення союзників про адміністративну юрисдикцію у західних окупаційних зонах та концептуальну переорієнтацію адміністративної юстиції в Німеччині після Другої світової війни. Досліджено три концепції правового захисту в Німеччині, кожну з яких було використано різною мірою і які утворювали змішану систему: (а) традиційну адміністративну юстицію, тобто правовий захист з боку адміністративних органів у звуженому розумінні адміністративного оскарження, (б) правовий захист судами загальної юрисдикції та (в) правовий захист спеціальними, адміністративними судами.

Ключові слова: адміністративна юстиція, адміністративна юрисдикція, адміністративні суди, союзники, окупаційна зона, Друга світова війна, Німеччина.

Paslavska N.T. Historical and legal aspects of the restoration of administrative justice in West Germany after 1945.

The article is devoted to the issue of restoration of administrative justice in Germany after the Second World War. Historical and legal aspects of this process related to general administrative justice and branches of special administrative justice are considered. An overview of the legal and political background for the restoration of administrative justice in Germany after 1945 is offered. The impetus for the further development of the country in the post-war period was the political and territorial situation at the time of the collapse of Nazi Germany and its division into occupation zones, in which the allies - Great Britain, the United States of America, the Soviet Union and France - later formed lands, as well as the division of Berlin into relevant sectors. The debate over whether the German Reich ceased to exist as a subject of international law has been resolved in favor of the succession thesis, according to which Germany lost active legal capacity after the end of the war, but not passive legal capacity under international law. After the liquidation of administrative courts, the Allies restored them throughout Germany. This initiated the development and nationwide standardization of administrative justice, the establishment of the Federal Administrative Court in 1952 and the entry into force of the Regulation on

Administrative Courts in 1960. The general provisions of the Allies on administrative justice in the western occupation zones and the conceptual reorientation of administrative justice in Germany after the Second World War are analyzed. Three concepts of legal protection in Germany were studied, each of which was used to a different extent and which formed a mixed system: (a) traditional administrative justice, i.e. legal protection by administrative bodies in the narrow sense of administrative appeal, (b) legal protection by courts of general jurisdiction and (c) legal protection by special, administrative courts.

Key words: administrative justice, administrative jurisdiction, administrative courts, allies, occupation zone, World War II, Germany.

Постановка проблеми. Правовий захист від владних дій за допомогою адміністративних судів не є явищем само собою зрозумілим, але характерним для розвиненої правової держави. Після Другої світової війни перед Німеччиною постало завдання відновлення адміністративної юстиції [1, с. 38]. Цю обставину спочатку по-різному сприймали в західних окупаційних зонах Німеччини та секторах Берліна, на яких у цій статті зосереджено головну увагу. Поступовий розвиток врешті призвів до загальнонаціональної системи (загального) адміністративно-судового захисту. Точкою відліку розвитку в післявоєнний період стала політико-територіальна ситуація на момент розпаду нацистської Німеччини і поділу Німеччини на окупаційні зони, в яких незабаром союзники утворили землі, а також поділу Берліна на сектори. Після ліквідації німецьких адміністративних судів союзники наказали відновити їх по всій Німеччині. Це призвело до концептуальної переорієнтації адміністративної юстиції. Проте повторне запровадження адміністративної юстиції в окупаційних зонах та в Берліні відрізнялося в деталях за часом і змістом [2, с. 57]. У землях новоствореної Федеративної Республіки Німеччина продовжився розвиток, який розпочався після краху Німеччини в Другій світовій війні, водночас прискорилася загальнонаціональна стандартизація адміністративної юстиції, яка – через заснування Федерального адміністративного суду в 1952 році – була завершена набранням чинності Положення про адміністративні суди в 1960 році.

Аналіз дослідження проблеми. Тематика становлення адміністративної юстиції ФРН неодноразово була предметом дослідження насамперед німецьких правознавців, таких як Р. Ґраверт, О. Бер, Р. Гайст, У. ф. Дассель, К.-П. Зоммерман, Б. Шаффарцік та ін. Українська історико-правова наука меншою мірою приділяла увагу цій проблемі. Зокрема, українській правовій думці відомі праці В. М. Бевзенка, Р. С. Мельника, М. І. Смоковича. Та навіть ці глибокі та детальні дослідження адміністративної юстиції ФРН меншою мірою зосереджувались на її історико-правовому розвитку, а більшою на організації діяльності та повноваженнях різних гілок адміністративної юстиції ФРН.

Метою статті є аналіз історико-правових аспектів відновлення адміністративної юстиції в Західній Німеччині після Другої світової війни.

Виклад основного матеріалу. Тематика відновлення адміністративної юстиції після 1945 року стосується у широкому розумінні як загальної адміністративної юстиції, так і гілок спеціальної адміністративної юстиції, зокрема фінансової та соціальної юстиції, згаданих у ст. 95 Основного закону (GG) [3]. Відповідно, ст. 1 Фінансового процесуального кодексу та ст. 1 Закону про соціальні суди передбачають: «Фінансова юстиція (або соціальна юстиція) здійснюється незалежними *спеціальними адміністративними судами*, які є відокремленими від адміністративних органів» [4; 5]. Існують також інші спеціальні адміністративні юрисдикції, такі як дисциплінарна або службова юрисдикція [6, § 40, Rn. 103, 108]. Закон № 36 Союзницької контрольної ради, який загалом наказував відновити адміністративні суди «з метою вирішення адміністративних справ» [7, с. 183], не обмежувався загальною адміністративною юрисдикцією, а поширювався на спеціальні адміністративні юрисдикції, які існували до розпаду. Однак, оскільки спеціальні адміністративні суди ще не були створені - після війни першочерговим завданням було відновлення загальної адміністративної юстиції - суди загальної адміністративної юрисдикції, які незабаром отримали повну юрисдикцію (загальне положення), мали вирішувати також такі публічно-правові спори, які раніше вирішувалися спеціальними адміністративними судами, а згодом були передані до спеціальних адміністративних судів, зокрема фінансових і соціальних судів. Наприклад, Берлінський закон про адміністративну юрисдикцію від 8 січня 1951 р. містив у §§ 29-37 «Особливі положення щодо процедури розгляду спорів, що виникають стосовно державних податків» [8, с. 37]. Таким чином, у Берліні податкові питання спочатку належали до компетенції загальних адміністративних судів. Однак ця стаття не висвітлює розвиток спеціальної адміністративної юстиції та обмежується загальною адміністративною юстицією, щоб зосередитися на ключових подіях післявоєнного періоду.

Відновлення адміністративної юстиції відбувалося в правових та політичних рамках, які виникли після розпаду націонал-соціалістичної Німеччини і розвинулась відтоді. З так званою Берлінською декларацією від 5 червня 1945 року [9, с. 7] союзники перейняли верховну владу в Німеччині. В той же час вони заявили, що взяття урядової влади «не призводить до анексії Німеччини». Тим не менш, виникла дискусія про те, чи Німецький Рейх припинив своє існування як суб'єкт міжнародного права, чи просто був позбавлений дієздатності. Перемогла теза про наступність, згідно з якою «німецька держава втратила свою дієздатність після закінчення війни, але не правоздатність за міжнародним правом» [10, S. 75], якої на той час уже дотримувалась більшість німецьких дослідників конституційного та міжнародного права – не останньою чергою внаслідок відповідної судової практики Федерального конституційного суду. Землі Німецького Рейху не були формально розпущені націонал-соціалістами, але були «уніфіковані» [11, S. 153] і, таким чином, остаточно позбавлені свого державного характеру. Землі продовжувала існувати як «адміністративні органи» [12, с. 217, 234, 237, 240], але були повністю позбавлені повноважень і відтепер були підпорядковані Рейху. Тому «розпад державної організації Німеччини, який стався з військовою окупацією та капітуляцією 8 травня 1945 року» [13, с. III], не був необхідним для «дефедералізації» [12, с. 231] Німеччини. С. 920 Відкритим можна залишити питання про те, чи були землі, ліквідовані в 1934 році юридично відновлені як землі після поразки Німеччини, чи таким чином слід виходити з наступності земель за конституційним правом – подібно до відносин Федеративної Республіки Німеччина з Німецьким Рейхом (про що може свідчити очевидна ліквідація держави Пруссія Законом Контрольної ради № 46 [14, с. 262]), оскільки союзники наказали утворити землі після 1945 року, частково на основі попередніх земель, частково шляхом створення нових.

Як відомо, Німеччина – в межах кордонів станом на 31 грудня 1937 року – була поділена союзниками на зони окупації, а Берлін – на сектори. Три союзницькі держави Велика Британія, Сполучені Штати Америки та Радянський Союз спочатку вирішили розділити Німеччину на три зони, але звернулися до Франції з проханням «взяти на себе одну окупаційну зону та взяти участь як четвертий член Контрольної комісії, якщо вона цього забажає» [15, с. 4]. Форма чотирьох окупаційних зон була визначена в Лондонському «Протоколі про зони окупації Німеччини і про управління «Великим Берліном» [16, с. 222]. У західних зонах окупації зональне правління було замінено окупаційним статутом від 21 вересня 1949 року [17, с. 2], який відтепер регулював відносини між Федеративною Республікою Німеччина та трьома окупаційними державами. Окупаційний статут було офіційно скасовано відповідним проголошенням трьох Верховних комісарів 5 травня 1955 року [18, с. 3272].

Німеччина була відбудована за принципом знизу вгору. Потсдамська угода від 2 серпня 1945 року передбачала, що центральний уряд Німеччини не буде створено аж до подальшого розпорядження. Натомість місцеве самоврядування має розвиватися за принципом децентралізації [19, с. 5]. Так «година нуль» стала «годиною адміністрацій, точніше: окружних і місцевих адміністрацій», «перебудова німецької адміністративної організації почалася на муніципальному рівні» [20]. Існування державної організації не було умовою для того, щоб союзники взялися за здійснення адміністративної юстиції, радше навпаки, наказ на її відновлення часто давали ще до утворення земель. Як уже зазначалося, формування земель відбувалося за наказом союзників. Конституції земель, які часто містили або все ще містять конкретне посилання на адміністративну юстицію, були прийняті частково в післявоєнний період, а частково після заснування Федеративної Республіки Німеччина.

18 вересня 1944 року війська (західних) союзників під керівництвом генерала Двайта Айзенгауера вперше ступили на німецьку землю. Того ж дня він видав – без дати – Декларацію Верховного командування союзних експедиційних сил № 1.43, стаття III якої наказувала закрити всі німецькі суди на окупованій території до подальшого повідомлення [21]. Цей наказ було підтверджено ст. I Закону № 2 Військового Уряду від того ж дня [22, с. 4]. Однак, оскільки діяльність адміністративних судів значною мірою зупинилася до кінця війни внаслідок націонал-соціалістичного законодавства, ця кардинальна зміна, спричинена законодавством союзників, була тут менш помітною, ніж в інших юстиціях. Ст. IV Закону № 2 також передбачала, що закриті суди не повинні відкриватися знову до наказу військового уряду. Однак на загальний наказ про відновлення адміністративних судів, що стосувався всіх зон і Берліна, ще довелось зачекати. Лише 10 жовтня 1946 р. Союзна контрольна рада прийняла Закон № 36 «Про адміністративні суди» [23], який набув чинності з дня його оприлюднення в «Офіційному віснику Союзницької контрольної ради» (тобто 31 жовтня 1946 р.). Цей закон, який справедливо називають рамковим законом, практично не конкретизував зміст, натомість передав структуру конституції, процедуру та юрисдикцію адміністративних судів командувачам зон або – у Берліні – командуванню союзників. Закон також скасував уже згадані націонал-соціалістичні правові норми, які призвели до

обмеження діяльності адміністративних судів. Однак Закон № 36 лише продовжував розвиток, який почався набагато раніше, одразу після закінчення війни, хоча й різними темпами, у західних окупаційних зонах і секторах Берліна. Фактично, у багатьох випадках розвиток «вже добре просувався вперед» [24, с. 27]. Тому практичне значення Закону про Контрольну раду № 36 можна оцінити як незначне.

Первісна структура адміністративної юстиції в Німеччині була покроковою і непослідовною. Хоча фактичний адміністративний суд був створений у більшості німецьких земель перед Ваймарською республікою, адміністративно-правовий захист того часу не дотримувався єдиної концепції. Радше можна виділити три концепції правового захисту, кожну з яких використовували різною мірою і які були відповідальними за різноманітність системи, яка існувала на той час, і які, «з огляду на цілий Рейх, утворювали змішану систему» [25, с. 34, 36]. Розрізняли (а) традиційну адміністративну юстицію, тобто правовий захист з боку адміністративних органів у вигляді звуженого адміністративного оскарження, (б) правовий захист судами загальної юрисдикції та (в) правовий захист спеціальними адміністративними судами. Зрештою, за цими концепціями стояла суперечка про підпорядкування адміністративної юстиції (активній) адміністрації або судовій владі, як це провадилось у 19 столітті, зокрема двома провідними дослідниками Рудольфом Ґнайстом [26] і Отто Бером [27]. Якщо Ґнайст хотів вилучити правовий захист в адміністративних спорах з правосуддя (під яким він розумів суди загальної юрисдикції) і бачив його в межах адміністрації (адміністративне оскарження), то Бер виступав за передачу правового захисту в адміністративних спорах справжнім судам, в першу чергу судам загальної юрисдикції (судове рішення). У правовій практиці німецьких земель на той час сформувались дві моделі адміністративної юстиції, які називають «прусською» та «південнонімецькою» системами і часто проводять паралелі з тезами Ґнайста та Бера. У той час як прусська система вбачала мету адміністративно-правового захисту насамперед у забезпеченні об'єктивного правового порядку, включаючи перегляд питань на розсуд суду, і в основному дотримувалася принципу вичерпного переліку кримінальних діянь, південнонімецька система була спрямована на правовий захист кожного окремого випадку, виключаючи перегляд дискреційних рішень і часто в рамках компетенції, заснованої на загальному положенні.

Висновки. Після закінчення Другої світової війни адміністративна юстиція Німеччини зазнала кардинальних змін, які – після перехідного періоду, коли в багатьох випадках було відновлено правову ситуацію, що існувала до приходу до влади націонал-соціалістів (30 січня 1933 року), – поклала край попередній суперечці щодо теорій. Переважаючою і остаточно підтвердженою тенденцією того часу було відокремлення адміністративної юстиції від звичайної юстиції, а також від так званої активної адміністрації, таким чином засновуючи адміністративні суди як спеціальні та справжні адміністративні суди. Вираженням концептуальної переорієнтації адміністративної юстиції стала низка особливостей, зокрема: наявність незалежних адміністративних судів, персональна незалежність адміністративних суддів, що виключає будь-який зв'язок з активною адміністрацією, обґрунтування повноважень загальним положенням, багаторівнева система інстанцій, різноманітність видів позову або заяви та вимоги суб'єктивного публічного права, обмежений перегляд рішень на розсуд.

Список використаних джерел:

1. Gliss J. Die Entwicklung der deutschen Verwaltungsgerichtsbarkeit bis zur Bundesverwaltungsgerichtsordnung. Gelnhausen: Rechtswiss. F., 1962. 75 S.
2. Schiffmann G. Die Bedeutung der ehrenamtlichen Richter bei Gerichten der allgemeinen Verwaltungsgerichtsbarkeit. Berlin: Duncker & Humblot, 1974. 317 S.
3. Grundgesetz. https://www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR000010949.html.
4. Finanzgerichtsordnung. https://www.gesetze-im-internet.de/fgo/.
5. Sozialgerichtsgesetz. https://www.gesetze-im-internet.de/sgg/.
6. Sodan H. Verwaltungsgerichtsordnung: Großkommentar. Hrsg. H. Sogan/J. Ziekow. Baden-Baden: Nomos, 2014. 3578 S.
7. Amtsblatt des Kontrollrats in Deutschland. № 11 v. 31.10.1946.
8. Gaudemet P., Pelloux R., Simonard A. Bericht über die deutschen Verwaltungsgerichte in der Bundesrepublik. Mehlem/Rh.: Büro d. Hohen Kommissars d. U. S. f. Deutschland [u.a.], 195. 52 S.
9. Erklärung in Anbetracht der Niederlage Deutschlands und der Übernahme der oberseten Regierungsgewalt hinsichtlich Deutschlands durch die Regierungen des Vereinigten Königreichs, der Vereinigten Staaten von Amerika und der Union der Sozialistischen Sowjet-Republiken und durch die provisorische Regierung der Französischen Republik. Amtsblatt des Kontrollrats in Deutschland.

Ergänzungsblatt 1. 1946.
10. Weibel D. Von der wohlwollenden Despotie zur Herrschaft des Rechts. Tübingen: Mohr, 1996. 410 S.
11. Vorläufiges Gesetz zur Gleichschaltung der Länder mit dem Reich v. 31.03.1933. Reichsgesetzblatt I.
12. Gerst R. Zur Situation und Transformation des Föderalismus in der Phase der nationalsozialistischen Machtergreifung und -sicherung. Hrsg. W. K. Blessing/S. Kestler/U. Witz. Region – Nation – Vision: Festschrift für Karl Möckl. Bamberg: Uni-Verl., 2005. S. 217–242.
13. Sammlung der Länderratsgesetze (LRGS). Vorwort.
14. Amtsblatt des Kontrollrats in Deutschland. Ergänzungsblatt № 14.
15. Bericht über die Krimkonferenz v. 3. Bis 11.02.1945. Amtsblatt des Kontrollrats in Deutschland. Ergänzungsblatt № 1. 1946.
16. Protokoll über die Besatzungszonen in Deutschland und die Verwaltung von Groß-Berlin v. 12.09.1944 (wiedergegeben bei E. Deuerlein. Die Einheit Deutschlands. Frankfurt a.M./Berlin, 1957.
17. Amtsblatt der Hohen Alliierten Kommission № 1 v. 23.09.1949.
18. Amtsblatt der Hohen Alliierten Kommission № 126 v. 05.05.1955.
19. Mitteilung über die Berliner Konferenz der Drei Mächte. In: Die Berliner Konferenz der Drei Mächte – Der Alliierte Kontrollrat für Deutschland – Die Alliierte Kommandantur der Stadt Berlin, Kommuniqués, Deklarationen, Gesetze, Befehle. Berlin, 1946.
20. Bundesverfassungsgericht. Urteil v. 05.12.1956, Entscheidung 6, 20, 26.
21. SHAEF-Proklamation № 1. Fn. 41.
22. Amtsblatt der Militärregierung, Kontroll-Gebiet der 21. Armeegruppe. № 3.
23. Das Gesetz № 36 „Verwaltungsgerichte“ des Alliierten Kontrollrats. Fn. 10.
24. Dassel U. v. Die neue Verwaltungsgerichtsbarkeit. Neue Justiz. № 1–2. 1948. S. 27–31.
25. Grawert R. Verwaltungsrechtsschutz in der Weimarer Republik. System des verwaltungsgerichtlichen Rechtsschutzes: Festschrift für Christian-Friedrich Menger zum 70. Geburtstag. Köln: Heymann, 1985. S. 35–56.
26. Gneist R. v. Der Rechtsstaat und die Verwaltungsgerichte in Deutschland. Berlin: Springer, 1879. 360 S.
27. Bähr O. Der Rechtsstaat. Eine publicistische Skizze. Cassel/Göttingen 1864. 194 S.

УДК: 336
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.47

ЕФЕКТИВНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ШЛЯХОМ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ОПОДАТКУВАННЯ

Сластьоненко О.О.,
кандидат юридичних наук, доцент, с.н.с.,
доцент кафедри публічного права,
Державний податковий університет, м. Ірпінь
ORCID: 0000-0002-7582-574x
k_o_s2006@ukr.net

Тістечок А.К.,
здобувачка першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти,
Державний податковий університет, м. Ірпінь
ORCID: 0000-0003-2446-8380
alinatistechok@ukr.net

Сластьоненко О.О., Тістечок А.К. Ефективне забезпечення економічної безпеки України шляхом удосконалення системи оподаткування.

Стаття присвячена важливій темі розвитку нашої держави, а саме вдосконаленню системи оподаткування як основного важеля ефективного функціонування економічної безпеки України. Особливу увагу в даному дослідженні приділено поняттю економічної безпеки держави та її складових. У статті визначено, що сьогодні дуже важливо приділити увагу формуванню національної безпеки, а саме її економічній складовій та ефективній системі оподаткування. Належне функціонування системи оподаткування є однією зі складових забезпечення економічної безпеки України. Визначено, що система оподаткування посідає провідне місце в системі економічної безпеки України, оскільки підтримує не лише громадський лад держави, а й забезпечує різні сфери суспільного життя, обороноздатність країни тощо. Сьогодні науковці акцентують увагу на загальних умовах адміністрування податків для забезпечення податкової безпеки держави та на визначенні сутності категорії податкової безпеки. Проте невирішеними залишаються питання податкового навантаження та його впливу на економічну діяльність і доходи платників податків. Роль податків є визначальною для забезпечення життєдіяльності будь-якої держави, оскільки вони не тільки є основним джерелом формування дохідної частини бюджету, а й входять до складу всіх ланок фінансової системи. Податки виступають фактором фінансової безпеки, оскільки сприяють такому стану фінансової системи, який створює умови для соціально-економічної стабільності суспільства, держави, регіонів, підприємств і громадян. На нашу думку, для забезпечення економічної безпеки України шляхом удосконалення системи оподаткування необхідно вдосконалити роботу всіх органів, що займаються цією сферою. У результаті проведеного дослідження визначено, що для ефективного забезпечення економічної безпеки в державі, на нашу думку, необхідно впроваджувати ті заходи та застосовувати шляхи, які забезпечать економічну безпеку країни шляхом вдосконалення оподаткування система. На сучасному етапі вченими розроблено багато підходів до з'ясування сутності економічної безпеки. Усі запропоновані шляхи вдосконалення системи оподаткування зможуть забезпечити зростання економіки України.

Ключові слова: національна безпека, економічна безпека, система оподаткування, фінансова безпека, податки і збори.

Slastonenko O.O., Tistechok A.K. Effective ensuring economic security of Ukraine by improving the taxation system.

The article is devoted to an important topic of the development of our state, namely, the improvement of the taxation system as the main lever of the effective functioning of the economic security of Ukraine.

Special attention in this study is paid to the concept of economic security of the state and its components. The article determined that today it is very important to pay attention to the formation of national security, namely its economic component and effective taxation system. Proper functioning of the taxation system is one of the components for ensuring the economic security of Ukraine. It was determined that the taxation system occupies a leading place in the system of economic security of Ukraine, as it supports not only the public order of the state, but also provides various spheres of public life, the defense of the country, etc. Today, scientists focus on the general conditions of tax administration to ensure the tax security of the state and on defining the essence of the category of tax security. However, the issues of the tax burden and its impact on economic activity and taxpayers' incomes remain unresolved. The role of taxes is decisive for ensuring the vital activity of any state, because they are not only the main source of the revenue part of the budget, but are also included in all links of the financial system. Taxes act as a factor of financial security, as they contribute to such a state of the financial system, which creates conditions for the socio-economic stability of society, the state, regions, enterprises and citizens. In our opinion, in order to ensure the economic security of Ukraine by improving the taxation system, it is necessary to improve the work of all bodies involved in this area.

As a result of the conducted research, it was determined that in order to effectively ensure economic security in the state, in our opinion, it is necessary to implement those measures and apply ways that will ensure the economic security of the country by improving the taxation system. At the current stage, scientists have developed many approaches to clarify the essence of economic security. All proposed ways of improving the taxation system will be able to ensure the growth of Ukraine's economy.

Key words: national security, economic security, taxation system, financial security, taxes and duties.

Постановка проблеми. Економічна безпека є однією із складових національної безпеки України, а система оподаткування є важливим елементом у процесі забезпечення економічної безпеки, адже податки, збори та інші обов'язкові платежі забезпечують належне функціонування економічної системи фінансовими ресурсами. Однак, наразі спостерігається тенденція збільшення податкових правопорушень у сфері оподаткування. Тому, актуальним на сьогодні є удосконалення системи оподаткування як основного важеля ефективного функціонування економічної безпеки України.

Стан опрацювання цієї проблематики. На сучасному етапі багато вчених досліджували питання економічної безпеки. Серед них О. Бригінець, В. Білоус, О. Гетманець, С. Голіков, В. Мунтіян, П. Пашко. Ефективність забезпечення економічної безпеки шляхом удосконалення системи оподаткування досліджували такі вчені, як О. Баранецька, Ю. Бережна, В. Геєць, Л. Касьяненко, В. Іщенко, О. Іванишина, І. Прокопенко, І. Подік, Л. Тарангул, Л. Трофимова, А. Цимбалюк та інші. Однак, без удосконалення правового регулювання цього напряму ми не зможемо досягти належної ефективності. Хоча ця тема є досить актуальною серед науковців, проте економічна безпека є тим питанням, яке потребує додаткових досліджень на сучасному етапі.

Мета статті полягає в розробленні пропозицій щодо ефективного забезпечення економічної безпеки в Україні шляхом удосконалення системи оподаткування.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні для українців ситуація у економічній сфері зазнає суттєвих змін та трансформацій. Тому суспільство ще частіше стикається з проблемами у сфері економічної безпеки України. Указом Президента зазначено, що Стратегія економічної безпеки України визначає шляхи досягнення цілей і реалізації пріоритетів національних інтересів у сфері забезпечення економічної безпеки. Національним інтересам України відповідає сталий розвиток національної економіки, інтеграція України в європейський економічний простір, розвиток рівноправного взаємовигідного економічного співробітництва з іншими державами [1].

Відповідно з Законом України «Про національну безпеку України» державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямована на захист:

людини і громадянина – їхніх життя і гідності, конституційних прав і свобод, безпечних умов життєдіяльності;

суспільства – його демократичних цінностей, добробуту та умов для сталого розвитку;

держави – її конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності;

території, навколишнього природного середовища – від надзвичайних ситуацій [2].

Економічна безпека – це стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз, забезпечувати високу конкурентоспроможність у світовому економічному середовищі і характеризує здатність національної економіки до сталого та збалансованого зростання [3]. Термін «економічна безпека» на міжнародному рівні був закріплений у 1985 році на 40-й сесії

Генеральної асамблеї ООН, де було прийнято резолюцію «Міжнародна економічна безпека». Було визначено необхідність сприяти вирішенню цієї проблеми з метою створення умов для соціально-економічного розвитку та прогресу кожної країни. Потім, на 42-й сесії Генасамблеї ООН була прийнята Концепція міжнародної економічної безпеки, яка узагальнювала глобальні проблеми, наявні в цій сфері, і засоби їх подолання. Виникнення цих проблем пов'язано з об'єктивними соціально-економічними та природними процесами, що стосуються життєвих інтересів усіх країн і народів та вимагають для свого вирішення скоординованих дій світового співтовариства [4]. Складовими економічної безпеки є: виробнича, демографічна, енергетична, зовнішньоекономічна, інвестиційно-інноваційна, макроекономічна, продовольча, соціальна, фінансова безпеки [3]

Однією з найважливіших складових економічної безпеки України в сучасних умовах є фінансова безпека, яка, у свою чергу, є основою національної безпеки держави, оскільки міць і національна безпека держави, як запорука стабільності, незалежності країни та умов ефективності життєдіяльності суспільства, характеризуються насамперед станом захищеності економіки від загроз з фінансового боку [5, с. 31].

Фінансова безпека - це стан фінансової системи країни, за якого створюються необхідні фінансові умови для стабільного соціально-економічного розвитку країни, забезпечується її стійкість до фінансових шоків та дисбалансів, створюються умови для збереження цілісності та єдності фінансової системи країни. Фінансова безпека, у свою чергу, має такі складові: банківська безпека; безпека небанківського фінансового сектору; боргова безпека; бюджетна безпека; валютна безпека; грошово-кредитна безпека [3].

На сьогодні варто звертати увагу на формування національної безпеки, а саме її економічної складової та ефективної системи оподаткування. Належне функціонування системи оподаткування є одним із складових задля забезпечення економічної безпеки України.

Так, згідно з ст. 67 Конституції України кожен має обов'язок сплачувати податки і збори в розмірах порядку, встановлених законом. Однак, платники податків сьогодні використовують найрізноманітніші схеми щодо ухилення від сплати податків [6]. Система оподаткування займає провідне місце в системі економічної безпеки України, оскільки вона підтримує не тільки громадський порядок держави, а й також забезпечує різні сфери суспільного життя, оборону країни тощо. Керуючись Податковим кодексом України варто виокремити такі елементи системи оподаткування: платник податку, об'єкт оподаткування, база оподаткування, ставка податку, порядок обчислення податку, податковий період, строк та порядок сплати податку, строк та порядок подання звітності про обчислення і сплату податку [7].

Сьогодні науковці акцентують увагу на загальних умовах адміністрування податків для забезпечення податкової безпеки держави та на визначенні сутності категорії податкової безпеки. Однак, невирішеними залишаються питаннях податкового навантаження та його вплив на економічну активність і доходи платників. [8, с. 16]

Кожна країна має свою податкову систему, згідно з якою встановлюються податки та збори, які є основною складовою бюджету держави. У законах та нормативно-правових актах закріплені положення щодо сплати податків як обов'язку кожного громадянина. Проте часто спостерігається тенденція порушення даних приписів, яка заподіює досить істотну шкоду суспільству. Так, на думку Голікова С., через значну кількість небезпек та загроз у податковій сфері існує величезна загроза для національної економіки. На це вказують такі фактори, як: негативне сальдо державного бюджету, відсутність податкової культури та низька податкова грамотність, величезні запозичення держави, активне використання інфляційного податку, незбалансованість бюджету, неефективне використання бюджетних коштів, постійне недофінансування ключових державних програм, що дестабілізує соціальне і економічне становище України» [9, с. 62].

Підтримуємо думку науковців, які визначають, що оподаткування має керуватися такими принципами як:

1) публічність та прозорість;
2) стабільність законодавства у сфері оподаткування;
3) розподіл надходжень має бути рівномірним;
4) платники податків, а також контролюючі органи повинні бути рівними перед законом;
5) витрати на управління податками мають бути мінімальними;
6) податкова система має бути нейтральною;

Роль податків є визначальною для забезпечення життєдіяльності будь-якої держави, адже вони не тільки є основним джерелом дохідної частини бюджету, але ще й включені в усі ланки фінансової

системи. Податки виступають фактором фінансової безпеки, оскільки вони сприяють такому стану фінансової системи, за якої створюються умови для соціально-економічної стабільності суспільства, держави, регіонів, підприємств та громадян [10]. Дуже часто спостерігається тенденція коли податкова база занижується через незаконне скорочення суми податку. У цьому випадку платник податку порушує чинне законодавство, подаючи завідома неправдиву інформацію різним органам. Проте наразі існує податкова оптимізація, яка дає можливість суб'єктам господарювання законним шляхом зменшити ставку податку, шляхом використання відповідних пільг, податкових привілеїв тощо. Платники податків шляхом оптимізації мають змогу обрати найзручніший та вигідний шлях здійснення податкового обов'язку згідно з чинним законодавством. Усе це дає змогу зменшити правопорушення у сфері оподаткування та забезпечити економічну безпеку в Україні. На разі існують прогалини в законодавстві у сфері оподаткування, проте держава приймає відповідні закони та вносить зміни до вже існуючих, щоб надати суб'єктам господарювання зменшити законним чином ставку податку.

На нашу думку, для того, щоб забезпечити економічну безпеку України шляхом удосконалення системи оподаткування варто удосконалити роботу усіх органів, які задіяні в цій сфері. Потрібно вести боротьбу з корупцією та зловживанням владою. Необхідно вести контроль, а також підвищити рівень ефективності діяльності податкових органів та вести посилений контроль за платниками податків, адже податки становлять значну частину державного бюджету України. Одним із напрямів забезпечення економічної безпеки України є зменшення кількості податків та пільги, якими користується лише обмежене коло суб'єктів господарювання. Також суб'єкти господарювання ухиляються від сплати податків через економічні причини, тому компетентні органи в такій ситуації повинні діяти ефективніше. Усе це повинно скласти певну сукупність заходів, які забезпечать економічну безпеку в Україні, а для уникнення правопорушень у сфері оподаткування потрібно удосконалити чинне законодавство та не допускати мінімізацію податкових зобов'язань.

В своїх дослідженнях Бригінцем О.О., доведено, що правовий механізм забезпечення економічної безпеки України повинен включати наступні елементи: нормативно-правову основу; функціональний механізм публічної влади; систему суб'єктів господарювання; суспільно-політичну інфраструктуру. Для належного нормативно-правового регулювання економічної безпеки нашої держави запропонована систематизація правових актів за юридичною силою у логічній послідовності. Правове забезпечення економічної безпеки України доцільно характеризувати через наступні блоки правовідносин: правовідносини, пов'язані зі збереженням і підтримкою функціонування економічної системи держави та її господарства; правовідносини, пов'язані з підтримкою функціонування економіки у надзвичайних ситуаціях; правовідносини, пов'язані з регулюванням відносин власності; правовідносини із суб'єктами міжнародного права [11, с. 27]

Висновки. В результаті проведеного дослідження вважаємо, що для ефективного забезпечення економічної безпеки в державі, на наш погляд, варто запровадити такі заходи: забезпечити внесення до бюджету пропорційної частки свого надходження платникові податку; запровадити принцип нейтральності, тобто, зменшити вплив податків на рішення суб'єкта господарювання; забезпечити функціонування принципів рівності, прозорості та справедливості на практиці; розробити та запровадити мінімальні витрати на адміністрування податками. Провівши дане дослідження, вважаємо, що перераховані вище шляхи удосконалення системи оподаткування забезпечать економічну безпеку країни. На сучасному етапі науковцями розроблено чимало підходів для з'ясування сутності економічної безпеки. Усі запропоновані шляхи удосконалення системи оподаткування зможуть забезпечити зростання економіки України.

Список використаних джерел:

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 серпня 2021 року «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року»: Указ Президента України від 11.08.2021р. № 347/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#Text (дата звернення: 05.11.2022).
2. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII: станом на 15 черв. 2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text (дата звернення: 05.11.2022).
3. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: затв. наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 р. № 1277. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/ show/v1277731-1358. (дата звернення 04.11.2022).

4. International economic security / General Assembly of the United Nations URL: http://www.un.org/documents /ga/res /40/a40r173.htm. (дата звернення: 05.11.2022).
5. Смоквіна Г.А. Фінансова безпека як стратегічна складова економічної безпеки України. *Економіка: реалії часу*. 2014. № 3. С. 30–36.
6. Конституція України: від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР: станом на 1 січ. 2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 20.10.2022).
7. Податковий кодекс України: Кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI : станом на 28 жовт. 2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text (дата звернення: 05.11.2022).
8. Правове забезпечення фінансової безпеки України: монографія / Білоус В.Т., Бригінець О.О., Драган О.В., Касьяненко Л.М. та ін. Ірпінь: Університет ДФС України, 2020. – 428 с. – (Серія «Податкова та митна справа в Україні»; т. 164). ISBN 978-966-337-616-5
9. Голіков С. Проблеми забезпечення податкової безпеки України. *Економічна наука*. 2017. № 15. С. 62–64.
10. Іванишина О., Прокопенко І., Панура Ю. Удосконалення податкової системи як фактор підвищення фінансової безпеки держави. *Ефективна економіка*. 2021. № 4. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8775 (дата звернення: 07.11.2022). DOI: 10.32702/2307-2105-2021.4.75.
11. Бригінець О. О. Правове забезпечення фінансової безпеки України: автореф. дис. … д-ра юрид. наук. Ірпінь, 2017. 41 с.

УДК 343.352:343.85](477)
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.48

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Шило С.М.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри поліцейського права
Національної академії внутрішніх справ

Шило С.М. Особливості застосування законодавства щодо запобігання корупції в умовах воєнного стану.

У статті зосереджено увагу на тому негативному впливі, який чинить корупція на ефективність держави, знижуючи її керованість та погіршуючи організацію суспільного життя навіть в умовах воєнного стану. Запобігання корупції має здійснюватися виключно на правовій основі – з дотриманням принципу верховенства права і визнанням того, що в Україні права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Автором проведений аналіз змін та доповнень до чинного законодавства України щодо запобігання корупції в умовах воєнного стану. Констатовано, що такі новели передбачені проєктами щодо посилення відповідальності за корупційні діяння під час дії воєнного стану цілком виправдані й спрямовані на не допущення «розпилу» міжнародної допомоги під час війни, завдання превентивного удару, прирівнявши корупцію до співпраці з ворогом. Сформульовано наукове бачення законодавчого підходу до вирішення проблеми запобігання корупції в Україні з урахуванням реалістичної мети такої діяльності та війни в країні.

Також, здійснено аналіз запровадження функціонування інституту уповноважених підрозділів (уповноважених осіб) з питань запобігання та виявлення корупції, які є первинною ланкою антикорупційної інфраструктури й покликані допомагати керівникам, іншим працівникам державних органів, у тому числі в період дії в Україні правового режиму воєнного стану, не допускати порушень вимог Закону.

Автор приходить до висновків, ефективна боротьба проти корупції в Україні в умовах воєнного стану продовжується, окрім наявності відповідної політичної волі, така діяльність вимагає належного законодавчого забезпечення (комплекс нормативно-правових приписів, що регулюють механізми запобігання корупції, а також відповідальність за вчинення корупційних порушень), формування дієвої системи державних органів, забезпечення належного координування формування та реалізації антикорупційної політики, превентивні заходи запобігання корупції, а також її подолання в умовах воєнного стану. Побудова такої інституційної системи повинна відповідати міжнародним стандартам (зокрема, конвенціям Організації об'єднаних націй та Ради Європи проти корупції, а також рекомендаціям ГРЕКО та Стамбульського плану дій антикорупційної мережі ОЕСР (організації економічного співробітництва й розвитку) і передовій світовій практиці, а також враховувати особливості української юридичної системи.

Ключові слова: корупція, законодавство, війна, воєнний стан, запобігання.

Shylo S.M. Peculiarities of the application of legislation on the prevention of corruption in the conditions of martial law.

The article focuses on the negative impact that corruption has on the efficiency of the state, reducing its manageability and worsening the organization of public life even under martial law. Prevention of corruption must be carried out exclusively on a legal basis - in compliance with the principle of the rule of law and the recognition that in Ukraine human rights and freedoms and their guarantees determine the content and direction of the state's activities. The author conducted an analysis of changes and additions to the current legislation of Ukraine regarding the prevention of corruption under martial law. It has been established that such novelties provided for by the projects on strengthening responsibility for corruption acts during martial law are fully justified and aimed at preventing the «sprinkling» of international aid during wartime, the

task of a preventive strike, equating corruption with cooperation with the enemy. A scientific vision of the legislative approach to solving the problem of preventing corruption in Ukraine is formulated, taking into account the realistic goal of such activity and the war in the country.

Also, an analysis of the implementation of the institute of authorized units (authorized persons) for the prevention and detection of corruption, which are the primary link of the anti-corruption infrastructure and are called to help managers and other employees of state bodies, including during the period of martial law in Ukraine, was carried out. allow violations of the requirements of the Law.

The author comes to the conclusion that the effective fight against corruption in Ukraine under martial law continues, in addition to the presence of the appropriate political will, such activity requires appropriate legislative support (a set of legal prescriptions regulating mechanisms for preventing corruption, as well as responsibility for committing corruption violations) , formation of an effective system of state bodies, ensuring proper coordination of the formation and implementation of anti-corruption policy, preventive measures to prevent corruption, as well as its overcoming in the conditions of martial law. The construction of such an institutional system must comply with international standards (in particular, the conventions of the United Nations and the Council of Europe against corruption, as well as the recommendations of GRECO and the Istanbul action plan of the anti-corruption network of the OECD (Organization for Economic Cooperation and Development) and best global practice, as well as take into account the peculiarities Ukrainian legal system.

Key words: corruption, legislation, war, martial law, prevention.

Постановка проблеми. Ступінь захищеності кожної держави перед зовнішніми загрозами, у тому числі збройною агресією, перебуває у безпосередній залежності від внутрішньої стабільності, міцності національного державного апарату, ефективності політичної влади на усій державній території. У цьому контексті саме корупція найчастіше виступає основною внутрішньодержавною причиною політичних та економічних криз. Треба погодитись, що вона має широкий вплив на усі соціуми, оскільки підриває демократію і верховенство права, а також призводить до порушень прав людини, викривлень ринків, зниження якості життя і дозволяє організованій злочинності, тероризму та іншим загрозам безпеки людей процвітати. Цей негативний феномен можна виявити в усіх країнах – великих і малих, багатих і бідних – але саме в країнах, що розвиваються, його наслідки є найбільш руйнівними [1; 2, с. 94].

У зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України, на підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони України, відповідно до п. 20 ч. 1 ст. 106 Конституції України [3], Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [4] введено в дію план запровадження та забезпечення заходів правового режиму воєнного стану в Україні [5]. У таких умовах, на сьогодні одним зі стратегічних пріоритетів для країни залишається боротьба зі злочинністю та корупцією. Криміногенні реалії сьогодення вимагають дієвого механізму реагування з боку держави, зокрема, забезпечення злагоджених, цілеспрямованих, спільних дій законодавчих та правоохоронних органів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Вирішенню різних організаційно-правових проблем корупційної злочинності та вдосконаленню вітчизняного антикорупційного законодавства присвячено праці В. Б. Аве'рянова, Ю. В. Бауліна, С.Г. Брателя, О.М. Бандурки, О.Ю. Бусол, Б.М. Головкіна, О.М. Джужі, О.Ю. Дрозда, А.П. Закалюка, М.В. Калатура, А.Т. Комзюка, О.М. Костенка, А.О. Левчук, О.М. Литвинова, І.О. Лугового, О.А. Мартиненка, М.І. Мельника, І.Д. Пастуха, О.П. Рябченко, В.В. Сокуренка, В.М. Трепака, Т.В. Хабарова, В.В. Чернєя, В.І. Шакуна, С.О. Шатрави та інших.

Незважаючи на значну кількість робіт, що були присвячені питанням запобігання і протидії корупції, окремі аспекти застосування законодавства у сфері запобігання корупції в умовах воєнного стану не досліджувалися.

Виклад основного матеріалу. Успіх подальшої розбудови України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави нині, як ніколи раніше, залежить від рішучості політиків, державних діячів та публічних службовців і принциповості кожного громадянина та громадянського суспільства загалом у боротьбі із зовнішнім і внутрішнім ворогом. Одним із найбільш небезпечних внутрішніх супротивників України є корупція, яка унеможливлює ефективний економічний, соціальний та гуманітарний розвиток України, уповільнює її європейську інтеграцію, що зрештою грає на руку зовнішнім ворогам нашої держави. Саме тому викорінення корупції нині є одним із найважливіших завдань Української держави [6, с. 7].

Ефективна боротьба з корупцією вимагає наукової концепції її запобігання. Однією із основних засад такої концепції має бути розуміння корупції як соціально обумовленого явища. Виходячи з цього, необхідно розробити стратегію й тактику боротьби з нею, поставити відповідні цілі, визначити засоби їх досягнення, рівень матеріального, фінансового, організаційного та правового забезпечення [7, с. 238].

Запобігання корупційній злочинності являє собою комплексний організований і науково обґрунтований процес впливу держави та інших спеціально уповноважених суб'єктів на формування негативних факторів корупційної злочинності та протікання корупції у суспільстві. Одним із ключових напрямів такого запобігання виступає запобігання корупційній злочинності, попереджувальний зміст якого якраз і зосереджується на усуненні та нейтралізації причин і умов корупційної злочинності, а також інших криміногенних чинників, що позначаються на формуванні особистості осіб, які вчиняють корупційні злочини. Теоретико-методологічне забезпечення корупційній злочинності виділяє пріоритетне значення запобігання цьому соціально-правовому явищу поряд з іншими формами боротьби [8, с. 79].

Стратегічною метою антикорупційної політики є протидія корупції на рівні державної влади та місцевого самоврядування шляхом підвищення прозорості в їх діяльності, додержання прав і свобод людини і громадянина, створення умов для розвитку економіки, забезпечення європейських соціальних стандартів і добробуту населення. Досягнення цієї мети можливе шляхом реалізації антикорупційної політики, яка передбачає поступове зниження рівня корупції в державі та налагодження дієвого механізму із запобігання та протидії корупції в Україні. Виходячи з цього, мають визначатись стратегічні та тактичні цілі протидії корупції, ставитись завдання перед конкретними органами державної влади, обиратись засоби протидії корупції [9, с. 63-64].

Ефективна боротьба проти корупції в Україні, крім наявності відповідної політичної волі, вимагає належного законодавчого забезпечення (комплекс нормативно-правових приписів, що регулюють механізми запобігання корупції, а також відповідальність за вчинення корупційних порушень), формування дієвої системи державних органів, забезпечення належного координування формування та реалізації антикорупційної політики, превентивні заходи запобігання корупції, а також її подолання. Побудова такої інституційної системи повинна відповідати міжнародним стандартам (зокрема, конвенціям Організації об'єднаних націй та Ради Європи проти корупції, а також рекомендаціям ГРЕКО та Стамбульського плану дій антикорупційної мережі ОЕСР (організації економічного співробітництва й розвитку)) і передовій світовій практиці, а також враховувати особливості української юридичної системи.

В умовах війни, є нагальна необхідність посилити боротьбу з корупцією шляхом внесення змін та доповнень до чинного законодавства, тим більше, що на Україну після перемоги очікує мільярдне фінансування від наших партнерів на відродження економіки та інфраструктури. А при слові «фінансування» у найгіршої частини держапарату з'являється нездоровий блиск в очах та нові офшорні рахунки. Антикорупційна система України і в мирний час була не надто ефективною, а під час війни у вітчизняних правоохоронних органів на корупціонерів взагалі не залишається вільних рук, бо усі переважно зайняті розслідуванням військових кримінальних правопорушень [10].

Так, проєктом Закону про внесення змін до Кримінального кодексу (КК) України щодо посилення відповідальності за корупційні діяння під час дії воєнного стану [11] пропонується прирівняти до державної зради набуття особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, активів, вартість яких більше ніж на шість тисяч п'ятсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян перевищує її законні доходи, у період дії воєнного стану та протягом одного року після його припинення чи скасування.

Для цього проєкт Закону пропонує доповнити ст. 111 КК України, яка стосується державної зради, новим положенням, згідно з яким посадовця-корупціонера зможуть позбавити волі на строк до 15 років або засудити до довічного позбавлення волі, з конфіскацією майна та з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю.

У цьому аспекті варто зауважити, що Законом України від 3 березня 2022 року № 2113-IX «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану» [12] було доповнено статті 111 (Державна зрада), 113 (Диверсія) КК України ознакою, що обтяжує відповідальність – *вчинення дій в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту,* а також передбачено санкції за вчинення таких дій – *позбавлення волі строк п'ятнадцять років або довічне позбавлення волі, з конфіскацію майна*.

Вчинення державної зради або диверсії в умовах воєнного стану означає вчинення дій, передбачених ст. 111 або 113 КК України [13] відповідно, у період та на території, де запроваджено особливий правовий режим у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, що передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень (воєнний стан).

Вчинення державної зради або диверсії в період збройного конфлікту означає вчинення дій, передбачених ст. 111 або 113 КК України відповідно, у період та на території, де триває збройне зіткнення між державами (міжнародний збройний конфлікт, збройний конфлікт на державному кордоні) або між ворогуючими сторонами в межах території однієї держави, як правило, за підтримки ззовні (внутрішній збройний конфлікт).

Встановлення жорстких санкцій за вчинення зазначених дій цілком виправдано в умовах війни з росією, а також будь-якого іншого збройного конфлікту. У такий спосіб держава здатна притягнути до кримінальної відповідальності та призначити найтяжчу міру покарання особам, які вчинили диверсію чи державну раду, а також запобігти новим проявах зазначених суспільно небезпечних діянь.

З метою притягнення винних до кримінальної відповідальності, а також її невідворотності, є необхідним також встановити абсолютну заборону на звільнення винних від кримінальної відповідальності, покарання чи його відбування в разі вчинення злочинів проти основ національної безпеки України, передбачених у ст. 109–114-1 КК України, проти миру та безпеки людства, передбачених у ст. 437–439 і ч. 1 ст. 442 КК України, вчинених в умовах воєнного стану. У зв'язку з цим пропонуємо доповнити ряд статей 45–48, 74, 75, 79, 80–82, 86, 87, 89, 91 КК України положеннями про заборону звільняти від кримінальної відповідальності, покарання чи його відбування, зняття чи погашення судимості у разі вчинення злочинів проти основ національної безпеки України, передбачених у ст. 109–114-1, проти миру та безпеки людства, передбачених у ст. 437–439 і ч. 1 ст. 442 КК України.

Тому новели передбачені проєктом Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за корупційні діяння під час дії воєнного стану цілком виправдані й спрямовані на не допущення «розпилу» міжнародної допомоги під час війни, завдання превентивного удару, прирівнявши корупцію під час війни до співпраці з ворогом.

Далі, у контексті предмету статті, вартий уваги Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про запобігання корупції» щодо особливостей застосування законодавства у сфері запобігання корупції в умовах воєнного стану [14] в якому, на період до припинення або скасування воєнного стану, вимога щодо відповідності подарунків загальновизнаним уявленням про гостинність та обмеження щодо вартості подарунків, встановлені частиною другою статті 23 цього Закону, не поширюються на:

1) одержання грошових коштів, у повному обсязі використаних виключно для таких цілей (за умови наявності підтверджень використання одержаних коштів у повному обсязі на одну або кілька зазначених цілей);

2) одержання безоплатно або за ціною, нижчою мінімальної ринкової, товарів, наданих у повному обсязі з припиненням на них права власності Збройним Силам України або іншим військовим формуванням, утвореним відповідно до законів України, добровольчим формуванням територіальних громад, а також розвідувальним органам, правоохоронним органам (за умови наявності відповідних підтверджень надання таких товарів зазначеним у цьому абзаці суб'єктам у повному обсязі);

3) одержання безоплатно або за ціною, нижчою мінімальної ринкової, товарів, наданих у повному обсязі з припиненням на них права власності як благодійних пожертв чи гуманітарної допомоги особам, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України (за умови наявності відповідних підтверджень надання таких товарів у повному обсязі на зазначені цілі);

4) одержання безоплатно або за ціною, меншою за мінімальну ринкову, особами, які фактично проживають на тимчасово окупованих територіях України, територіях ведення бойових дій внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, або які були змушені покинути своє місце фактичного проживання внаслідок ведення (загрози ведення) бойових дій через збройну агресію Російської Федерації проти України, тимчасової окупації (загрози тимчасової окупації) території України.

Також, встановити, що: а) у декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, звітний період якої повністю або частково припадає на період дії воєнного стану, відомості, які мають бути зазначені у декларації відповідно до пунктів 7, 10 частини першої статті 46 цього Закону, суб'єкт декларування має право не зазначати у декларації стосовно об'єктів декларування, передбачених пунктом 2-3 цього розділу; б) у разі одержання доходу, придбання майна, здійснення видатків, зазначених в пункті 2-3 цього розділу, повідомлення про суттєві зміни у майновому стані не подається; в) на період до припинення або скасування воєнного стану зупиняється перебіг строків здійснення заходів контролю, перевірок та моніторингу, призупинених Національним агентством з питань запобігання корупції відповідно до Закону України «Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни» від 3 березня 2022 року №2115-IX. Перебіг строків відновлюється з дня, наступного за днем припинення або скасування воєнного стану.

Слід погодитись і з висновками про високі корупційні ризики цього Проєкту внаслідок використання загальних формулювань без конкретизації та можливості здійснення контролю за витрачанням грошових коштів та інших подарунків. Одержання грошових коштів не завжди є наслідком виникнення права власності на такі гроші і як наслідок - подарунком. Якщо дати гроші сусіду, щоб той купив хліба, то він не стає їх власником. Якщо грошові кошти були отримані для переказу на спецрахунки, пожертви, то жодного подарунку службовець не отримує, оскільки використовує не власні кошти. Як наслідок не виникає обов'язку повідомляти про суттєві зміни у майновому стані.

Те саме стосується й товарів. Одержання безоплатно товарів так само не є фактом виникнення права власності. Якщо мова йде про одержання товарів безоплатно або за ціною, нижчою мінімальної ринкової, для передачі Збройним Силам України або іншим військовим формуванням, то їх можна передавати безпосередньо таким суб'єктам або за посередництва інших суб'єктів (наприклад, благодійних фондів, волонтерських організацій тощо).

Крім цього, незрозуміло, як можна одержати товар за ціною нижче мінімальної ринкової, за такою ціною товар можна придбати.

На одержання такого виду послуг не потрібно окремо надавати дозвіл або створювати спеціальне правове регулювання, оскільки їх можна отримувати відповідно до чинного законодавства, а саме як загальнодоступні знижки на товари, послуги, загальнодоступні виграші, призи, премії, бонуси (ч. 2 ст. 23 Закону України «Про запобігання корупції» [15]), оскільки вони надаються не тільки службовцям, але й іншим особам, які фактично проживають на тимчасово окупованих територіях України, територіях ведення бойових дій внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, або які були змушені покинути своє місце фактичного проживання внаслідок ведення (загрози ведення) бойових дій через збройну агресію Російської Федерації проти України, тимчасової окупації (загрози тимчасової окупації). Це стосується і лікарських засобів, гуманітарної допомоги тощо.

З приводу особливостей декларування у період воєнного стану є роз'яснення Національного агентства з питань запобігання корупції (НАЗК) щодо застосування окремих положень Закону України «Про запобігання корупції» [15] стосовно заходів фінансового контролю в умовах воєнного стану (подання декларації, повідомлення про суттєві зміни в майновому стані, повідомлення про відкриття валютного рахунка в установі банку-нерезидента, проведення перевірок) [16].

Загалом законопроєкт потребує суттєвого доопрацювання, позаяк недоцільно приймати з таких причин:

1) немає чіткого визначення переліку тих осіб, які мають право отримувати подарунки. Виникає питання, чому особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування або прирівняні до них, повинні бути причетні до здійснення збору коштів й товарів, у тому числі бути їх розпорядниками, якщо це прерогатива інших категорій осіб. Для збору коштів на потреби Збройних Сил України або інших військових формувань, утвореним відповідно до законів України, добровольчих формувань територіальних громад, а також розвідувальних органів, правоохоронних органів створено значну кількість благодійних фондів або таку допомогу можна отримати через спеціальні рахунки у юридичних особах чи такі товари повинні надходити безпосередньо до юридичної особи або її підрозділів (органів);

2) в окремих випадках практично неможливо відслідкувати, за яких обставин здійснювалось надходження коштів, їх джерела, а також витрати, які були здійсненні за результатами збору коштів та товарів. Відсутність персональної звітності та обліку під час отримання дарунків та їх подальшої долі, тобто непрозорість угод, є одним з головних елементів корупції. Саме це вбачається у законопроєкті,

оскільки відсутня можливість з'ясувати, які саме документи, договори тощо засвідчують передачу певних коштів, товарів у повному обсязі, так і передачу вказаних об'єктів адресатам виключно задля реалізації вказаної у законі мети (наприклад, для захисту осіб, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України);

3) збір та розпорядження коштами й товарами, які навіть прийшли з гуманітарною місією, у вигляді отримання таких дарунків особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування або прирівняними до них особами, закладає суттєві ризики для зловживання ними своїм службовим становищем, незаконного збагачення, відмивання майна, одержаного злочинним шляхом, тощо.

У зв'язку з військовою агресією проти України та введенням воєнного стану в Україні діяльність НАЗК максимально концентрується на реалізації тих повноважень, які сприяють перемозі нашої держави у війні. З метою системного запобігання корупції на всіх рівнях управління Закон України «Про запобігання корупції» (Закон) [15] запровадив функціонування інституту уповноважених підрозділів (уповноважених осіб) з питань запобігання та виявлення корупції. Уповноважені підрозділи (уповноважені особи) є первинною ланкою антикорупційної інфраструктури, які покликані допомагати керівникам, іншим працівникам державних органів, у тому числі в період дії в Україні правового режиму воєнного стану, не допускати порушень вимог Закону [17].

На період дії правового режиму воєнного стану уповноважені підрозділи (уповноважені особи), які не залучені до виконання заходів з оборони держави, цивільного захисту, громадської безпеки і порядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян, продовжують організовувати та здійснювати передбачені Законом заходи із запобігання та виявлення корупції з урахуванням режиму організації праці в установі (зокрема, дистанційної роботи, простою) та особливостей, встановлених Законом України «Про правовий режим воєнного стану» [4].

Увагу уповноважених осіб, які не перебувають у простої, зосереджено на таких напрямах діяльності:

наданні консультаційної допомоги суб'єктам декларування щодо особливостей додержання вимог фінансового контролю з урахуванням роз'яснень Національного агентства, які розмішені за посиланням: https://nazk.gov.ua/uk/;

здійсненні координації діяльності уповноважених підрозділів (уповноважених осіб) територіальних (міжрегіональних) органів та підвідомчих юридичних осіб, які не перебувають у простої і з якими забезпечено зв'язок, з метою своєчасного доведення до їх відома роз'яснень НАЗК;

візуванні проектів актів з основної діяльності, адміністративно-господарських питань, кадрових питань (особового складу) – у разі наявності безпосереднього або віддаленого доступу до системи діловодства організації;

запобіганні та врегулюванні конфлікту інтересів;

організації роботи каналів повідомлення про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень вимог Закону;

отриманні та розгляді повідомлень про корупційні та пов'язані з корупцією правопорушення, інші порушення вимог Закону;

інформуванні керівника організації, НАЗК або інших спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції у випадках, передбачених законодавством, про факти, що можуть свідчити про вчинення корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень та інших порушень вимог Закону працівниками організації.

У зв'язку з обмеженням виконання окремих завдань уповноважені особи тимчасово припиняють здійснювати такі функції:

надання інформації НАЗК про результати своєї діяльності у 2021 році та про виконання заходів, передбачених антикорупційною програмою;

проведення внутрішніх навчань;

перевірка факту подання декларацій суб'єктами декларування та повідомлення НАЗК про випадки неподання чи несвоєчасного подання таких декларацій у визначеному відповідно до Закону порядку;

здійснення перевірок організації роботи із запобігання та виявлення корупції в територіальних (міжрегіональних) органах та підвідомчих юридичних особах;

організація роботи з оцінки корупційних ризиків у діяльності організації та підготовки заходів щодо їх усунення;

підготовка та прийняття антикорупційної програми, змін до неї.

Висновки. Таким чином, ефективна боротьба проти корупції в Україні в умовах воєнного стану продовжується, окрім наявності відповідної політичної волі, така діяльність вимагає належного законодавчого забезпечення (комплекс нормативно-правових приписів, що регулюють механізми запобігання корупції, а також відповідальність за вчинення корупційних порушень), формування дієвої системи державних органів, забезпечення належного координування формування та реалізації антикорупційної політики, превентивні заходи запобігання корупції, а також її подолання в умовах воєнного стану. Побудова такої інституційної системи повинна відповідати міжнародним стандартам (зокрема, конвенціям Організації об'єднаних націй та Ради Європи проти корупції, а також рекомендаціям ГРЕКО та Стамбульського плану дій антикорупційної мережі ОЕСР (організації економічного співробітництва й розвитку) і передовій світовій практиці, а також враховувати особливості української юридичної системи.

Список використаних джерел:

1. General Assembly adopts UN Convention against corruption, opens treaty for signature at high-level conference in Merida, Mexico, 9–11 December / United Nations official. 2003. URL: http://www.un.org/press/en/2003/ga10199.doc.htm.
2. Трепак В.М. Протидія корупції в Україні: теоретико-прикладні проблеми: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2020. 444 с.
3. Конституція України: Закон від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України.* URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80.
4. Про правовий режим воєнного стану : Закон від 12 трав. 2015 р. № 389-VIII. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text.
5. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лют. 2022 р. № 2102-IX. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text.
6. Державна антикорупційна політика і запобігання та протидія корупції на публічній службі в органах державної влади і органах місцевого самоврядування: монографія / за ред. Ю. В. Ковбасюка, В.Л. Федоренка. Київ : Видавництво Ліра-К, НАДУ, 2016. 524 с.
7. Шило С.М. Кримінологічні напрями запобігання корупції в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 9. С. 237–242.
8. Мельник М.І. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії: монографія. Київ: Атіка, 2001. 304 с.
9. Корупційна злочинність в Україні: сучасний стан, детермінанти та запобігання: навч. посіб. / за ред. О.М. Джужи, Е.В. Расюка. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2018. 340 с.
10. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за корупційні діяння під час дії воєнного стану» № 7348 від 04 трав. 2022 р. *Верховна Рада України*. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1288573.
11. Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за корупційні діяння під час дії воєнного стану № 7348 від 04 трав. 2022 р. *Верховна Рада України*. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39559.
12. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану: Закон від 3 берез. 2022 р. № 2113-IX. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2113-20#Text.
13. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. *Верховна Рада України*. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/.
14. Проект Закону про внесення змін до Закону Україні «Про запобігання корупції» щодо особливостей застосування законодавства у сфері запобігання корупції в умовах воєнного стану № 7280 від 12 квіт. 2022 р. *Верховна Рада України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=7280&skl=10.
15. Про запобігання корупції: Закон від 14 жовт. 2014 р. № 1700-VII. *Верховна Рада України*. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1700-18.
16. Роз'яснення №4 від 07.03.2022 щодо застосування окремих положень Закону України «Про запобігання корупції» стосовно заходів фінансового контролю в умовах воєнного стану (подання декларації, повідомлення про суттєві зміни в майновому стані, повідомлення про відкриття ва-

лютного рахунка в установі банку-нерезидента, проведення перевірок). *Національне агентство з питань запобігання корупції*. URL: https://nazk.gov.ua/uk/documents/roz-yasnennya-4-vid-07-03-2022-shhodo-zastosuvannya-okremyh-polozhen-zakonu-ukrayiny-pro-zapobigannya-koruptsiyi-stosovno-zahodiv-finansovogo-kontrolyu-v-umovah-voyennogo-stanu-podannya-deklaratsiyi-p/.

17. Щодо діяльності з питань запобігання корупції. *Державна податкова служба України.* 2022. URL: https://tr.tax.gov.ua/diialnist/zapobigannya-proyavam-koruptsii-/informatsiyni-materiali/581003.html.

РОЗДІЛ 8. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.140.02:343.13
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.49

ПРАВОВІ ОСНОВИ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ СТОРОНОЮ ОБВИНУВАЧЕННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕНІ

Дульський О.Л.,
доктор філософії (з права),
докторант Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-4711-1106

Дульський О.Л. Правові основи збирання доказів стороною обвинувачення у кримінальному провадженні.

У статті сформовані правові основи збирання доказів стороною обвинувачення у кримінальному провадженні. Актуальність обраної теми полягає в тому, що збирання доказів стороною обвинувачення у кримінальному провадженні регулюється правовими актами держави. Однак, існують випадки, коли стороною обвинувачення допускаються порушення їх окремих норм. Детермінантами є об'єктивні та суб'єктивні причини: значне навантаження на кожного працівника правоохоронного органу, обмеженість у часі на прийняття процесуальних рішень, несвоєчасне ознайомлення зі змінами у вітчизняному законодавстві тощо. Таке недотримання правових актів держави може супроводжуватися порушенням прав і свобод людини, про що свідчить щороку значна кількість поданих скарг проти України у Європейський суд з прав людини. Певна частка відповідних прийнятих Європейським судом з прав людини рішень у більшості випадків констатують порушення прав і свобод людини. Тому вважаємо доцільним сформувати правові основи збирання доказів стороною обвинувачення у кримінальному провадженні, з метою їх правильного теоретичного розуміння та практичного застосування. Відповідно, метою наукової статті є визначення та висвітлення правових основ збирання доказів стороною обвинувачення у кримінальному провадженні. Досягнення цієї мети зумовило необхідність виконання таких завдань: проаналізувати як правові акти, так і праці вчених з означеної тематики, а також слідчу та судову практику.

На підставі проведених досліджень автор дійшов такого висновку: збирання доказів регулюється не лише Кримінальним процесуальним законодавством України, але і рішеннями Конституційного Суду України, постановами Верховного Суду, практикою ЄСПЛ та відомчими правовими актами профільних міністерств, центральних органів виконавчої влади та інших органів державної влади, що мають правоохоронні функції. Правовими основами збирання доказів стороною обвинувачення у кримінальному провадженні є система правових актів, сукупність рішень Конституційного Суду України, постанов Верховного Суду, а також практика ЄСПЛ, які визначають способи, порядок, механізм збору фактичних даних, а також повноваження, функції та завдання уповноважених суб'єктів під час проведення досудового розслідування.

Ключові слова: доказування, досудове розслідування, правовий акт, органи з правоохоронними функціями, кримінальне правопорушення.

Dulskyi O. Legal basis for the evidence gathering by the prosecution in criminal proceedings.

The article forms the legal basis for the evidence gathering by the prosecution in criminal proceedings. The relevance of the chosen theme is that the evidence gathering by the prosecution in criminal proceedings is regulated by legal acts of the state. However, there are cases when the prosecution violates their separate rules. The determinants are objective and subjective reasons: a significant workload on each law enforcement officer, limited time for making procedural decisions, untimely familiarization with changes in domestic

legislation, etc. Such non-compliance with the legal acts of the state may be accompanied by violations of human rights and freedoms, as evidenced by a significant number of complaints filed against Ukraine with the European Court of Human Rights every year. A certain share of the relevant decisions adopted by the European Court of Human Rights in most cases state violations of human rights and freedoms. Therefore, we consider it expedient to form the legal basis for the evidence gathering by the prosecution in criminal proceedings, in order to ensure their correct theoretical understanding and practical application. Accordingly, the purpose of the scientific article is to determine and clarify the legal basis for the collection of evidence by the prosecution in criminal proceedings. Achieving this goal necessitated the following tasks: to analyze both legal acts and works of scholars on this topic, as well as investigative and judicial practice.

Based on the research conducted, the author has come to the following conclusion: the evidence gathering is regulated not only by the Criminal Procedure Legislation of Ukraine, but also by the decisions of the Constitutional Court of Ukraine, resolutions of the Supreme Court, the case law of the ECHR and departmental legal acts of relevant ministries, central executive authorities and other public authorities with law enforcement functions. The legal basis for the evidence gathering by the prosecution in criminal proceedings is the system of legal acts, a set of decisions of the Constitutional Court of Ukraine, resolutions of the Supreme Court, as well as the practice of the ECHR, which determine the methods, procedure, mechanism for collecting factual data, as well as the powers, functions and tasks of authorized entities during the pre-trial investigation.

Key words: evidence, pre-trial investigation, legal act, bodies with law enforcement functions, criminal offense.

Постановка проблеми. Будь-яка діяльність суб'єктів органів публічної влади (органи державної влади та органи місцевого самоврядування) регламентується нормативно-правовими актами держави, у якій вони функціонують. Відповідно до ч. 2 ст. 18 Конституції України «органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» [1]. У розрізі нашої тематики це свідчить про те, що правоохоронні органи під час збирання доказів у кримінальному провадженні зобов'язані дотримуватися норм всіх чинних правових актів, які регламентують їх діяльність. Водночас, як показує практика, не завжди такі суб'єкти збирають різного роду докази відповідно до законодавства України. Найбільш показово про це свідчить кількість поданих скарг про порушення прав і свобод, що передбачені Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод від 1950 року та протоколів до неї проти України до Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) за 2021 рік, що складає 11372 скарги, та і надалі забезпечує третє місце України у кількості поданих таких скарг серед інших держав [2]. Як показує аналіз рішень ЄСПЛ, нерідко такі скарги стосуються порушень стороною обвинувачення законодавства України, що має «прямий» зв'язок із неправильним збиранням нею доказів у кримінальному провадженні. Зважаючи на це, є потреба у комплексному дослідженні та висвітленні правових основ збирання доказів, адже їх знання стороною обвинувачення забезпечує дотримання ключової засади законності у кримінальному провадженні.

Метою наукової статті є: визначення та висвітлення правових основ збирання доказів стороною обвинувачення у кримінальному провадженні. Завдання: проаналізувати як правові акти, так і праці вчених з означеної тематики, а також слідчу та судову практику.

Виклад основного матеріалу. В науці під правовою основою організації й діяльності органів публічної влади розуміють систему нормативних актів, що визначають функції, компетенцію, форми і методи діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування, а також їх структурних підрозділів [3, с.74].

Зважаючи на це, в розрізі досліджуваної тематики слід зазначити, що всі факти та обставини, які пов'язані із подією кримінального правопорушення встановлюються відповідно до норм кримінального процесуального законодавства України, серед якого особливе місце відводиться Кримінальному процесуальному кодексу України від 13 квітня 2012 року (КПК України). Саме цей нормативно-правовий акт визначає, що може бути доказами у кримінальному провадженні. А ними є фактичні дані, отримані у передбаченому КПК України порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню [4].

Доказування є певною системою, що включає: предмет доказування; суб'єкти доказування; засоби доказування; процес доказування [5, с. 237]. Сам же процес доказування, як визначено у КПК

України та підтримує більшість науковців, складається з таких елементів: збирання, перевірка та оцінка доказів [4; 6]. Кожна з цих частин процесу доказування супроводжується висуненням, побудовою та перевіркою слідчих версій, уявним моделюванням події кримінального правопорушення та процесів відображення його у зовнішньому середовищі, динаміки слідоутворення, перевіркою висунутих версій та оптимізацією подальшого евристичного пошуку і дослідження доказової інформації [7, с. 146].

Збирання ж доказів полягає в пошуку та виявленні джерел і носіїв доказової інформації, отриманні (вилученні стосовно речових доказів), а також закріпленні (фіксації) у передбаченій законом процесуальній формі фактичних даних [8, с. 76].

Загальновідомо, що збирання доказів у кримінальному провадженні проводиться, зокрема, правоохоронними органами. Відповідно до ч. 1 ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23 грудня 1993 року, ними є органи прокуратури, Національної поліції, Служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, органи доходів і зборів, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції» [9]. Також такі завдання можуть здійснювати і державні органи спеціального призначення з правоохоронними функціями.

Водночас, не всі органи з правоохоронними функціями та їх посадові особи уповноважені збирати докази у кримінальному провадженні. Згідно з ч. 1 ст. 93 КПК України збирання доказів здійснюється сторонами кримінального провадження, потерпілим, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, у порядку, передбаченому КПК України. Своєю чергою, сторонами кримінального провадження є: з боку обвинувачення – слідчий; дізнавач; керівник органу досудового розслідування; керівник органу дізнання (органи досудового розслідування та дізнання); прокурор; а також потерпілий; його представник та законний представник у випадках, установлених КПК України; з боку захисту – підозрюваний; особа, стосовно якої зібрано достатньо доказів для повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, але не повідомлено про підозру у зв'язку з її смертю; обвинувачений (підсудний); засуджений; виправданий; особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування; їхні захисники та законні представники [4]. З огляду на вказане, законодавець чітко визначив суб'єктів, які уповноважені збирати докази у кримінальному провадженні.

Якщо розглянути сторону обвинувачення, то варто наголосити, що не у всіх органах з правоохоронними функціями є органи досудового розслідування та дізнання, які уповноваженні проводити досудове розслідування та збирати докази вчиненого кримінального правопорушення (наприклад, Військова служба правопорядку у Збройних Силах України, органи рибоохорони, державної лісової охорони тощо). Проте вони уповноважені сприяти у межах своєї компетенції таким цільовим органам у виконанні покладених на них законодавством обов'язків.

Також слушно наголосити і на тому, що, якщо у органах з правоохоронними функціями є орган досудового розслідування та дізнання, то він уповноважений збирати докази не тільки безпосередньо, а доручати такі свої повноваження оперативним підрозділам (ст. 41 КПК України).

Окрім Конституції України (що визначає загальні положення діяльності уповноважених органів зі збору доказів, наприклад, ст. 29–32 цього нормативно-правового акту) та КПК України є й інші правові акти, які регулюють це питання. Зокрема, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Слушно зупинитись на такому із них як Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 1950 року та протоколи до неї. Цей міжнародний договір регулює основоположні права і свободи людини та регламентує функціонування ЄСПЛ. Діяльність цього органу сприяє виробленню його практики (рішення ЄСПЛ та ухвали Європейської комісії з прав людини, що постановлені як проти України, так і проти інших держав), яка повинна застосовуватись уповноваженими органами під час доказування і, як наслідок, збирання доказів у кримінальному провадженні, про що свідчить аналіз кримінального процесуального законодавства України (ч. 2 ст. 8, ч. 5 ст. 9 КПК України, Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 березня 2006 року тощо), який підтримують вчені [10; 11; 12]. Саме у рішеннях ЄСПЛ та ухвалах колишньої Європейської комісії з прав людини містяться конкретні позиції щодо законності дій органів

з правоохоронними функціями під час збору доказів у кримінальному провадженні. Одними із таких рішень є: «Кайя проти Туреччини» (заява № 22729/93) від 19 лютого 1998 року [13], «Яґер проти Нідерландів» від 14 березня 2000 року (заява № 39195/98) [14], «Нечипорук і Йонкало проти України» (заява № 42310/04) від 21 липня 2011 року [15], «Геращенко проти України» (заява № 20602/05) від 7 лютого 2014 року [16], «Кадура та Смалій проти України» від 24 квітня 2021 року (заяви № 42753/14 та № 43860/14) [17] тощо.

Доцільно погодитись із В.В. Гвоздюком, що використання практики ЄСПЛ уповноваженими особами органів з правоохоронними функціями, керуючись позиціями ЄСПЛ, що викладені в його рішеннях, під час проведення слідчих (розшукових) дій, як способів збирання доказів, сприяє недопущенню порушень прав і свобод людини. Це забезпечує допустимість отриманих доказів у кримінальному провадженні, а також сприяє підвищенню рівня професіоналізму й іміджу правоохоронців [18, с.100].

Окрім такого роду міжнародних договорів збирання доказів здійснюється і шляхом реалізації міжнародного співробітництва з іншими країнами. Наприклад, «Договір між Україною та Сполученими Штатами Америки про взаємну правову допомогу у кримінальних справах» від 22 липня 1998 року охоплює наступні форми співробітництва, що стосуються збору доказів: а) отримання показань або заяв осіб; б) встановлення місця знаходження чи ідентифікація осіб або предметів; в) здійснення розшуку і вилучення та інші [19].

Не менш важливу роль відіграють і закони України, які безпосередньо не регламентують процес збирання доказів у кримінальному провадженні, проте частково торкаються цього питання.

Так, Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18 лютого 1992 року регулює питання оперативної роботи правоохоронних органів. Завданням такої діяльності є «пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, розвідувально-підривну діяльність спеціальних служб іноземних держав та організацій з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, а також отримання інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства і держави» [20]. Відповідно до ч. 2 ст. 99 КПК України матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп осіб, зібрані оперативними підрозділами з дотриманням вимог Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», є документами та можуть використовуватися в кримінальному провадженні як докази [4]. Тобто, зібрані фактичні дані в межах оперативно-розшукових справ, які відповідають вимогам КПК України – можуть бути доказами у кримінальному провадженні.

Також слід зупинитись і на профільних законах, які регламентують діяльність правоохоронних органів. Відповідно до ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» від 02 липня 2015 року, поліція: а) вживає заходів щодо припинення виявлених кримінальних правопорушень; б) здійснює досудове розслідування кримінальних правопорушень у межах визначеної підслідності; в) здійснює заходи із запобігання, виявлення, припинення та розкриття кіберзлочинів проти об'єктів критичної інфраструктури; г) здійснює оперативно-розшукову діяльність відповідно до закону; д) сприяє Державній прикордонній службі України у виявленні каналів незаконного перетинання державного кордону, переміщення зброї, боєприпасів, вибухових речовин та разом із відповідними правоохоронними органами ліквідовує такі канали; е) здійснює збирання біометричних даних осіб, у тому числі шляхом дактилоскопіювання, у випадках, передбачених КПК України тощо [21].

У ст. 16 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14 жовтня 2014 року визначено, що цей орган: а) здійснює досудове розслідування кримінальних правопорушень, віднесених законом до його підслідності, а також проводить досудове розслідування інших кримінальних правопорушень у випадках, визначених законом; б) здійснює оперативно-розшукові заходи з метою попередження, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень, віднесених законом до його підслідності, а також в оперативно-розшукових справах, витребуваних від інших правоохоронних органів; в) вживає заходів щодо виявлення необґрунтованих активів та збору доказів їх необґрунтованості [22].

Стаття 6 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» від 12 листопада 2015 року визначає, що Державне бюро розслідувань: а) припиняє і розкриває кримінальні правопорушення, розслідування яких віднесено до компетенції Державного бюро розслідувань; б) здійснює оперативно-розшукову діяльність та досудове розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до його підслідності, на підставах та в порядку, встановлених законом; в) вживає заходів щодо виявлення необґрунтованих

активів та збору доказів їх необґрунтованості у порядку та в межах компетенції, визначених законодавством, тощо [23].

Вищевикладене свідчить про те, що визначені повноваження означених правоохоронних органів направлені на збирання доказів. На це вказують такі формулювання: «здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень», «розкриття кіберзлочинів», «збирання біометричних даних осіб»; «вживання заходів зі збору доказів щодо необґрунтованості активів», а також «проведення оперативно-розшукової діяльності», адже, як було зазначено, їх матеріали, що є документами, у певних випадках можуть бути доказами у кримінальному провадженні. Водночас їх збір відбувається лише в межах кримінального провадження та у спосіб, що передбачений КПК України. Такими способами для сторони обвинувачення відповідно ч. 2 ст. 93 КПК України є: 1) проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій; 2) витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок; 3) проведення інших процесуальних дій, передбачених КПК України [4].

Варто вказати і на те, що сторона обвинувачення під час доказування теж повинна дотримуватись як рішень Конституційного Суду України, так і постанов Верховного Суду, які торкаються питань збирання доказів. Різниця полягає лише в тому, що рішення Конституційного Суду України є обов'язковими до виконання на території України, тобто поширює свою дію на всіх осіб, що проживають в Україні, а висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду є обов'язковими для тих суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права [24].

Доцільно зауважити, що існують і відомчі правові акти, що торкаються питання збору доказів у кримінальному провадженні. Звернемо увагу на один з них – наказ Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні» від 07 липня 2017 року. Цей правовий документ закріплює положення, які відображають конкретний механізм збору, оцінки та дослідження доказів під час проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень, зокрема, під час проведення огляду місця події. Уповноважені особи під час проведення цієї слідчої (розшукової) дії: збирають загублені, викинуті правопорушником знаряддя учиненого діяння, інших предметів; фотографують, здійснюють звуко- чи відеозапис, складають плани і схеми, виготовляють графічні зображення оглянутого місця чи окремих речей; фіксують, здійснюють вилучення та пакування матеріальних об'єктів, які несуть на собі слідову інформацію вчиненого правопорушення тощо [25].

Зазвичай, положення, які стосуються діяльності зі збирання доказів у кримінальному провадженні, закріплюються у відомчих правових актах у розділах «Завдання», «Повноваження», «Функції» якогось підрозділу органу з правоохоронними функціями. Наприклад, такі положення наявні у таких відомчих правових актах: наказ Національної поліції України (НПУ) № 85 «Про затвердження Положення про Департамент кіберполіції Національної поліції України» від 10 листопада 2015 року; наказ НПУ № 83 «Про затвердження Положення про Департамент внутрішньої безпеки Національної поліції України» від 09 листопада 2015 року; наказ НПУ № 90 «Про затвердження Положення про Департамент карного розшуку Національної поліції України» від 14 листопада 2015 року; наказ НПУ № 1077 «Про затвердження Положення про Департамент стратегічних розслідувань Національної поліції України» від 23 жовтня 2019 року.

Зважаючи на вищевикладене, кримінальне процесуальне законодавство України, яке регулює питання збирання доказів у кримінальному провадженні, складається з Конституції України, КПК України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (зокрема, Конвенція про захист прав людини від 1950 року та протоколи до неї й інші договори про взаємну правову допомогу між Україною та конкретними державами), іншими законами України.

Щодо поняття «інші закони України», то його необхідно тлумачити із врахуванням позиції, що була викладена в окремій думці суддею Конституційного суду України М.Д. Савенком у справі за № 12-рп/1998 від 09 липня 1998 року. Тобто, якщо виходити з лексичного значення терміна «закон», то можна зробити висновок, що це лише закони (сукупність законів), які прийняв відповідний уповноважений орган – Верховна Рада України. Тому, під терміном «інші закони України» необхідно розуміти лише сукупність законів, прийнятих Верховною Радою України [26; 27].

Висновки. Підсумовуючи, доцільно зазначити, що збирання доказів регулюється не лише кримінальним процесуальним законодавством України, а і рішеннями Конституційного Суду України, постановами Верховного Суду, практикою ЄСПЛ та відомчими правовими актами профільних міністерств, центральних органів виконавчої влади та інших органів державної влади, що мають правоохоронну функцію.

Аналіз показує, що відомчі правові акти: а) констатують та окреслюють коло повноважень, функцій та завдань уповноважених суб'єктів зі збору доказів у кримінальному провадженні; б) вказують на механізм збору доказів. Проте, самі способи та порядок збирання доказів визначені у КПК України. Тому, правовими основами збирання доказів є не лише кримінальне процесуальне законодавство України, а і відомчі правові акти.

Таким чином, правовими основами збирання доказів стороною обвинувачення у кримінальному проваджені є система правових актів та сукупність рішень Конституційного Суду України, постанов Верховного Суду, а також практика ЄСПЛ, які визначають способи, порядок, механізм збору фактичних даних, а також повноваження, функції та завдання уповноважених суб'єктів під час проведення досудового розслідування.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр.
2. Україна зберегла третє місце в Європі за кількістю скарг в ЄСПЛ. *LegalHub:* [сайт]. URL: https://legalhub.online/novyny/ukrayina-zberegla-tretye-mistse-v-yevropi-za-kilkistyu-skarg-v-yespl.
3. Мельниченко Б.Б. Правова основа організації та діяльності органів публічного управління в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 12. С. 174–177.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. Верховна Рада України: [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.
5. Тертишник В.М. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар. Вид. 17-те доповн. і перероб. Київ: Алерта, 2020. 1088 с.
6. Хабло О.Ю., Конюшенко Я.Ю., Чурікова І.В. Кримінальний процес. Мультимедійний навч. посіб. Київ. Нац. Акад. внутр. справ. 2016. https://arm.naiau.kiev.ua/books/public_html/lections/lection5_3.html.
7. Доказове право: підруч. / В.М. Тертишник, О.І. Тертишник, А.Є. Фоменко, В.В. Ченцов; за заг. ред. д.ю.н, професора В.М. Тертишника. Київ: Алерта, 2022. 448 с.
8. Теорія доказів: підручник для слухачів магістратури юридичних вузів / Антонов К.В., Сачко О.В., Тертишник В.М., Уваров В.Г. / за заг. ред. д.ю.н, професора В. М. Тертишника. Київ: Алерта, 2015. 293 с.
9. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23 груд. 1993 р. № 3781-XII. Верховна Рада України: [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12.
10. Уваров В.Г. Застосування практики Європейського Суду з прав людини та норм міжнародно-правових актів в удосконаленні кримінального судочинства України: монографія / за заг. ред. В.М. Тертишника. Дніпропетровськ: Ліра ЛТД, 2012. 404 с.
11. Чорноус Ю.М., Гвоздюк В.В. Правові засади проведення слідчих (розшукових) дій у контексті практики ЄСПЛ. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2020. Вип. № 1 (19). С. 95–101.
12. Бутенко С.Ю. Імплементація рішень Європейського суду з прав людини у кримінальне процесуальне законодавство України у частині регламентації досудового розслідування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Донецьк, 2014. 20 с.
13. Case of Kaya v. Turkey (Application no. 22729/93): Judgment European Court of Human Rights, 19 February 1998. URL: http://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-58138&filename=001-58138.pdf.
14. Case of Jager v. Netherlands (Application no. 39195/98): Judgment European Court of Human Rights, 14 March 1998. URL: http://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-5150.
15. Справа «Нечипорук і Йонкало проти України» (заява № 42310/04): рішення Європейського суду з прав людини від 21 лип. 2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_683#Text.

16. Справа «Геращенко проти України» (заява № 20602/05): рішення Європейського суду з прав людини від 7 лют. 2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_985#Text.
17. Справа «Кадура та Смалій проти України» (заяви № 42753/14 та № 43860/14): рішення Європейського суду з прав людини від 24 квіт. 2021 р. URL: https://minjust.gov.ua/m/stattya-8-pravo-na-povagu-do-privatnogo-i-simeynogo-jittya.
18. Гвоздюк В.В. Тактика допиту підозрюваного в кримінальному провадженні відповідно до практики Європейського суду з прав людини. *Юридична психологія. 2020*. Вип. № 2 (27). С. 95–102.
19. Договір між Україною та Сполученими Штатами Америки про взаємну правову допомогу у кримінальних справах. Україна, США; Договір, Міжнародний документ від 22 лип. 1998 р. Договір ратифіковано Законом України № 1438-III (1438-14) від 10 груд. 2000 р.: [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_019#Text.
20. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 груд. 1992 р. № 2135-XII. Верховна Рада України: [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text.
21. Про Національну поліцію: Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII. Верховна Рада України: [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text.
22. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1698-VII. Верховна Рада України: [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text.
23. Про Державне бюро розслідувань: Закон України від 12 листоп. 2015 р. № 794-VIII. Верховна Рада України: [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text.
24. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 черв. 2016 р. № 1402-VIII. Верховна Рада України: [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text.
25. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні: наказ МВС України від 7 лип. 2017 р. № 575: [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text.
26. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміну «законодавство»). Справа № 17/81-97 № 1-1/98. Київ. 1998. [сайт]. URL: https://ccu.gov.ua/docs/391.
27. Рябухіна О.А. Система кримінального процесуального законодавства. *Право і громадянське суспільство.* 2013. № 2. С. 244–252.

УДК 343.9
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.50

СВІТОВІ ТЕНДЕНЦІЇ ДО ЗАГАЛЬНИХ ПІДХОДІВ ВІКТИМОЛОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ЗЛОЧИННОСТІ

Коваль М.М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права і процесу
Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

Коваль М.М. Світові тенденції до загальних підходів віктимологічної профілактики злочинності.

Віктимогічні ідеї народилися кілька тисячоліть тому. Самозахист потенційної жертви на зорі людства був основним способом на злочинність. Потім у міру появи та розвитку інших механізмів на соціальне зло самозахист перейшов у розряд проблем самого потерпілого. Держава та суспільство, намагаючись захистити особистість, розробляли інші заходи, які не вимагали участі потерпілого в їхньому логічному аналізі, який був звернений на такі феномени як злочинність, злочин, злочинець.

Профілактична роль права полягає в регулюванні сфер суспільного життя, за якого наявні криміногенні фактори чи усуваються, чи їхній дії ставиться серйозна перепона. Право не може знищити економічні, соціальнокультурні причини й умови злочинності, але воно може впливати на їхні негативні прояви: локалізувати, блокувати, організувати належну протидію негативним явищам і процесам.

Прискорення процесів європейської інтеграції потребує впровадження у правоохоронну практику не лише сучасних форм і методів протидії злочинності, а й визнаних світовим співтовариством стандартів захисту прав і свобод людини. Реальні демократичні перетворення є невід'ємними від гуманізації соціальних відносин, адже людина, її життя і здоров'я, честь та гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю.

В даний час у кількох європейських країнах, у тому числі у Великій Британії, Нідерландах та Франції, ситуативна форма запобігання є частиною офіційної політики боротьби зі злочинністю. Незважаючи на це, висловлюються побоювання, що «використання цього підходу до запобігання злочинності матиме для суспільства ширші наслідки, що полягають в обмеженні свободи та в нерівному доступі до позитивних результатів запобігання злочинності».

Аналіз сучасних світових тенденцій забезпечення запобігання злочинності свідчить у тому, що у переважній більшості держав воно здійснюється за допомогою «офіційних» систем боротьби зі злочинністю, тобто, правоохоронних органів та кримінального правосуддя.

Ключові слова: профілактика, запобігання, злочинність, загальні підходи.

Koval' M. M. Global trends in general approaches to victimological crime prevention.

Victimogical ideas were born several thousand years ago. Self-defence of a potential victim at the dawn of humanity was the main method of crime. Then, as other mechanisms for social evil appeared and developed, self-defence became one of the problems of the victim himself. The state and society, trying to protect the individual, developed other measures that did not require the participation of the victim in their logical analysis, which addressed to such phenomena as crime, criminal.

The preventive role of law consists in regulating spheres of social life, during which existing criminogenic factors are either eliminated or their action is seriously hindered. The law cannot destroy the economic, social, and cultural causes and conditions of crime, but it can influence their negative manifestations: localize, block, and organize appropriate counteraction to negative phenomena and processes.

Accelerating the processes of European integration requires the introduction into law enforcement practice not only of modern forms and methods of combating crime, but also standards of protection of human rights and freedoms recognized by the world community. Real democratic transformations are inseparable from the

humanization of social relations because a person, his life and health, honour and dignity, inviolability and security are recognized as the highest social value.

Currently, in several European countries, including Great Britain, the Netherlands, and France, the situational form of prevention is part of the official crime prevention policy. Despite this, there are concerns that "the use of this approach to crime prevention will have wider societal consequences of limiting freedom and unequal access to the positive outcomes of crime prevention."

Analysis of modern global trends in crime prevention shows that in the vast majority of states it is carried out with the help of "official" systems of fighting crime, i.e., law enforcement agencies and criminal justice.

Key words: prevention, prevention, crime, general approaches.

Вступ. Віктимологія як галузь знань про жертву, а отже і про злочинність, намагається установити закономірності формування особистості жертви кримінального правопорушення, які описуються в цій науці такими поняттями, як жертва, віктимність, віктимна поведінка, віктимізація, віктимогенні фактори, віктимогенна конкретна життєва ситуація, віктимологічне запобігання злочинності тощо.

Життя і сумна статистика, множинність прикладів кримінальної хроніки свідчать про те, що навіть елементарні знання щодо забезпечення особистої безпеки, засвоєння правил і прийомів фізичного і психічного захисту, поінформованість про типові ситуації-пастки, які створюють злочинці для обраних жертв, відвернули б чимало злочинних посягань. Ось чому вельми актуальним стає широкомасштабне вивчення віктимологічної профілактики в інших країнах з метою запозичення та реалізації в життя населення України.

Постановка проблем. Дослідження загальних напрямів віктимологічної профілактики в інших країнах, з метою запозичення в нашу практичну діяльність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Віктимологічній проблематиці присвячено праці: В.І. Борисов, В.В. Василевича, О.М. Джужи, А.П. Закалюка, А.Ф. Зелінський, В.В. Коваленко, С.С. Косенко, О.Ю. Юрченко та інші.

Виклад основного матеріалу. Офіційна система боротьби зі злочинністю доповнюється неофіційними важелями громадського контролю. До них відноситься сукупність заходів, які вживаються батьками, школою та релігійними організаціями для прищеплення дітям та молоді поваги до закону, регламентації поведінки людей у повсякденному житті та забезпечення захисту особистості та майна за допомогою звичайних запобіжних заходів та безпеки.

Ця діяльність спрямована на досягнення двоєдиної мети: утримання населення в цілому від правопорушень та притягнення до кримінальної відповідальності тих, хто порушує кримінальний закон. Підвищення її ефективності у багатьох державах пов'язують із реалізацією таких заходів, як:

- зміцнення органів поліції;
- впорядкування судочинства;
- виведення з сфери дії системи правопорушників, які вчинили менше тяжкі проступки;
- посилення покарань за тяжкі злочини;
- розширення діапазону каральних заходів щодо рецидивістів.

При цьому офіційна та неофіційна системи боротьби зі злочинністю взаємозалежні.

Так, без неофіційних заходів громадського контролю система кримінального правосуддя незабаром загрузла б у багатьох кримінальних правопорушеннях і перестала б ефективно функціонувати. У свою чергу, якби система кримінального правосуддя не загрожувала правопорушникам покаранням, законність та надійність неофіційних заходів громадського контролю постійно заперечувалась.

Останнім часом все більше зарубіжних учених-кримінологів приходять до висновку про обмеженість можливостей офіційної системи боротьби зі злочинністю. І насамперед це було пов'язано з постійним зростанням витрат на ведення цієї боротьби. Ця обставина послужила поштовхом до вивчення та аналізу неофіційних заходів соціального контролю. Така діяльність відноситься до загальної категорії «запобігання злочинності», яка охоплює дуже широке коло можливих заходів.

Так, вченими-кримінологами було розроблено кілька докладних видів запобігання злочинності. Однак, у політичних дискусіях, як правило, виділяються лише два види, що відповідають двом основним способам запобігання злочинності – викорінення її причин та скорочення можливостей для вчинення кримінальних правопорушень: соціальне та ситуативне запобігання.

Розглянемо чотири загальні підходи до запобігання злочинності, три з яких спрямовані на викорінення її причин:

1. *Виховання дітей.* Численні дослідження, проведені в різних країнах світу, документально підтвердили наявність у ранньому дитинстві різноманітних факторів ризику, здатних призвести до вчинення кримінальних правопорушень.

Таким чином, заходи, спрямовані на скорочення впливу цих факторів шляхом удосконалення вміння батьків виховувати дітей, переходу до більш багатогранної системи освіти в ранньому віці та покращення фізичного та психічного здоров'я, можуть об'єктивно сприяти в майбутньому значному зниженню рівня злочинності.

2. *Розвиток громад.* З того часу, як у Чикаго було проведено новаторське дослідження Шоу і Маккея [1], кримінологи визнали, що «потужний вплив місцевих громад може, як заохочувати, так і стримувати злочинність».

Отже, важливою ланкою профілактичної діяльності є зусилля, спрямовані на підвищення життєздатності місцевих громад, як в економічному, так і в соціальному плані, а також розвиток та розширення зв'язків між поліцією та громадами. Крім того, для ефективного розвитку громад вважається необхідно встановлювати партнерські відносини «не лише між поліцією та місцевими органами влади, а й із місцевими діловими колами» [2].

Останнім часом постійні зусилля в цьому напрямку робляться в багатьох західних країнах, і насамперед у Франції (ініціативи «бонмезон»), у Великобританії та Північній Ірландії (програми «безпекове місто»), в Італії (спрямоване проти мафії навчання молоді в Палермо) та у США (чергування в районі проживання та підтримання правопорядку силами громад).

3. *Соціальний розвиток.* Цей підхід заснований на тому, що в країнах, що –розвиваються, і в країнах з перехідною економікою, злочинність багато в чому є результатом злиднів, відсутності оплачуваної роботи, низького рівня освіти, дискримінації та багатьох інших поневірянь соціально-економічного плану.

На жаль, між соціальним середовищем та злочинністю немає прямого взаємозв'язку. Так, наприклад, у західних країнах несподіване зростання злочинності відзначалося в період підвищення добробуту та покращення соціального забезпечення. У країнах Заходу немає також прямого взаємозв'язку злочинності з рівнем зайнятості.

4. *Ситуативне запобігання злочинності.* На відміну від перших трьох форм запобігання злочинності, спрямованих на викорінення її причин, ситуативне запобігання має на меті скорочення можливостей для вчинення кримінальних правопорушень.

За останні два десятиліття цей вид запобігання злочинності розвивався найбільш високими темпами, за рахунок «надзвичайного зростання приватного сектора у сфері підтримки правопорядку і виробництва засобів забезпечення безпеки, що відбувалося в цей період у західних країнах».

Ситуативне запобігання *злочинності* полягає в організації пропагандистських кампаній щодо запобігання злочинності, у прагненні вплинути на проекти у сфері містобудування та забудови з метою створення середовища, вільного від злочинності. Значні зусилля спрямовуються на виявлення та усунення умов, що сприяють вчиненню корисливо-насильницьких злочинів (розбоїв, грабежів, крадіжок). У той же час чиниться тиск з боку органів влади на ділові та промислові кола з метою внесення змін до їх виробів та практики, здатних вплинути на зростання злочинності.

Є реальні підтвердження великої кількості позитивних результатів ситуативного запобігання злочинності [3], багато з яких свідчать про те, що такого роду запобігання не тільки витісняє злочинність. По суті сьогодні в більшості оцінок майже відсутні дані про витіснення злочинності [4].

Так, в огляді, проведеному на замовлення Міністерства юстиції Нідерландів, Р. Хесселінг зазначив, що «ознаки витіснення були лише у 33 із 55 проектів ситуативного запобігання» [5]. Крім того, у жодному з 33 випадків витіснення не було повним. Навпаки, у кожному випадку запобігання злочинності мало певні позитивні результати.

Останнім часом суттєвого розвитку набула теорія «можливостей для вчинення кримінальних правопорушень» у формі теорії «повсякденної діяльності» та теорії «раціонального вибору».

Нові ж концепції «повторної віктимізації» [6] і «гарячих точок», допомогли направити ситуативне запобігання у сфери, де воно може бути найефективнішим.

У більшості країн Західної Європи, в Австралії, Канаді та США, створені *Національні комітети та установи щодо запобігання злочинності* (прямо чи опосередковано підтримувані органами влади).

У Монреалі за підтримки невеликої групи держав створено некомерційну неурядову організацію – *Міжнародний центр із запобігання злочинності.* Він керує Бюро з визначення найбільш успішних практичних методів запобігання злочинності, яке займається виявленням, збиранням та розповсю-

дженням інформації.

Так, наприклад, участь канадських громадян у боротьбі зі злочинністю здійснюється у таких формах:

- *безпосередня співпраця з правоохоронними органами (*впізнання викраденої власності, патрулювання в районах проживання тощо);
- *непряме співробітництво* (участь у судах присяжних, пропаганда законодавчих актів);
- *паралельна діяльність громадян, не пов'язана з прямою участю в роботі правоохоронних органів* (установка грат на вікнах, використання сторожових собак, забезпечення особистої безпеки за допомогою вогнепальної зброї, набуття навичок самооборони).

Висновки. Незважаючи на значний прогрес, досягнутий за останні десять років, державам доводиться стикатися з багатьма проблемами, що перешкоджають повному розкриттю потенціалу запобігання злочинності. В основному вони є наслідком невирішених етичних питань, складнощів реалізації та технічних труднощів в оцінці ефективності запобігання злочинності. Тому концепція запобігання злочинності визнається головним чином у розвинених країнах. Ймовірно, це положення зміниться внаслідок широкого поширення інформації про теорію та практику запобігання злочинності.

Список використаних джерел:

1. *C.R. Shaw and H.D. McKay,* Juvenile Delinquency and Urban Areas Chicago, University of Chicago Press, 1942.
2. *J.J.M. van Dijk,* "Towards effective public-private partnerships in crime control: experiences in the Netherlands", Business and Crime Prevention, M. Felson and R.V. Clarke, eds. (Monsey, New York, Criminal Justice Press, 1997).
3. *L.W. Sherman*, and others, Preventing Crime: What Works, What Doesn't, What's Promising, Office of Justice Programs Research Report. Washington, D.C., United States Department of Justice, 1997.
4. *R. Barr and K. Pease,* "Crime placement, displacement and deflection", Crime and Justice: An Annual Review of Research, vol. 12, *M. Tonry and N. Morris,* eds. (Chicago, University of Chicago Press, 1990).
5. *R.B.P. Hesseling,* "Displacement: a review of the empirical literature", Crime Prevention Studies, vol. 3, *R. V. Clarke, ed. Monsey,* New York, Criminal Justice Press, 1994.
6. *G. Farrell and K. Pease,* Once Bitten, Twice Bitten: Repeat Victimisation and Its Implications for Crime Prevention, Crime Prevention Unit Series, Paper 46 (London, Home Office, 1993).

УДК 343.3.344
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.51

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ НОРМАТИВНОГО ВИЗНАЧЕННЯ ОБ'ЄКТУ САМОВІЛЬНОГО ЗАЛИШЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ АБО МІСЦЯ СЛУЖБИ

Ленда О.В.,
ад'юнкт кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
l_m19@ukr.net

Ленда О.В. Проблемні питання нормативного визначення об'єкту самовільного залишення військової частини або місця служби.

Стаття присвячена особливостям нормативного визначення об'єкту кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 Кримінального кодексу України «Самовільне залишення військової частини або місця служби». Зазначено, що родовим об'єктом кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби є передбачений законодавством порядок несення або проходження військової служби.

Підкреслено багатоманітність нормативно-правових актів, що визначають порядок проходження військової служби, права та обов'язки військовослужбовців: закони України, положення про проходження військової служби відповідними категоріями військовослужбовців, інші нормативно-правові акти. Проаналізовано сутність військової служби як державної служби особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України (за винятком випадків, визначених законом), іноземців та осіб без громадянства, пов'язаній із обороною України, її незалежності та територіальної цілісності.

На підставі аналізу нормативно-правових актів визначено, що військовий обов'язок установлюється з метою підготовки громадян України до захисту Вітчизни, забезпечення особовим складом Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також правоохоронних органів спеціального призначення, посади в яких комплектуються військовослужбовцями. Доведено можливість визнаватися проходження військовозобов'язаними особами та резервістами навчальних (або перевірних) зборів. Вказано на законодавчо закріплені моменти початку та закінчення проходження військової служби.

Акцентовано увагу на необхідності визнання родовим об'єктом самовільного залишення військової частини або місця служби (ст. 407 Кримінального кодексу України) і порядку проходження, і порядку несення військової служби, оскільки ці поняття органічно взаємопов'язані між собою. Зроблено висновок, що термін «несення військової служби» є вужчим поняттям, ніж «проходження військової служби».

Ключові слова: кримінальне правопорушення; об'єкт кримінального правопорушення; кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби; самовільне залишення військової частини або місця служби; військовий стан.

Lenda O.V. Problem issues of normative definition facility of unvoluntarily leaving a military unit or place of service.

The article is devoted to the peculiarities of the normative definition object of the criminal offense provided for in Art. 407 Criminal of the Code of Ukraine "Arbitrary abandonment of a military unit or place services". It is noted that the generic object of criminal offenses against the established order of placement of military service is provided for by law, the procedure for entering or completing military service.

The multifacetedness of normative and legal acts that determine the procedure for military service, the rights and obligations of servicemen is emphasized: laws of Ukraine, regulations on military service by relevant categories of servicemen, other normative and legal acts. The essence of military service as a state service of a special nature is analyzed, which consists in the professional activity of citizens of Ukraine suitable for it in terms of health and age (with the exception of cases specified by law),

foreigners and stateless persons, related to the defense of Ukraine, its independence and territorial integrity.

On the basis of the analysis of normative legal acts, it was determined that military duty is established for the purpose of preparing citizens of Ukraine for the defense of the Motherland, providing personnel for the Armed Forces of Ukraine, other military formations formed in accordance with the laws of Ukraine, as well as special law enforcement agencies, positions in which are staffed by military personnel.

It has been proven that conscripts and reservists have passed training (or inspection) meetings. The legally fixed moments of the beginning and end of military service are indicated.

Attention is focused on the need to recognize as a generic object the voluntary abandonment of a military unit or place of service (Article 407 of the Criminal Code of Ukraine) and the order of passing and the order of military service, since these concepts are organically interconnected. It was concluded that the term "military service" is a narrower concept than "military service".

Key words: criminal offense; the object of a criminal offense; criminal offenses against the established order of military service; voluntary abandonment of a military unit or place of service; martial law.

Постановка проблеми. Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення), відповідальність за вчинення яких передбачається у Розділі XIX Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК), завжди притягували увагу. В світлі останніх подій – повномасштабного вторгнення Російської Федерації до України, вони набувають особливого розголосу і вимагають детального вивчення. Обрана нами проблематика – аналіз складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК «Самовільне залишення військової частини або місця служби», є частиною військових кримінальних правопорушень, щодо яких виникають питання стосовно правильної кваліфікації. В кримінально-правовій науці питання об'єкту самовільного залишення військової частини або місця служби вирішено неоднозначно. Тому необхідно вивчити та з'ясувати сутність об'єкту кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК «Самовільне залишення військової частини або місця служби» на підставі ряду нормативно-правових актів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітні аспекти кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби вивчали такі вчені, як Бугаєв В.А., Дячук С.І., Мельник М.І., Навроцький В.О. Сенько М.М., Туркот М.С., Хавронюк М.І. та інші.

Мета статті – на підставі вивчення ряду нормативно-правових актів визначити особливості встановленого порядку несення та проходження військової служби як об'єкту кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК «Самовільне залишення військової частини або місця служби».

Виклад основного матеріалу. Відповідно до поширеної у кримінально-правовій літературі думки, кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби, в тому числі – кримінальне правопорушення, передбачене ст. 407 Кримінального кодексу України (далі – КК) «Самовільне залишення військової частини або місця служби», посягають на встановлений порядок несення військової служби. Встановлений порядок несення військової служби – широке поняття, до складу якого входить і порядок проходження військової служби [1, с. 9; 2, с. 50-51; 3, с. 9; 4, с. 67]. Іншими словами, родовим об'єктом кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військових кримінальних правопорушень) є встановлений законодавством порядок несення або проходження військової служби.

Для детального з'ясування сутності даного терміну необхідно звернутися до ряду нормативно-правових актів, що регламентують порядок несення або проходження військової служби.

Правовою основою військового обов'язку і військової служби є, відповідно до ч.1 ст. 3 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», Конституція України, Закони України «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про оборону України», «Про Збройні Сили України», «Про мобілізаційну підготовку і мобілізацію», інші закони України, а також прийняті відповідно до них укази Президента України та інші нормативно-правові акти щодо забезпечення обороноздатності держави, виконання військового обов'язку, проходження військової служби, служби у військовому резерві та статусу військовослужбовців, а також міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [5]. Військовий обов'язок установлюється з метою підготовки громадян України до захисту Вітчизни, забезпечення особовим складом Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також

правоохоронних органів спеціального призначення, посади в яких комплектуються військовослужбовцями.

Ч. 3 ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» вказує, що військовий обов'язок включає підготовку громадян до військової служби, приписку до призовних дільниць, прийняття в добровільному порядку (за контрактом) та призов на військову службу, проходження військової служби, виконання військового обов'язку в запасі, проходження служби у військовому резерві, дотримання правил військового обліку [5].

Військова служба, відповідно до ч. 1 ст. 2 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», є державною службою особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України (за винятком випадків, визначених законом), іноземців та осіб без громадянства, пов'язаній із обороною України, її незалежності та територіальної цілісності [5]. Натомість, Законом України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» визначається, що військова служба у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, утворених відповідно до законів України, є державною службою особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком осіб (за винятком випадків, визначених законом), пов'язаній із захистом України [6]. На перший погляд, дефініція терміну «військова служба» є однакова в обох випадках, але при детальному аналізі вказаного поняття ми бачимо, що Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» містить більш ширше визначення завдань військової служби: оборона України, її незалежності та територіальної цілісності. Закон України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» завданням військової служби визначає захист України.

Закон України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» містить положення, відповідно до якого порядок проходження військової служби, права та обов'язки військовослужбовців визначаються законами України, положеннями про проходження військової служби відповідними категоріями військовослужбовців, що затверджуються Президентом України, та іншими нормативно-правовими актами [6]. Наприклад, Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України, затверджений Законом України визначає організацію і порядок несення гарнізонної та вартової служб, права і обов'язки посадових осіб гарнізону та військовослужбовців, які залучаються для несення цих служб [7]. В той же час, Дисциплінарний статут Збройних Сил України визначає сутність військової дисципліни, обов'язки військовослужбовців, а також військовозобов'язаних та резервістів під час проходження навчальних (перевірочних) і спеціальних зборів щодо її додержання, види заохочень та дисциплінарних стягнень, права командирів щодо їх застосування, а також порядок подання і розгляду заяв, пропозицій та скарг [8]. А Положенням «Про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України», що затверджене Указом Президента України № 1153/2008 від 10.12.2008 р. (далі – Положення), визначається порядок проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України, регулюються питання, пов'язані з проходженням військової служби під час виконання громадянами військового обов'язку в запасі та виникають у зв'язку з проходженням у Збройних Силах України кадрової військової служби особами офіцерського складу до їх переходу в установленому порядку на військову службу за контрактом або звільнення з військової служби [9].

Проходження військової служби здійснюється: а) громадянами України – у добровільному порядку (за контрактом) або за призовом; б) іноземцями та особами без громадянства – у добровільному порядку (за контрактом) на посадах, що підлягають заміщенню військовослужбовцями рядового, сержантського і старшинського складу Збройних Сил України.

Ч. 6 ст. 2 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» виділяє наступні види військової служби: 1) строкова військова служба; 2) військова служба за призовом під час мобілізації, на особливий період; 3) військова служба за контрактом осіб рядового складу; 4) військова служба за контрактом осіб сержантського і старшинського складу; 5) військова служба (навчання) курсантів вищих військових навчальних закладів, а також вищих навчальних закладів, які мають у своєму складі військові інститути, факультети військової підготовки, кафедри військової підготовки, відділення військової підготовки; 6) військова служба за контрактом осіб офіцерського складу; 7) військова служба за призовом осіб офіцерського складу; 8) військова служба за призовом осіб із числа резервістів в особливий період [5].

Положенням визначено, що військова служба у Збройних Силах України відбувається в добровільному порядку або за призовом. У добровільному порядку громадяни проходять військову службу (на-

вчання) за контрактом курсантів у вищих військових навчальних закладах, а також закладах вищої освіти, які мають у своєму складі військові інститути, факультети військової підготовки, кафедри військової підготовки, відділення військової підготовки; військову службу за контрактом осіб рядового складу; військову службу за контрактом осіб сержантського і старшинського складу; військову службу за контрактом осіб офіцерського складу. За призовом громадяни проходять строкову військову службу; військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період; військову службу за призовом осіб офіцерського складу [9].

У ст. 24 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» встановлено момент початку та закінчення проходження військової служби (визначено часові межі її проходження). Так, початком проходження служби визнається:

- для громадян, призваних на строкову військову службу – день відправлення у військову частину з обласного збірного пункту;
- для громадян, прийнятих на військову службу за контрактом, у тому числі військовозобов'язаних, які проходять збори, та резервістів під час мобілізації, – день зарахування до списків особового складу військової частини;
- для громадян, які не проходили військову службу, та військовозобов'язаних – день призначення на посаду курсанта вищого військового навчального закладу, військового навчального підрозділу вищого навчального закладу;
- для громадян, призваних на військову службу під час мобілізації, на особливий період, та на військову службу за призовом осіб офіцерського складу – день відправлення у військову частину з районного (міського) військового комісаріату.

Моментом закінчення проходження військової служби вважаються день виключення військовослужбовця зі списків особового складу військової частини у порядку встановленому положеннями про проходження військової служби громадянами України.

Крім того, у контексті родового об'єкта військових кримінальних правопорушень проходженням військової служби може визнаватися проходження військовозобов'язаними та резервістами зборів. Порядок проведення навчальних (або перевірних) зборів визначається рядом нормативно-правових актів, а саме: Законом України «Про військовий обов'язок і військову службу», Положенням про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України, Положенням про проходження громадянами України служби у військовому резерві Збройних Сил України, Інструкцією з організації і проведення Навчальних зборів з військовозобов'язаними у військових частинах і установах Збройних Сил України.

Згідно з п. 8 Положення про проходження громадянами України служби у військовому резерві Збройних Сил України початком проходження резервістом служби у військовому резерві вважається день видання наказу керівника органу військового управління, командира (начальника) військової частини (установи) про прийняття (зарахування) громадянина на службу у військовому резерві і призначення на посаду, яка комплектується резервістами. Закінченням проходження резервістом служби у військовому резерві вважається день закінчення строку контракту або інший день, зазначений у п. 30. абз. 2 п. 120-1 вказаного Положення, але не раніше дня видання наказу командира військової частини про звільнення резервіста зі служби у військовому резерві. Часом вчинення кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військових кримінальних правопорушень), що можуть бути вчинені резервістами, є не будь-який час проходження служби у військовому резерві, а тільки час проходження ними зборів.

Проходження військової служби військовослужбовцями всіх категорій передбачає початковий і кінцевий моменти перебування на військовій службі, у проміжок між якими військовослужбовці можуть періодично залучатися до несення спеціальних видів військової служби, таких, як бойове чергування, прикордонна, вартова (вахтова), патрульна або внутрішня служба [10, с. 21].

Висновок. Таким чином, на підставі аналізу ряду нормативно-правових актів, що регламентують встановлений порядок несення та проходження військової служби військовослужбовцями, ми встановили, що родовий об'єкт кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби – це сукупність правовідносин, що виникають на підставі ряду нормативно-правових актів у сфері життєдіяльності Збройних Сил України, які встановлюють такий порядок несення та проходження військової служби і який може бути порушений зсередини виключно військовослужбовцями. Родовим об'єктом самовільного залишення військової частини або місця служби охоплюється і порядок проходження, і на порядок несення військової служби, оскільки ці поняття органічно взаємо-

пов'язані між собою. При цьому, слід мати на увазі, що термін «несення військової служби» є вужчим поняттям, ніж «проходження військової служби».

Список використаних джерел:

1. Військові злочини: коментар законодавства / М.І. Хавронюк, С.І. Дячук, М.І. Мельник; Відп. ред.: М.Д. Дрига, В.І. Кравченко. Київ: Видавництво А.С.К., 2003. 272 с.
2. Хавронюк М.І. Кримінальна відповідальність за перевищення військовою посадовою особою влади чи посадових повноважень: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 1998. 225 с.
3. Бугаєв В.А. Військові злочини і покарання: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2002. 21 с.
4. Карпенко М.І. Кримінальна відповідальність за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): Монографія. Київ: КНТ, 2006. 232 с.
5. Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25.03.1992 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text.
6. Закон України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» від 24.03.1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text.
7. Закон України «Про Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України» від 24.03.1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/550-14#Text.
8. Закон України «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України» від 24.03.1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14#Text.
9. Положення «Про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України», затверджене Указом Президента України № 1153/2008 від 10.12.2008 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153/2008/sp:max50:nav7:font2#Text.
10. Туркот М.С. Кримінальна відповідальність за зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2007. 201 с.

УДК 343.3/.7
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.52

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ АНАЛІЗ ТЕРМІНІВ, ВИКОРИСТАНИХ В ДИСПОЗИЦІЇ СТ. 436-2 КК УКРАЇНИ

Олєйніков Д.О.,
кандидат юридичних наук,
професор спеціальної кафедри № 4 ІПЮК
для СБУ НЮУ ім. Ярослава Мудрого,
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8515-5241
Denoleynikov2015@gmail.com

Сердечна А.Ю.,
старший викладач кафедри кримінального права та кримінології Навчально-наукового
гуманітарного інституту НА СБ України
9077ai9077@gmail.com

Олєйніков Д.О., Сердечна А.Ю. Науково-практичний аналіз термінів, використаних в диспозиції ст. 436-2 КК України.

У статті проведено науково-практичний аналіз термінів, використаних законодавцем в диспозиції статті 436-2 КК України, і які, по-суті, є новацією в науці кримінального права України. Зокрема надано авторське тлумачення таких форм об'єктивної сторони вказаного вище кримінального правопорушення, як «виправдовування», «визнання правомірною», «заперечення», «глорифікація». Додатково авторами здійснено: обґрунтування з точки зору вітчизняного законодавства та міжнародного права фактів збройної агресії російської федерації проти України, розпочатої у 2014 році, та тимчасової окупації частини території України; осмислення загальних причин криміналізації діянь, що утворюють об'єктивну сторону кримінального правопорушення, передбаченого ст. 436-2 КК України; розгляд вказаних вище термінів в їх загальному значенні та в значенні, обумовленому контекстом кримінальної відповідальності.

Неприйняття очевидного факту розв'язування військово-політичним керівництвом рф агресивної війни проти нашої країни та окупації частини територій, коли цей факт встановлено та визнано на рівні держави та міжнародною спільнотою, в умовах воєнного стану є передумовою з одного боку до колабораційної діяльності всередині держави, а з іншого боку – до підтримки злочину агресії представниками інших держав. Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії російської федерації проти України, глорифікація її учасників є частиною інформаційної війни рф проти України, спрямованої на нівелювання зовнішніх підстав для відбиття збройної агресії країни-терориста, а також недопущення гуртування суспільства навколо національної стратегії єднання задля відсічі загрозам національній державності, територіальній цілісності і недоторканності України.

Незважаючи на те, що з часу запровадження кримінальної відповідальності за вказані вище діяння минув час, достатній для формування судово-слідчої практики притягнення осіб до кримінальної відповідальності, теоретичне підґрунтя тлумачення окремих термінів ще не створено. В цілому наукові висновки, отримані в статті, можуть бути початком формування такого підґрунтя.

Ключові слова: виправдовування збройної агресії рф проти України, заперечення збройної агресії рф проти України, визнання правомірною збройну агресію рф проти України, глорифікація учасників збройної агресії рф проти України.

Oleynikov D.O., Serdechna A.Yu. Scientific and practical analysis of the terms used in the disposition of Art. 436-2 of the Criminal Code of Ukraine.

The article carries out a scientific and practical analysis of the terms used by the legislator in the disposition of Article 436-2 of the Criminal Code of Ukraine, and which, in fact, are an innovation in the science of criminal law of Ukraine. In particular, the author's interpretation of such forms of the objective side of the

above-mentioned criminal offense as «justification», «recognition as legitimate», «denial», «glorification» is given. In addition, the authors carried out: substantiation from the point of view of domestic legislation and international law of the facts of the armed aggression of the russian federation against Ukraine, which began in 2014, and the temporary occupation of part of the territory of Ukraine; understanding the general reasons for the criminalization of actions that form the objective side of the criminal offense provided for in Art. 436-2 of the Criminal Code of Ukraine; consideration of the above terms in their general meaning and in the meaning determined by the context of criminal liability.

The non-acceptance of the obvious fact that the military-political leadership of the russian federation launched an aggressive war against our country and occupied part of the territories, when this fact was established and recognized at the state level and by the international community, in the conditions of martial law, is, on the one hand, a prerequisite for collaborative activities within the state, and on the other hand, to the support of the crime of aggression by representatives of other states. Justification, recognition as legitimate, denial of the armed aggression of the russian federation against Ukraine, glorification of its participants are part of the information war of the russian federation against Ukraine, aimed at leveling the external grounds for repelling the armed aggression of the terrorist country, as well as preventing society from rallying around a national strategy of unity to repel threats to the national statehood, territorial integrity and inviolability of Ukraine.

Despite the fact that since the introduction of criminal liability for the above-mentioned acts, enough time has passed for the formation of judicial and investigative practice of bringing people to criminal liability, the theoretical basis for the interpretation of certain terms has not yet been created. In general, the scientific conclusions obtained in the article can be the beginning of the formation of such a foundation.

Key words: justification of the armed aggression of the russian federation against Ukraine, denial of the armed aggression of the russian federation against Ukraine, recognition of the legitimate armed aggression of the russian federation against Ukraine, glorification of the participants in the armed aggression of the russian federation against Ukraine.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Законом України від 03 березня 2022 року № 2110-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції» Кримінальний кодекс України було доповнено статтею 436-2 «Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників» [1].

Обґрунтовуючи доцільність змін до національного законодавства про кримінальну відповідальність, автори вказаного Закону зазначили, що необхідність розробки законопроекту обумовили нерозробленість законодавства та необхідність протидіяти ворожим інформаційним впливам засобами кримінально-правової політики. Прояви ворожої пропаганди, які негативно впливають на суспільну свідомість в Україні, були і залишаються вагомою складовою гібридної війни проти України [2]. Серед елементів такої пропаганди особливу небезпеку являють собою:

1) виготовлення та поширення в Україні інформаційних матеріалів, спрямованих на пряме чи опосередковане виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії російської федерації проти України, розпочатої у 2014 році, у тому числі шляхом представлення збройної агресії рф проти України як «внутрішнього конфлікту», «громадянського конфлікту», «громадянської війни», заперечення тимчасової окупації частини території України;

2) глорифікація осіб, які здійснювали збройну агресію рф проти України, розпочату в 2014 році, представників як збройних формувань рф, так і іррегулярних незаконних збройних формувань, озброєних банд та груп найманців, створених, підпорядкованих, керованих та фінансованих рф, а також представників окупаційної адміністрації рф, яку складають її державні органи і структури, функціонально відповідальні за управління тимчасово окупованими територіями України, та представників підконтрольних рф самопроголошених органів, які узурпували виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях України, у тому числі, шляхом їх визначення як «повстанці», «ополченці», «ввічливі військові люди».

Статтею 436-2 КК України запроваджено низку термінів, раніше невідомих кримінальному праву. Так, наприклад, дії, що полягають в «виправдовуванні», «визнанні правомірним» та «глорифікації», були криміналізовані вперше. Така ж форма об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення як «заперечення» була запроваджена в той же день Законом України № 2108-IX «Про внесен-

ня змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» у ст. 111-1 КК України. Незважаючи на те, що з часу прийняття вказаних законів вже сформувалась слідчо-судова практика притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності за відповідні кримінальні правопорушення, все ж необхідно враховувати важливість зрозумілості норм кримінального права для однаковості їх застосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Незважаючи на те, що кримінальну відповідальність за виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії російської федерації проти України, глорифікацію її учасників встановлено більше, ніж півроку назад, а кількість обвинувальних вироків у вказаній категорії кримінальних проваджень перевищує 130, на жаль, ґрунтовних наукових розробок, що були б спрямовані на формулювання визначень, які законодавець використав вперше, доповнивши КК України статтею 436-2, поки що немає. Разом з цим, в частині дослідження тих або інших аспектів кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку необхідно відзначити наукові праці таких вчених як А. Васильєв, М абак, О. Бантишев, М. Даньшин, В. Іващенко, І. Карпець, В. Комарницький, Я. Лантінов, С. Моханчук, А. Павловська, В. Панов, О. Пироженко, Є. Письменський, В. Поповичук, Ю. Резнік, Є. Ромінський, Е. Трикоз, Ю. Філей, М. Хавронюк, О. Шамара, І. Усенко та ін., здобутки яких і стануть підґрунтям для отримання подальших результатів.

Метою цієї статті є науково практичний аналіз та визначення окремих термінів, які були використані законодавцем у ст. 436-2 КК України, зокрема, «виправдовування», «визнання правомірною», «заперечення», «глорифікація». Зазначена мета обумовлює досягнення таких завдань як а) обґрунтування з точки зору вітчизняного законодавства та міжнародного права фактів збройної агресії російської федерації проти України, розпочатої у 2014 році, та тимчасової окупації частини території України, б) осмислення загальних причин криміналізації діянь, що утворюють об'єктивну сторону кримінального правопорушення, передбаченого ст. 436-2 КК України; в) розгляд вказаних вище термінів в їх загальному значенні та в значенні, обумовленому контекстом кримінальної відповідальності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Законодавчі ініціативи, спрямовані на криміналізацію публічного заперечення факту збройної агресії російської федерації і тимчасової окупації частини території України, мали місце ще 2 роки назад, коли народним депутатом України О.А. Дундою було запропоновано доповнити КК України статтею 436-2, яка передбачала встановлення кримінальної відповідальності за публічне заперечення факту воєнної агресії російської федерації до України, окупації російською федерацією частини території України і ведення російською федерацією гібридної війни проти України, а також виготовлення та розповсюдження матеріалів із таким запереченням [3]. В пропозиціях Міністерства культури та інформаційної політики України щодо змісту законопроєкту було зазначено, що криміналізація такого діяння є хибни кроком на шляху до розвитку громадянського суспільства та забезпечення свободи слова в Україні. Також автори пропозицій зазначили, що відсутність легального визначення понять «публічне заперечення» та «гібридна війна» у разі прийняття законопроєкту у запропонованій редакції «створюватимуть ризики, що можуть потенційно спричинити переслідування значної кількості громадян, які проживають на території України та на тимчасово окупованих територіях України» [4].

Якщо перший аргумент вказаних вище пропозицій в умовах воєнного стану виявив свою тотальну неспроможність, то другий – щодо ризиків, які створює відсутність легального визначення термінів, що використовуються в статті Особливої частини КК України, є абсолютно слушним. Як вказувалось вище, наявність визначення того або іншого поняття в правозастовній практиці впливає на його зрозумілість і, як наслідок, на однаковість його застосування.

Так, під зрозумілістю кримінального закону О.М. Мусиченко пропонує розуміти якісну властивість кримінального закону, яка полягає у максимальній наближеності закладеного законодавцем змісту тексту кримінального закону, оформленого за допомогою відповідних засобів юридичної техніки, до внутрішнього інтерпретаційного тексту суб'єктів кримінально-правових відносин, а також тих суб'єктів, які є їх потенційними учасниками [5, с. 131]. На думку ж І.Ю. Настасяк результатом з'ясування норми права слід вважати «висновки суб'єкта тлумачення норми права, отримані за допомогою всієї сукупності способів тлумачення, адекватні дійсному змісту норми права та такі, що відповідають критеріям істинності й правильності результату тлумачення» [6, с. 84]. Таким чином, спробуємо інтерпретувати використані в ст. 436-2 КК України терміни в контексті об'єктивної сторони цього злочину.

Кримінальна відповідальність за відповідною частиною ст. 436-2 КК України настає у тому разі, якщо суб'єкт виправдовує, визнає правомірною, заперечує:

1) збройну агресіїю Російської Федерації проти України, розпочату у 2014 році, у тому числі шляхом представлення збройної агресії Російської Федерації проти України як внутрішнього громадянського конфлікту;

2) тимчасову окупацію частини території України.

Чому законодавцем криміналізовано вказані вище діяння? Головною причиною є те, що діяння осіб, які утворюють вказані вище форми об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 436-2 КК України, є частиною інформаційної війни рф проти України, спрямованої на нівелювання зовнішніх підстав для відбиття збройної агресії країни-терориста, а також недопущення гуртування суспільства навколо національної стратегії єднання задля відсічі загрозам національній державності, територіальній цілісності і недоторканності України. Неприйняття очевидного факту розв'язування військово-політичним керівництвом рф агресивної війни проти нашої країни та окупації частини територій в умовах, коли цей факт встановлено та визнано на рівні держави та міжнародною спільнотою, в умовах воєнного стану є передумовою з одного боку до колабораційної діяльності всередині держави, а з іншого боку – до підтримки злочину агресії представниками інших держав.

Про ***факт збройної агресії рф проти України*** свідчать такі нормативно-правові акти, прийняті з 2014 року:

– Указ Президента України від 17 березня 2014 року № 303/2014 «Про часткову мобілізацію», яким констатовано, що «Суспільно-політична ситуація на Кримському півострові загострилася, мають місце неприхована агресія, захоплення російською стороною частини території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя. Незаконно створеними збройними формуваннями проросійського спрямування за підтримки військових підрозділів збройних сил Російської Федерації захоплюються та блокуються будівлі органів державної влади, органів влади в Автономній Республіці Крим, аеропорти, суходільні та морські транспортні комунікації, органи військового управління, військові частини та установи Збройних Сил України, що дислоковані на Кримському півострові» [7];

– Заява Верховної Ради України «Про відсіч збройній агресії Російської Федерації та подоланні її наслідків», схвалена Постановою Верховної Ради України від 15 квітня 2015 року N 337-VIII. У зазначеній Заяві Верховною Радою констатовано, що «збройна агресія Російської Федерації проти України розпочалася 20 лютого 2014 року, коли були зафіксовані перші випадки порушення Збройними Силами Російської Федерації всупереч міжнародно-правовим зобов'язанням Російської Федерації порядку перетину державного кордону України в районі Керченської протоки та використання нею своїх військових формувань, дислокованих у Криму відповідно до Угоди між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України від 28 травня 1997 року, для блокування українських військових частин» [8];

– Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» від 18 січня 2018 року № 2268-VIII (втратив чинність на підставі Закону України від 21 квітня 2022 року №2217-IX), у якому визначено, що «Російська Федерація чинить злочин агресії проти України та здійснює тимчасову окупацію частини її території за допомогою збройних формувань Російської Федерації, що складаються з регулярних з'єднань і підрозділів, підпорядкованих Міністерству оборони Російської Федерації, підрозділів та спеціальних формувань, підпорядкованих іншим силовим відомствам Російської Федерації, їхніх радників, інструкторів та іррегулярних незаконних збройних формувань, озброєних банд та груп найманців, створених, підпорядкованих, керованих та фінансованих Російською Федерацією, а також за допомогою окупаційної адміністрації Російської Федерації, яку складають її державні органи і структури, функціонально відповідальні за управління тимчасово окупованими територіями України, та підконтрольні Російській Федерації самопроголошені органи, які узурпували виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях України» [9];

– постанова Верховної Ради України «Про Заяву Верховної Ради України у зв'язку з визнанням Російською Федерацією незалежності незаконних самопроголошених утворень на тимчасово окупованих територіях окремих районів Донецької та Луганської областей України» від 22 лютого 2022 року № 2093-IX, у якій зазначено, що 21 лютого 2022 року Президент Російської Федерації визнав незалежність незаконних самопроголошених утворень на тимчасово окупованих частинах території України та наказав ввести війська Російської Федерації на територію України. Цим рішенням Російська Федерація здійснила акт чергової агресії та вкотре грубо порушила державний суверенітет і територіальну

цілісність України в рамках міжнародно визнаних кордонів, а також низку міжнародно-правових актів багатостороннього і двостороннього характеру [10];

– Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні». Зазначений Указ в якості підстави введення воєнного стану в Україні зазначає військову агресію Російської Федерації проти України [11];

– постанова Верховної Ради України «Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейської Комісії, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї НАТО, урядів та парламентів іноземних держав щодо невизнання незалежності незаконних утворень на тимчасово окупованих територіях окремих районів Донецької та Луганської областей» від 15 березня 2022 року № 2039-IX, в якій зазначено, що застосування Російською Федерацією збройної сили проти України становить злочин збройної агресії і цей факт визнається міжнародною спільнотою [12];

– Укази Президента України від 14 березня 2022 № 133/2022, від 17 травня 2022 № 341/2022, від 12 серпня 2022 № 573/2022 «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні». Зазначені Укази в якості підстави продовження строку воєнного стану в Україні зазначають триваючу широкомасштабну збройну агресію Російської Федерації (далі – рф) проти України [13].

Отже, на рівні держави встановлено та закріплено положення про те, що збройна агресія рф проти України є продовжуваним діянням, яке розпочалось 20 лютого 2014 року та продовжується по теперішній час.

Факт ***тимчасової окупації частини території України*** зафіксовано у таких нормативно-правових актах:

– Законі України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 року № 1207-VII, де зазначається, що «Перебування на території України підрозділів збройних сил інших держав з порушенням процедури, визначеної Конституцією та законами України, Гаазькими конвенціями 1907 року, IV Женевською конвенцією 1949 року, а також всупереч Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1994 року, Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією 1997 року та іншим міжнародно-правовим актам є окупацією частини території суверенної держави Україна та міжнародним протиправним діянням з усіма наслідками, передбаченими міжнародним правом». Згідно ч. 2 ст. 1 вказаного Закону датою початку тимчасової окупації Російською Федерацією окремих територій України є 19 лютого 2014 року; Автономна Республіка Крим та місто Севастополь є тимчасово окупованими Російською Федерацією з 20 лютого 2014 року; окремі території України, що входять до складу Донецької та Луганської областей, є окупованими Російською Федерацією (у тому числі окупаційною адміністрацією Російської Федерації) починаючи з 7 квітня 2014 року [14].

Тимчасово окупована рф територія України (тимчасово окупована територія) - це частини території України, в межах яких збройні формування Російської Федерації та окупаційна адміністрація Російської Федерації встановили та здійснюють фактичний контроль або в межах яких збройні формування Російської Федерації встановили та здійснюють загальний контроль з метою встановлення окупаційної адміністрації Російської Федерації (п. 7 ст. 1-1 Закону України від 15 квітня 2014 року №1207-VII).

Межі та перелік районів, міст, селищ і сіл, частин їх територій, тимчасово окупованих у Донецькій та Луганській областях, визначаються Президентом України за поданням Міністерства оборони України, підготовленим на основі пропозицій Генерального штабу Збройних Сил України». Зокрема, Указ Президента України від 07 лютого 2019 року № 32/2019 визначає межі та перелік районів, міст, селищ і сіл, частин їх територій, тимчасово окупованих у Донецькій та Луганській областях.

– Постанова КМУ від 16.04.2022 № 457 «Про підтримку окремих категорій населення, яке постраждало у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України» визначено, що перелік територіальних громад, що розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій або які перебувають в тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні), затверджується Міністерством з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій за погодженням з Міністерством оборони на підставі пропозицій відповідних обласних, Київської міської військових адміністрацій [15].

Актуальні дані щодо меж окупованих територій містяться в Наказі Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України № 75 від 25.04.2022 (із змінами, внесеними згідно з Наказами Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій № 80 від 28.04.2022, № 82 від

01.05.2022, № 85 від 06.05.2022, № 89 від 11.05.2022, № 92 від 14.05.2022, № 98 від 20.05.2022, № 100 від 25.05.2022, № 104 від 31.05.2022, № 105 від 01.06.2022, № 113 від 10.06.2022, № 119 від 14.06.2022, № 125 від 21.06.2022, № 132 від 22.06.2022, № 134 від 24.06.2022, № 138 від 29.06.2022, № 143 від 01.07.2022).

В постанові Верховної Ради України «Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейської Комісії, Європейського Парламенту, Ради Європи, Організації з безпеки та співробітництва в Європі та їх парламентських асамблей, урядів і парламентів держав світу щодо невизнання організації та проведення окупаційними адміністраціями Російської Федерації псевдореферендумів на тимчасово окупованих територіях України» від 29 липня 2022 № 2484-IX Верховна Рада України рішуче засудила будь-які намагання окупаційних адміністрацій держави-агресора – російської федерації організувати та провести псевдореферендуми на тимчасово окупованих територіях України. Крім того, вона закликала жителів тимчасово окупованих територій України не брати участі у провокативних і незаконних псевдореферендумах, які має намір провести держава-агресор, таким чином продемонструвавши єдність Українського народу та непорушність кордонів України [16].

Отже, на рівні держави встановлено та закріплено факт тимчасової окупації окремих територій України російською федерацією.

Враховуючи викладене вище, перейдемо до власне аналізу термінів, застосованих в диспозиції ст. 436-2 КК України.

Виправдовування. Автори Словника української мови визначають «виправдовувати» як «а) визнаючи кого-небудь невинним, правим, доводити це, б) допускати можливість чого-небудь, робити допустимим що-небудь, в) своїми діями, вчинками і т. ін. відповідати чому-небудь, бути гідним чогось» [17, с. 391]. Враховуючи загальне значення наведеного слова, виділимо відповідні його складові в контексті ст. 436-2 КК України:

а) «виправдовування» використовується в «вузькому» сенсі, оскільки «визнання правомірним» є складовою виправдовування;

б) предметом виправдовування є збройна агресія Російської Федерації проти України, розпочата у 2014 році, та тимчасова окупація частини території України;

в) суть виправдовування полягає у здійсненні інформаційного впливу на співрозмовника (аудиторію) з метою формування у останнього певного переконання.

Таким чином, вважаємо, що в контексті ст. 436-2 КК України під ***виправдовуванням*** збройної агресії рф проти України, розпочатої у 2014 році, та тимчасової окупації частини території України слід розуміти наведення аргументів (псевдоісторичного, соціального, демографічного, національно-культурного чи іншого характеру) чи публічне висловлення своєї особистої думки, направлені на формування у адресата помилкового переконання в тому, що збройна агресія рф проти України, розпочата у 2014 році, та тимчасова окупація частини території України мають своє логічне пояснення та відповідні підстави, з яких країна агресор діє вимушено (виправдано). З іншого боку суб'єкт може наголошувати на тому, що збройна агресія рф та подальша окупації окремих територій України була викликана неправомірними чи злочинними діями окремих державних, політичних чи громадських діячів, партій, рухів чи організацій, з огляду на що вона є виправданою. Зазначені дії також охоплюються ознаками складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 436-2 КК України.

Визнання правомірним. Що стосується другої форми об'єктивної сторони злочину, передбаченого ч. 1 ст. 436-2 КК України, то необхідно відзначити, що правомірною є поведінка, яка забезпечує організованість і гармонійність громадського життя, стійкий правопорядок; служить найважливішим чинником вирішення завдань і функцій держави і суспільства; задоволення інтересів суб'єктів права, в той же час відповідаючи усталеному порядку, встановленому нормами права.

Зміст же слова «визнавати» визначається як 1) вважати кого-, що-небудь дійсним, справжнім, законним, 2) давати позитивну оцінку кому-, чому-небудь, вважати кого-, що-небудь відповідним певним вимогам, 3) признаватися в чому-небудь, погоджуватися з чимсь, стверджувати істинність чогось [17, с. 282].

В контексті ч. 1 ст. 436-2 КК України ***визнавати правомірним*** – це наводити аргументи на користь того, що збройна агресія російської федерації проти України, розпочата у 2014 році, та тимчасова окупація частини території України були чи є необхідними для задоволення потреб українського народу чи його окремої частини (етнічних, національних, соціальних чи інших груп), встановлення правопорядку, захисту прав людей, та відповідають нормам і стандартам міжнародного права, тобто є правомірними та законними.

Головною відмінністю між наведеними термінами є те, що виправдовування передбачає наведення аргументів на користь того, що агресія рф та окупація окремих територій України, які, хоча й є неправомірними з точки зору норм міжнародного права, проте були вимушеними з огляду на необхідність відновлення чи захисту прав та інтересів українського суспільства в цілому чи окремих його груп, а визнання правомірності вказаних актів агресії передбачає наведення аргументів на користь їх законності та відповідності міжнародним нормам чи стандартам.

Що стосується терміну «заперечувати», то він означає 1) не погоджуватися з ким-, чим-небудь у чомусь, висловлювати протилежну думку або доказ проти чогось, 2) виражати незгоду з чим-небудь, рухом, поглядом і т. ін., спростовувати що-небудь, 3) не визнавати існування, значення, доцільності чого-небудь [18, с. 406].

Таким чином, ***заперечення збройної агресії*** російської федерації проти України, розпочатої у 2014 році, та тимчасової окупації частини території України передбачає висловлення незгоди з вказаними вище офіційно встановленими фактами, їх спростування та/або наведення аргументів чи публічне висловлення своєї особистої думки, направлені на переконання адресата у тому, що збройна агресія російської федерації проти України, розпочата у 2014 році, та тимчасова окупація частини території України не мали місця та фактично не відбувались. Враховуючи, що вказані вище факти встановлені міжнародною спільнотою та визначені законодавчо, будь-які псевдологічні інсинуації з цього приводу, висловлені чи виражені іншим адресатам, не можуть вважатись формою реалізації свободи слова, а в умовах воєнного стану розглядаються як дії, вчинювані в інтересах країни-агресора.

Однією з форм заперечення збройної агресії рф проти України, розпочатої у 2014 році, та тимчасової окупації частини території України є їх представлення як внутрішнього громадянського конфлікту. Означена форма не може розглядатись ні як виправдовування збройної агресії російської федерації проти України, розпочатої у 2014 році, та тимчасової окупації частини території України, ні визнання їх правомірними, оскільки останні 2 форми передбачають згоду суб'єкта на існування означених фактів. Представлення ж збройної агресії як внутрішнього громадянського конфлікту очевидно є формою її заперечення, оскільки в такому разі країна-агресор начебто виводиться з цього конфлікту чи виставляється миротворцем.

Погоджуємось із авторами практичного порадника з кримінально-правової кваліфікації колабораційної діяльності, які зазначають, що «дії громадянина України, які виражаються в публічному запереченні фактів збройної агресії рф проти України та подальшої окупації агресором частини території нашої держави, можуть бути кваліфіковані як за ч. 1 ст. 111–1 КК України, так і за ч. 1 ст. 436–2 КК України. Тобто має місце конкуренція норм, яка в контексті слідчо-судової практики, що склалась останнім часом, поки що не призвела до негативних наслідків у вигляді незгоди судді з кваліфікацією, наведеною слідчим в обвинувальному акті, з подальшими процесуальними висновками» [19, с. 71].

Глорифікація в контексті норми, що аналізується, - це надання ореолу героїчності, підкреслено позитивне ставлення, патетичне наділення позитивними якостями з одночасним запереченням негативних (чи без такого) наступних адресатів:

– осіб, які здійснювали збройну агресію російської федерації проти України, розпочату у 2014 році,

– представників збройних формувань російської федерації,

– іррегулярних незаконних збройних формувань,

– озброєних банд та груп найманців, створених, підпорядкованих, керованих та фінансованих російською федерацією,

– представників окупаційної адміністрації російської федерації, яку складають її державні органи і структури, функціонально відповідальні за управління тимчасово окупованими територіями України,

– представників підконтрольних російській федерації самопроголошених органів, які узурпували виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях України.

Глорифікація може бути вчинена як в усній формі, так і шляхом виготовлення відповідних матеріалів, дописів в мережі Інтернет. Вчинена в усній формі, глорифікація кваліфікується за ч. 1 ст. 436-2, всі інші форми можуть підпадати під ознаки ч. 2 ст. 436-2 КК України.

Також необхідно розуміти, що в більшості випадків глорифікація неможлива без заперечення, виправдовування чи визнання правомірними збройної агресії російської федерації проти України, розпочатої у 2014 році, та тимчасової окупації частини території України, тому такі дії, в залежності від ситуації, можна розглядати як ідеальну чи реальну сукупність злочинів.

Висновки. Запропоновані авторські визначення термінів «виправдовування», «визнання правомірною», «заперечення» збройної агресії російської федерації проти України, «глорифікація» її учасників в контексті ст. 436-2 КК України, безумовно, не є остаточною істиною, проте, в цілому, відповідають потребам практичних підрозділів СБ України в частині боротьби з діяннями, які утворюють склад вказаного вище злочину. Подальші наукові розвідки в напрямі науково-практичного аналізу складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 436-2 КК України, в умовах воєнного часу є надзвичайно перспективними.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції : Закон України від 03.032022 № 2110-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2110-20#Text (дата звернення 02.11.2022).
2. Пояснювальна записка до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/555691 (дата звернення 02.11.2022).
3. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо встановлення кримінальної відповідальності за публічне заперечення факту збройної агресії Російської Федерації і тимчасової окупації частини території України: проєкт Закону України від 05.10.2020 № 4189. URL: https://ips.ligazakon.net/document/JI03365A?an=3 (дата звернення 02.11.2022).
4. Пропозиції Міністерства культури та інформаційної політики України до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо встановлення кримінальної відповідальності за публічне заперечення факту збройної агресії Російської Федерації і тимчасової окупації частини території України». URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/bills_documents/document-1942827.pdf (дата звернення 01.11.2022).
5. Мусиченко О.М. Зрозумілість сучасного кримінального закону: монографія / О.М. Мусиченко. Миколаїв, 2021. 308 с.
6. Настасяк І. Ю. Тлумачення правових норм: навчальний посібник. Львів, 2009. 336 с.
7. Про часткову мобілізацію: Указ Президента України від 17.03.2014 № 303/2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/303/2014#Text (дата звернення 01.11.2022).
8. Про Заяву Верховної Ради України «Про відсіч збройній агресії Російської Федерації та подолання її наслідків»: Постанова Верховної Ради України від 21.04.2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/337–19#Text (дата звернення 03.11.2022).
9. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях: Закон України від 18.01.2018 № 2268-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268–19#Text (дата звернення 02.11.2022).
10. Про Заяву Верховної Ради України у зв'язку з визнанням Російською Федерацією незалежності незаконних самопроголошених утворень на тимчасово окупованих територіях окремих районів Донецької та Луганської областей України: Постанова Верховної Ради України від 22.02.2022 № 2093-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2093–20#Text (дата звернення 01.11.2022).
11. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text (дата звернення 04.11.2022).
12. Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейської Комісії, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї НАТО, урядів та парламентів іноземних держав щодо невизнання незалежності незаконних утворень на тимчасово окупованих територіях окремих районів Донецької та Луганської областей: Постанова Верховної Ради України від 15.03.2022 № 2039-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2141–20#Text (дата звернення 04.11.2022).
13. Про продовження строку дії воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 14.03.2022 № 133/2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/133/2022#Text (дата звернення 04.11.2022); Про продовження строку дії воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 17.05.2022 № 341/2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/573/2022#Text (дата

звернення 04.11.2022); Про продовження строку дії воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 12.08.2022 № 573/2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/573/2022#Text (дата звернення 04.11.2022).
14. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 № 1207-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text (дата звернення 04.11.2022).
15. Про підтримку окремих категорій населення, яке постраждало у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.04.2022 № 457. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/457-2022-%D0%BF#Text (дата звернення 04.11.2022).
16. Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейської Комісії, Європейського Парламенту, Ради Європи, Організації з безпеки та співробітництва в Європі та їх парламентських асамблей, урядів і парламентів держав світу щодо невизнання організації та проведення окупаційними адміністраціями Російської Федерації псевдореферендумів на тимчасово окупованих територіях України: Постанова Верховної Ради України від 29.07.2022 № 2484-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2484-20#Text (дата звернення 04.11.2022).
17. Русанівський Віталій (ред.). Словник української мови у двадцяти томах. Том 2. В – відсріблитися. Київ, 2012. 976 с.
18. Русанівський Віталій (ред.). Словник української мови у двадцяти томах. Том 5. З – зв'янути, Київ, 2014. 992 с.
19. Буряк О.О. Колабораційна діяльність: загальні засади кримінально-правової кваліфікації: практич. порадник / за заг. ред. засл. юриста України А.З. Швеця. Харків, 2022. 98 с.

УДК 343.9 (477)
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.53

ЗАПОБІГАННЯ ВТРУЧАННЮ У ДІЯЛЬНІСТЬ СУДОВИХ ОРГАНІВ

Яковлева В.С.,
аспірантка відділу кримінологічних досліджень
Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID ID: 0000-0002-9871-273X

Яковлева В.С. Запобігання втручанню у діяльність судових органів.

Стаття присвячена кримінологічному пізнанню одного із найпоширеніших негативних проявів у сфері правосуддя в Україні у виді явища втручання у діяльність судових органів (ст. 376 КК). З використанням результатів теоретичного та емпіричного (матеріали кримінальних проваджень; експертне опитування чотирьох груп респондентів) дослідження запропоновано систему запобігання указаним кримінальним правопорушенням. Наголошено, що некаральний (кримінологічний) вплив на цей соціально-правовий феномен є більш дієвим порівняно із каральними (кримінально-правовими) засобами боротьби із ним. До системи запобігання втручанню у діяльність судів запропоновано включити напрями і заходи загальносоціального, спеціально-кримінологічного та віктимологічного запобігання. Аргументовано віднесення загальносоціального рівня до визначальних напрямів запобігання явищу, що розглядається. Відмічено, що структура загального запобігання зумовлена специфікою сфери правосуддя і включає: заходи щодо посилення гарантій незалежності суддів; заходи у межах судового реформування; реформування суміжних із правосуддям сфер та органів (політична система, прокуратура, адвокатура, соціокультурна сфера). Спеціальне запобігання побудоване на організаційно-управлінських, інформаційних, нормативно-правових та технічних заходах. Окремий наголос здійснений на необхідності упровадження заходів віктимологічної профілактики. Вона стосується розвитку та вдосконалення наявних професійних навичок у суддів, необхідних для захисту їх незалежного статусу, а також недопущення їх первинної, а так само повторної віктимізації. Підкреслено, що ефективність запобігання цьому явищу корелює із широтою та глибиною упровадження у сфері правосуддя України усталених міжнародних та європейських стандартів незалежності діяльності судових органів.

Ключові слова: злочинність, кримінальні правопорушення, злочинність у сфері правосуддя, втручання у діяльність суду, тиск на судові органи, судова незалежність, запобігання, профілактика.

Yakovleva V.S. Prevention of interference in the activities of judicial bodies.

The article is devoted to the criminological knowledge of one of the most widespread negative manifestations in the sphere of justice in Ukraine in the form of the phenomenon of interference in the activities of judicial bodies (Article 376 of the Criminal Code). Using the results of theoretical and empirical (materials of criminal proceedings; expert survey of four groups of respondents) research, a system for preventing the specified criminal offenses is proposed. It is emphasized that non-punitive (criminological) influence on this socio-legal phenomenon is more effective compared to punitive (criminal-legal) means of combating it. It is proposed to include areas and measures of general social, special criminological and victimological prevention in the system of prevention of interference in the activity of courts. Attribution of the general social level to the determining directions of prevention of the phenomenon under consideration is argued. It is noted that the structure of general prevention is determined by the specifics of the sphere of justice and includes: measures to strengthen guarantees of independence of judges; measures within the scope of judicial reform; reforming spheres and bodies related to justice (political system, prosecutor's office, advocacy, socio-cultural sphere). Special prevention is based on organizational and managerial, informational, regulatory and technical measures. A special emphasis is placed on the need to implement victimological prevention measures. It concerns the development and improvement of the existing professional skills of judges, necessary to protect their independent status, as well as to prevent their initial, as well as repeated, victimization. It is emphasized that the effectiveness of preventing this phenomenon correlates with the

breadth and depth of implementation of established international and European standards of independence of judicial bodies in the sphere of justice of Ukraine.

Key words: crime, criminal offenses, crime in the sphere of justice, interference in court activities, pressure on judicial bodies, judicial independence, prevention, profilaxis.

Постановка проблеми. Важливим атрибутом сучасної правової демократичної держави є ефективна судова система, вільна від будь-якого зовнішнього чи внутрішнього впливу. Вона відповідно до міжнародних та європейських стандартів й конституційних приписів має бути незалежною. На жаль, соціальна дійсність демонструє, що гарантії незалежності судових органів порушуються з боку українського політикуму, правоохоронних органів, адвокатів, журналістського середовища, громадських активістів та учасників судового розгляду. Для захисту прав і свобод громадян України, а також недопущення будь-якого незаконного впливу на судові органи виникає необхідність у розробленні перспективних заходів запобігання подібним проявам, передбаченим ст. 376 КК України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На теперішній час спостерігається певний науковий пробіл щодо дослідження кримінологічних проблем запобігання розглядуваному соціально-правовому феномену. Хоча певні спроби у цьому напрямі здійснювали представники дотичних правових галузей: Г.Є. Бершов, Є.М. Блажівський, Є.О. Бунін, В.В. Городовенко, С.В. Дідик, Н.В. Довгань І.Б. Іваночко, Р.В. Кархут, О.О. Кваша, І.Є. Марочкін, Л.М. Москвич, О.М. Овчаренко, Н.Я. Отчак, В.В. Плукар, М.В. Шепітько та ін.

Мета дослідження – розробка перспективних напрямів нерепресивного запобігання явищу втручання у діяльність судових органів в Україні.

Виклад основного матеріалу. У теорії запобігання злочинності існують різні підходи щодо класифікації запобіжних заходів. Одним із таких є поділ заходів щодо наявності у них репресивної складової. При цьому репресивні заходи характерні для кримінально-правових засобів боротьби зі злочинністю, а нерепресивні – є прерогативою кримінологічної політики держави. Тому можна підтримати окремих учених, які справедливо зазначають, що «…кримінально-правові заборони не здатні змінити ані соціальний статус людей у суспільстві, ані їх відношення один до одного, ані систему колективних цінностей. Влада, яка розраховує на всесилля каральних заходів у протидії злочинності, приречена на невдачу…» [1]. Указане твердження відноситься й щодо запобігання втручанню у діяльність судових органів.

Пізнання зазначених питань спирається на результати теоретичного й емпіричного дослідження. Останнє ґрунтується на суцільному вивченні архівних кримінальних проваджень по злочинам, передбаченим ст. 376 КК, розглянутих судами України протягом 2015–2019 рр. Емпірика доповнюється експертним опитуванням 725 респондентів, якими є судді, працівники органів прокуратури, Національної поліції й адвокати.

Розглядаючи зазначені злочини як специфічне негативне соціальне явище, що має місце у діяльності судів, до його структури пропонується віднести загальносоціальний, спеціально-кримінологічний рівні, а також окремо віктимологічне запобігання. При цьому перший із них вважається основним. Адже опосередкований характер впливу різноманітних загальносоціальних заходів на відповідні криміногенні об’єкти у виді прорахунків державної політики, у тому числі у сфері правосуддя, недоліків судового реформування, вад у діяльності пов’язаних із судами державних органів, а так само кризи соціально-психологічної сфери українського суспільства здатні покращити його політичний, соціальний, економічний стан й культурний клімат.

Загальносоціальне запобігання указаному явищу включає: а) заходи щодо посилення гарантій незалежності суддів; б) заходи у межах судового реформування; в) реформування суміжних із правосуддям сфер та органів (політична система, прокуратура, адвокатура, соціокультурна сфера).

Посилення гарантій незалежності суддів вважається центральним напрямом загального запобігання. Так вважає 19,5% суддів, 15,1% прокурорів, 11% слідчих Національної поліції й 8,9% адвокатів, які були опитані. Недарма у розвинених країнах грошове забезпечення суддів перебуває на високому рівні: у Шотландії, Норвегії, Швейцарії – до 160 тис. євро на рік (без сплати податків) [2]; у Сінгапурі – 800 тис. дол. США на рік [3]. Політика перелічених та багатьох інших країн світу в указаній сфері має свою логіку, оскільки заможний та соціально забезпечений суддя – умова для його кропіткої й складної праці, належної поведінки, яка укладається у визначені морально-етичні рамки. Розуміння суддями великої відповідальності, покладеної на них згідно із чинним законодавством, та ризиків утратити наявні високі соціальні гарантії, включаючи перспективу отримання достойного пенсійного

забезпечення або довічного грошового утримання, і має перетворитись на своєрідний запобіжник від перетворення на жертву зовнішнього впливу, у корупціонера чи бюрократа.

Разом із тим під час соціального забезпечення суддів має обмежуватись практика його штучного блокування через не проходження частиною суддів кваліфікаційного оцінювання, зумовленою перевантаженістю Вищої кваліфікаційної комісії суддів України (далі – ВККСУ). Судовій владі рекомендується переглянути підходи щодо житлового забезпечення суддів, кожний шостий з яких наразі потребує поліпшення своїх житлових умов. При цьому варто перейняти прогресивний зарубіжний досвід щодо відмови від надання у користування суддям службового житла з можливістю його переходу за певних умов у їх власність. Це має компенсуватись відповідним збільшенням розміру їх заробітної плати. Такий підхід фактично виключає застосування суб'єктивного чиннику і зводить корупційні ризики до мінімуму при прийнятті рішення щодо житлового забезпечення суддів.

Гарантія незалежності суддів у виді їх недоторканності та імунітету має також важливе значення. Так, у Висновку № 1 Консультативної ради європейських суддів 2001 р. підкреслюється, що незалежність суддів, яка виражається у тому числі в їх імунітеті, є прерогативою чи привілеєм, що надається не на користь власних інтересів суддів, а для забезпечення верховенства права та в інтересах тих осіб, які прагнуть та очікують правосуддя [4, с. 49]. У бік критиків існування у суддів недоторканності слід зазначити, що у ст. 49 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» 2016 р. передбачена спеціальна процедура позбавлення у певних випадках суддів їх недоторканного статусу і притягнення до відповідальності.

Окремого значення набуває гарантія незалежності суддів у виді забезпечення їх особистої безпеки, членів їх сім'ї, майна, а також інших засобів їх правового захисту. Загалом указане завдання пов'язується з організацією діяльності Служби судової охорони, налагодженням відповідного перепускного режиму у судах, вилученні у відвідувачів судових органів заборонених речей, реагуванні на порушення громадського порядку у приміщеннях суду, у тому числі у перебігу судових засідань.

Відповідальність за неповагу до суду чи судді – ще одна гарантія незалежності судових органів, регламентована як ст. 129 Конституцією України, так й галузевим законодавством. У ст. 185[3] КУпАП передбачена адміністративна відповідальність за неповагу до суду або Конституційного Суду України. Є думка, що своєрідною неповагою до суду можна розглядати й різні посягання на незалежність судових органів, включаючи кримінальні правопорушення, передбачені ст. 376 КК України.

Разом із тим відмітимо, що одна справа декларувати захист поваги до суду, а інша справа реально реалізовувати його. Тому вкрай важливо реагувати з боку служителів Феміди на будь-які дії інших осіб, що містять ознаки неповаги до суду з тим, щоб слова з образами не переросли у погрози, вимоги, вказівки або ще гірше: хуліганські прояви, зрив судових засідань, шантаж та інші незаконні дії, які охоплюються втручанням у діяльність суду.

Інші гарантії, які частково відносяться до загальносоціального запобігання втручанню у діяльність судових органів, також мають у цьому контексті певне значення. Їх усі слід розглядати в органічній єдності. Лише за такого підходу можна досягнути відповідних результатів у справі обмеження посягань на незалежність суддів.

Кожний другий адвокат (50%), слідчий Національної поліції (48,2%) й майже кожний третій опитаний суддя (27,8%) та прокурор (29,4%) зазначили, що для ефективного запобігання втручанню у діяльність судових органів потребує здійснення продуманої судової реформи. Нормативно-правовою основою здійснення судового реформування є, окрім іншого, Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки [5].

Як відмічають спеціалісти, головна мета судово-правової реформи в Україні полягає у становленні цілісної, незалежної і самостійної судової системи, яка на засадах верховенства права й відповідно до європейських стандартів судочинства була б здатна забезпечити високу якість правосуддя, ефективний розгляд всіх правових справ й постановити справедливе судове рішення [6, с. 299, 300]. Указана загальна мета має конкретизуватись у чітких напрямах і заходах щодо оптимізації діяльності судових органів й підвищення результативності їх роботи. У цьому і міститься опосередкований вплив розглядуваних загальносоціальних заходів на відповідні недоліки функціонування судової системи.

Судова реформа стосується: реального перетворення Вищої ради правосуддя (далі – ВРП) на головний орган судової влади; вирішення кадрових проблем у судовій системі; розблокування роботи ВККСУ; організації діяльності органів судового врядування відповідно до президентської судової реформи 2019 р. із поправками Конституційного Суду України; оновлення складу ВРП; посилення громадського контролю за діяльністю судових органів; розширення відправлення правосуддя з боку

присяжних й народних засідателів; підвищення якості роботи судів; упровадження діджиталізації у сфері правосуддя; розширення міжнародного співробітництва у цій галузі та ін.

Реформування суміжних із правосуддям сфер та органів, як окремий напрям загальносоціального запобігання, передбачає: запровадження практики політичної відповідальності за спроби впливу на суд; кадрове оновлення органів прокуратури й зміну підходів у взаємодії із судами та іншими органами кримінальної юстиції; підвищення професійності в адвокатському середовищі; обмеження правового нігілізму в українському суспільстві тощо.

Спеціально-кримінологічне запобігання порівняно із попереднім запобіжним рівнем має цілеспрямований характер щодо усунення причин, які породжують, та умов, які зумовлюють втручання у діяльність судових органів. Більшість таких заходів має профілактичну спрямованість, відзначаються завчасним характером, а тому реалізуються ще до формування злочинної мотивації потенційних правопорушників.

Об'єктами запобіжного впливу спеціальних заходів є передусім зовнішні й внутрішні криміногенні чинники, що зумовлюють учинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 376 КК України, й спостерігаються у діяльності багатьох органів державної влади. Об'єктом запобігання можна вважати й деформовані антисоціальні морально-психологічні властивості деяких осіб, які потенційно можуть втрутитись у роботу суду. Вони утворюють своєрідну групу ризику й відносяться до різних типів таких правопорушників. Подібні заходи можуть мати організаційно-управлінський, інформаційний, нормативно-правовий та технічний характер.

Організаційно-управлінські заходи спрямовані на: удосконалення діяльності ВРП у частині захисту судової незалежності; якісну роботу ВККСУ з кваліфікаційного оцінювання кандидатів на посаду судді; забезпечення самостійності у роботі Громадської ради доброчесності; приведення діяльності Національної школи суддів України до європейських стандартів; активізацію роботи органів суддівського самоврядування щодо забезпечення незалежності судових органів; недопущення впливу на суддів з боку голови та апарату суду; запровадження діяльності Служби судової охорони у всіх судах України тощо.

Інформаційні заходи стосуються заповнення своєрідного інформаційного вакууму навколо проблеми тиску на суди в Україні та вирішення деяких інших задач (запобігання корупції у сфері правосуддя, налагодження комунікації між різними органами). Нормативно-правові заходи покликані усунути правові недоліки й прогалини у законодавчому забезпеченні як гарантування незалежності суддів, так й діяльності із запобігання правопорушенням, що вивчаються. Технічні заходи спеціально-кримінологічного запобігання зводяться до підвищення технологізації процесу відправлення правосуддя, розширення застосування сучасних технічних засобів, спрямованих на посилення безпеки суддів [7].

Ефективність запобігання посяганням на незалежність суддів залежить від повноти цієї діяльності. Вона передбачає усунення не лише причин і умов указаних злочинів, а й, за можливості, розвиток спеціальних навичок у потенційних потерпілих. Ці навички дозволять як суддям, так і присяжним й народним засідателям, уникнути тиску на них або ж не допустити його більш тяжких наслідків. Остання складова пов'язується із заходами віктимологічної профілактики. Її задачею є розвиток та вдосконалення наявних професійних навичок у суддів, необхідних для захисту їх незалежного статусу, а також недопущення їх первинної, а так само повторної віктимізації у тих служителів Феміди, які вже зазнали втручання у свою діяльність.

Хоча призначення на посаду судді апріорі має означати високий кваліфікаційний рівень такої особи, все ж таки він відрізняється у різних кандидатів. До того ж найбільшу групу потерпілих утворює так званий пасивний тип суддів, які зазнали утиску своєї незалежності, у тому числі через власну пасивність у питанні її захисту. Тобто вони не звернулись до ВРП та Офісу Генерального прокурора із відповідною заявою про втручання у свою діяльність з боку певних осіб, як того вимагає чинне законодавство. Тому саме на перелічені групи суддів мають спрямовуватись заходи з підвищення їх професійного рівня, знань, умінь і навичок, які дозволять ним не перетворитись у майбутньому на потерпілого (лу) від втручання у їх діяльність.

Виникає потреба у здійсненні відповідної інформаційної кампанії з тим, щоб актуалізувати, особливо серед виділених груп суддів, указану проблематику. Для цього питання протидії тиску на суд мають ставати предметом окремого обговорення, наприклад, на зборах колективів окремих судів. Якщо у певному судовому органі працює суддя, який реально зазнав втручання у свою професійну діяльність, не виключається можливість його виступу перед колегами для висвітлення цієї ситуації. Одним із головних питань, яке має бути обговорено на подібних зборах суддів, вважається надання

суддею-потерпілим рекомендацій своїм колегам щодо реальних й теоретичних шляхів убезпечення свого незалежного статусу від посягання у конкретних організаційних умовах функціонування певного суду.

Окрім цього, для посилення віктимологічної поінформованості суддів можуть вживатись й деякі інші інформаційно-просвітницькі заходи: підготовка пам'яток «Як не стати жертвою втручання у діяльність судді?», які мають розповсюджуватись в електронному та паперовому виді у всіх без виключення судових органах держави; розміщення на офіційних веб-сторінках ВРП, ВККСУ, Національної школи суддів України, Верховного Суду України, Державної судової адміністрації України, Ради суддів України, окремих судових органів відомостей віктимологічного змісту, які стосуються проблеми втручання у діяльність судів. Також пропонується, щоб на зборах суддів у колективах обговорювались рішення з'їзду суддів, Ради суддів України, на яких піднімаються питання незалежності судових органів та шляхів її посилення.

Щодо діяльності судової охорони, то вона може здійснюватись як у штатному режимі, так й бути посилена через необхідність організації додаткових заходів безпеки щодо конкретного судді та членів його родини, який зазнав втручання у свою роботу й потребує додаткового захисту. У такому випадку подібні безпекові заходи матимуть індивідуальний характер й здійснюватимуться у контексті саме віктимологічної профілактики для зменшення віктимізації певного судді.

Система запобігання втручанню у діяльність судових органів може включати й інші напрями і заходи.

Висновки. Здійснене кримінологічне дослідження анонсованої проблематики дає підстави для констатування таких положень:

1) явище втручання у діяльність судових органів істотно криміналізує сферу правосуддя й обмежує незалежність судів і суддів;

2) некаральний (кримінологічний) підхід щодо обмеження поширення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 376 КК України, є більш ефективним порівняно із каральними засобами кримінально-правової боротьби з ними;

3) запобігання указаному негативному соціально-правовому феномену включає три магістральних напрями, які мають загальносоціальний, спеціально-кримінологічний, а також віктимологічний характер;

4) загальносоціальне запобігання втручанню у діяльність судових органів є основою для інших його рівнів, відзначається найбільшою результативністю з огляду на досягнення запобіжного ефекту, хоча дещо відстроченого у часі;

5) ефективність впливу на криміногенний об'єкт досліджуваного явища корелює із широтою та глибиною упровадження у сфері правосуддя України усталених міжнародних та європейських стандартів незалежності діяльності судових органів.

Список використаних джерел:

1. Дрёмин В.Н. Социальная аномия как криминологический феномен. *Актуальні проблеми політики*: зб. наук. пр. / керівник авт. кол. С.В. Ківалов; відп. за вип. Л.І. Кормич. Одеса: Фенікс, 2011. Вип. 42. С. 230–241.
2. Скільки заробляють судді в різних країнах світу. Закон і бізнес. 2015. Вип. 51. URL: https://zib.com.ua/ua/120554-skilki_zaroblyayut_suddi_v_riznih_krainah_svitu.html (дата звернення: 31.10.2022).
3. Головкін О.В., Бурова В.В. Міжнародний досвід боротьби з корупцією. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 12. С. 122–130.
4. Документи Консультативної ради європейських суддів: офіц. вид. / упоряд. А.О. Кавакін. Київ: Ін Юре, 2015. 772 с.
5. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки: Указ Президента України від 11.06.2021 р. № 231/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text (дата звернення: 31.10.2022).
6. Москвич Л.М. Ефективність судової системи: концептуальний аналіз: монографія. Харків: Фінн, 2011. 384 с.
7. Колодяжний М.Г. Стратегії протидії корупції у діяльності органів правосуддя. *Право України*. 2017. № 1. С. 37–44.

РОЗДІЛ 9. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК: 344
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.54

НЕПОВНОЛІТНІЙ ПОТЕРПІЛИЙ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ПРЕДСТАВНИЦТВО ТА КОМУНІКАЦІЮ

Ракіпова І.В.,
доцент кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності Національного університету «Одеська юридична академія», кандидат юридичних наук, доцент
ORCID: 0000-0003-2456-0515

Черноморченко К.В.,
аспірант кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності Національного університету «Одеська юридична академія»

Ракіпова І.В., Черноморченко К.В. Неповнолітній потерпілий у кримінальному провадженні: забезпечення права на представництво та комунікацію.

Вказується, у своїй сукупності усі процесуальні правила і процедури захисту прав неповнолітніх потерпілих повинні стати ефективними і безперебійними елементами фундаментального механізму доступу таких осіб до правосуддя. Чинне ж кримінальне процесуальне законодавство України в частині забезпечення та захисту прав і законних інтересів неповнолітніх потерпілих потребує, на нашу думку, подальшого удосконалення, пріоритетним напрямом якого є імплементація міжнародних стандартів, котрі проголошують принципи посиленої охорони прав неповнолітніх учасників кримінального процесу.

У статті досліджено проблематику забезпечення права на представництво та комунікацію неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні.

Зазначається, що з метою надання професійної правничої допомоги необхідним є закріплення в КПК України обов'язкової участі представника неповнолітнього потерпілого, яким може бути особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні.

Вказується, що можуть мати місце випадки, коли повторний допит у суді може бути надміру травматичним для неповнолітнього потерпілого. В такому випадку не слід піддавати такого потерпілого вторинній віктимізації шляхом проведення відповідної судової дії. Можливим є допитати неповнолітнього потерпілого за участі суду під час досудового розслідування з метою належного процесуального фіксування його показань, що можуть бути використані і під час судового розгляду, за правилами, передбаченими ст.225 КПК.

Підкреслюється доцільність вказівки на такий випадок, коли суд може прийняти рішення про розгляд справи у закритому судовому засіданні, як розгляд справи, в якій потерпілий є неповнолітнім.

Досліджено проблематику забезпечення права на представництво та комунікацію неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні, робимо висновки щодо необхідності внесення змін та доповнень до чинного КПК України, зокрема, до п. 1 ч. 2 ст. 27, ч. 14 ст. 31, ч. 1 ст. 225, ч. 4 ст. 354 КПК.

Ключові слова: кримінальне провадження, потерпілий, неповнолітній потерпілий, інститут представництва, представник потерпілого, забезпечення права на представництво.

Rakipova I.V., Chernomorchenko K.V. Juvenile victim in criminal proceedings: ensuring the right to representation and communication.

It is indicated that all procedural rules and procedures for the protection of the rights of minor victims must become effective and uninterrupted elements of the fundamental mechanism of access of such persons to justice. The current criminal procedural legislation of Ukraine in terms of ensuring and protecting the rights and legitimate interests of minor victims needs, in our opinion, further improvement, the priority direction of which is the implementation of international standards, which proclaim the principles of stronger protection of the rights of minor participants in the criminal process.

The juvenile victim is one of the least protected participants in criminal proceedings, in connection with which the doctrine proposes to provide by law for cases of mandatory participation in the process of the victim's representative to protect the rights and legitimate interests of the juvenile victim. Also expand the list of cases where the court may decide to consider criminal proceedings in closed session, including criminal proceedings in which the victim is a minor and expand the content of specialization of judges in criminal proceedings against minors, including criminal proceedings in which juvenile victims are involved.

We also believe that lawyers who represent the interests of children should be educated and aware of children's rights and related issues, receive ongoing and in-depth training, and be able to communicate with children at their level of understanding.

In our opinion, criminal proceedings in which a minor is a victim should be carried out by a judge authorized in accordance with the Law of Ukraine "On the Judiciary and the Status of Judges" to conduct criminal proceedings against minors.

We believe that there may be cases (for example, violent criminal offenses) when re-examination in court may be excessively traumatic for the juvenile victim. In such a case, such a victim should not be knowingly subjected to secondary victimization by an appropriate judicial action. It is possible to interrogate a minor victim with the participation of the court during the pre-trial investigation in order to properly procedurally record his testimony, which can be used during the trial, according to the rules provided for in Art. 225 of the CCP.

The problem of ensuring the right to representation and communication of a minor victim in criminal proceedings has been studied, we draw conclusions about the need to introduce changes and additions to the current Code of Criminal Procedure of Ukraine, in particular, to paragraph 1, part 2 of Article 27, Part 14 of Art. 31, Part 1 of Art. 225, Part 4 of Art. 354 of the CCP.

Key words: criminal proceedings, victim, minor victim, institution of representation, representative of the victim, ensuring the right to representation.

Постановка проблеми. У своїй сукупності усі процесуальні правила і процедури захисту прав неповнолітніх потерпілих повинні стати ефективними і безперебійними елементами фундаментального механізму доступу таких осіб до правосуддя. Чинне ж кримінальне процесуальне законодавство України в частині забезпечення та захисту прав і законних інтересів неповнолітніх потерпілих потребує, на нашу думку, подальшого удосконалення, пріоритетним напрямом якого є імплементація міжнародних стандартів, котрі проголошують принципи посиленої охорони прав неповнолітніх учасників кримінального процесу.

Так, Міжнародні стандарти, закріплені у Керівних принципах правосуддя, дружнього до дітей, актуальні для всіх можливих учасників судового засідання або сторін поза судовим засіданням і застосовуються незалежно від процесуального статусу дитини.

Неодноразові допити, оточення та процедури, що залякують, дискримінація – безліч подібних дій збільшують біль і травми дітей, які, можливо, вже знаходяться у великій біді та потребують захисту. Система правосуддя, дружнього до дітей, приносить полегшення і відновлення, вона не завдає додаткового болю і труднощів, не порушує права дітей. Перш за все, всі діти від народження до 18 років – якщо вони є стороною в розгляді, потерпілим, свідком або злочинцем – повинні отримувати вигоду від підходу «діти передусім». Керівні принципи правосуддя, дружнього до дітей, були розроблені для захисту дітей і молоді від вторинної віктимізації з боку системи правосуддя, зокрема шляхом заохочення використання холістичного підходу до дитини, заснованого на узгоджених міждисциплінарних методах роботи. Керівні принципи спрямовані на забезпечення того, щоб в ході розглядів, всі права дітей, серед яких право на інформацію, представництво, участь і захист, повністю дотримувались з урахуванням рівня зрілості й розуміння дитини, а також обставин справи [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі питання досліджуваної проблеми розглядалися в багатьох працях вітчизняних учених, зокрема, Ю.П. Аленіна, І.В. Гловюк, О.М. Крукевич, О.О. Кочури, О.В. Мельник, І.С. Смірнової та інших.

Формулювання мети статті. Виходячи з цих міркувань, мета даної статті полягає в тому, щоб запропонувати доповнити Кримінальний процесуальний кодекс України окремими положеннями, спрямованими на забезпечення права неповнолітнього потерпілого на представництво та комунікацію у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 2 ст. 10 КПК «у випадках і порядку, передбачених цим Кодексом, певні категорії осіб (неповнолітні, іноземці, особи з розумовими і фізичними вадами тощо) під час кримінального провадження користуються додатковими гарантіями». Разом з тим, КПК України не містить спеціалізованих принципів, якими слід керуватися у провадженнях щодо неповнолітніх, однак практика встановлення таких принципів набула поширення у документах міжнародного характеру. Так, наприклад, Методичні рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи про правосуддя, доброзичливе до дитини, серед принципів кримінального провадження згадують також принцип найкращих інтересів дитини, що повинен враховуватися у якості головного критерію під час вирішення усіх процесуальних питань, що впливають на дитину. Аналіз Конвенції про права дитини, прийнятої генеральною Асамблеєю ООН 20.11.1989 р., також дає можливість стверджувати про закріплення нею даного принципу. Крім того, у відповідності до Конвенції про права дитини, держави-учасниці визнають право кожної дитини, яка, як вважається, порушила кримінальне законодавство, звинувачується або визнається винною в його порушенні, на таке поводження, що сприяє розвиткові у дитини почуття гідності і значущості, зміцнює в ній повагу до прав людини й основних свобод інших та при якому враховуються вік дитини і бажаність сприяння її реінтеграції та виконання нею корисної ролі в суспільстві.

Слід зауважити, що частково принцип найкращих інтересів дитини відображений у ч. 2 ст. 484 КПК України, відповідно до якої слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд та всі інші особи, що беруть участь у кримінальному провадженні, зобов'язані здійснювати процесуальні дії в порядку, що найменше порушує звичайний уклад життя неповнолітнього та відповідає його віковим та психологічним особливостям, роз'яснювати суть процесуальних дій, рішень та їх значення, вислуховувати його аргументи при прийнятті процесуальних рішень та вживати всіх інших заходів, спрямованих на уникнення негативного впливу на неповнолітнього.

У Постанові Великої Палати Верховного Суду від 29.05.2019 р. у справі № 357/17852/15-ц визначено: «Найкращі інтереси дитини залежно від їх характеру та серйозності можуть переважати інтереси батьків. При цьому при вирішенні питань, які стосуються її життя, дитині, здатній сформулювати власні погляди, має бути забезпечено право вільно висловлювати ці погляди з усіх питань, що її стосуються, причому поглядам дитини приділяється належна увага згідно з її віком і зрілістю.

Кожна справа потребує детального вивчення ситуації, врахування різноманітних чинників, які можуть вплинути на інтереси дитини, у тому числі її думки, якщо вона відповідно до віку здатна сформулювати власні погляди» [2].

Слід було б наголосити, що неповнолітній потерпілий є одним з найменш захищених учасників кримінального судочинства, у зв'язку з чим в доктрині пропонується законодавчо передбачити випадки обов'язкової участі в процесі представника потерпілого для захисту прав та законних інтересів неповнолітнього потерпілого. Також розширити перелік випадків, коли суд може прийняти рішення про розгляд кримінального провадження у закритому засіданні, включивши до нього розгляд кримінального провадження, в якому потерпілим є неповнолітній та розширити зміст спеціалізації суддів із здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх, включивши сюди і кримінальні провадження, в яких беруть участь неповнолітні потерпілі.

Вважаємо також, що адвокати, які представляють інтереси дітей, мають бути навчені та обізнані про права дітей і пов'язані з ними питання, отримувати поточну і поглиблену підготовку та бути у змозі спілкуватися з дітьми на їхньому рівні розуміння. На це звертають увагу і Керівні принципи правосуддя, дружнього до дітей [3].

У справі «S. C. проти Великобританії» від 15. 06. 2011р. ЄСПЛ зауважив: «Суд приймає аргумент Уряду, що стаття 6(1) [Конвенції] не вимагає, щоб неповнолітня особа, обвинувачена у вчиненні злочину, була в змозі зрозуміти кожен нюанс закону або деталь доказів. Враховуючи складність сучасних юридичних систем, багато повнолітніх з нормальним розвитком не можуть повністю зрозуміти усі особливості комунікації, що відбувається в залі судового засідання. Саме тому Конвенція у статті 6 (3) (c) наголошує на важливості права на юридичне представництво» [4].

КПК України передбачається спеціалізація слідчих та суддів, у провадженні яких знаходиться кримінальна справа щодо неповнолітнього, в тому числі, якщо кримінальне провадження здійснюється щодо декількох осіб, хоча б одна з яких є неповнолітньою. Так, згідно ч. 14 ст. 31 КПК України вимога спеціалізації суддів щодо розгляду стосовно неповнолітньої особи обвинувального акту, клопотань про звільнення від кримінальної відповідальності, застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, їх продовження чи припинення поширюється як на розгляд у суді першої інстанції, так і на перегляд в апеляційному чи касаційному порядку. У разі, якщо кримінальне провадження щодо неповнолітньої особи має здійснюватись судом колегіально, головуючим під час судового розгляду може бути лише суддя, уповноважений згідно із Законом України «Про судоустрій і статус суддів» на здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітніх.

Слід погодитись, що виконання та дотримання передбачених прав дитини у судовому розгляді можливе лише у випадку, коли судовий розгляд буде здійснюватися спеціально підготовленим, кваліфікованим суддею, як це здійснюється у випадках, коли неповнолітній є обвинуваченою особою [5].

У зв'язку з цим, вважаємо, слід внести відповідні зміни до ч. 14 ст. 31 КПК та викласти її у редакції:

«14. Кримінальне провадження щодо розгляду стосовно неповнолітньої особи обвинувального акта, клопотань про звільнення від кримінальної відповідальності, застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, їх продовження, зміну чи припинення, а також кримінальне провадження в апеляційному чи касаційному порядку щодо перегляду прийнятих із зазначених питань судових рішень здійснюються суддею, уповноваженим згідно із Законом України «Про судоустрій і статус суддів» на здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітніх.

Кримінальне провадження, в якому неповнолітньою особою є потерпілий, здійснюється суддею, уповноваженим згідно із Законом України «Про судоустрій і статус суддів» на здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітніх.

У разі якщо таке кримінальне провадження має здійснюватися судом колегіально, головуючим під час судового розгляду може бути лише суддя, уповноважений згідно із Законом України «Про судоустрій і статус суддів» на здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітніх».

У Декларації прав дитини зазначено, що «дитина, внаслідок її фізичної і розумової незрілості, потребує спеціальної охорони і піклування, уключаючи належний правовий захист. Пунктом 2 ч. 1 ст. 14 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» передбачено, що діти мають право на безоплатну вторинну правову допомогу.

Вважаємо, що необхідним є закріплення в КПК України обов'язкової участі представника неповнолітнього потерпілого, особою, яка має право бути захисником, із метою надання професійної правової допомоги.

Діти повинні бути захищені, наскільки це можливо, від зображень або інформації, яка може бути шкідливою для їхнього добробуту. При прийнятті рішення про розкриття можливо шкідливого зображення або інформації для дитини, суддя повинен проконсультуватися з іншими фахівцями, наприклад, психологами та соціальними працівниками. Кількість опитувань повинна бути максимально обмежена, а їх довжина повинна бути адаптована до віку та можливості концентрації уваги дитини. Слід уникати прямого контакту, протистояння або спілкування між дитиною-жертвою або дитиною-свідком з підозрюваним, наскільки це можливо, якщо тільки дитина-жертва не вимагає цього. Повинні бути вивчені можливості прийняття заяви дітей-жертв і дітей-свідків у спеціальних, дружніх до дітей приміщеннях і оточенні [6].

Погоджуємось, що з метою «уникнення або мінімізації можливої психологічної травматизації дитини в кримінальному провадженні мають бути забезпечені всі гарантії, стандарти прав дитини-потерпілої від злочину» [7].

Запорізький районний суд Запорізької області своєю ухвалою від 20 квітня 2021 року (№ 317/2782/20) [8] задовольнив клопотання прокурора про допит неповнолітньої потерпілої поза залом судового засідання в іншому приміщенні з використанням відеоконференції (дистанційне судове провадження). Своє рішення суд обґрунтував необхідністю запобігти або мінімізувати психологічне травмування малолітніх потерпілих, яке може бути викликане їхнім особистим візуальним контактом з обвинуваченим. Це однозначно позитивний досвід застосування дистанційного судового провадження за участі неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні, що цілком узгоджується з п. 3 ч. 1 ст. 336 КПК.

Однак, вважаємо, можуть мати місце випадки (наприклад, насильницькі кримінальні правопорушення), коли повторний допит у суді може бути надміру травматичним для неповнолітнього потерпі-

лого. В такому випадку не слід свідомо піддавати такого потерпілого вторинній віктимізації шляхом проведення відповідної судової дії. Можливим є допитати неповнолітнього потерпілого за участі суду під час досудового розслідування з метою належного процесуального фіксування його показань, що можуть бути використані і під час судового розгляду, за правилами, передбаченими ст. 225 КПК.

У своєму Загальному зауваженні № 10 про права дітей у правосудді у справах неповнолітніх [9] Комітет ООН з прав дитини рекомендує, зокрема, закрите засідання, збереження конфіденційності записів, ухвалення рішення, яке не розкриє особистість дитини і т.д. ЄСПЛ включає можливість розгляду справи за закритими дверима, коли інтереси дитини чи її особистого життя потребують цього [10].

Керівні принципи ООН щодо правосуддя у питаннях, пов'язаних із участю дітей-жертв і дітей-свідків злочинів (ЕКОСОР Res 2005/20, 22 липня 2005 року), пункт XI, 30, d: «Використовуйте процедури, що враховують інтереси дітей, в тому числі кімнати для допиту, призначені для дітей, міждисциплінарні служби для дітей-жертв, інтегровані в тій же місцевості, перебудовані судові приміщення, що враховують потреби дітей-свідків, перерви у процесі дачі дитиною свідчень, встановлення термінів слухань у такий час дня, який відповідає віку та ступеню зрілості дитини, належну системи повідомлення, що забезпечує виклик дитини до суду тільки в разі потреби, а також інші належні заходи для полегшення показань дитини» [11].

З очевидних причин, повинні бути вжиті конкретні заходи для збору доказів, особливо від дітей-жертв, у найсприятливіших умовах. Надання свідчень через звуковий, відео- або ТБ-зв'язок є прикладами таких практик, так само як надання свідчень експертам до судового розгляду і уникнення візуального або іншого контакту між жертвою та ймовірним злочинцем (Керівний принцип 68) чи надання свідчень без присутності ймовірного злочинця (Керівний принцип 69). Проте, в окремих випадках, таких, як сексуальна експлуатація, відеозапис допиту може бути травматичним для жертв. Отже, повинна бути оцінена можлива шкода або вторинна віктимізація в результаті таких записів, а також враховані інші методи, такі як аудіо-запис, щоб уникнути ревіктимізації та вторинного нанесення травми.

У справі С. Н. проти Швеції Суд встановив, що: «Такі справи (на сексуальному ґрунті) часто розуміються як випробування потерпілого, зокрема, коли останній мимоволі стикається з відповідачем. Ці особливості ще більш помітні у справах за участю неповнолітнього. При оцінці питання про те, чи в такому розгляді обвинувачений отримав справедливий судовий розгляд, необхідно враховувати права на повагу приватного життя жертви». Таким чином, Суд визнав, що у кримінальних справах стосовно сексуального насильства можуть бути прийняті деякі заходи з метою захисту потерпілого, за умови, що такі заходи можуть бути узгоджені з адекватною і ефективною реалізацією права на захист [12].

У справі В. С. проти Польщі Суд запропонував можливі способи перевірки надійності молодої дитини-жертви і вказав, що це може бути зроблено менш інвазивним шляхом, ніж прямий допит. Можуть застосовуватися кілька складних методів, наприклад, допит дитини у присутності психолога із записом питань захистом або в студії, дозволяючи позивачу або його адвокату бути присутнім на такому допиті за допомогою відео-зв'язку або одностороннього дзеркала [13].

Вважаємо за доцільне вказати на такий випадок, коли суд може прийняти рішення про розгляд справи у закритому засіданні як розгляд справи, в якій потерпілий є неповнолітнім. Такий випадок не передбачений ч. 2 ст. 27 КПК, однак «важливими є розуміння того, що коли дитина стає учасником кримінального процесу, зокрема, бере участь у судовому розгляді необхідно в кожному конкретному випадку враховувати вік такої особи, рівень зрілості, а також інтелектуальні та емоційні здібності. Відкритий судовий розгляд за участю неповнолітніх осіб може спричинити позбавлення останніх права на ефективну участь у змагальному кримінальному провадженні» [14]. І неповнолітній потерпілий не є виключенням, що й мав би врахувати законодавець.

Тому пропонуємо п. 1 ч. 2 ст. 27 викласти у такій редакції: «якщо обвинуваченим *чи потерпілим* є неповнолітній».

Враховуючи вищенаведене, вважаємо, зокрема, що слід внести відповідні зміни до ч. 1 ст. 225 КПК та викласти її у редакції:

«1. У виняткових випадках, пов'язаних із необхідністю отримання показань свідка чи потерпілого під час досудового розслідування, якщо через існування небезпеки для життя і здоров'я свідка чи потерпілого, їх тяжкої хвороби, наявності інших обставин, що можуть унеможливити їх допит в суді або вплинути на повноту чи достовірність показань, *а також для захисту малолітнього чи неповнолітнього свідка чи потерпілого від вторинної віктимізації*, сторона кримінального провадження, потер-

пілий, його представник чи законний представник, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, мають право звернутися до слідчого судді із клопотанням провести допит такого свідка чи потерпілого в судовому засіданні, в тому числі одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб. У цьому випадку допит свідка чи потерпілого здійснюється у судовому засіданні в місці розташування суду або перебування хворого свідка, потерпілого в присутності сторін кримінального провадження, потерпілого, його представника чи законного представника з дотриманням правил проведення допиту під час судового розгляду. …»

Відповідно слід також внести зміни до ч. 4 ст. 354 КПК та викласти її у такій редакції:

«4. У випадках, коли це необхідно для об'єктивного з'ясування обставин та/або захисту прав малолітнього чи неповнолітнього свідка *чи потерпілого*, за ухвалою суду він може бути допитаний поза залом судового засідання в іншому приміщенні з використанням відеоконференції (дистанційне судове провадження).

У випадках, коли необхідно захистити малолітнього чи неповнолітнього свідка чи потерпілого від вторинної віктимізації, їх допит проводиться з дотриманням правил, передбачених ст. 225 КПК цього Кодексу».

Висновки. Досліджено проблематику забезпечення права на представництво та комунікацію неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні, робимо висновки щодо необхідності внесення змін та доповнень до чинного КПК України, зокрема, до п. 1 ч. 2 ст. 27, ч. 14 ст. 31, ч. 1 ст. 225, ч. 4 ст. 354 КПК.

Список використаних джерел:

1. Kerivni pryntsypy Komitetu ministriv Rady Yevropy shchodo pravosuddia, druzhnoho do diteў vid 17.11.2010 r. URL: https://rm.coe.int/16804c2188.
2. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 29. 05. 2019 r. u spravi № 357/17852/15-ts URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/82636307.
3. Kerivni pryntsypy Komitetu ministriv Rady Yevropy shchodo pravosuddia, druzhnoho do diteў vid 17.11.2010 r. URL: https://rm.coe.int/16804c2188.
4. S.C. proty Velykobrytanii: rishennia YeSPL vid 15. 06. 2011r. URL:
5. Krukevych O.M. Spetsializatsiia suddiv iz zdiisnennia kryminalnoho provadzhennia shchodo nepovnolitnikh. Visnyk kryminalnoho sudochynstva. № 2. 2018. URL: http://vkslaw.knu.ua/images/verstka/2_2018_Krukevuch.pdf.
6. Kerivni pryntsypy Komitetu ministriv Rady Yevropy shchodo pravosuddia, druzhnoho do diteў vid 17.11.2010 r. URL: https://rm.coe.int/16804c2188.
7. Smirnova I. Osoblyvosti dopytu dytyny, yaka poterpila vid zlochynu URL: https://www.hsa.org.ua/blog/osoblyvosti-dopytu-dytyny-yaka-poterpila-vid-zlochynu/.
8. Ukhvala Zaporizkoho raionnoho sudu Zaporizkoi oblasti vid 20 kvitnia 2021 roku URL: https://vkursi.pro/vsudi/decision/96419581.
9. Zahalne zauvazhennia № 10 pro prava dytyny u pravosuddi u spravakh nepovnolitnikh (CRC/C/GC/10, 25 kvitnia 2007 roku) URL: https://rm.coe.int/16804c2188.
10. Pravyla Yevropeiskoho sudu z prav liudyny. URL: https://ips.ligazakon.net/document/SOO00263.
11. Kerivni pryntsypy OON shchodo pravosuddia u pytanniakh, poviazanykh iz uchastiu ditei-zhertv i ditei-svidkiv zlochyniv (EKOSOR Res 2005/20, 22 lypnia 2005 roku). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_e54#Text.
12. S.N. proty Shvetsii: rishennia YeSPL vid 02.07.2002 r. URL: http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ARB&n=435539#dfjAlrS1z7AScLUd.
13. V.S. proty Polshchi: rishennia YeSPL vid 19 chervnia 2007 roku, № 21508/02, p.61. URL: https://www.echr.com.ua/publication/reproduktivni-prava/.
14. Krukevych O.M. Nepovnolitni poterpili yak uchasnyky kryminalnoho protsesu URL: http://historylaw.eenu.edu.ua/publ/2015_92_2_6/rozdil_6_tribuna_molodikh_uchenikh/o_krukevich_nepovnolitni_poterpili_jak_uchasniki_kriminalnogo_procesu/37-1-0-189.

РОЗДІЛ 10. СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 347.965
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.55

ЩОДО ДОЦІЛЬНОСТІ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ОБОВ'ЯЗКОВОГО СТРАХУВАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ АДВОКАТА

Заборовський В.В.
професор, доктор юридичних наук,
професор кафедри цивільного права та процесу
Ужгородського національного університету
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5845-7535

Заборовський В.В. Щодо доцільності запровадження обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності адвоката.

Дана стаття присвячена розкриттю питань щодо доцільності запровадження в національному законодавстві положення щодо страхування цивільно-правової відповідальності адвоката, зокрема, через призму добровільності чи обов'язковості його закріплення.

В межах даної статті було досліджено різні підходи вітчизняних та зарубіжних науковців щодо переваг та недоліків інституту страхування цивільно-правової відповідальності адвоката. Аналізуються також точки зору законодавців зарубіжних країн щодо необхідності добровільного чи обов'язкового характеру його закріплення.

Аргументується позиція, згідно з якою враховуючи насамперед те, що для більшості зарубіжних країн страхування цивільно-правової відповідальності адвокатів фактично є повсякденною нормою, яка забезпечує належне функціонування адвокатури в цілому, вважаємо за доцільне закріплення положень про такий різновид страхування й на законодавчому рівні в Україні.

Акцентується увага на тому, що введення інституту страхування цивільно-правової відповідальності адвоката безпосередньо спрямоване на захист його інтересів, але важливе значення даний інститут відіграє і для відстоювання інтересів клієнтів адвоката, які постійно потребують отримання професійної правової допомоги в умовах реалізації свої прав та законних інтересів.

Для досягнення поставленої мети, автором були застосовані характерні для правової науки методи. Дослідження проводилося із застосуванням насамперед системно-структурного та порівняльно-правового методу, а також діалектичного методу пізнання правової дійсності.

На підставі проведеного дослідження, автор доходить висновку, що запровадження даного інституту повинно встановити додаткові гарантії надання професійної правової допомоги адвокатом на належному рівні задля забезпечення реалізації прав та законних інтересів його клієнтів.

Ключові слова: адвокат; правовий статус адвоката; адвокатська діяльність; відповідальність адвоката; страхування цивільно-правової відповідальності адвоката.

Zaborovskyy V.V. Regarding the expediency of introducing mandatory insurance of civil liability of a lawyer.

This article is devoted to the disclosure of questions regarding the expediency of introducing into the national legislation a provision on the insurance of the civil liability of the lawyer, in particular, through the prism of voluntariness or obligation to establish it.

Within the scope of this article, different approaches of domestic and foreign scientists regarding the advantages and disadvantages of the lawyer's civil liability insurance institute were investigated. The points of view of legislators of foreign countries regarding the necessity of voluntary or mandatory nature of its consolidation are also analyzed.

The position is argued, according to which, first of all, taking into account the fact that for most foreign countries civil liability insurance of lawyers is actually an everyday norm that ensures the proper functioning

of the legal profession as a whole, we consider it expedient to enshrine provisions on this type of insurance at the legislative level in Ukraine as well.

Attention is focused on the fact that the introduction of the lawyer's civil liability insurance institute is directly aimed at protecting his interests, but this institute also plays an important role in defending the interests of the lawyer's clients, who constantly need professional legal assistance in the implementation of their rights and legitimate interests.

To achieve the goal, the author used methods characteristic of legal science. The research was conducted primarily using the system-structural and comparative-legal method, as well as the dialectical method of learning legal reality.

Based on the conducted research, the author concludes that the introduction of this institute should establish additional guarantees of providing professional legal assistance by a lawyer at the appropriate level in order to ensure the realization of the rights and legitimate interests of his clients.

Key words: lawyer; legal status of a lawyer; advocacy; lawyer's responsibility; lawyer's civil liability insurance.

Актуальність теми. Досліджуючи питання щодо структури правового статусу адвоката, ми неодноразово звертали увагу на те, що відповідальність є одним із визначальних структурних елементів такого статусу [1; 2]. Поряд з дисциплінарною [3; 4; 5], кримінальною та адміністративною [6], цивільно-правова (майнова) відповідальність адвоката є одним із видів його професійної відповідальності. Без сумніву, одним із найбільш дискусійних питань є необхідність страхування цивільно-правової відповідальності адвоката [7; 8; 9; 10; 11; 12; 13; 14], зокрема, щодо такого аспекту як обов'язковість чи добровільність закріплення такого страхування.

Аналіз наукових публікацій. Проблема запровадження інституту страхування цивільно-правової відповідальності адвоката була предметом досліджень ряду науковців. Серед вчених, які досліджували окремі аспекти даної проблеми, доцільно виокремити праці Н.М. Бойко, Т.Б. Вільчик, І.І. Задої, К.Ю. Кармазіна, А.С. Михайлової, Н.О. Обловацької, А. Подолєвої, М.Ю. Фурсової, Л.Ю. Чекмарьової та інших.

Метою даної статті є дослідження питання щодо доцільності запровадження в національному законодавстві положення щодо страхування цивільно-правової відповідальності адвоката, зокрема, через призму добровільності чи обов'язковості його закріплення. Основними **завданнями** автор ставить перед собою: розкрити позиції вітчизняних та зарубіжних науковців щодо переваг та недоліків інституту страхування цивільно-правової відповідальності адвоката, з'ясувати точки зору законодавців зарубіжних країн щодо необхідності добровільного чи обов'язкового характеру його закріплення.

Виклад основного матеріалу. Сутність інституту страхування цивільно-правової відповідальності адвоката неодноразово була предметом дослідження багатьох науковців. Одним з найбільш дискусійних питань в контексті даного дослідження є запровадження добровільного, або ж навпаки – обов'язкового такого страхування.

Аргументами науковців, які виходять з необхідності існування саме обов'язкового різновиду такого страхування адвокатів, є те, що його запровадження:

- забезпечить умови більшої фінансової захищеності адвоката [15];
- створить необхідні гарантії його платоспроможності [16, с. 4];
- полегшить тягар можливої майнової відповідальності адвоката [17, с. 274];
- мінімізує негативні наслідки у разі притягнення його до цивільно-правової відповідальності [18, с. 302-304];

Все це надає, як слушно зазначає, Н.О. Обловацька, можливість вільно займатися своєю професійною діяльністю, чим саме підвищить якість юридичного обслуговування клієнтів [19, с. 28].

Необхідність запровадження інституту обов'язковості страхування цивільно-правової відповідальності адвоката, за твердженням Л.Ю. Чекмарьової, пов'язана з тим, що навіть кваліфікований і досвідчений адвокат не захищений від випадкових професійних помилок, які можуть заподіяти майнової шкоди інтересам клієнта. Вона звертає увагу на те, що страхування створить необхідні гарантії платоспроможності адвоката, коли ним було завдано майнової шкоди в значних розмірах, а в нього не вистачає можливостей і засобів для відшкодування цієї шкоди [20, с. 171].

Так, у посібнику щодо розуміння страхування професійної відповідальності адвокатів страхової компанії «Цюріх» (обслуговує клієнтів у більше ніж 170 країнах світу) наводиться статистика, відповідно до якої більшість адвокатів у якийсь момент своєї кар'єри має справу з позовом проти нього

[21]. Навіть, якщо адвокати дотримуються найвищих стандартів професіоналізму та обслуговування своїх клієнтів, як слушно вказує А. Мак, іноді клієнти можуть бути розчаровані їх роботою, не враховуючи і можливі випадки професійних помилок в діяльності адвоката [22].

Марк Басінгвайт вказує, що позов проти адвоката вимагає не тільки затрат його дорогоцінного часу, але й може негативно повпливати на ділову репутацію адвоката [23]. Цікаву статистику на користь інституту страхування наводить Д. Кісільов, згідно з якою в США протягом року кожному п'ятому адвокату пред'являється позов про несумлінне виконання зобов'язання, а в Німеччині 20 % помилок адвокатів їх клієнти не пробачають і звертаються до страхових компаній за відшкодуванням збитку (навіть саме незначне професійне упущення може потягнути за собою стягнення з адвокатів значних сум в порядку відшкодування заподіяної шкоди) [24].

Хоча законодавець і встановлює значні кваліфікаційні та інші вимоги до претендентів на здобуття статусу адвоката та закріплює особливий професійний статус адвоката, тим самим гарантує особі право на професійну правничу допомогу [2], проте, на жаль, слід погодитись з тими науковцями, які зазначають, що на сьогодні далеко не всі адвокати мають високу кваліфікацію, що призводить до судових помилок, неякісного розгляду окремих категорій справ [25, с. 257].

В той же час, ряд науковців дотримують точки зору щодо недоцільності обов'язковості страхування цивільно-правової відповідальності адвоката, а деякі з них взагалі витупають проти його існування. Такі науковці насамперед вказують на те, що: відсутні економічні та соціальні передумови існування такого інституту, а його введення призведе до істотного подорожчання вартості послуг адвоката [26, с. 19]; існування такого страхування не зумовлено якими-небудь реальними потребами, враховуючи обмежену кількість позовів до адвокатів про відшкодування збитків [27, с. 23];. складність оцінки дій адвоката при розгляді спорів між адвокатами та клієнтами, а також відсутність єдиного підходу до визначення розмірів збитків [28, с. 64]. Проблема запровадження даного інституту також пов'язана з тим, що клієнти звертатимуться до страхових компаній кожного разу, коли програватимуть справи, що супроводжуватиметься лише додатковими витратами для адвоката [29]. Крім цього, страхова компанія навряд чи зможе відшкодувати заподіяну клієнту шкоду в силу спірності ситуації, недоведеності страхового випадку, а часом і відсутність майнової шкоди, яку неможливо виміряти, оцінити [30, с. 112].

В юридичній літературі наявна й позиція науковців, які не вважають за доцільне закріплення саме обов'язковості такого різновиду страхування, оскільки його запровадження може зруйнувати адвокатуру як інститут шляхом поєднання його з комерційною системою [25, с. 261]. В переважній більшості випадків такі науковці на підтримку своєї позиції наводять досвід США, де майже у всіх штатах таке страхування є добровільним.

Проте, на відміну від США, у більшості європейських країн страхування відповідальності адвокатів є обов'язковим, тоді як добровільним воно є лише у кількох (Греції, Латвії, Іспанії) [31]. Такий стан речей насамперед обумовлений тим, що п. 3.9.1 Загального кодексу правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства [32] закріплено положення, згідно з яким адвокати завжди повинні бути застраховані від пред'явлення позовів, пов'язаних з недостатньою професійною компетентністю.

З необхідності існування вимоги, згідно з якою усі адвокати підлягають страхуванню від цивільної (або публічної) правової відповідальності, що випливає з їхньої юридичної діяльності виходять й Мінімальні стандарти страхування професійної відповідальності європейських адвокатів [33], що затверджені Радою адвокатських асоціацій та правових товариств Європи (ССВЕ) (відповідно до рішення РАУ від 4 липня 2015 року [34] Національна асоціація адвокатів України вступила до ССВЕ та надала згоду на застосування її Правил професійної етики). Такої ж позиції притримується і Європейський суд з прав людини зазначаючи, що практикуючі адвокати повинні бути застраховані від відшкодування збитків, завданих під час їх професійної діяльності (п. 62 рішення по справі «Граціані-Вейс проти Австрії» [35]).

Так, майже у всіх європейських країнах, а також в багатьох інших зарубіжних країнах застосовується обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності адвоката, використовуючи при цьому той чи інший різновид такого страхування, а саме:

- Естонська республіка (ст. 48 Закону «Про адвокатуру» [36]);
- Литовська республіка (ст. 20,21 Закону «Про адвокатуру [37]);
- Республіка Австрія (п. «а» ст. 21 Закону «Про адвокатуру» [38]);
- Французька Республіка (ст. 205-206 Декрету «Про організацію юридичної професії» [39]);
- Італійська Республіка (ст. 12 Закону Італійської Республіки «Нові правила для організації юридичної професії» [40]);

- Федеративна Республіка Німеччина (ст. 51 Федерального закону «Про адвокатуру» [41]);
- Республіка Польща (ст. 8 «а» Закону Республіки Польща «Право про адвокатуру» [42]);
- Чеська республіка (ст. 24 «а» Закону Чеської Республіки «Про адвокатуру» [43]);
- Румунія (ст. 98 Закону «Про організацію та здійснення адвокатської професії» [44]);
- Швейцарська конфедерація (ст. 12 Федерального Закону «Про свободу переміщення адвокатів» [45]);
- Швеції (п. 2.6 Кодексу професійної поведінки адвокатів Швеції [46]) тощо.

Обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності адвоката є притаманним і для ряду інших країн, але має певні свої особливості. Так, для таких країн як Канада, ПАР, Австралія характерним є самострахування, тобто за допомогою об'єднання адвокатів в товариства взаємного страхування [47, с. 30]. Заслуговує на увагу і спосіб, який застосовує Королівство Бельгія, де кожен адвокат є застрахованим за свою професійну відповідальність через членство в Асоціації адвокатів [31].

Слід відмітити, що деякі країни передбачають обов'язкове страхування такої відповідальності лише щодо окремих категорій осіб, які надають правову допомогу (наприклад, англійське законодавство, не передбачає майнової відповідальності баристера за дії в судовому процесі, тоді як соліситори зобов'язані мати професійну страховку та повинні робити відрахування в компенсаційний фонд, який перебуває у компетенції Товариства юристів [48, с. 132-133]), або ж певного виду їх діяльності (наприклад, в Ірландії страхування професійної відповідальності є обов'язковим лише для адвокатів, які займаються приватною практикою, тоді як адвокати, які працюють на повну ставку на державній службі звільняються від такого страхування [49, с. 35]).

Досліджуючи співвідношення обов'язкового та добровільного страхування цивільно-правової відповідальності адвоката насамперед в аспекті його застосування зарубіжними країнами, К.Ю. Кармазіна та М.Ю. Фурсова відмічають, що право вибору адвокатів (як в США), звичайно, виглядає більш демократичним, однак європейський варіант, при якому практично повсюдно адвокати зобов'язані страхувати свою професійну відповідальність, є жорстким інструментом при захисті майнових інтересів як споживачів послуг адвокатів, так і самих адвокатів та є найбільш прийнятним і раціональним для України [28, с. 68]. Слушною є і позиція А. Подолєвої, яка вказує на те, що демократичний та ліберальний, на перший погляд, підхід до страхування професійної відповідальності в США є яскравим прикладом того, що навіть за відсутності обов'язкової вимоги щодо страхування професійної відповідальності, адвокати зацікавленні в укладенні договору зі страховою, адже наявність страхового полісу є одним з найважливіших показників надійності адвоката в очах клієнта [50].

Висновки. Проаналізувавши аргументи науковців «за» і «проти» інституту страхування цивільно-правової відповідальності адвоката, в тому числі й щодо обов'язковості чи добровільності такого страхування, а також досвід зарубіжних країн, для більшості яких страхування відповідальності адвокатів фактично є повсякденною нормою, яка забезпечує належне функціонування адвокатури в цілому, вважаємо за доцільне закріплення положень про такий різновид страхування й на законодавчому рівні в Україні.

Введення інституту страхування цивільно-правової відповідальності адвоката безпосередньо спрямоване на захист його інтересів, але важливе значення даний інститут відіграє і для відстоювання інтересів клієнтів адвоката, які постійно потребують отримання професійної правової допомоги в умовах реалізації свої прав та законних інтересів. Запровадження даного інституту повинно встановити додаткові гарантії надання професійної правової допомоги адвокатом на належному рівні задля забезпечення реалізації прав та законних інтересів його клієнтів.

На нашу думку, запровадження обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності адвоката в Україні можливе лише після певного проміжного (адаптивного) періоду його існування в добровільній формі (3-5 років), задля максимального усунення можливих фінансових ризиків в адвокатській діяльності та насамперед вироблення надійного і ефективного механізму такого страхування.

Список використаних джерел:

1. Заборовський В.В. Правовий статус адвоката в умовах становлення громадянського суспільства та правової держави в Україні: дис. … докт. юрид. наук: 12.00.10. К., 2017. 577 с.
2. Заборовський В.В., Бисага Ю.М., Булеца С.Б. Правовий статус адвоката: проблеми теорії та практики: монографія. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 650 с.
3. Заборовський В.В. Дисциплінарна відповідальність адвоката: поняття та види. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 4 С. 104–107.

4. Заборовський В.В. Окремі проблемні аспекти механізму притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності. *Právna veda a prax v treťom tisícročí*: zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie (Košice (Slovak Republic), 27-28 február 2015.). Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2015. P. 107–109.
5. Заборовський В.В. Порушення дисциплінарної справи як одна з основних стадій дисциплінарного провадження відносно адвоката. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 4. С. 308-311
6. Заборовский В.В. Некоторые проблемные аспекты привлечения адвоката к уголовной ответственности за совершение им преступлений в соответствии с украинским законодательством. *Алтайский юридический вестник*. 2017. № 3 (19). С. 83–88.
7. Заборовський В.В. Страхування цивільно-правової відповідальності адвокатів в Україні: обов'язкове чи добровільне? *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2017. Вип. 43. Т. 2. С. 194–198.
8. Бисага Ю.М., Заборовський В.В. Деякі проблемні питання механізму страхування цивільно-правової відповідальності адвокатів в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2017. Вип. 44. Т. 2. С. 136–140. (стаття, фахове видання, включена до міжнародних наукометричних баз).
9. Заборовський В.В. Деякі проблемні питання притягнення адвоката до цивільно-правової відповідальності за умови її страхування. *Актуальні проблеми судового права*: матеріали Міжнародної конференції (м. Харків, 23 квітня 2021 р.). Харків: Право, 2021. С. 461–464.
10. Заборовський В.В. Страхування цивільно-правової відповідальності адвоката: загальні положення. *Конституційно-правове будівництво на зламі епох: пошуки оптимальних моделей*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції присвяченої 30-тій річниці з дня проголошення незалежності України (м. Ужгород, 23 серпня 2021 р.). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2021.С. 98–102.
11. Заборовський В.В. Манзюк В.В. Страхування цивільно-правової відповідальності адвоката: позиції проти запровадження даного інституту. *Science, actual trends and perspectives of development:* abstracts of VII International Science Conference (Budapest (Hungary), November, 1-3, 2021), 2021. P. 85–87. (тези доповіді, міжнародна конференція за кордоном).
12. Заборовський В.В., Манзюк В.В. Страхування цивільно-правової відповідальності адвоката: досвід США. *Implementation of modern science in practice:* abstracts of XI International Science Conference (San Francisco (USA), USA, November 29 – December 01, 2021), 2021. P. 213–215. (тези доповіді, міжнародна конференція за кордоном).
13. Заборовський В.В. Доцільність запровадження інституту страхування цивільно-правової відповідальності адвоката через призму необхідності відстоювання інтересів його клієнт. *Правові, економічні та соціокультурні засади регулювання суспільних відносин: сучасні реалії та виклики часу*: збірник матеріалів ІІІ Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 7-8 грудня 2021 р.). Полтава: ПІЕП, 2022. С. 28–30.
14. Заборовський В.В. Професійні помилки адвоката як елемент механізму страхування його цивільно-правової відповідальності. *Розвиток адвокатури України в умовах реформування системи правосуддя*: матеріали круглого столу (м. Київ, 15 грудня 2021 р.). Київ: «Компанія ВАІТЕ», 2021. С. 28–31.
15. Світличний О. Страхування професійної відповідальності адвокатів в Україні. *Юридична газета. Online.* 2017. № 45. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/strahuvannya-profesiynoyi-vidpovidalnosti-advokativ-v-ukrayini.html.
16. Михайлова А.С. Гражданско-правовое регулирование страхования профессиональной ответственности адвокатов по законодательству Российской Федерации: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. М., 2011. 25 с.
17. Задоя І.І. Страхування професійної відповідальності адвокатів: зарубіжний досвід та перспективи в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2014. Вип. 4. Т. 2. С. 273–277.
18. Вільчик Т.Б. Адвокатура як інститут реалізації права на правову допомогу: порівняльно-правовий аналіз законодавства країн Європейського Союзу та України: дис. … докт. юрид. наук: 12.00.10. Харків, 2016. 490 с.
19. Обловацька Н.О. Страхування професійної відповідальності адвокатів України. *Адвокат*. 2010. № 9 (120). С. 26–30.

20. Чекмарьова Л.Ю. Обов'язкове страхування професійної відповідальності адвоката: доцільність запровадження. *Творчий шлях вченого: до 80-річчя професора В.В. Долежана*: матер. кругл. столу (м. Одеса, 04 травня 2018 р.). Одеса: Юридична література, 2018. С. 171–173.
21. An Attorney's Guide to Understanding Lawyers' Professional Liability Insurance. *Zurich American Insurance Company.* URL*:* https://www.couchbraunsdorf.com/wp-content/uploads/2015/12/CB-WP-An-Attorneys-Guide-to-Understanding-Lawyers-Professional-Liability-Insurance.pdf.
22. Mak A. Professional Liability Insurance for Lawyers: How does it work? 2019, July 18. URL: https://advisorsmith.com/lawyers/professional-liability-insurance-for-lawyers/.
23. Bassingthwaighte M. Young Lawyers Guide To Purchasing Lawyers Malpractice. URL*:* www.cobar.org/Portals/COBAR/Repository/Cbrief/Young% 20Lawyers%20Guide%20To%20Purchasing%20Lawyers%20Malpractice%20Insurance.pdf?ver=2017-03-16-075338-557.
24. Кисилев Д. В ответе за все: нужно ли Украине страхование профессиональной ответственности. 2017. URL: https://www.eurointegration.com.ua/rus/experts/2017/12/4/7074564/.
25. Павлова Ж.Г. Теоретико-правовые основы обязательного страхования профессиональной ответственности адвоката. *Вестник Северо-Кавказского гуманитарного института*. 2018. № 1 (25). С. 256–263.
26. Токмаков И.С. Обязательное страхование профессиональной ответственности адвоката: есть ли необходимость? *Адвокатская практика*. 2011. № 4. С. 14–20.
27. Кратенко М.В Договор об оказании юридической помощи в современном гражданском законодательстве: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Томск, 2005. 30 с.
28. Кармазіна К.Ю., Фурсова М.Ю. Страхування адвокатської діяльності в Україні: бути чи не бути? *Правова держава*. 2018. № 30. С. 65–73.
29. Страхування професійної відповідальності адвокатів в Україні: відповіді на основні запитання. Національна асоціація адвокатів України. URL: http://unba.org.ua/assets/uploads/news/publikacii/buklet-strahuvannya.pdf.
30. Вайпан В.А. Настольная книга адвоката: постатейный комментарий к Федеральному закону об адвокатской деятельности и адвокатуре. М.: Юстицинформ, 2006. 704 с.
31. Проект моделі страхування професійної відповідальності адвокатів в Україні. URL: http://unba.org.ua/assets/uploads/news/post-relis/2015.05.18-roundtable-strahuvannya-project-resume.pdf.
32. Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства, прийнятий делегацією дванадцяти країн-учасниць на пленарному засіданні у Страсбурзі в жовтні 1988 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/ laws/show/994_343.
33. Minimum standards for European Lawyers' Professional Indemnity Insurance. Council of Bars and Law Societies of Europe. 2004. *URL:* https://www.ccbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/INSURANCE/INS_Conferences/INS_20040130_Paris_Facilitating_PII_fo_European_Lawyers/EN_INS_20040130_minimum-standards.pdf.
34. Про вступ Національної асоціації адвокатів України до Ради адвокатських та правових товариств Європи (CCBE): рішення РАУ від 4 липня 2016 року № 77. URL: http://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/ rishennya/2015.07.04-rishennya-77.pdf.
35. Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Graziani-Weiss v. Austria» on October 18, 2011 (Application № 31950/06). URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-107022.
36. Advokatuuriseadus Vastu võetud. 21.03.2001. *URL:* https://www.riigiteataja.ee/akt/121122012004
37. Advokatūros: Įstatymas Lietuvos Respublikos iš Kovo 18, 2004 № IX-2066. URL*:* https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.229789/asr.
38. Rechtsanwaltsordnung (RAO), ausfertigungsdatum 1 Jänner 1869 № 96/1869. URL: https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung/Bundesnormen/ 10001673/20RAO%2c%20Fassung%20vom%2015.09.2017.pdf.
39. Organisant la profession d'avocat: Décret du 27 novembre 1991 № 91-1197. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte= JORFTEXT000000356568.
40. Nuova disciplina dell'ordinamento della professione forense: Legge 31 dicembre 2012 № 247. *Gazzetta Ufficiale*. 2013. № 15. P. 1.
41. Bundes Bundesrechtsanwaltsordnung (BRAO), ausfertigungsdatum 01.08.1959. URL: http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/brao/gesamt.pdf.
42. Prawo o adwokaturze: Ustawa z 26 maja 1982 r. URL: http://isap.sejm. gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19820160124.

43. O advokacii: Zakon od 22 duben 1996 № 85/1996. URL: http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1996-85.
44. Pentru organizarea §i exercitarea profesiei de avocat: Legea din 7 iunie 1995 № 51. URL: http://unbr.ro/legea-nr-511995/.
45. Loi fédérale sur la libre circulation des avocats (Loi sur les avocats, LLCA), du 23 juin 2000. URL: https://www.admin.ch/opc/fr/classified-compilation/19994700/index.html.
46. Vagledande regler om god advokatsed den 29 augusti 2008. URL: https://www.advokatsamfundet.se/globalassets/advokatsamfundet_sv/advokatetik/vagledande-regler-med-kommentarer-februari-2016.pdf.
47. Стрэнг Р. Практика страхования профессиональной ответственности адвокатов в США. *Вестник адвокатской палаты Иркутской области*. 2006. № 10. С. 28–30.
48. Бойко Н. М. Страхування професійної відповідальності адвокатів в Україні. *Реформування національного та міжнародного права: перспективи та пріоритети:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 08-09 грудня 2017 р.). Дніпро, 2014. С. 132–134.
49. Заволока Л.О., Дегтярьова Є.М. Страхування професійної відповідальності адвокатів в Україні. *Регіональна економіка і управління*. 2016. № 4 (11). С. 34–37.
50. Подолєва А. Страхування професійної відповідальності адвоката у країнах Європи та Америки. *Юридична газета.online.* 2019 № 50 (704). URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/strahuvannya-profesiynoyi-vidpovidalnosti-advokata-u-krayinah-evropi-ta-ameriki.html.

УДК: 347.97
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.56

МІСЦЕ ТА ЗНАЧЕННЯ СИСТЕМИ СУДОУСТРОЮ В ПРАВООХОРОННІЙ ПОЛІТИЦІ ДЕРЖАВИ

Митрофанов І.І.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри фундаментальних і галузевих юридичних наук
Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського,
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1967-1985,
mitrofanov@i.ua

Митрофанов І.І. Місце та значення системи судоустрою в правоохоронній політиці держави.
У статті досліджуються питання місця та значення суду в правоохоронній політиці через відсутність єдиного підходу щодо цієї проблематики в сучасній правовій літературі. Зазначається, що це призводить до ігнорування справжньої сутності судової системи та її значення у виробленні ефективної правоохоронної політики сучасної держави. При цьому можна дорікати в тому, що суди та судові органи не належать до правоохоронної системи України і ні про яку правоохоронну політику судової системи не можна вести розмову. Ось чому й необхідні відповідні пояснення про значення суду в модернових умовах, виходячи з реалій нашого майбутнього (післявоєнного) життя, а і в умовах військового протистояння. Саме тому метою статті вважається визначення місця та з'ясування ролі, яку відіграє суд в правоохоронній політиці в Україні. Констатується, що суд як орган судової влади здійснює правоохоронну функцію через встановлені нормативно-правовими актами відповідні повноваження із реалізації функції правової охорони. Розглядаються приклади участі системи судоустрою у формуванні правоохоронної політики держави. Робиться висновок про те, що реалізація правових позицій Верховного Суду, а також діяльність Конституційного Суду України із визнання неконституційними норм права дозволяють забезпечити захист прав громадян з боку держави через систему судоустрою. До того ж, відповідно до ч. 6 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» висновки відносно застосування норм права, викладені в постановах Верховного Суду, враховуються іншими судами при застосуванні цих норм права. На нашу думку, це все є елементами правоохоронної політики з боку системи судоустрою, яка реалізується в правових позиціях із тлумачення норм права, що дозволяють здійснювати захист прав і свобод людини, юридичних осіб. Ці напрями діяльності судових органів у цілому впливають на правоохоронну політику, як безпосередньо в межах своєї діяльності, так і через взаємодію з іншими правоохоронними органами (Національною поліцією, прокуратурою, митницею, особами й органами, які виконують судові рішення, тощо) на республіканському та міжнародному рівнях, що дозволяє координувати, удосконалювати правозастосовні процедури, виробляти найбільш дієві засоби охорони та захисту прав і свобод громадян.

Ключові слова: механізм держави, суд, система судоустрою, політика держави з правової охорони, органи правової охорони, реформа системи судоустрою судовий прецедент.

Mitrofanov I.I. The place and significance of the judicial system in the law enforcement policy of the state.
The article examines the question of the place and importance of the court in law enforcement policy due to the lack of a unified approach to this issue in modern legal literature. It is noted that this leads to ignoring the true essence of the judicial system and its importance in the development of an effective law enforcement policy of the modern state. At the same time, one can criticize the fact that courts and judicial bodies do not belong to the law enforcement system of Ukraine and it is not possible to talk about any law enforcement policy of the judicial system. That is why appropriate explanations about the meaning of the court in modern conditions, based on the realities of our future (post-war) life, and in the conditions of military confrontation, are necessary. That is why the purpose of the article is to determine the place and

clarify the role played by the court in law enforcement policy in Ukraine. It is established that the court as a body of judicial power performs a law enforcement function through the relevant powers to implement the function of legal protection established by normative legal acts. Examples of the participation of the judicial system in the formation of law enforcement policy of the state are considered. It is concluded that the implementation of the legal positions of the Supreme Court, as well as the activity of the Constitutional Court of Ukraine in recognizing unconstitutional norms of law, allow to ensure the protection of citizens' rights by the state through the judicial system. In addition, in accordance with part 6 of art. 13 of the Law of Ukraine «On the Judiciary and the Status of Judges», conclusions regarding the application of legal norms set forth in the Supreme Court's rulings are taken into account by other courts when applying these legal norms. In our opinion, these are all elements of law enforcement policy on the part of the judicial system, which is implemented in legal positions on the interpretation of legal norms, which allow protection of the rights and freedoms of people and legal entities. These areas of activity of judicial bodies as a whole affect law enforcement policy, both directly within the scope of their activities and through interaction with other law enforcement bodies (National Police, Prosecutor's Office, Customs, persons and bodies that execute court decisions, etc.) on the republican and international level levels, which allows to coordinate and improve law enforcement procedures, to produce the most effective means of protection and protection of the rights and freedoms of citizens.

Key words: state mechanism, court, judicial system, state policy on legal protection, legal protection bodies, reform of the judicial system, judicial precedent.

Постановка проблеми. У сучасній правничій літературі відсутній єдиний підхід про місце та значення суду в правоохоронній політиці, що своєю чергою викликає багатовекторність думок щодо цієї проблематики. Такий стан речей іноді призводить до ігнорування справжньої сутності судової системи та її значення у виробленні дієвої правоохоронної політики сучасної держави. Зазвичай, мені можуть дорікати в тому, що суди та судові органи не належать до правоохоронної системи України і ні про яку правоохоронну політику судової системи не можна вести розмову. Ось чому й необхідні відповідні пояснення про значення суду в модернових умовах, виходячи з реалій нашого майбутнього (післявоєнного) життя, а і в умовах військового протистояння.

Стан опрацювання цієї проблематики. Суттєвий внесок у розроблення теоретичного підґрунтя організації та діяльності органів правоохорони та судової системи, що може виступити доктринальним фундаментом дослідження місця та значення суду в правоохоронній політиці держави, зробили як вітчизняні, так і зарубіжні вчені: М.О. Баймуратов, О.М. Бандурка, Ю.Г. Барабаш, Д.М. Бєлов, В.О. Боняк, О.М. Головко, В.Ю. Калугін, А.М. Колодій, В.П. Колісник, О.В. Косаревська А.М. Куліш, А.М. Кучук, В.В. Кравченко, М.В. Лошицький, В.Т. Маляренко, Л.Г. Матвєєва, О.І. Миколенко, С.І. Мінченко, Н.А. Мяловицька, О.В. Марцеляк, О.В. Негодченко, А.Ю. Олійник, М.П. Орзіх, О.І. Плужнік, В.Ф. Погорілко, В.О. Серьогін, О.В. Скрипнюк, В.Л. Федоренко, В.Я. Тацій, О.В. Тимощук, Ю.М. Тодика, О.Д. Тихомиров, В.М. Шаповал, Ю.С. Шемшученко, Н.С. Юзікова й інші науковці.

Метою статті є визначення місця та з'ясування ролі, яку відіграє суд в правоохоронній політиці в Україні.

Виклад основного матеріалу. Задля досягнення мети стаття ми виходимо з того, що правоохоронною політикою визнаємо науково аргументовану, послідовну та системну діяльність державних і недержавних структур щодо підвищення дієвості охоронної функції права, удосконалення правоохорони й усієї правоохоронної системи. Правоохоронні органи в механізмі держави необхідно досліджувати з огляду на засаду поділу влади і її ролі в соціумі та державі. Правоохоронними органами є спеціально уповноважені державні органи, що забезпечують дотримання та реалізацію прав і свобод громадян, законності та правопорядку із додержанням встановлених законом правил і процедур відповідно до своєї компетенції. На відміну від інших систем державних органів, система правоохоронних органів не має традиційної організаційної побудови (наприклад, система органів виконавчої влади), а вважається цілісною сукупністю, системоутворюючим чинником якої є не організаційний, а функціональний критерій – безпосередньо правоохоронна діяльність, що полягає, головним чином, в охороні і захисті права [1, с. 423].

В сучасній Україні державна влада здійснюється законодавчими, виконавчими та судовими органами, які самостійні у своїй діяльності. Специфічне місце в механізмі правової регуляції посідає судова влада, яка виконує свої функції за допомогою системи судоустрою. Суд як орган судової влади

здійснює правоохоронну функцію через встановлені нормативно-правовими актами відповідні повноваження із реалізації функції правоохорони. Так, Н.С. Юзікова зазначає, що «незалежність та відокремленість судової системи не відокремлює ці органи від держави та державних органів. Тому цілком логічно розглядати суди у системі правоохоронних органів, що здійснюють правоохоронні функції держави» [2, с. 8].

У спеціалізованій літературі правоохоронна система традиційно складається із усього силового блоку правоохоронних органів, проте єдиний підхід до визначення поняття «правоохоронні органи» відсутній. «Так, одні науковці, спираючись на Основний Закон держави вважають, що правоохоронними є державні та громадські формування, наділені правоохоронними функціями. Інші розглядають поняття «правоохоронні органи» у широкому і вузькому розумінні. При цьому перша група науковців до правоохоронних органів у їх широкому розумінні відносить усі державні органи, наділені повноваженнями у галузі контролю за дотриманням законності та правопорядку в державі, а представники другої групи науковців схиляються до вузького розуміння правоохоронних органів, до яких вони відносять лише державні органи, спеціально створені для забезпечення законності та правопорядку і боротьби зі злочинністю, яким з цією метою надані повноваження застосовувати передбачені законом заходи державно-владного впливу на осіб, які вчинили правопорушення, з метою їх покарання та виправлення, а також застосування щодо них заходів із ресоціалізації у громадянське суспільство [1, с. 420].

Судові органи, що, на наш погляд, також включаються до правоохоронного механізму забезпечення та захисту прав, свобод і законних інтересів людини, юридичних осіб, держави, у структурі правоохоронної системи перебувають на її вершині, оскільки за законом і Конституцією України тільки суд вирішує спори про право, установлює юридичні факти, здійснює нормоконтроль, тлумачить нормативно-правові акти, виробляє правові позиції, що є обов'язковими для правозастосовувача. Органи суддівського самоврядування формують головні положення правоохоронної політики, порушуючи актуальні питання перспективи судової системи, що прямо перетинаються із суміжними системами правоохоронних органів, що своєю чергою уможливлює формування єдиних підходів в охороні права. Виходячи із цього, вироблення концептуальних положень правоохоронної політики неможлива без судової системи.

Суди як активні суб'єкти правоохоронної політики здійснюють свою діяльність через конституційне, адміністративне, кримінальне, цивільне та господарське провадження, а так само за допомогою органів суддівського самоврядування та врядування (Вища рада правосуддя, Вища кваліфікаційна комісія суддів України). Держава всіляко підтримує судову діяльність тому, що розбудова незалежної судової влади та дієвого правосуддя є процесом, що не обмежується часовими межами та вимагає певного правового регулювання на ґрунті виробленої правоохоронної політики, здатної формувати інститути судової влади. Практичне втілення цієї політики реалізується вже сьогодні завдяки Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки, затвердженої Указом Президента України від 11.06.2021.

Указана Стратегія має на меті вдосконалення системи правосуддя, що полягає у визначенні головних напрямів і пріоритетів подальшої модернізації законодавства України щодо судоустрою, статусу суддів і судочинства у взаємозв'язку та взаємодії із іншими інститутами правосуддя для практичної реалізації засади верховенства права, дієвого та справедливого судочинства, зміцнення функціонального фундаменту організації судової влади згідно із стандартами захисту прав людини та цінностей, зафіксованих у Конституції України та міжнародно-правових зобов'язаннях України.

Закріплена в зазначеній Стратегія мета дає новий поштовх формуванню та перспективі правоохоронної політики. Основна діяльність судової системи безпосередньо пов'язана зі здійсненням правосуддя всіма судовими інстанціями, що складають систему судоустрою України (ч. 3 ст. 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). Конституційний захист і охорона прав і свобод людини та громадянина, юридичних осіб, трактування Конституції України, чинних міжнародних договорів України, нормативно-правових актів республіканського значення (правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим), регіонального рівня, перевірення їх на відповідність Конституції України, регіональному законодавству тощо цілком і повністю здійснюється Конституційним Судом (далі – КСУ).

Суттєвого конституційного перевіряння зазнав кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК), окремі його приписи стають предметом розгляду КСУ, а увалені внаслідок цього рішення

містять правові позиції, що регулюють ті відносини, щодо яких норми закону визнані неконституційними. Так, у Рішенні в справі за конституційною скаргою О.В. Кротюка щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 частини першої статті 284 Кримінального процесуального кодексу України (справа щодо презумпції невинуватості) КС України дійшов висновку, що п. 4 ч. 1 ст. 284 КПК, за яким закривається кримінальне провадження в тому випадку, якщо набрав чинності закон, яким скасовується покарання за діяння, вчинене особою, зафіксована конституційно обумовлена підстава для закриття такого провадження, що відповідає фундаментальним засадам зворотної дії в часі більш м'якого закону про кримінальну відповідальність (nullum crimen, nulla poena sine lege). Із огляду на невідворотні негативні наслідки для репутації, честі та гідності особи в результаті закриття щодо неї кримінального провадження за нереабілітаційною підставою, визначеною оспорюваним положенням ст. 284 КПК, КСУ вважає, що словосполучення «вчинене особою», яке фігурує в цьому приписі, практично вказує на безапеляційну винуватість цієї особи у вчиненні делікту, що до його депеналізації вважався кримінальним правопорушенням. КСУ виробив правову позицію, за якою п. 4 ч. 1 ст. 284 КПК визнається взагалі таким, що не відповідає приписам ст.ст. 3, 8, 28, 55, 62 Конституції України. КСУ установив неконституційність п. 4 ч. 1 ст. 284 КПК і зобов'язав Верховну Раду України привести нормативне регулювання, визначене п. 4 ч. 1 ст. 284 КПК у відповідність із Конституцією України та зазначеним Рішенням [3].

КСУ розглянув на пленарному засіданні справу за конституційною скаргою П.О. Марго щодо відповідності Конституції України (конституційності) п. 1 ч. 5, ч. 7 ст. 454 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК) і визнав їх неконституційними, оскільки за цими положеннями ЦПК унеможливлюється поновлення судом строку на подання особою, яка є стороною, третьою особою в справі, розглянутій третейським судом, заяви про скасування рішення третейського суду. КСУ зобов'язав Парламент України протягом трьох місяців з дня припинення чи скасування воєнного стану, введеного Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 № 64/2022, привести нормативне регулювання, визначене п. 1 ч. 5, ч. 7 ст. 454 ЦПК, у відповідність до Конституції України та цього Рішення [4].

КСУ у справі за конституційними скаргами М.А. Ковтун, Н.В. Савченко, І.Д. Костоглодова, В.І. Чорнобука щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення ч. 5 ст. 176 КПК установив, що ці положення допускають застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, ґрунтуючись на суто формальному судовому рішенні, що суперечить засаді верховенства права. В оспорюваній нормі обґрунтовується потреба в триманні під вартою тяжкістю злочину, що не забезпечує балансу між метою його застосування в кримінальному провадженні та правом особи на свободу та особисту недоторканність. На думку КСУ, законотворець, встановивши винятково тримання під вартою щодо осіб, які підозрюються чи обвинувачуються у вчиненні злочинів, зафіксованих ст.ст. 109–114^1, 258–258^5, 260, 261 Кримінального кодексу України (далі – КК), не дотримав зазначених вимог. Саме тому КСУ визнав таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), положення ч. 5 ст. 176 КПК України, яким передбачено, що запобіжні заходи у вигляді особистого зобов'язання, особистої поруки, домашнього арешту, застави не можуть бути застосовані до осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні вказаних злочинів [5].

На жаль, судова система України не має права законодавчої ініціативи. При цьому, на думку С.М. Гусарова, поняття «законодавча ініціатива», в межах парламентської законодавчої процедури, має як мінімум два основних значення: 1) як одна із стадій законодавчого процесу; 2) як певне приватне право уповноважених суб'єктів із внесення проектів законів в законодавчий орган. Правом законодавчої ініціативи є можливість вносити в Парламент України законопроекти, тобто попередні тексти законів. Йому кореспондує обов'язок законодавчого органу обговорювати питання стосовно ухвалення цих законопроектів до розгляду. Отже, законодавча ініціатива визнається однією із форм участі суб'єктів держави в законодавчій процедурі [6, с. 55].

Згідно із ч. 1 ст. 93 Конституції України, п. 4 ч. 1 ст. 11, ст. 12 Закону України «Про статус народного депутата України» та ч. 1 ст. 89 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» народні депутати України мають право законодавчої ініціативи, яке ними здійснюється як індивідуально, так і колективно. Окрім народних депутатів, право законодавчої ініціативи у Парламенті України так само належить Президенту України та Кабінету Міністрів України. Отже, ні Конституційний Суд України, ні Верховний Суд не мають права законодавчої ініціативи. На думку окремих вчених, головним призначенням суду є не стільки вирішення спорів, скільки формування права та правової політики. Нормотворчість судді, яка носить «крапковий» характер, є настільки ж не-

обхідною процедурою, як і законотворчість. І лише в сукупності обидві ці процедури утворюють правотворчість. Зовні це може виглядати довільним процесом, але свавілля починається в тому разі, якщо відсутній прецедент. Тому настав момент теоретичного осмислення процесу формування права суддею [7, с. 104–106]. Здається, такий новаторський підхід до теоретичної проблематики створення суддівської норми підтримується багатьма вченими, але є й супротивники цього (вони не визнають роль судового прецеденту).

Судовий прецедент можна розглядати як форму існування норми права у вигляді акта індивідуального правозастосування. Такий підхід уважається припущенням, а не твердженням тому, що за структурою та змістовним навантаженням судовий прецедент є складним і неоднозначним явищем... У складі судового прецедента наявні два аспекти щодо: 1) сутності правової позиції судді, що висловлена під час розгляду конкретної справи й є підставою рішення суду в цій справі. Англійським правом така складова рішення називається ratio decidendi [8, с. 88]. Правова позиція – підсумоване уявлення суду з конкретних проблем права. Правова позиція – орієнтир в проблемах права, що формується Конституційним Судом України і Верховним Судом; 2) поглядів, аргументів суддів, які обґрунтовують потрібність та переконливість прийняття рішення або його неухвалення, що не склали підстави для рішення суду. Ці аргументи не визнаються обов'язковими для судового рішення та здебільшого мають значення «попутно сказаного» – obiter dictum [9, с. 366]. Розглядаючи справу, суддя резюмує обставини справи, аргументи й обговорення певних питань права. Проте не все висловлене суддею в його висновках у справі створює судовий прецедент, а лише його правова аргументація. Слова суддів, їх особлива думка, які не застосовані в справі, зазвичай називають позасудовими заявами, що не мають, як правило, ніякої обов'язкової сили. Суддя, який не погодився з рішенням, вправі письмово викласти свою особливу думку, яка додається до матеріалів справи. Щодо української правової системи права, слід розглядати судовий прецедент з огляду на роль судів у формуванні права: вплив рішень вищих судів з конкретних справ; вплив постанов Пленумів Верховного суду та Касаційних судів; значення рішень Конституційного Суду України; значення і вплив рішень Європейського Суду на правову систему України [10, с. 14].

Отже, теоретичне дослідження суддівської норми має проводитися з урахуванням усіх позитивних поглядів на означену проблему. Процес формування суддею права слід відносити до певного виду правоохоронної політики тому, що через створення судової норми (прецеденту) регулюються суспільні відносини, які не повною мірою регламентовані нормою права. Так, окремі постанови Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду (далі – КГС) стають прецедентами. Наприклад, Постановою КГС від 20 вересня 2022 року у справі № 904/7518/21 була сформована правова позиція за результатами розгляду позову ТОВ «ЕСК» до Головного управління Держпраці (далі – ГУ Держпраці), відділу Державної виконавчої служби міжрегіонального управління Міністерства юстиції та Головного управління Державної казначейської служби України. Правова позиція КГС полягає в тому, що рішення ГУ Держпраці (державного органу), що в подальшому були скасовані адміністративним судом за результатами їх оскарження, призвели до понесення позивачем вимушених витрат, які складаються із сум неправомірно нарахованих штрафів, виконавчого збору та витрат виконавчого провадження. Ці витрати позивача за своїм правовим змістовним навантаженням визнаються майновою шкодою, завданою позивачеві незаконними рішеннями ГУ Держпраці. Причому відповідно до положень ст.ст. 1166, 1173, 1174 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України скасування незаконного рішення надає право на відшкодування збитків незалежно від вини органу, який ухвалив подібне рішення [11].

Правові позиції Верховного Суду більш оперативно заповнюють те, що законодавець недостатньо точно сформулював, ухвалюючи закон. Одним із прикладів може слугувати огляд правових позицій ККС ВС за листопад 2021 року. У цьому огляді викладені правові позиції щодо проблем: 1) кримінального права: а) визначення підстави й умов звільнення особи від покарання за вчинення делікту, визначеного ч. 1 ст. 309 КК України; б) тлумачення поняття «уразливий стан особи» як ознаки торгівлі людьми (ст. 149 КК України) та чи є обов'язковим висновок експерта для визначення такого уразливого стану особи; в) кваліфікацію за ст. 301 КК України тощо; 2) кримінального процесуального права України: а) чи підлягає апеляційному оскарженню ухвала місцевого суду про повернення обвинувального акта прокурору, згідно з яким особа обвинувачується у вчиненні кримінального проступку, для його внесення до суду з урахуванням вимог гл. 25 КПК України; б) на кого покладаються всі процесуальні витрати, понесені органом досудового розслідування та пов'язані з розслідуванням справи, якщо потерпілий у справі приватного обвинувачення відмовився від обвинувачення, а суд закрив

кримінальне провадження; в) яким вимогам повинен відповідати статист, який залучається слідчим до проведення слідчого експерименту тощо [12].

Висновки. Реалізація правових позицій Верховного Суду, а також діяльність КС із визнання неконституційними норм права дозволяють забезпечити захист прав громадян з боку держави через систему судоустрою. До того ж, відповідно до ч. 6 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» висновки відносно застосування норм права, викладені в постановах Верховного Суду, враховуються іншими судами при застосуванні цих норм права. На нашу думку, це все є елементами правоохоронної політики з боку системи судоустрою, яка реалізується в правових позиціях із тлумачення норм права, що дозволяють здійснювати захист прав і свобод людини, юридичних осіб. Ці напрями діяльності судових органів у цілому впливають на правоохоронну політику, як безпосередньо в межах своєї діяльності, так і через взаємодію з іншими правоохоронними органами (Національною поліцією, прокуратурою, митницею, особами й органами, які виконують судові рішення, тощо) на республіканському та міжнародному рівнях, що дозволяє координувати, удосконалювати правозастосовні процедури, виробляти найдієвіші засоби охорони та захисту прав і свобод громадян. Для реалізації правоохоронної політики в судовій діяльності виникає потреба в зміцненні судової влади в державному механізмі (надання права законодавчої ініціативи КС і Верховному суду) й оптимізація обсягу її повноважень; перспектива правничого статусу суддів і підвищення рівня їх правосвідомості; забезпечення транспарентності правосуддя; легальне визнання правового прецеденту як джерела права; підвищення рівня та культури виконання актів, що ухвалюються в системі судоустрою.

Список використаних джерел:

1. Зайченко В.В., Лаптева А.В. Роль і місце правоохоронних органів у правовій державі. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки.* 2013. Вип. 23. С. 419–424.
2. Юзікова Н.С. Судові та правоохоронні органи України : навчальний посібник. вид. 4-те, пєреробл. і допов. Київ : Істина, 2006. 320 с.
3. Рішення другого сенату Конституційного Суду України від 8 червня 2022 року № 3-р(II)/2022. *Офіційний вісник України*. 2022. № 52. Ст. 3010.
4. Рішення другого сенату Конституційного Суду України від 6 квітня 2022 року № 2-р(II)/2022. *Офіційний вісник України*. 2022. № 34. Ст. 1881.
5. Рішення Конституційного Суду України від 25 червня 2019 року № 7-р/2019. *Офіційний вісник України*. офіційне видання. 2019. № 62. Ст. 2161.
6. Гусаров С.М. Суб'єкти *законодавчої ініціативи* в Україні. *Наше право*. 2015. № 6. С. 54–60.
7. Материалы III Международной научной конференции «Теоретические и практические проблемы правоприменения». *Российское правосудие*. 2008. № 7. С. 104–106.
8. Кросс Р. Прецедент в английском праве / под общ. ред.: Ф. Решетников (предисл.); пер., предисл.: Т. Апарова. Москва: Юрид. лит., 1985. 238 с.
9. Шевчук С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. Київ: Реферат, 2007. 640 с.
10. Ніколенко Л.М. Щодо визначення судового прецеденту в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2014. № 27. Том 2. С. 11–15.
11. Постанова Верховного Суду від 20 вересня 2022 року в справі № 904/7518/21. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/106380293 (дата звернення: 13.10.2022).
12. Верховний Суд опублікував огляд правових позицій ККС ВС за листопад 2021 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1244783/ (дата звернення: 13.10.2022).

РОЗДІЛ 11. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК: 341.1
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.57

ПРАВО ВІЙНИ ЯК ДЖЕРЕЛО СУЧАСНИХ ГАЛУЗЕЙ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Буткевич О.,
доктор юридичних наук,
професор кафедри міжнародного права
НН Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.
butkevych.o@gmail.com

Буткевич О. Право війни як джерело сучасних галузей міжнародного права.

Нові галузі міжнародного права виникають переважно внаслідок таких чинників: 1) ускладнення міжнародної правосвідомості (міжнародний захист прав людини, право міжнародної безпеки, міжнародне право навколишнього середовища, міжнародне кримінальне право та ін.) та 2) науково-технічного прогресу (міжнародне повітряне, космічне, атомне право, відповідні новації в міжнародному морському праві та ін.). Під впливом тих же чинників в межах вже існуючих галузей утворюються нові інститути (відповідальності за міжнародні злочини, заборони геноциду, заборони апартеїду, відповідальності за забруднення довкілля, інститут моментального звичаю та ін.). У статті розглядається механізм формування галузей міжнародного гуманітарного права, права збройних конфліктів, права міжнародної безпеки, міжнародного права захисту прав людини та міжнародного кримінального права. Стверджується, що в їхній основі лежить традиційна частина докласичного міжнародного права – право війни. Так, вже перші спроби врегулювати ведення збройних конфліктів у подальшому лягли в основу створення цих галузей. Першою в історії європейської міжнародно-правової думки була систематизація міжнародного права Гуго Гроція, який запропонував поділяти систему цього права на дві взаємопов'язані складові: право війни та право миру. Гроціанська систематизація лягла в основу подальших наукових систематик міжнародного права XVII-XIX ст.ст. Гаазькі конференції миру змінили традиційний погляд на поділ міжнародного права на право війни та миру. З укладанням гаазьких мирних конвенцій починає формуватися галузь міжнародне гуманітарне право. XX століття стало періодом активного формування нових галузей міжнародного права і розбудови його системи у рамках процесу «кодифікації та прогресивного розвитку міжнародного права» під егідою ООН. Тепер можна стверджувати, що із надр традиційного права війни виросло відразу декілька галузей сучасного міжнародного права: міжнародне гуманітарне право, право міжнародної безпеки та міжнародне кримінальне право, а також окремі норми та принципи міжнародного захисту прав людини.

Ключові слова: право війни, міжнародне гуманітарне право, право міжнародної безпеки, міжнародне право прав людини, міжнародне кримінальне право.

Butkevych O. The law of war as a source of contemporary branches of international law.

Branches of international law arise mainly as a result of the following factors: 1) complications of international legal consciousness (international human rightslaw, international security law, international environmental law, international criminal law, etc.) and 2) technological progress (international air, space, nuclear law, relevant innovations in international maritime law, etc.). Under the influence of the same factors, new institutions are formed within existing branches (responsibility for international crimes, prohibitions of genocide, prohibitions of apartheid, responsibility for environmental pollution, instant custom, etc.). The article examines the mechanism of formation of the international humanitarian law, the law of armed conflicts, international security law, international human rights law, and international criminal law. It is claimed that they are based on a traditional section of pre-classical international law - the law of war. The first attempts to regulate the conduct of armed conflicts formed the basis for the creation of these branches. The first

scientific systematization of international law was one proposed by Hugo Grotius. The scholar proposed to divide the system of this law into two interrelated components - the law of war and the law of peace. Grotian systematization formed the basis of further scientific systematics of international law in the 17th-19th centuries. The Hague Peace Conferences changed the traditional view of the division of international law into the law of war and peace. The Hague peace conventions influenced on formation of the international humanitarian law. The 20th century became a period of active formation of new branches of international law within the framework of the process of "codification and progressive development of international law" under the auspices of the United Nations. So the traditional law of war gave birth to several branches of modern international law.

Key words: law of war, international humanitarian law, international security law, international law of human rights, international criminal law.

Виклад основного матеріалу. У сучасному міжнародному праві сформувалося відразу декілька галузей, які тією чи іншою мірою пов'язані із питанням збройних конфліктів: міжнародне гуманітарне право, право збройних конфліктів, право міжнародної безпеки, міжнародне право захисту прав людини, міжнародне кримінальне право. Можна простежити їх генезу і місце у системі міжнародного права. В основі такого розвитку лежить явище «права війни». Далі буде показано, як із надр права війни виросло відразу декілька галузей сучасного міжнародного права: міжнародне гуманітарне право, право міжнародної безпеки та міжнародне кримінальне право, а також те, як співвідносяться ці галузі із галуззю міжнародного захисту прав людини.

Першою в історії європейської міжнародно-правової думки була систематизація міжнародного права, запропонована Г.Гроцієм. І хоча до нього теорія цього права розвивалася впродовж кількох століть, зокрема італійською, іспанської, англійською школами, їх представники (Дж. Леньяно, П. Беллі, М. Гараті, Б. Айала, А. Джентілі, Ф. Вітторіа, Д. Сото, Ф. Суарес) досліджували відповідні аспекти теорії міжнародного права (його окремі інститути й принципи) – тобто елементи й компоненти його системи, а не принципи їх побудови, взаємозв'язків, теорію систему в цілому. Гроцій першим запропонував розглядати це право у системі, з її поділом на дві взаємопов'язані складові – право війни та право миру.

Право війни у Г.Гроція йде на першому місці і кількісно переважає складову права миру. Гроціанська систематизація лягла в основу подальших наукових систематик міжнародного права XVII–XIX ст.ст. (активно наукові систематизації міжнародного права починають розроблятися з XIX століття, що пояснюється ускладненням міжнародно-правової системи, її структуризацією, появою в ній нових елементів і компонентів, а також ускладненням їх зв'язків між собою) [1]. У цей період систему міжнародного права поділяють на дві складові – право війни та право миру (деякі дослідники замінюють термінологію на «нормальні» та «ненормальні» відносини держав – Дж.Лорімер).

Професор Дерптського університету А.Бульмерінг заклав основи позитивістського підходу до цього питання у роботі «Систематика міжнародного права від Гуго Гроція до теперішнього часу» (1858). Він поділяв це право на матеріальну і процесуальну («формальне право») складові. При чому питання збройних конфліктів і воєнних відносин належало до процесуальної частини.

Гаазькі конференції миру внесли суттєві новації у традиційний поділ міжнародного права на право війни та миру. Фактично із укладанням гаазьких мирних конвенцій починає формуватися галузь міжнародне гуманітарне право.

XX століття – це період активного формування нових галузей міжнародного права і розбудови його системи (переважно у рамках процесу «кодифікації та прогресивного розвитку міжнародного права» під егідою ООН). Тут слід вказати на механізм формування нових галузей міжнародного права.

Нові галузі виникають в основному внаслідок двох чинників: 1) ускладнення міжнародної правосвідомості, багато в чому під впливом наслідків II-ї Світової війни (міжнародний захист прав людини, право міжнародної безпеки, міжнародне право навколишнього середовища, міжнародне кримінальне право та ін.) та 2) науково-технічного прогресу (міжнародне повітряне, космічне, атомне право, відповідні новації в міжнародному морському праві та ін.). Під впливом тих же чинників в межах вже існуючих галузей утворюються нові інститути (відповідальності за міжнародні злочини, заборони геноциду, апартеїду, відповідальності за забруднення довкілля, інститут моментального звичаю та ін.).

Можна простежити й процес розвитку права війни як складової міжнародного права та його «розщеплення» на галузі. Тривалий період ця частина міжнародного права зводилась до законів і звичаїв війни, тобто розглядалась як комплекс норм, покликаний регулювання процес ведення війни та, можливо, її завершення (великою ж мірою завершення війни та поствоєнне урегулювання відносили до галузі права міжнародних договорів, зокрема інституту мирних договорів) [2, p. 272]. Саме тому право війни у систематизаціях міжнародного права XIX століття часто називали процесуальним правом. Однак, із початком заборони війни, агресії міжнародним правом, становленням принципу мирного вирішення міжнародних спорів на початку XX століття формується галузь міжнародного гуманітарного права. Першу половину XX століття ця галузь, фактично базувалась на гаазьких конвенціях (прийнятих на першій 1899 року та другій 1907 року Гаазьких конференціях миру) та інших договорах, що регулювали переважно перебіг збройних конфліктів. Зокрема, це 6 конвенцій 1899 року: Про мирне розв'язання міжнародних сутичок, Про закони та звичаї сухопутної війни, Про застосування до морської війни принципів Женевської конвенції 10 серпня 1864 року; 3 декларації 1899 року: «Про заборону на п'ятирічний термін метання снарядів та вибухових речовин з повітряних куль чи за допомогою інших подібних нових способів», «Про невикористання снарядів, що мають єдиним призначенням розповсюджувати задушливі чи шкідливі гази», «Про невикористання куль, що легко розвертаються чи сплющуються в людському тілі»; а також 13 конвенцій 1907 року: Про мирне розв'язання міжнародних сутичок, Про обмеження під час застосування сили під час стягнення за договірними борговими зобов'язаннями, Про початок воєнних дій, Про закони та звичаї сухопутної війни, Про права та обов'язки нейтральних держав та осіб у разі сухопутної війни, Про положення неприятельських торговельних суден за початку воєнних дій, Про перетворення торговельних суден на військові судна, Про постановку підводних мін, що автоматично вибухають від торкання, Про бомбардування морськими силами під час війни, Про застосування до морської війни начал Женевської конвенції (у подальшому замінена Женевською конвенцією 1949 року), Про деякі обмеження в користуванні правом захоплення у морській війн, Про заснування Міжнародної призової палати (не набрала чинності), Про права та обов'язки нейтральних держав у разі морської війни, та Декларація 1907 року «Про заборону метання снарядів та вибухових речовин з повітряних куль».

З посиленням компоненту прав людини у середині XX століття та прийняттям Женевських конвенцій 1949 року (Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у регулярних арміях, Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих і осіб, що постраждали в корабельних аваріях, зі складу збройних сил на морі, Конвенція про поводження з військовополоненими та Конвенція про захист цивільного населення під час війни) про захист жертв війни міжнародне гуманітарне право розщеплюється на «право Гааги» (що регулює методи і засоби ведення війни – фактично, спрямоване на обмеження збройних конфліктів), та «право Женеви» (регулює захист жертв війни та міститься у вказаних Женевських конвенціях і трьох Додаткових протоколах до них, найважливішими з яких є Протокол 1 що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів та Протокол другий стосовно захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру від 8 червня 1977 р.). Іноді дослідники виділяють третю частину міжнародного гуманітарного права – «право Нью Йорка», що спрямоване на захист прав людини, зокрема під час збройних конфліктів. Видається усе ж, що останній охоплений «правом Женеви» (про співвідношення міжнародного гуманітарного права та міжнародного права захисту прав людини буде сказано нижче). У будь-якому разі, вказаний поділ є умовним, адже і «право Гааги» і «право Женеви» спрямовані на мінімізацію негативного впливу збройних конфліктів на суспільство і людину.

З початком «холодної війни» та її прояву – гонки озброєнь, враховуючи появу зброї масового знищення світ став перед загрозою глобального ядерного конфлікту і знищення людства як такого. Виникла потреба у негайному обмеженні гонки озброєнь та поширення найбільш небезпечних видів зброї. Окрім двостороннього регулювання це питання вимагало реакції усієї світової спільноти.

З одного боку, заборона зброї масового знищення є генетичним продовженням обмеження засобів ведення війни. З іншого – прийняття великого масиву міжнародно-правових актів у цій сфері (Договір про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 р., Договір про заборону розміщення на дні морів і океанів і в його надрах ядерної зброї та інших видів зброї масового знищення 1971 р., Конвенція про заборону розробки, виробництва і накопичення запасів бактеріологічної (біоло-

гічної) і токсичної зброї і про їх знищення 1972 р., Договір про заборону випробовувань ядерної зброї в атмосфері, в космічному просторі і під водою 1963 р., Конвенція про заборону воєнного чи будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1977 р., Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї і про її знищення 1993 р. та ін.) призвело до формування галузі права міжнародної безпеки [3, p. 401–428]. Можна говорити про окремий предмет регулювання цієї галузі, відмінний від міжнародного гуманітарного права.

Важливим також є те, що обов'язок не застосовувати зброю масового знищення є нормою erga omnes, тобто його порушення не лише складає собою найтяжчий міжнародний злочин, але й тягне відповідальність не тільки перед країною-жертвою, а перед усієї міжнародною спільнотою. Крім того, цей обов'язок не залежить від участі країни у відповідній конвенції про заборону зброї масового знищення, а є абсолютним.

На розвиток конвенцій про заборону ядерної зброї виникає інститут галузі права міжнародної безпеки – без'ядерні зони. Такими проголошувались різні частини земної кулі та комічний простір: Договір про Антарктику 1959 р., Договір про заборону ядерної зброї в Латинській Америці (договір Тлателолко), 1967 р., Договір про створення в Африці зони, вільної від ядерної зброї (договір Пеліндаба), 1996 р., Договір про без'ядерну зону південної частини Тихого океану (Договір Раратонга), 1985 р., Договір про без'ядерну зону в Південно-Східній Азії (Бангкокський договір) 1997 р., Договір про зону, вільну від ядерної зброї, в Центральній Азії (Семипалатинська угода) 2006 р. та ін.

Результатом найбільш масштабного збройного конфлікту XX ст. стало утвердження в міжнародній правосвідомості ідеї необхідності миру й терпимості між народами. Наслідками завершення війни та подій, що після неї відбулись (конференція у Сан-Франциско та прийняття Статуту ООН 1945 р., засудження фашистських злочинців на Нюрнберзькому та Токійському трибуналах 1946 р.) стало формування низки інститутів міжнародного права та закріплення імперативних принципів.

Вплив проведення Нюрнберзького та Токійського трибуналів на розвиток міжнародного права, які можна порівняти із найбільш вагомими подіями в історії цього права, проявився відразу по кількох напрямах:

1) Вперше в історії цього права вдалось скликати міжнародний суд стосовно розслідування скоєння воєнних злочинів;

2) Було сформульовано концепцію міжнародних злочинів, якими є найбільш тяжкі злочини проти людини. Відповідальність за такі злочини визначається винятково за міжнародним правом, як і механізм засудження та покарання за них;

3) Було створено прецедент, за яким кожна особа, що скоїла міжнародний злочин має підлягати саме міжнародній юрисдикції і нести покарання у відповідності до міжнародного права. Ця деліктоздатність поширюється в тому числі на посадових осіб та глав держав;

4) Трибунали сприяли утвердженню цінності поваги до людської особи, її життя, свободи та гідності, а також ідеї прямого міжнародного-правового захисту прав людини. Було закладено основу людиноцентризму в міжнародній правосвідомості, яка з цього етапу визначатиметься цінністю прав людини.

Так було розроблено концепцію міжнародних злочинів, міжнародно-правова відповідальність за які накладається на будь-кого, хто їх вчинив. На нюрнберзькому трибуналі до міжнародних злочинів було віднесено: злочини проти миру (планування, підготовка та ведення агресивної війни), воєнні злочини (закріплені як такі у Гаазьких конвенціях 1899 та 1907 рр.), та злочини проти людяності (такі, як геноцид), а також змова з метою вчинення таких злочинів. Зазначені категорії злочинів було віднесено у міжнародному праві до найтяжчих.

Закріплені у ст. 6 Статуту Міжнародного військового трибуналу (Нюрнберзького трибуналу) принципи, що отримали назву Нюрнберзьких принципів стали загальновизнаними нормами міжнародного права, що визначають та оцінюють діяння, які за міжнародним правом є злочинами проти людяності. Дані принципи на основі обробки норм Статуту трибуналу було сформульовано 1950 р. Комісією міжнародного права ООН з метою покладення їх в основу міжнародного кримінального кодексу. До таких принципів належать: будь-яка особа, незалежно від її посадового становища, яка скоїть міжнародний злочин має нести відповідальність і покарання за нього; на це правило не впливає те, чи розглядається вказане діяння злочином за національним правом чи

ні; скоєння такого злочину на виконання наказу не звільняє від відповідальності особу, яка його скоїла і т.п.

Зазначені принципи були підтверджені також у ряді резолюцій Генеральної Асамблеї ООН, у Конвенції ООН про незастосування строку давності щодо військових злочинів, злочинів проти людства (1968) тощо. Враховуючи досвід трибуналів та на основі Нюрнберзьких принципів було створено ряд кодифікацій міжнародного права (зокрема Конвенцію про попередження злочину геноциду та покарання за нього 1948 р.).

Проте чи не найважливішим наслідком трибуналів стало поступове формування міжнародного кримінального права. Остаточно ця галузь оформиться із скликанням міжнародних трибуналів по колишній Югославії та Руанді, і звісно, з заснуванням Міжнародного кримінального суду.

Утворити постійно діючий міжнародний кримінальний суд було однією з рекомендацій Комісії міжнародного права ООН у 1948-50 рр. Втім завершити цей процес вдалося лише 2002 р. із створенням Міжнародного кримінального суду. Перші десятиліття після ІІ Світової війни і Нюрнберзького та Токійського трибуналів процес формування нової галузі протікав повільно. На це мали вплив і політичні чинники «холодної війни» - ідеологічного протистояння між двома протиборчими таборами держав – соціалістичним і капіталістичним. Країни обох систем міцно стояли на засадах державного суверенітету і держави, як головного суб'єкта міжнародного права. Відтак сама думка про можливість засудження держави та підлеглість індивіда міжнародній судовій юрисдикції ними відкидалася. На таких засадах найбільш потужні держави продовжують стояти і зараз: про це свідчить відмова Російської Федерації ратифікувати та відкликання Сполученими Штатами ратифікації Статуту Міжнародного кримінального суду (т. зв. Римського Статуту 1998 р.).

Іншою галуззю, витоки якої можна побачити у регулюванні ведення війни, є галузь прав людини. Говорячи про появу ідей захисту прав людини, дослідники найчастіше відсилають до періоду Просвітництва; в цей же час, на їх думку виникає ідея класифікації політичних та інших фундаментальних прав людини («першого покоління прав людини») [4, с. 21-32]. Але, визначаючи такі часові рамки формування ідеї захисту прав людини, вони оперують переважно нормативно-правовим матеріалом, важливим для тієї чи іншої країни, регіону, а не міжнародно-правовими документами. Так, говорячи про формування ідей про притаманні людині права як впливові на цей процес згадуються такі факти історії як Французька революція 1789 р., війна за незалежність та проголошення незалежності США 1775-1778 рр.; такі документи як англійський Білль про права 1689 р., французька Декларація прав людини і громадянина 1789 р., Декларація незалежності США 1776 р., Конституція США 1787 р. та Біль про права 1789–1791 рр.; твори таких мислителів як Б. Спіноза, Дж. Локк, Т. Гоббс, Т. Джефферсон, Т. Пейн, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, І. Кант та ін. Слід визнати, що в цих документах (Декларація прав людини і громадянина, американські Біллі про права різних штатів) найважливіші права людини знаходять чітке формулювання. Не заперечуючи суттєвого впливу цих документів на розвиток міжнародного права та ідей вказаних мислителів на міжнародно-правову практику і думку, все ж слід визнати внутрішньодержавну природу таких актів та мету вказаних гуманістичних мислителів визначити кращий політичний лад, дати тлумачення законам розвитку політики та суспільства, як правило, у власній державі. При цьому легко робиться висновок про те, що ідея прав людини є продуктом не міжнародно-правовим, а похідним від серйозних політичних змін в державах, і, як наслідок, розвитку їх політико-правової думки.

Форми і засоби гуманізації війни ще у стародавній період та період Середньовіччя показують, що саме в праві війни зароджувалась ідея захисту прав людини, що потім переросла у формування міжнародного права прав людини у ХХ ст. [5, р.р. 4–69, 173–243]. Останнє також відбувалось в тому числі під впливом міжнародного гуманітарного права. Зокрема положення про заборону винесення смертних вироків неповнолітнім особам, а також вагітним жінкам, що стало характерним для національних законодавств, міститься у статті 68 IV Женевської конвенції 1949 р., статті 67 Першого та статті 6 Другого Додаткових протоколів до Женевських конвенцій 1949 р.

Втім, формування поняття прав людини та імперативності норм щодо їх захисту належить стародавньому та середньовічному періодам і відбувається в ході розвитку відповідних законів і звичаїв війни.

Висновок. За відсутності комплексу норм безпосередньо присвяченого дотриманню прав людини у ці періоди основні принципи їх захисту включаються до міжнародних договорів, що укладаються з приводу війни або містяться у міжнародних звичаях щодо порядку ведення бойових дій. З метою уникнення надмірної кровопролитності воєн, затратності військових походів тощо в стародавній і середньовічних періоди виробляються принципи гуманізації війни, основною яких стає захист особи на міжнародному рівні.

Для стародавнього періоду захист іноземців (послів, торгівців) під час війни є вимогою перш за все економічної доцільності. В ранньому Середньовіччі об'єкт міжнародного права змінюється – тепер це не особа, а територія. Однак досить швидко і часто під впливом релігійних доктрин (християнства та ісламу) норми щодо гуманізації положення особи під час війни, вироблені античністю повертаються та починають розвиватись нові, відповідні епосі (божий мир, боже перемир'я, асилія служителів культу та ін.) [6].

Таким чином, у ході міжнародно-правового регулювання ведення збройних конфліктів вироблялися правила, що застосовувалися у різноманітних сферах міжнародного спілкування, а право війни стало джерелом формування декількох галузей сучасного міжнародного права.

Список використаних джерел:

1. Johnston D.M. The Historical Foundations of World Order. The Tower and the Arena. Leiden, Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2008. 875 p.
2. O'Connell Mary Ellen. Peace and War: The Oxford Handbook of the History of International Law. Ed. by B.Fassbender, A.Peters, S.Peter. Oxford University Press, 2012. P. 272–293.
3. Trindade Cancado A.A. International Law for Humankind: Towards a new Jus Gentium. Leiden, Boston: Martinus Nijhoff Publishers. 2011. 726 p.
4. Мицик В.В. Права людини у міжнародному праві. Міжнародно-правові механізми захисту: підручник для ВУЗів. К.: Видавничий дім «Промені», 2010. 722 с.
5. Ishay M.R. the History of Human Rights. From Ancient Times to Globalization Era. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 2004. 450 p.
6. Neff S. War and the Law of Nations. A General History. Cambridge University Press, 2005. 427 p.

УДК 342.7
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.58

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ІНФОРМАЦІЇ ПРО ОСОБУ

Врублевська-Місюна К.М.,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри правового забезпечення господарської діяльності ХНУМГ ім. О.М. Бекетова
ORCID: 0000-0002-6973-3945
vkatrin21@gmail.com

Тичина В.П.,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри права та правоохоронної діяльності Державного університету «Житомирська політехніка»
ORCID: 0000-0001-5037-9109

Врублевська-Місюна К.М., Тичина В.П. Міжнародно-правові стандарти захисту інформації про особу.

У статті проаналізовано чинне законодавство щодо захисту персональних даних про особу на міжнародному рівні, в межах чого проведено з'ясування сутності таких понять як «інформація про особу», «персональні дані», «особа», «особистість». Здійснено аналіз та узагальнення чинних норм міжнародних стандартів, визначено основні елементи і особливості міжнародно-правового захисту права людини на приватність персональної інформації, що дозволяє визначити коло питань, які потребують усунення суперечностей, задля підвищення ефективності їх застосування. Актуальність питання щодо дієвого законодавчого забезпечення обробки, зберігання, передачі інформації про особу пов'язана з швидким технологічним прогресом та викликами, які постають у зв'язку з перебуванням осіб у цифровому середовищі. Окрім того, поява такого явища як кібертероризм, наголошує на необхідності регламентації чітких механізмів протидії подібним явища, визначенням нових стандартів задля забезпечення безпеки обігу інформації про особу. Проаналізувавши чинне міжнародне законодавство у сфері персональних даних зроблено висновок, що міжнародні документи у сфері захисту інформацію про особу мають споріднену мету, однак разом з тим, не мають єдиного визначення основних понять, таких як особа, інформація, інформація про особу, ідентифікована особа, обробка персональних даних тощо, що ускладнює їх ефективне розуміння та застосування всіма учасниками цих відносин. Зазначається, що прийняття Регламенту 2016/67 стало проривом у спрощені правового регулювання. Адже рамкова Директива 95/46/ЄС, що діяла до його прийняття трактувалась кожною країною по своєму, що спричиняло велику кількість непорозумінь та створювало перешкоди для забезпечення права особи на приватність. Саме тому, питання уніфікації правової регламентації у цій сфері завжди є актуальним та вимагає безперервного удосконалення та своєчасного реагування на зміни у інформаційно-технологічному просторі.

Ключові слова: персональні дані, інформація про особу, міжнародні стандарти, правове регулювання.

Vrublevska-Misiuna K., Tychyna V. International legal protection standards personal information.

The article examines the specificities of personal data protection at the international level, clarifying the meaning of concepts such as "personal information", "personal data", "person" and "identity". The analysis and synthesis of existing norms of international standards have been carried out, allowing to identify the range of issues requiring elimination of contradictions at the legislative level, in order to increase the efficiency of their application, given the rapid processes of globalisation, development of high technologies and as a consequence – appearance of a new international terrorism form – cyber terrorism,

the society requires new approaches and definition of new standards for modern personal data system, resolution of contradictions arising in modern law, legal control over the development of electronic environment and computer systems. To address these issues, the dynamics and specifics of legal regulation in this area have been studied.

A significant number of monographs and periodicals are devoted to the issue personal data protection. Among them, we can highlight the scientific achieve-ments of M. Bem. K. Bennett, V. Bryzhko, S. Vorren, T. Kostetska, T. Obukhovska, A. Paziuk, K. Polinkevych, I. Sopilko, M. Shvets. Given a large number of statutory regulations and their differences in defining conceptual and categorical apparatus, mechanisms of application of personal information protection standards, a large range of issues in this area of relations are unresolved today, in connection with which their consideration and systematization are relevant.

Definition of the content and scope of essential features of the "personality", "natural person" and "personal data" terms. The statutory regulations of the European legal system regulating issues related to the protection of personal data are investigated and the most important provisions are highlighted. New European standards in accordance with Regulation 2016/679 are identified.

It should be noted that international documents in the field of personal data protection have a similar purpose, but at the same time, they do not have a single definition of basic concepts, such as natural person, information, information about a natural person, identified natural person, personal data processing, etc. that complicates their effective understanding and application by all participants of these relations.

It is worth noting that the adoption of Regulation 2016/67 was a breakthrough in the simplification of the legal regulation. After all, the framework Directive 95/46/EC, which was in force before its adoption, was interpreted differently by each country, which caused many misunderstandings and created obstacles to ensure the human right to privacy. That is why the issue of unification of legal regulation in this area is always relevant and requires continuous improvement and timely response to changes in the information technology space.

Key words: personal data, personal information, international standards, legal regulation.

Постановка проблеми. На сьогодні питання про захист інформації про особу стає надзвичайно актуальним у всьому світі та становить не лише науковий інтерес, а й практичний. Зважаючи на стрімкий розвиток технологій, збільшення обсягів використання персоніфікованої інформації, її передача різноманітними інформаційно-комунікаційними засобами потребує належної правової регламентації. Адже недосконаліть законодавства у вказаній сфері, наявність прогалин та розбіжностей у правовому врегулюванні цих відносин призводить до збільшення атак на сервери державних органів, на персональну інформацію про фізичних осіб, розкрадання та поширення корпоративної інформації тощо.

Формування системи охорони персональних даних бере свій початок із середини XX ст. Так, Загальна декларація про права людини 1948 р. у ст. 12 закріпила захист персональної інформації як невід'ємного права людини на захист особистого життя, у свою чергу, Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1953 р. у ст. 8 зазначила, що кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції. Наразі, беручи до уваги стрімкі процеси глобалізації, розвиток високих технологій, та як наслідок появи нової форми міжнародного тероризму – кібертероризму, суспільство потребує формування нових підходів та визначення нових стандартів сучасної системи персональних даних.

Вирішення стратегічних завдань, пов'язаних із удосконаленням інформації про особу полягає у розвитку нових програм, створенні вітчизняних систем захисту, розв'язання протиріч, що виникають у сучасному законодавстві. Також важливого значення нині набуває законодавчий контроль за розвитком електронного середовища. Цей аспект є дуже важливим, оскільки майбутній розвиток суспільства в усіх галузях буде пов'язаний із розвитком комп'ютерних систем і мереж [1; с. 71].

Стан дослідження. Вказаним питанням у тій чи іншій мірі приділяли увагу М. Бем. К. Беннетт, В. Брижко, С. Воррен, Т. Костецька, Т. Обуховська, А. Пазюк, К. Полінкевич, І. Сопілко, М. Швець та ін. Разом із цим, зважаючи на велику кількість нормативно-правових актів та їх розбіжностей у визначенні понятійно-категоріального апарату, механізмів застосування стандартів захисту інформації про особу велике коло питань у вказаній сфері відносин на сьогодні є не вирішеними, у зв'язку із чим актуальним є їх розгляд та систематизація.

Мета статті. Метою є з'ясування сутності таких понять, як «інформація про особу», «персональні дані», «особа», «особистість» та аналіз чинних міжнародних норм у сфері захисту персональних даних про особу, виявлення сутності, динаміки та специфіки правового регулювання у вказаній сфері.

Виклад основного матеріалу. У формуванні правового захисту персональних даних відправним є визначення змісту та обсягу істотних ознак термінів «персона», «особа» та «персональні дані».

Термін «персона» з'явився у давньогрецькій мові, однак його зміст не мав соціального та юридичного значення аналогічного сучасним поняттям «особа» та «особистість». У видатного поета давнини Гомера (VIII ст. до н. е.) зустрічається слово prosopon, що означало ритуальну маску чи маску актора в театрі. Лише в пізній античності, під впливом латини, це слово стало позначати соціальний статус людини (те, чим вона є для інших). З'явилося слово persona, що також спочатку позначало театральну маску, потім – персонаж п'єси, саме театральну особу і, нарешті, взагалі будь-яку особу. У Цицерона (106–43 рр. до н. е.) поняття persona містить у собі вже і юридичний сенс (на противагу речі), і соціальну функцію, і колективну гідність, і особистість у психологічному змісті (тобто конкретного індивіда), і філософське поняття індивідуальної людської природи [2; с. 6].

Зарубіжна юридична теорія та практика виробила достатньо узагальнене юридичне визначення поняття персональних даних. Згідно зі ст. 2 Конвенції № 108 Ради Європи «Про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних»: «персональні дані означають будь-яку інформацію, яка стосується конкретно визначеної особи або особи, яка може бути конкретно визначеною». Згідно зі ст. 4 Регламенту 2016/679: «персональні дані» означають будь-яку інформацію, що стосується фізичної особи, яку ідентифіковано чи можна ідентифікувати («суб'єкт даних»).

Зауважимо, що вперше своє нормативне закріплення норми з правового регулювання захисту персональних даних знайшли своє відображення в положеннях міжнародних договорів зі захисту прав людини, як складова права на приватність. Так, у ст. 17 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 р. закріплено: «Ніхто не повинен зазнавати свавільного чи незаконного втручання в його особисте і сімейне життя, свавільних чи незаконних посягань на недоторканність його житла або таємницю його кореспонденції чи незаконних посягань на його честь і репутацію. Кожна людина має право на захист закону від такого втручання чи таких посягань». Аналогічне за змістом положення включене і до ст. 16 Конвенції про права дитини 1989 р. У подальшому в рамках Організації з економічного співробітництва та розвитку (далі – ОЕСР) було розроблено «Базові принципи захисту недоторканності приватного життя і транскордонних потоків персональних даних» (англ. OECD Guidelines on the Protection of Privacy and Transborder Flows of Personal Data), схвалені Рекомендацією Ради ОЕСР від 23 вересня 1980 р., нова редакція яких була ухвалена у 2013 р. У свою чергу, Генеральна Асамблея ООН резолюцією № 95 (XLV) прийняла «Керівні принципи регулювання комп'ютерних файлів, які містять персональні дані» (англ. Guidelines for the Regulation of Computerized Personal Data Files). Крім універсальних міжнародних договорів, відповідні норми містилися і в регіональних міжнародних договорах щодо захисту прав людини. Так, положення щодо захисту права на приватність містяться в ст. 11 Американської конвенції з прав людини 1969 р., ст. 7 Хартії основних прав Європейського Союзу тощо [3; с. 6].

Серед нормативно-правових актів європейської системи законодавств, що регулюють питання пов'язані із захистом персональних даних необхідно виокремити наступні: Конвенція Ради Європи «Про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних» від 28.01.1981 р. (далі – Конвенція № 108); Додатковий протокол до Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних щодо органів нагляду та транскордонних потоків даних від 08.11.2001 р.; Директива 97/66/ЄС «Про обробку персональних даних і захист прав осіб у телекомунікаційному просторі» від 15.12.1997 р. та ін. Розглянемо найважливіші положення вказаних документів.

Конвенція Ради Європи «Про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних» містить основні принципи захисту від неправомірного збирання, обробки, зберігання та поширення персональних даних, базові норми щодо транскордонної передачі даних. Прийнята 28.01.1981 р. Конвенція стала відправною точкою закріплення регулювання захисту персональних даних та виокремлення у самостійний вид діяльності.

Конвенція № 108 Ради Європи передбачає дуже важливий момент, згідно з яким збирання, накопичення, зберігання і поширення персональних даних може здійснюватися лише з дозволу особи, дані про яку обробляються. Цій особі надано право знати місце роботи та проживання розпорядника бази персональних даних (відповідно за обробку даних), а також право отримувати відповідні дані без затримки та у зрозумілій формі. У випадку відмови зацікавлена особа може звернутися до суб'єкту нагляду за дотриманням законодавства у державі, який повинен забезпечити припинення порушень положень, що зазначені у національному законодавстві [4; с. 53-54].

Крім того, на думку Сопілко І.М., позитивним моментом даного акту є його спрямованість на об'єднання країн світу для визначення основних вимог до передачі індивідуальної інформації про людину у всесвітньому електронному просторі, тобто створення ряду процедур і правил, які стають обов'язковими при обробці персональних даних та відповідно забезпечує захист від їх порушень [1; с. 72].

У подальшому, а саме 8 листопада 2001 р., було прийнято Додатковий протокол до цього міжнародного договору, який деталізував положення Конвенції № 108 в частині, що стосується транскордонної передачі даних, та містив нові положення щодо необхідності створення її договірними сторонами наглядового органу, який би здійснював контроль за додержанням законодавства про захист персональних даних [5; с. 16].

Доволі тривалий час локомотивом розвитку законодавства у сфері захисту персональних даних була Директива 95/46/ЄС Європейського Парламенту та Ради ЄС «Про захист фізичних осіб при обробці персональних даних і про вільне переміщення таких даних» (далі – Директива 95/46/ЄС), яка була прийнята від 24.10.1995 р. та встановлювала детальні вимоги щодо організації системи захисту персональних даних. Однак, майже одразу після 2000 р., Директива 95/46/ЄС вже не могла справлятися з новими викликами, які з'явились разом з новою технологічною індустрією, яка динамічно розвивалась. Персональні дані суб'єктів персональних даних використовувались не тільки для потреб бізнесу. Все більше і більше процесів з обробки даних та невизначеностей виникало у сфері соціальних медіа, що і спричинило неминуче створення нового підходу до захисту персональних даних.

Зважаючи на те, що всі держави-члени ЄС та Європейської Економічної Зони імплементували Директиву 95/46/ЄС в своє національне законодавство, але зі значною різницею у предметі регулювання це призвело до багатьох труднощів, як для зростаючої кількості міжнародних бізнесів, так і для регуляторів, які мали здійснювати захист на єдиному європейському рівні.

07.12.2000 р. Хартія Європейського Союзу про основні права (далі – «Хартія ЄС») вступила в силу. У ст. 8 вона передбачає захист персональних даних як права людини. Принципи Хартії ЄС про персональні дані також були втілені в Лісабонській угоді від 13.12.2009 р. 04.11.2010 р. Європейська Комісія опублікувала стратегію посилення процесу захисту даних на європейському рівні. У січні 2012 р. Європейська комісія підтвердила комплексний план реформ, у тому числі необхідність заміни Директиви на Регламент ЄС, який буде встановлювати єдині вимоги у всьому ЄС [6; 6]. Таким чином, Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27.04.2016 р. про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, відомий як General Data Protection Regulation (GDPR) (далі – «Регламент 2016/679»), що прийшов на заміну рамкової Директиви про захист персональних даних 95/46/ЄС від 1995 р. став одним з найбільш жорстких та довгоочікуваних нормативно-правових актів у сфері захисту приватності особи за останні 20 років.

Прийняття вказаного документу викликало неабиякий інтерес та обговорення у суспільстві, адже він встановлює більш сувору відповідальність за порушення у сфері дотримання законності обробки персональних даних та орієнтує на необхідність запровадження якомога більшого обсягу персональних даних, що підлягають захисту.

Регламент 2016/679 визначає «персональні дані як будь-яку інформацію, що стосується фізичної особи, яку ідентифіковано чи можна ідентифікувати («суб'єкт даних»); фізична особа, яку можна ідентифікувати, є такою особою, яку можна ідентифікувати, прямо чи опосередковано, зокрема, за такими ідентифікаторами як ім'я, ідентифікаційний номер, дані про місцеперебування, онлайн-ідентифікатор або за одним чи декількома факторами, що є визначальними для фізичної, фізіологічної, генетичної, розумової, економічної, культурної чи соціальної сутності такої фізичної особи.

Окрім того, Регламент 2016/679 встановлює нові європейські стандарти, серед яких можна виокремити наступні:

1) щодо територіальної сфери застосування. На відміну від положень Директиви 95\46\ЄС [7], положення якої застосовувались тільки суб'єктів, що перебувають в інших країнах, Правила GDPR [8] відповідно до ст. 3 застосовують також до суб'єктів, що знаходяться в інших країнах світу. Разом з тим, кожен хто перебуває на території Європейського Союзу автоматично отримує право на захист своїх даних по GDPR;

2) щодо отримання згоди. п. 2 ст. 7 визначає, що якщо суб'єкт даних надає згоду в контексті письмової декларації, що також стосується інших питань, запит на надання згоди необхідно подавати у формі, що чітко відрізняється від інших питань, у зрозумілій та доступній формі, з використанням чітких і простих формулювань. Будь-яка частина такої декларації, що становить порушення цього Рег-

ламенту, не є зобов'язальною. Тобто, відтепер запит на отримання згоди на передавання персональних даних має бути чіткий за змістом та доступним для розуміння кожного;

3) щодо прав суб'єктів даних. У цьому аспекті GDPR значно розширив права тих осіб, чиї дані обробляються, що детально визначено у ст. 13-22. Відповідно до вказаних положень за суб'єктом закріплено право отримувати інформацію щодо особи та контактних даних контролера; цілі опрацювання, для досягнення яких призначено персональні дані; інформацію щодо періоду зберігання персональних даних; право на запит від контролера щодо доступу до персональних даних та її виправлення, стирання, обмеження опрацювання щодо суб'єкта даних тощо. Таким чином, можна зробити висновок, що основою концепції згоди на обробку даних є те, що вона має бути вільною та існування реальної можливості її вільного відкликання;

4) п. 85 Преамбули встановлює, що як тільки контролеру стає відомо про порушення захисту персональних даних, він повинен повідомити наглядовий орган про порушення захисту персональних даних без неналежної затримки та, за можливості, не пізніше ніж за 72 годин після того, як йому стало про це відомо, за винятком якщо контролер може довести, згідно з принципом підзвітності, що порушення захисту персональних даних малоймовірно створить ризик для прав і свобод фізичних осіб;

5) щодо відповідальності. Відповідно до статті 83 Регламенту за порушення положень Регламенту сума штрафу може становити до 4% річного обороту або до 20000000 євро. Окрім зазначених вище пунктів, новели стосуються питань пов'язаних з питаннями політики конфіденційності, оцінкою ризиків, встановлення відповідальних осіб.

Перші скарги за порушення GDPR надійшли вже в перший же день після набрання чинності нормами Регламенту. Судова практика яскраво демонструє актуальність питань щодо порушення права особи на конфіденційність та необхідність чіткого правового регулювання. Відповідно до GDPR, контролери та процесори несуть відповідальність не лише за витік даних, але і за будь-яку невідповідність стандартам GDPR. Два з п'яти найбільших штрафів в історії GDPR було накладено за невідповідність положенням GDPR. 1) у «Справі Google LLC» французький DPA (CNIL) за скаргами приватних позивачів (суб'єктів даних) наклав штраф у розмірі 50 млн євро за невиконання зобов'язання щодо прозорості та поінформованості і нездатність отримати дійсну правову основу для обробки даних. Штраф у «Справі Google LLC» є найбільшим штрафом GDPR із досі накладених; та 2) у «Справі Deutsche Wohnen SE» німецький DPA наклав штраф у розмірі 14,5 млн євро за неможливість встановити систему зберігання даних, яка б могла стерти дані, які вже не потрібні для цілей обробки. Такий значний штраф був зменшений (DPA міг накласти до 28 млн євро), тому що порушник намагався виправити порушення і DPA не зміг довести, що порушення призвело до витоку чи іншого несанкціонованого розголошення. «Справа Deutsche Wohnen SE» залишається четвертим за величиною штрафом в історії GDPR [6; с. 11].

Висновки. Стрімкий технічний розвиток і інтеграція різних технологій накладає на державу особливу відповідальність. Не можна виходити тільки з економічних вигод. Проникнення інформаційно-комп'ютерних технологій та телекомунікаційних мереж до всіх сфер діяльності суспільства породжує небезпеку несанкціонованого і безконтрольного використання персональних даних, наслідки якого можуть завдати шкоди людині чи державі в цілому. Є сенс виходити з основних морально-етичних, духовних і культурних цінностей, які держава зобов'язана захищати і пріоритетному розвитку яких усіляко сприяти, на противагу вузькому техніко-економічному спрямуванню. Повинні з'явитися нові ідеї, нові інструменти правової регламентації захисту людини [1; с. 19-20].

Історичний аналіз щодо прийняття міжнародних документів у сфері захисту інформації про особу демонструє неабияку актуальність та потребу у розробці ефективного правового механізму. Правове регулювання захисту персональних даних, що бере свій початок з другої половини XX століття активно розвивалось паралельно зі стрімким технологічним прогресом, що має безпосередній вплив на питання, пов'язані з регулювання вказаних відносин, це пояснює невідповідність правового механізму вказаних відносин реаліям сьогодення.

Необхідно зазначити, що міжнародні документи у сфері захисту інформацію про особу мають споріднену мету, однак разом з тим, не мають єдиного визначення основних понять, таких як особа, інформація, інформація про особу, ідентифікована особа, обробка персональних даних тощо, що ускладнює їх ефективне розуміння та застосування всіма учасниками цих відносин. При цьому варто зазначити, що прийняття Регламенту 2016/67 стало проривом у спрощені правового регулювання. Адже рамкова Директива 95/46/ЄС, що діяла до його прийняття трактувалась кожною країною по своєму, що спричиняло велику кількість непорозумінь та створювало перешкоди для забезпечення

права особи на приватність. Саме тому, питання уніфікації правової регламентації у цій сфері завжди є актуальним та вимагає безперервного удосконалення та своєчасного реагування на зміни у інформаційно-технологічному просторі.

Загалом, захист персональних даних – це вміння балансувати між інформаційною відкритістю та закритістю, між двома прагненнями: максимально розширити доступ громадян до невтаємниченої публічної інформації (державної, наукової, освітньої, персональної тощо) і водночас максимально захистити інформацію приватного змісту. Вирішення стратегічних завдань, пов'язаних із удосконаленням інформації про особу полягає у розвитку нових програм, створенні вітчизняних систем захисту, розв'язання протиріч, що виникають у сучасному законодавстві. Також важливого значення нині набуває законодавчий контроль за розвитком електронного середовища, комп'ютерних систем. Цей аспект є дуже важливим, оскільки майбутній розвиток суспільства в усіх галузях буде пов'язаний із розвитком комп'ютерних систем і мереж та відповідно існує потреба захисту персональних даних при їх обробці та використанні [1; с. 74].

Список використаних джерел:

1. Сопілко І.М. Міжнародно-правовий досвід захисту персональних даних: напрямки вдосконалення для України.*Юридичний вісник*. 2014. №4 (33). С. 70–75. URL: http://www.law.nau.edu.ua/images/Nauka/Naukovij_jurnal/2014/statji_n4-33_2014/16.PDF.
2. Брижко В.М., Радянська А.І., Швець М.Я. Порівняльно-правове дослідження відповідності законодавства України законодавству ЄС у сфері персональних даних. Київ: Тріумф, 2006. 256 с.
3. Бем М.В., Городиський І.М. Стандарти захисту персональних даних в соціальній сфері. Львів: б.в., 2018. 110 с.
4. Обуховська Т.І. Державні механізми забезпечення захисту персональних даних в Україні: дис. на здобуття ступеня кандидати наук з державного управління: спец. 25.00.02 «Механізми державного управління». Київ, 2016. 229 с.
5. Бем М.В., Городиський І.М., Саттон Г., Родіоненко О.М. Захист персональних даних: Правове регулювання та практичні аспекти: науково-практичний посібник. Київ: К.І.С., 2015. 220 с. URL: ttps://rm.coe.int/168059920c.
6. Аналіз законодавства про захист персональних даних України. підготовлений АО «Саєнко Харенко». 14 вересня 2020. URL: https://ecpl.com.ua/wp-content/uploads/2020/09/UKR_09142020_CEP_Finalnyy-zvit.pdf.
7. Директива 95/46/ЄС Європейського Парламенту і Ради «Про захист фізичних осіб при обробці персональних даних і про вільне переміщення таких даних» від 24.10.1995 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_242#Text.
8. Регламент 2016/679 Європейського Парламенту і Ради «Про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних» від 27.04.2016 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text.

УДК 341.4
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.59

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СПІВРОБІТНИЦТВА ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ В РАМКАХ ЄС

Задорожна С.М.,
доктор юридичних наук,
доцент кафедри європейського права та порівняльного правознавства
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2681-7855
s.zadorozhna@chnu.edu.ua

Задорожна С.М. Правове регулювання співробітництва правоохоронних органів в рамках ЄС.

Дана стаття присвячена аналізу правового регулювання співробітництва правоохоронних органів в рамках ЄС, де діє цілісна система організаційних, нормативно-правових, технічних та інформаційних механізмів, що дозволяють держава-членам та Європейському Союзу загалом досягати ефективних результатів по захисту безпеки на територіях ЄС вцілому та держав-членів зокрема. В рамках дослідження проаналізовано три основних напрямки, а саме Європейська мультидисциплінарна платформа проти кримінальних загроз (EMPACT), проблема уніфікації та гармонізації правового регулювання транскордонного співробітництва, наприклад в рамках спільних слідчих операцій, діяльність спеціальних наднаціональних інституцій в даній сфері. Зокрема проаналізовано зміст основоположного нормативного акту в цій сфері – Кодекс поліцейської співпраці, в якому закріплюється правове регулювання транскордонного переслідування та спостереження, порядок проведення спільних слідчих операцій та налагодження спільного навчання та професійного розвитку. Значна увага приділяється проблемі спільного інформаційного простору співробітництва правоохоронних органів, в рамках якого створено інформаційну систему SIS, діє бюро SIRENE, та ряд інших наднаціональних інструментів. Європейська практика боротьби із сучасними викликами кримінально-правових загроз, досліджується у статті як приклад високих стандартів співпраці правоохоронних органів у боротьбі із транскордонною злочинністю та гарантування безпеки життєдіяльності людини для України. Для запровадження таких стандартів необхідне цілісне дослідження усього правового масиву, що регулює співробітництво правоохоронних органів в рамках ЄС, з метою гармонізації права України відповідно до Угоди про асоціацію, зокрема розділу III «Юстиція, свобода та безпека». З іншої сторони Україна має стати опорою безпеки Європи зважаючи на неймовірну загрозу для Європи зі сторони країни-агресора росії. Європа серйозно задумалася про свою безпеку і формування спільної армії та сил швидкого реагування. Саме тому сьогодні безпека Європи залежить від спільної тісної співпраці ЄС та України.

Ключові слова: право ЄС, простір свободи, безпеки та юстиції ЄС, поліцейське співробітництво, поліцейське право ЄС, транскордонна злочинність.

Zadorozhna S.M. Legal regulation of enforcement cooperation within the EU.

This article is devoted to the analysis of the legal regulation of law enforcement cooperation within the EU, where there is an integral system of organizational, legal, technical and informational mechanisms that allow the member states and the European Union in general to achieve effective results in the protection of security on the territories of the EU as a whole and state- members in particular. Three main areas, namely the European Multidisciplinary Platform Against Criminal Threats (EMPACT), the problem of unification and harmonization of legal regulation of cross-border cooperation, for example within the framework of joint investigative operations, the activities of special supranational institutions in this field in the article is being investigated. In particular, the content of the fundamental regulatory

act in this area was analyzed - the Code of Police Cooperation, which establishes the legal regulation of cross-border harassment and surveillance, the procedure for conducting joint investigative operations and establishing joint training and professional development. Considerable attention is dedicated to the problem of the common information space of law enforcement cooperation, within which the SIS information system was created, the SIRENE bureau operates, and a number of other supranational tools. The European practice of combating modern challenges of criminal and legal threats is studied in the article as an example of high standards of law enforcement cooperation in the fight against cross-border crime and guaranteeing the safety of human life for Ukraine. In order to introduce such standards, a holistic study of the entire legal array regulating the cooperation of law enforcement agencies within the EU is necessary, with the aim of harmonizing the law of Ukraine in accordance with the Association Agreement, in particular, Chapter III "Justice, Freedom and Security". On the other hand, Ukraine should become a pillar of European security, given the incredible threat to Europe from the aggressor country Russia. Europe seriously thought about its security and the formation of a joint army and rapid response forces. That is why the security of Europe today depends on the joint close cooperation of the EU and Ukraine.

Key words: EU law, The European Union's area of freedom, security and justice, police cooperation, EU police law, cross-border criminality.

Постановка проблеми. Для ефективної боротьби з транскордонною злочинністю основоположним чинником є тісне співробітництво правоохоронних органів по розслідуванню злочинів та притягненню злочинців до відповідальності. В рамках сучасної євроінтеграції України, очікування вступу до ЄС, актуальним та необхідним є дослідження правового регулювання та організації поліцейського співробітництва держав-членів в рамках ЄС, як позитивного досвіду сучасного транскордонного та міжнародного розшуку, що в недалекому майбутньому стане національною практикою і органів внутрішніх справ України. Якщо у минулому держави-члени ЄС співпрацювали на індивідуальній основі в рамках дво- та багатосторонніх домовленостей, то сьогодні ЄС сприяє інституційній співпраці, що заснована на швидкій, безпечній та більш структуровані правовій наднаціональній основі. Оскільки ЄС та його інституції не можуть проводити власні кримінальні розслідування транскордонних злочинів та керувати національними поліцейськими операціями, основна роль залишається за національними поліцейськими структурами держав-членів. Таке співробітництво має двосторонню зацікавленість та результат, оскільки, по-перше, сприяє підвищенню ефективності діяльності національних поліцейських структур, а по-друге, сприяє підвищенню безпеки в середині ЄС, а, отже, підвищення загального рівня захищеності прав людини і громадянина ЄС вцілому та в рамках Шенгенської зони, зокрема.

Мета статті. Аналіз правового регулювання співробітництва правоохоронних органів в рамках ЄС ставить на меті виявлення правових інструментів діяльності поліції держав-членів ЄС, як правової основи для адаптації українського законодавства в рамках Угоди про асоціацію.

Виклад основного матеріалу. Правова основа співробітництва правоохоронних органів в рамках ЄС міститься в главі 5 розділу V Частини третьої ДФЄС. Саме тому однією із цілей політики ЄС стало виявлення загроз, що посягають на його цілісність, внутрішню безпеку, та захист населення ЄС від них. Європейський Союз прагне збереження та розвитку Союзу як терену свободи, безпеки та правосуддя (ст. 67 ДФЄС). З цією метою державні органи національного рівня та на рівні ЄС повинні значно підвищити ступінь захисту прав та інтересів громадян, а також забезпечити належний громадський порядок та безпеку ЄС, шляхом попередження, викорінення злочинності та захист населення від різноманітних загроз, що вимагає спільної профілактичної, оперативно-розшукової та адміністративної діяльності поліцейських органів окремих держав ЄС.

Оперативне співробітництво досягається завдяки існуванню трьох основних напрямків:

1. Європейська мультидисциплінарна платформа проти кримінальних загроз (EMPACT);
2. Уніфікація та гармонізація правового регулювання транскордонного співробітництва, наприклад в рамках спільних слідчих операцій;
3. Діяльність спеціальних наднаціональних інституцій в даній сфері, першочергову роль серед яких займає Агентство ЄС з правоохоронних органів (Europol).

Політика ЄС у сфері внутрішньої безпеки ґрунтується на Стратегії безпеки Союзу [1], в рамках якої 8 грудня 2021 року Комісія ЄС прийняла Кодекс поліцейської співпраці, який затверджено Рекомендацією Ради ЄС 2022/915 9 червня 2022 року [2].

Кодекс поліцейської співпраці містить:

- Спільні стандарти співробітництва працівників поліції, які діють на території іншої держави-члена, а саме, перелік злочинів, за якими можливі транскордонні переслідування, безпечні інструменти обміну інформацією, спільна поліцейська культура та програми обміну і навчання;
- Правила обміну інформацією між правоохоронними органами держав-членів, на основі еквівалентного доступу колег усіх держав-членів. Програма SIENA повинна стати каналом зв'язку, доступною 24/7, а запитувана інформація отримуватись протягом 8 годин у термінових випадках, але не пізніше 7 днів завдяки національним точкам контакту;
- Автоматизований обмін даними про злочинців через центральний маршрутизатор, до якого можуть підключатися національні бази даних, а завдяки співробітництву Європолу з третіми державами, єдина база поповнюється даними про злочинців, відомих за межами ЄС.

Рекомендація Ради (ЄС) 2022/915 містить рекомендації для держав-членів ЄС для усунення перешкод у оперативному співробітництві правоохоронних органів, якщо офіцери діють в іншій державі-члені.

Транскордонне переслідування. Рекомендація містить додаток із переліком злочинів, при здійсненні переслідування по гарячих слідах за якими, держави-члени повинні дозволити транскордонне переслідування на своїй території через сухопутні, річкові, озерні та повітряні кордони без будь яких обмежень до прибуття їхніх офіцерів. При здійсненні транскордонного переслідування по гарячих слідах правоохоронним офіцерам іншої держави повинні дозволити мати при собі табельну зброю та боєприпаси та інше службове спорядження, застосовувати її, користуватися пільгами дорожнього руху та засобами GPS, відповідно до національного законодавства. При необхідності держава повинна розглянути можливість дозволу зупинити та тимчасово затримати переслідувану особу, в тому числі із застосуванням примусу та фізичної сили, проводити обшуки до прибуття національних правоохоронних співробітників. Усі дії повинні регламентуватися національним правом держави-члена, де проводяться такі слідчі дії.

Транскордонне спостереження. Держава-членам рекомендується дозволяти здійснювати транскордонне переслідування щодо злочинів, у згаданому вище переліку, на основі спільно погоджених процедур дозволяти об'єднувати матеріали, призначати центральний орган для координації, бути частиною, або працювати у тісній співпраці, використовувати усі технічні засоби для транскордонного спостереження.

Спільні операції. Рекомендується дозволити офіцерам іншої держави-члена брати участь у спільних операціях, за умови надання їм подібних повноважень та подібного обладнання, включаючи уніформу, координувати такі операції та надавати статистичні дані про проведені спільні операції Раді та Комісії ЄС.

Рекомендація містить вказівки для забезпечення ефективного доступу до інформації та зв'язку, зокрема, державам рекомендується забезпечити співробітникам віддалений доступ до власних національних баз, баз ЄС та міжнародних баз через ESP, використання засобів зв'язку у режимі реального часу. Важливим моментом рекомендації є спільне навчання та професійний розвиток співробітників поліції у тісній співпраці з CEPOL.

Для виконання положень рекомендації державам-членам надано 2 роки, після спливу яких, Комісія повинна оцінити вплив та запропонувала законодавчі ініціативи до правового регулювання транскордонного оперативного співробітництва правоохоронних органів.

Важливою платформою у боротьбі із злочинністю в рамках ЄС є *EMPACT* [3] – Європейська мультидисциплінарна платформа проти кримінальних загроз, яка працює чотирирічним циклами. У травні 2021 року Рада ЄС прийняла нові пріоритети для циклу EMPACT, до яких віднесла злочини у мережі інтернет, кібератаки, торгівлю людьми, сексуальну експлуатацію дітей, контрабанду мігрантів, незаконний обіг наркотиків, шахрайство, економічні і фінансові злочини, організовану економічну злочинність, екологічну злочинність, торгівлю вогнепальною зброєю та шахрайство із документами. У своїй роботі EMPACT співпрацює з усіма органами ЄС, шляхом створення умов для співпраці між відповідними службами держав-членів, а також з третіми країнами та організаціями, де це доцільно. В рамках EMPACT держави-члени розробляють спільні оперативні плани дій для вирішення визначених вище пріоритетів злочинності та організовують спільні дії.

Діяльність EMPACT фінансується Комісією ЄС, остання також несе відповідальність за оцінку її діяльності. За висновком Комісії про діяльність EMPACT у попередньому періоді, такий напрямок співробітництва є ефективним у боротьбі із найбільш актуальними злочинами транскордонного

характеру, надає надійну платформу для співпраці держав-членів та кращі результати у боротьбі із організованою злочинністю ніж вони досягали на національному рівні.

Важливу роль у досягненні спільних цілей у сфері безпеки відіграє *єдина контактна точка (CPOC).* Вона використовується для обміну інформацією між національними правоохоронними органами і дозволяє вирішити проблему своєчасного доступу до точної та актуальної інформації та кримінальної розвідки для запобігання, виявлення та успішного розслідування злочинних діянь.

Правова база спільного інформаційного простору співробітництва правоохоронних органів включає правові акти щодо діяльності Європолу, Шенгенської інформаційної системи (SIS), Директиву Європарламенту та Ради щодо обміну інформацією між правоохоронними органами держав-членів [4], Регламент щодо автоматизованого обміну даними для співпраці поліції (Prüm II) та ряд інших.

З метою вдосконалення автоматизованого механізму обміну інформацією в ЄС прийнято Регламент Prüm II, який закріплює шляхи зміцнення технічного забезпечення, розширення категорій даних, оптимізації прискорення обміну інформацією. Загальною метою Регламенту Європейського парламенту та Ради про автоматизований обмін даними для співпраці поліції («*Prüm II*») [5] є покращення, упорядкування та сприяння обміну інформацією з метою запобігання, виявлення та розслідування кримінальних і терористичних правопорушень між правоохоронними органами держав-членів, а також з Європолом. Prüm II забезпечує автоматизований пошук або порівняння профілів ДНК, дактилоскопічних даних, даних про реєстрацію транспортних засобів, зображень обличчя та поліцейських записів, пошук зниклих безвісти та невпізнаних людських останків (п. 7 Prüm II). Для автоматизованого пошуку реєстраційних даних транспортних засобів держави-члени повинні використовувати Європейську інформаційну систему транспортних засобів і водійських прав (Eucaris) [6], створену Договором про Європейську інформаційну систему транспортних засобів і водійських прав (EUCARIS – скорочення від European Car and Driving License Information System, це система обміну інформацією, яка надає країнам інфраструктуру та програмне забезпечення для обміну, серед іншого, інформацією про реєстрацію своїх автомобілів і водійських прав, допомагаючи боротися з крадіжками автомобілів і шахрайством з реєстрацією). EUCARIS розроблено державними органами та для них і здатне підтримувати всі види обміну інформацією, пов'язаною з транспортом, на основі договорів, директив, дво- та багатосторонніх угод. Європол повинен мати можливість здійснювати пошук у базах даних держав-членів відповідно до п. 14 Prüm II з даними, отриманими з третіх країн, щоб встановити транскордонні зв'язки між кримінальними справами. Згідно ст. 25 Prüm II держави-члени можуть прийняти рішення про участь в автоматизованому обміні поліцейськими записами. Держави-члени, які беруть участь в автоматизованому обміні поліцейськими записами, повинні забезпечити доступність біографічних даних підозрюваних і злочинців з їхніх національних поліцейських індексів, створених для розслідування кримінальних правопорушень. Цей набір даних, якщо він доступний, повинен містити такі дані: ім'я (імена), прізвище, псевдонім(и), дата народження, національність або національності, місце і країну народження, стать. Такі дані, повинні бути псевдонімізовані. Кожна держава-член призначає національний контактний пункт, який несе відповідальність за надання даних.

Директива про інформацію. У зоні внутрішнього прикордонного контролю (Шенгенська зона) офіцери поліції в одній державі-члені повинні мати еквівалентний доступ інформації, доступної в іншій державі-члені завдяки заснуванню Шенгенської інформаційної системи (SIS). Дана система містить інформацію про розшукуваних, зниклих безвісті осіб та об'єкти у формі повідомлень. Варто згадати, Шенгенська зона є найбільшим в світі простором для вільного пересування осіб, що сприяє ефективному функціонуванню Єдиного ринку ЄС та розвитку економіки держав-членів.

Згідно Шенгенського кодексу про кордони [7] тимчасове відновлення прикордонного контролю можливе лише протягом обмеженого терміну за виняткових обставин (наприклад міграційна криза) і лише як крайній захід.

Загальні правила обміну інформацією викладені в Рамковому рішенні Ради 2006/960 (Шведські рішення SFD), в якому закріплюються принципи надання інформації, доступності та еквівалентного доступу, часові рамки для відповіді, форми надання та відповіді на запити.

Запити про інформацію (ст. 4 Директиви про обмін інформацією) надаються єдиним контактним центром, або іншим правоохоронним органом, на мові встановленій державою – адресатом запиту (англійська обов'язкова) ст. 5 вимагає від національних контактних центрів дотримуватись термінів для відповіді: ст. 6 містить підстави для відмови у наданні інформації; ст.12 зобов'язує ЄКЦ систематично інформувати Європол про обмінювану інформацію; ст. 13 вимагає підключення усіх відповідних органів до системи SIRENE, якою керує Європол.

Кожна держава-член зобов'язана створити Єдиний контактний пункт, як центральний орган, який координує обмін інформацією. Згідно ст. 14 такий пункт повинен мати доступ до необхідної інформації та отримувати систематичну інформацію про обмін між національними правоохоронними структурами. Варто зазначити, що на практиці єдині національні контактні точки не завжди ефективно та вчасно спрацьовують, на що впливає різне організаційне та технічне національне забезпечення. Запити на додаткову інформацію із SIS повинні надсилатися через бюро SIRENE, а обмін інформацією з Європолом здійснюється через ENU.

В рамках інформаційного забезпечення діє також Директива 2019/1153 [8] про правила, що сприяють використання фінансової та іншої інформації для запобігання, виявлення, розслідування або судового переслідування. Метою акту є полегшення доступу та використання фінансової інформації та інформації про банківські рахунки.

Організаційними центрами оперативної співпраці правоохоронних органів є Центри співпраці поліції та митниці (Police and customs cooperation centres (PCCCs)) у внутрішніх прикордонних регіонах які об'єднують в одному місці правоохоронні органи різних країн ЄС; спільні слідчі групи (JIT), які створюються компетентними органами принаймні двох країн ЄС з певною метою та на обмежений період часу для проведення кримінальних розслідувань в одній або кількох із цих країн із залучення спеціалістів поліції, жандармерії, митниці, прикордонної служби та судових органів; взаємодія між підрозділами спеціального втручання, регулюється на основі Рішення Ради 2008/617 [9] про покращення співпраці між підрозділами спеціального втручання держав-членів. Європейський Союз у кризових ситуаціях (наприклад, захоплення заручників і викрадення) визначає загальні правила та умови, за яких ці підрозділи можуть втручатися на основі запиту країни ЄС; транскордонне співробітництво між національними підрозділами фінансової розвідки (FIU) і національними офісами з повернення активів (ARO) допомагає боротися з відмиванням грошей і отримати доступ до доходів, одержаних злочинним шляхом; спеціалізовані підрозділи також співпрацюють у рамках своїх відповідних юридичних повноважень для боротьби з екологічними злочинами.

Для координації діяльності правоохоронних органів держав-членів в ЄС дія ціла *система спеціалізованих установ*, які допомагають оцінити загальні загрози безпеці, визначити спільні пріоритети для оперативних дій, а також сприяють транскордонному співробітництву та судовому переслідуванню. Такими агентствами є Агентство ЄС з правоохоронних органів (Europol), Агентство ЄС із співробітництва у сфері кримінального правосуддя (Євроюст), Агентство ЄС з навчання правоохоронних органів (CEPOL), Європейське агентство прикордонної та берегової охорони (Frontex), Агентство ЄС з оперативного управління великомасштабними ІТ-системами у сфері свободи, безпеки та правосуддя (eu-LISA), Європейський моніторинговий центр. центр з питань наркотиків і наркозалежності (EMCDDA), Європейський офіс по боротьбі з шахрайством (OLAF), Агентство Європейського Союзу з питань притулку (EUAA).

Висновки і пропозиції. Аналіз правового регулювання співробітництва правоохоронних органів в рамках ЄС дає підстави для висновку про те, що на сучасному етапі ЄС створив цілісну систему організаційних, нормативно-правових, технічних та інформаційних механізмів, що дозволяють держава-членам та Європейському Союзу загалом досягати ефективних результатів по захисту безпеки на територіях ЄС вцілому та держав-членів зокрема. Спільна співпраця держав-членів ЄС під керівництвом та координацією ЄС показує високу ефективність у боротьбі із сучасними викликами кримінально-правових загроз. Така практика повинна стати для України прикладом високих стандартів співпраці правоохоронних органів у боротьбі із транскордонною злочинністю та гарантування безпеки життєдіяльності людини. Для запровадження таких стандартів необхідне цілісне дослідження усього правового масиву, що регулює співробітництво правоохоронних органів в рамках ЄС, з метою гармонізації права України відповідно до Угоди про асоціацію, зокрема розділу ІІІ «Юстиція, свобода та безпека». Сьогодні курс на інтеграцію з Європейським Союзом закріплений у Конституції України, а повне виконання Угоди про асоціацію є одним із завдань, визначених Стратегією національної безпеки. Центральну роль у гармонізації звичайно відіграє Міністерство внутрішніх справ України, воно є складовою сектору національної безпеки та виконує свою частину завдань в рамках виконання Угоди про асоціацію. Для забезпечення належної організації визначених завдань та сталості результатів в структурі МВС утворено Директорат стратегічного планування та європейської інтеграції. Зокрема, МВС забезпечує виконання завдань розділу ІІІ Угоди «Юстиція, свобода та безпека», а також частково розділу ІІ «Політичний діалог та реформи, політична асоціація, співробітництво та конвергенція у сфері зовнішньої та безпекової політики». З іншої сторони Україна має стати опорою

безпеки Європи зважаючи на неймовірну загрозу для Європи зі сторони країни-агресора росії. Європа серйозно задумалася про свою безпеку і формування спільної армії та сил швидкого реагування. Саме тому сьогодні безпека Європи залежить від спільної тісної співпраці ЄС та України.

Список використаних джерел:

1. EU Strategy to tackle Organised Crime. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_21_1662 (дата звернення 09.12.2022).
2. Council Recommendation (EU) 2022/915 of 9 June 2022 on operational law enforcement cooperation. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32022H0915&qid=1669645271629 (дата звернення 09.12.2022).
3. EMPACT (European Multidisciplinary Platform Against Criminal Threats). URL: https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/law-enforcement-cooperation/operational-cooperation/empact-fighting-crime-together_en (дата звернення 09.12.2022).
4. Directive of the European Parliament and of the Council on information exchange between law enforcement authorities of Member States, repealing Council Framework Decision 2006/960/JHA. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri= CELEX%3A52021PC0782&qid=1670518218136 (дата звернення 09.12.2022).
5. Regulation of the European Parliament and of the Council on automated data exchange for police cooperation ("Prüm II"). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2021%3A784%3AFIN&qid=1639141496518 (дата звернення 09.12.2022).
6. Directive 2011/82/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2011 facilitating the cross-border exchange of information on road safety related traffic offences. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32011L0082&qid=1670516535063 (дата звернення 09.12.2022).
7. Regulation (EU) 2016/399 of the European Parliament and of the Council of 9 March 2016 on a Union Code on the rules governing the movement of persons across borders (Schengen Borders Code) (codification). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32016R0399&qid=1670841259308 (дата звернення 09.12.2022).
8. Directive (EU) 2019/1153 of the European Parliament and of the Council of 20 June 2019 laying down rules facilitating the use of financial and other information for the prevention, detection, investigation or prosecution of certain criminal offences, and repealing Council Decision 2000/642/JHA. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32019L1153&qid=1670517743102 (дата звернення 09.12.2022).
9. Council Decision 2008/617/JHA of 23 June 2008 on the improvement of cooperation between the special intervention units of the Member States of the European Union in crisis situations. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32008D0617&from=EN (дата звернення 09.12.2022).

УДК: 341
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.60

ОЗНАКИ КОМБАТАНТА. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ В КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНОГО ТА ВНУТРІШНЬОДЕРЖАВНОГО ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

Колотуха І.О.,
кандидат юридичних нау, доцент,
доцент кафедри міжнародного права
Ужгородського національного університету

Колотуха І.О. Ознаки комбатанта. Порівняльний аналіз в контексті міжнародного та внутрішньодержавного збройних конфліктів.

Розглядається питання пов'язане з особливостями визначення характерних ознак комбатанта під час збройного конфлікту. Аналізуються положення міжнародних конвенцій та національного законодавства України які регулюють відносини під час збройного конфлікту між воюючими сторонами та визначають статус учасників збройного конфлікту. Значна увага приділяється автором аналізу таких міжнародних правових актів як Женевська Конвенція III від 1949р. "Про захист військовополонених" та Додатковий протокол I 1977 року. Зокрема, важливими положеннями Женевської конвенції є вказівка, що крім положень, які виконуються в мирний час, ця Конвенція застосовується в усіх випадках оголошеної війни чи будь-якого іншого збройного конфлікту, що може виникнути між двома чи більше Високими Договірними Сторонами, навіть якщо стан війни не визнаний однією з них. Конвенція також застосовується в усіх випадках часткової або повної окупації території Високої Договірної Сторони, навіть якщо цій окупації не чиниться жодний збройний опір.

Не менш актуальними в даний час є і норми Додаткового протоколу I 1977 року.

Ключовим в аналізі зазначеного документу є положення, що у випадках, не передбачених цим Протоколом або іншими міжнародними угодами, цивільні особи й комбатанти залишаються під захистом і дією принципів міжнародного права, що випливають з усталених звичаїв, з принципів гуманності та з вимог суспільної свідомості. Цей Протокол, що доповнює Женевські конвенції від 12 серпня 1949 року про захист жертв війни, застосовується при ситуаціях, зазначених у статті 2, спільній для цих Конвенцій.Ситуації, згадані в попередньому пункті, включають збройні конфлікти, в яких народи ведуть боротьбу проти колоніального панування, іноземної окупації та расистських режимів для здійснення свого права на самовизначення, закріпленого в Статуті Організації Об'єднаних Націй та в Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй.

Автор намагається виділити характерні ознаки, які вказують на приналежність комбатантів до законних учасників як міжнародного збройного конфлікту так і виділити учасників руху опору, що можуть належити до законних комбатантів та якісно відрізняють їх від найманців та інших незаконних учасників збройного конфлікту.

Вступивши у нове, третє тисячоліття, людство не змогло позбавитись старих проблем, які кожен раз нагадують про себе разом з появою чергового збройного конфлікту. Не виключенням, на жаль, стала і Україна, на території якої з 2014 року триває збройна агресія рф. Наслідком агресії стало повномасштабне вторгнення на територію України російських військ 24 лютого 2022 року. По суті на території України з 2014 року йде міжнародний збройний конфлікт різної інтесивності, який перейшов у повномасштабні бойові дії по всій країні з 24 лютого 2022 року.

Сучасні міжнародні відносини характеризуються зміною характеру конфлікту, появою ряду нових категорій та ситуацій, збільшенням числа жертв серед цивільного населення, все більшою інтернаціоналізацією збройних конфліктів неміжнародного характеру. У зв'язку з цим питання ідентифікації комбатантів під час збройного конфлікту є надзвичайно актуальним.

Не обійшов увагою автор і національне законодавство України в питанні ідентифікації військовослужбовців регулярних збройних сил. Так, ґрунтовному аналізу піддалися норми Закону України

“Про оборону України“ та Положення про підрозділи (загони) спеціального призначення Національної гвардії України від 09.07.2014р., за № 651.

Дана стаття фактично підтверджує актуальність застосування міжнародного гуманітарного права в національному законодавстві та вказує на значні прогалини, які не можуть бути заповненні без допомоги міжнародного права в цілому.

Своєю роботою автор намагається привернути увагу вітчизняних законодавців до проблем імплементації міжнародного гуманітарного права в національне право України, та виокремити найбільш вагомі напрямки в цій сфері.

Ключові слова: комбатант, найманець, збройний конфлікт, війна в Україні.

Kolotukha I.O. Signs of a combatant. Comparative analysis in the context of international and domestic armed conflicts.

The issue related to the specifics of determining the characteristic features of a combatant during an armed conflict is under consideration. The provisions of international conventions and national legislation of Ukraine, which regulate relations during an armed conflict between warring parties and determine the status of participants in an armed conflict, are analyzed. Considerable attention is paid by the author to the analysis of such international legal acts as Geneva Convention III of 1949. “On the Protection of Prisoners of War” and Additional Protocol I of 1977. In particular, the important provisions of the Geneva Convention are the indication that, in addition to the provisions that are carried out in peacetime, this Convention applies in all cases of declared war or any other armed conflict that may arise between two or more High Contracting Parties, even if the state of war not recognized as one of them. The Convention also applies in all cases of partial or total occupation of the territory of the High Contracting Party, even if no armed resistance is offered to this occupation.

Norms of Additional Protocol I of 1977 are no less relevant at present.

Key in the analysis of the mentioned document is the provision that in cases not provided for by this Protocol or other international agreements, civilians and combatants remain under the protection and effect of the principles of international law arising from established customs, from the principles of humanity and from the requirements of public conscience. This Protocol, supplementing the Geneva Conventions of August 12, 1949 for the Protection of War Victims, applies in the situations specified in Article 2, common to these Conventions. The situations mentioned in the previous paragraph include armed conflicts in which peoples are fighting against colonial rule , foreign occupation and racist regimes to exercise their right to self-determination enshrined in the Charter of the United Nations and in the Declaration on Principles of International Law Relating to Friendly Relations and Cooperation between States in accordance with the Charter of the Organization United Nations.

The author tries to identify the characteristic features that indicate the combatants belong to the legal participants in both the international armed conflict and to identify the members of the resistance movement who may belong to the legal combatants and qualitatively distinguish them from mercenaries and other illegal participants in the armed conflict.

Entering the new, third millennium, humanity could not get rid of old problems, which are reminded of themselves every time with the appearance of another armed conflict. Unfortunately, Ukraine was not an exception, on whose territory the armed aggression of the Russian Federation has been ongoing since 2014. The result of the aggression was a full-scale invasion of the territory of Ukraine by Russian troops on February 24, 2022. In essence, an international armed conflict of varying intensity has been taking place on the territory of Ukraine since 2014, which has turned into full-scale hostilities across the country since February 24, 2022.

Modern international relations are characterized by a change in the nature of the conflict, the emergence of a number of new categories and situations, an increase in the number of victims among the civilian population, and the increasing internationalization of armed conflicts of a non-international nature. In this regard, the issue of identification of combatants during an armed conflict is extremely relevant.

The author did not ignore the national legislation of Ukraine on the issue of identification of servicemen of the regular armed forces. Thus, the provisions of the Law of Ukraine “On the Defense of Ukraine” and the Regulation on special purpose units (squads) of the National Guard of Ukraine dated July 9, 2014, No. 651, were subjected to a thorough analysis.

This article actually confirms the relevance of the application of international humanitarian law in national legislation and points to significant gaps that cannot be filled without the help of international law as a whole.

With his work, the author tries to draw the attention of domestic legislators to the problems of implementing international humanitarian law into the national law of Ukraine, and to single out the most important directions in this area.

Key words: combatant, mercenary, armed conflict, war in Ukraine.

Виклад основного матеріалу. Сучасні міжнародні відносини характеризуються зміною характеру конфлікту, появою ряду нових категорій та ситуацій, збільшенням числа жертв серед цивільного населення, все більшою інтернаціоналізацією збройних конфліктів неміжнародного характеру. У зв'язку з цим питання ідентифікації комбатантів під час збройного конфлікту є надзвичайно актуальним.

Ціллю та завданням наукової статті є дослідження основних характерних ознак комбатанта, - визначити в яких випадках учасники збройного формування належать до законних учасників збройного конфлікту та за допомогою яких засобів це стає можливим.

Проведене у даній статті дослідження спирається на роботи українських та зарубіжних вчених та аналіз міжнародних конвенцій.

Опрацьовувана проблематика знайшла відображення в наукових працях таких вчених, як Ерік Давід, Репецький В.М., Лисик В.М.

Згідно з нормами міжнародного гуманітарного права учасників збройних конфліктів поділяють на дві основні групи: комбатанти та некомбатанти. Належність учасника збройного конфлікту до тієї чи іншої групи визначає його правовий статус, що надає йому певні права та обов'язки. Вперше коло осіб, що мають право брати участь у збройних діях, було окреслено у IV Гаазькій конвенції 1907 р., що визнавала такими загони добровольців, а також мешканців незахопленої території, які добровільно беруться до зброї для боротьби з ворогом, що наступає, але не встигають утворити організовані збройні формування.

Згідно з Додатковим протоколом I 1977 року ''особи, які входять до складу збройних сил сторони, що перебуває у конфлікті (крім медичного і духовного персоналу), є комбатантами, тобто вони мають право брати безпосередню участь у воєнних діях" (ст. 43, п. 2). Інакше кажучи, комбатанти мають право воювати. Це означає, що дозволено застосовувати силу і навіть убивати, і вони при цьому не несуть персональної відповідальності за свої дії, якщо б такі мали місце, коли б вони вчиняли їх як звичайні громадяни.

До комбатантів відносять: 1) особовий склад збройних сил; (До цієї групи належать усі особи, що входять до складу збройних сил сторони конфлікту: кадрові військові, добровольці, члени ополчення. Міліція, поліція та інші воєнізовані організації можуть бути прирівняні до збройних сил за умови, що сторона, яка ввела їх до складу збройних сил, оголосить про це всім іншим сторонам конфлікту. При невиконанні такої умови членів особового складу цих сил розглядатимуть як цивільних осіб.); 2) населення не окупованої території, яке стихійно береться за зброю при наближенні ворога; 3) учасників руху опору, партизани.

Так, ст. 4 Женевської Конвенції III від 1949р. "Про захист військовополонених" (чинна для України з 03.01.1955 р.), містить розширений перелік ознак, за умови дотримання яких особа буде відноситись до військовополонених, а відповідно і вважатиметься комбатантом.

В першу чергу до таких осіб відносять особовий склад сторони конфлікту, а також членів ополчення або добровольчих загонів, які є частиною цих збройних сил.

Також до таких осіб відносять членів інших ополчень та добровольчих загонів, зокрема членів організованих рухів опору, які належать до однієї зі сторін конфлікту й діють на своїй території або за її межами, навіть якщо цю територію окуповано, за умови, що ці ополчення або добровольчі загони, зокрема організовані рухи опору, відповідають таким умовам:

a) ними командує особа, яка відповідає за своїх підлеглих;

b) вони мають постійний відмітний знак, добре розпізнаваний на відстані;

c) вони носять зброю відкрито;

d) вони здійснюють свої операції згідно із законами та звичаями війни.

Відповідно до вказаної ст. 4 Женевської конвенції 1949р., за № III до військовополонених, отже і до комбатантів, відносять також наступні категорії осіб:

1. Членів особового складу регулярних збройних сил, які заявляють про свою відданість урядові або владі, що не визнані державою, яка їх затримує.

2. Осіб, які супроводжують збройні сили, але фактично не входять до їхнього складу, наприклад цивільних осіб з екіпажів військових літаків, військових кореспондентів, постачальників, особового

складу робочих підрозділів або служб побутового обслуговування збройних сил, за умови, що вони отримали на це дозвіл тих збройних сил, які вони супроводжують, для чого останні видають їм посвідчення особи за спеціальним зразком.

3. Членів екіпажів суден торговельного флоту, зокрема капітанів, лоцманів та юнг, а також екіпажів цивільних повітряних суден сторін конфлікту, які не користуються більш сприятливим режимом згідно з будь-якими іншими положеннями міжнародного права.

4. Жителів неокупованої території, які під час наближення ворога озброюються, щоб чинити опір силам загарбника, не маючи часу сформуватися в регулярні війська, за умови, що вони носять зброю відкрито й дотримуються законів і звичаїв війни.

Так, згідно ЗУ "Про оборону України" [1, ст. 2] до виконання завдань територіальної оборони в межах їх повноважень залучаються Збройні Сили України, інші військові формування, утворені відповідно до законів України.

Положення про підрозділи (загони) спеціального призначення Національної гвардії України від 09.07.2014 р., за № 651 в п.4.5 розділу 4 вказує, що особовий склад підрозділів (загонів) забезпечується форменим одягом і знаками розрізнення.

Таким чином, через законодавче закріплення знаків розрізнення, які ідентифікують особу як учасника збройних сил держави (нашивки на формі у вигляді національного прапору, погони з гербом та ін.), створено механізм який дозволяє розпізнати комбатантів, зокрема, від цивільного населення, найманців, шпигунів та інших осіб, які не мають прав брати участь у збройному конфлікті та користуватись статусом військовополоненого.

Показовим у цьому контексті є практика Збройних Сил України, які беруть участь у війні розв'язаній росією проти України (повномасштабне вторгнення росії в Україну розпочалося 24.02.2022 р.). Так, військові України крім форменного одягу, погонів, нашивок, окремо мають на касках, чи рукавах чіткі відмітні знаки у вигляді жовтих та синіх стрічок відповідно до кольорів національного прапору України. Враховуючи схожість військового одягу, такі відмітні знаки дають можливість чітко відрізнити Українських військових від солдат агресора, які в свою чергу використовують як додаткові відмітні знаки білі, червоні та чорно-помаранчеві стрічки на одязі.

Проблема такої ідентифікації особи складніше проявляється у випадку, коли воєнний належить до руху опору чи неурядових збройних формувань, які хоча і мають командира, відкрито носять зброю та мають розпізнавальні знаки, не завжди можуть довести, що воювали безкоштовно і не отримували платню, яка значно перевищує звичайну заробітну плату військовослужбовців. У такому випадку, якщо буде зафіксовано факт отримання високої винагороди, особа яка її отримала, буде вважатись найманцем, а не комбатантом. Існує велика ймовірність, що значна частина рухів опору та інших неурядових збройних формувань, може складатись з найманців, які нічим не будуть відрізнятись від інших законних учасників конфлікту, крім матеріальної винагороди, яку скажімо отримають, після повернення з виконаного завдання.

З наведеного вбачається, що основними ознаками комбатанта є приналежність його до збройних сил держави, які створені на основі нормативно-правових актів цієї держави, носіння форменного одягу та інших розпізнавальних знаків, які свідчать про участь у таких збройних формуваннях, перебування під відповідальним командуванням, отримання матеріального забезпечення та заробітної плати на рівні із військовослужбовцями регулярних збройних сил держави на стороні якої особа приймає участь в збройному конфлікті.

Таким чином, у випадку міжнародного збройного конфлікту питання ідентифікації законодавчо врегульоване, однак чи така сама є ситуація у конфлікті внутрішньонаціональному, іншими словами під час громадянської війни.

Основними принципами, якими сторони мають керуватися у ході ведення воєнних дій, є: принцип розрізнення, принцип необхідності та принцип співмірності.

Принцип розрізнення – загальновизнана норма договірного та звичаєвого МГП, відповідно до якої сторони, що перебувають у конфлікті, повинні завжди розрізняти цивільне населення й комбатантів, а також цивільні й воєнні об'єкти та відповідно спрямовувати свої дії тільки проти воєнних об'єктів (ст. 48 ДП I).

Заборона нападів на цивільних осіб має єдиний виняток: цивільні особи, які безпосередньо беруть участь у воєнних діях, втрачають імунітет від можливих нападів протягом часу такої безпосередньої участі та часу, протягом якого вони готуються до запланованого ними нападу (п. 3 ст. 51 ДП I).

Як правило, саме *такі* цивільні особи складають більшість від учасників національно-визвольних рухів або ж взагалі бандформувань, які начеб то ведуть боротьбу проти уряду держави на території якої вони створили збройний конфлікт.

Наявною є практика вважати національно-визвольний рух суб'єктом міжнародного права у випадку коли збройна боротьба ведеться в цілях звільнення від колоніального панування, расистського гноблення або іноземної окупації. Таке твердження ґрунтується на тому, що відповідно до п. 4 ст. 1 ДП І, ситуації, згадані в попередньому пункті, включають збройні конфлікти, в яких народи ведуть боротьбу проти колоніального панування, іноземної окупації та расистських режимів для здійснення свого права на самовизначення, закріпленого в Статуті Організації Об'єднаних Націй та в Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй

Останнім часом набуває все більшої прихильності теорія, згідно якої основною умовою визнання національно-визвольного руху суб'єктом міжнародного права, або принаймні визнанні законною стороною, що воює є наявність та/або можливість набуття ефективного контролю за населенням на даній території. [4, с. 157]

Додатковий протокол І (ст. 96, п. 3), зазначає, що національно-визвольний рух ''може взяти зобов'язання застосувати Ковенції і цей Протокол'', щодо конфлікту шляхом односторонньої заяви, адресованої депозитарієві. [5, с. 39]

Однак, як бути у випадках, коли таку заяву робить збройне формування яке вступає у збройні сутички тривалої інтенсивності, але боротьба якого не відповідає усталеним ознакам легітимності, а саме, коли збройна боротьба ведеться не в цілях звільнення від колоніального панування, расистського гноблення або іноземної окупації.

Чи буде у такому випадку збройне формування вважатися національно визвольним рухом з відповідними міжнародними гарантіями захисту прав людини передбачені МГП, чи таке формування вважатиметься бандою, або ж терористичною організацією, єдиним наслідком для членів якої буде обвинувальний вирок по кримінальній справі?

Розглядаючи подібну ситуацію, свого часу при ратифікації ДП І, в частині, що стосується ст. 96 п. 3, Бельгія зробила заяву, в якій вказала, що наслідки вказані в ст. 96 п. 3 ДПІ, можуть походити тільки від влади, яка принаймні:

А) Визнана відповідною регіональною міжурядовою організацією, та

Б) дійсно представляє народ, який бере участь у збройному конфлікті, характеристики якого ясно і чітко відповідають визначенню викладеному в п. 4 ст. 1 ДПІ, та тлумаченню здійснення права на самовизначення, сформульованого в момент прийняття протоколу.

Узагальнюючи вказану заяву Бельгії, яка по суті є застереженням до п. 3 ст. 96 ДП І, можемо зробити висновок, що крім визнання збройного формування регіональною міжурядовою організацією, рух опору повинен дійсно представляти народ, який потерпає від колоніального панування, іноземної окупації та расистських режимів, та має на меті здійснення свого права на самовизначення.[2, с. 137].

За таких обставин, ознаки комбатанта можуть бути прийнятними у формулюванні запропонованому в Додатковому протоколі ІІ до женевських конвенцій 1949 р.

Так, в ст. 1 Додаткового протоколу ІІ вказано, що його положення застосовується до всіх збройних конфліктів, які не підпадають під дію статті 1 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол І), і відбуваються на території будь-якої Високої Договірної Сторони між її збройними силами або іншими організованими збройними групами, які, перебуваючи під відповідальним командуванням, контролюють частину її території, що дає їм змогу здійснювати безперервні й погоджені воєнні дії та застосовувати цей Протокол.

Аналіз вказаної статті дає можливість виділити основні ознаки комбатанта, як учасника громадянської війни, а саме:

1. Особа перебуває під відповідним командуванням;
2. Входить до складу збройного формування яке контролює (ефективно) частину території держави урядові війська якої ведуть бойові дії з повстанцями.
3. Таке збройне формування застосовує цей протокол, тобто дотримується норм міжнародного гуманітарного права.

Тепер, потрібно тільки співставити ознаки національно-визвольного руху та характеристики особи, що бере участь у внутрішньодержавному збройному конфлікті, щоб отримати законного учасника громадянського конфлікту або ж інакше - комбатанта внутрішньонаціональної війни.

Список використаних джерел:

1. Закон України “Про оборону України“. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 9, ст. 106.
2. Давид Э. Принципы права вооруженных конфликтов: курс лекций юридического факультета Открытого Брюссельского университета; пер. с фр. М.: МККК, 2000. 718 с.
3. Женевська Конвенція про поводження з військовополоненими. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text.
4. Маланчук П. Вступ до міжнародного права за Ейкерстом/Пер.з англ. Харків: Консум, 2000. – 592 с.
5. Репецький В.М. Міжнародне гуманітарне право: підручник. К.: Знання, 2007. 467 с.

УДК: 347.45/.47
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.61

ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ НЕОБҐРУНТОВАНОГО ЗБАГАЧЕННЯ У ЗАРУБІЖНИХ ПРАВОВИХ СИСТЕМАХ

Котляр О.І.,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного права,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3485-4157
olga.kotlyar@uzhnu.edu.ua

Ковальова М.В.,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного права,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород
marina.kovaleva@uzhnu.edu.ua

Котляр О.І., Ковальова М.В. Порівняльно-правовий аналіз поняття необґрунтованого збагачення у зарубіжних правових системах.

Розвиток інтеграційних процесів в умовах глобалізації міжнародних економічних зв'язків, активне переміщення фізичних та юридичних осіб, використання електронних переказів, віртуальних платіжних систем, надання міжнародних поштових послуг призводить до того, що відносини з необґрунтованого збагачення можуть виходити за межі однієї держави та набувати транскордонного характеру.

Метою даної статті є аналіз підходів до поняття «необґрунтованого збагачення» у праві, доктрині та судовій практиці зарубіжних країн, а також виявлення основних проблем при кваліфікації даного визначення.

У статті акцентовано увагу на тому, що у сучасних правових системах можливість відновлення порушеного балансу інтересів учасників цивільного обороту внаслідок неправомірного переміщення майна від однієї особи до іншої у тому чи іншому вигляді прямо передбачена в законі або набула розвитку в судовій практиці в рамках інституту безпідставного збагачення. Основним колізійним правилом визначення статуту зобов'язання з безпідставного збагачення є право країни, якому підпорядковані існуючі або передбачувані правовідносини, у зв'язку з якими має місце безпідставне збагачення (*lex causae condictionis*).

Наголошено, що на сучасному етапі зобов'язання з безпідставного збагачення визнаються самостійним видом зобов'язання у системі зобов'язального права поруч із договором і зобов'язаннями із заподіяння шкоди. Підкреслено, що становленню даного інституту передував тривалий процес розвитку уявлень про безпідставне збагачення.

Ключові слова: необґрунтоване збагачення, реституція, віндикація, lex loci condictionis, lex causae condictionis, право на action de in rem verso

Kotlyar O.I., Kovalyova M.V. Comparative analyses of unjust enrichment law in the foreign legislation systems

Development of integration processes in the conditions of international globalization, and wide-spread usage of various international electronic payments systems lead to a situation when facts of unjust enrichment can cross borders and become a wide-spread international phenomenon.

Purpose of this article is to analyze approaches to what is qualified as «unjust enrichment» in the area of law and jurisdiction in the forerign countries and discussing main issues raising when defining the term.

In the article the emphasis underscores the fact that in the contemporary law-based systems the possibility of breaking a balance of interests of the participants as a result of unjust move of assets, is directly addressed by existing laws or is considered by court on the ground of unfair gain. The main rule that regulates such law collisions in situations that define governing principles in case of unjust enrichment, is the legislation system of the country where such collision takes place.

It is also stated that these days obligations arising from becoming an unintentional party gained from the unjust enrichment are defined separately from commercial or civil law. It is also emphasized that establishing such a regulatory mechanism has been based on a long period of evolution in understanding the essence of what should be considered an unjust enrichment.

Key words: unjust enrichment, restitution, vindication, lex loci conditionis, lex causae conditionis, right to action de in rem verso.

Постановка проблеми. Розвиток інтеграційних процесів в умовах глобалізації міжнародних економічних зв'язків, активне переміщення фізичних та юридичних осіб, використання електронних переказів, віртуальних платіжних систем, надання міжнародних поштових послуг призводить до того, що відносини з необґрунтованого збагачення можуть виходити за межі однієї держави та набувати транскордонного характеру. Метою даної статті є аналіз підходів до поняття «необґрунтованого збагачення» у праві, доктрині та судовій практиці зарубіжних країн, а також виявлення основних проблем при кваліфікації даного визначення.

Виклад основного матеріалу. У сучасних правових системах можливість відновлення порушеного балансу інтересів учасників цивільного обороту внаслідок неправомірного переміщення майна від однієї особи до іншої в тому чи іншому вигляді прямо передбачена у законі або набула розвитку в судовій практиці в рамках інституту безпідставного збагачення. У країнах англо-американської правової системи провідна роль регулювання зобов'язань з безпідставного збагачення належить судовій практиці та доктрині, а в країнах романо-германської правової системи джерелом норм права, що регулюють зобов'язання з безпідставного збагачення є цивільне законодавство. Зобов'язання з безпідставного збагачення визнаються самостійним видом зобов'язання у системі зобов'язального права поруч із договором і зобов'язаннями із заподіяння шкоди. Однак, становленню даного інституту передував тривалий процес розвитку уявлень про безпідставне збагачення.

Довгий час термін «безпідставне збагачення» був невідомий англо-американському праву. Англійська судова практика за причиною відсутності загального засобу правового захисту щодо повернення безпідставно набутого застосовувала різні форми позовів: позов про звітність (*action of account*), позов про прийняття на себе боргу (*indebitatus assumpsit*). Згодом право справедливості доповнило дані засоби правового захисту квазідоговірними позовними формами:

1) позов про справедливу ціну (*quantum valebat*);
2) позов про справедливу винагороду (*quantum meruit*);
3) позов про гроші, сплачені позивачем на користь відповідача (*action for money paid*);
4) позов про гроші, які були у позивача та отримані відповідачем (*action for money and received*).

Поява квазідоговірних позовних форм стала наслідком недоступності отримання компенсації за договором, що не підлягає примусовому виконанню, у тих випадках, коли сторони в угоді не визначили точну ціну товару, розмір винагороди за виконані роботи, надані послуги або інші істотні умови виконання договору. Квазідоговірні позовні форми *quantum valebat* та *quantum meruit* на відміну від безпідставного збагачення не вимагали доведення самого факту збагачення на стороні відповідача. Достатнім було довести наявність запиту про отримання (*request*) або прийняття (*acceptio*) робіт чи послуг з боку збагаченої особи [1].

Згодом англо-американська доктрина стала проводити різницю між випадками, коли настає безпідставне збагачення:

- внаслідок поведінки потерпілого (отримували захист за допомогою квазідоговірних *quantum valebat* та *quantum meruit*);
- внаслідок винної поведінки збагаченого особи (базується на відмові від правопорушення, яка спиралася на деліктне право – *waiver of tort*) [2]

Дані позови не були об'єднані будь-яким єдиним принципом і застосовувалися розрізнено. Англійська судова практика за єдину основу виробила конструкцію «договори, які підрозуміваються» (*implied contract*), в силу якої позов про повернення безпідставного збагачення розглядався як вимога з договору, і кошти стягувалися на основі застосування правил про договірні зобов'язання. Через складнощі, що виникали на практиці, доктрина квазідоговору показала свою неспроможність і була замінена принципом неприпустимості безпідставного збагачення (*principle of unjust enrichment*).

Справа *Lipkin Gorman v. Karpnale Ltd* [3]. вважається однією з основоположних у сфері застосування реституції, в основі якої лежить принцип неприпустимості безпідставного збагачення. Співробітник позивача, партнер юридичної фірми «Cass» використовував її рахунки для оплати своїх азартних

ігор у клубі відповідача. Суд повернув різницю між витраченою сумою та сумою виграшу як реституцію, мотивуючи своє рішення тим, що будь-яка цивілізована система права повинна передбачати засоби захисту на випадок безпідставного збагачення однієї особи за рахунок іншої. Тобто у праві країн англо-американської правової системи реституція використовується у значенні слів «відновлення», «повернення» і може ґрунтуватися на різних підставах, коли йде мова про несправедливість отримання.

Англійські суди визнали, що існує чотири кроки, необхідні для встановлення позову про безпідставне збагачення. Якщо наступні елементи задоволені, позивач має *a prima facie* право на реституцію:

- відповідач був збагачений;
- збагачення відбулося за рахунок позивача;
- збагачення за рахунок позивача є несправедливим;
- немає відповідної адвокатури або захисту.

У країнах романо-германської правової системи становлення та розвиток уявлень про безпідставне збагачення відбувалося під великим впливом вчення римського права про кондикцію. Німецька юриспруденція класифікувала всі відомі ще з часів Юстиніана кондикційні позови, що зустрічалися в судовій практиці, за типами: § 812 НЦК виділяє кондикції з виконання (*durch die Leistung*) та кондикції, що виникають «іншим чином» (*in sonstiger Weise*). Така типізація кондикційних позовів була властива англо-американському праву: *quantum valebat, quantum meruit* та *waiver of tort*.

У Німеччині загальний принцип неприпустимості та повернення безпідставного збагачення отримав закріплення на рівні закону. Абзац 1 § 812 НЦК проголошує: «Особа, яка без законної підстави внаслідок виконання зобов'язання іншою особою чи іншим чином за рахунок останньої придбала якесь майно, зобов'язана повернути цій особі отримане. Цей обов'язок має місце і в тому випадку, якщо правова підстава відпала згодом або, якщо не досягнуто результату, на який спрямоване виконання відповідно до змісту правочину» [4]. У німецькій юридичній доктрині вищенаведене положення НЦК сприймається як конструкція так званого генерального кондикційного позову, побудованого за моделлю *condictio sine causa generalis*, розробником якого прийнято вважати видатного німецького правознавця Фрідріха Карла фон Савіньї. Центральною категорією під час розгляду кондикцій із виконання є «виконання», під яким розуміється «усвідомлене і цілеспрямоване «прирощення» чужого майна» [5]. За підсумками аналізу НЦК виділяються такі випадки:

- внаслідок недосягнення мети виконання, оскільки зобов'язання або не існує (наприклад, через нікчемність договору), або здійснене виконання не відповідає змісту існуючого зобов'язання;
- внаслідок подальшого відпадання юридичної підстави (наприклад, у майбутньому не виникає зобов'язання, на погашення якого виконання було зроблено заздалегідь);
- внаслідок недосягнення іншої мети, на яку спрямоване виконання відповідно до змісту правочину (наприклад, у разі, якщо шлюб не був укладений, обумовлений передачею майна як посагу);
- внаслідок негідності мети виконання, прийняття якого порушує законодавчу заборону чи звичаї.

До кондикцій, що виникають «якимось іншим чином», відноситься позов із зазіхання на чужі права (*Eingriffskondiktion*), позов про відшкодування витрат, пов'язаних з діями в чужих інтересах (*Aufwendungskondiktion*), регресний позов (*Ruckgriffskondiktion*) [6, p. 17]. До позовів з посягання на чужі права відносять використання або отримання вигоди з чужої речі або права без дозволу на те власника речі або власника права. Прикладом такого позову є паркування автомобіля в чужому місці без договору або порушення прав інтелектуальної власності.

Зміст кондикційного зобов'язання визначає, що на збагаченій особі лежить обов'язок повернути потерпілому отриману за його рахунок цінність, а при неможливості повернення – компенсувати її ринкову вартість, потерпілому надається право отримати таку цінність або її ринкову вартість.

Німецька доктрина підходить широко до кола благ, які можна зажадати за допомогою кондикції: такими може бути будь-яка цінність, яка має грошову вартість, зокрема речі, майнові права, запис у реєстрі, користування річчю, послугою, отримання секундарних прав, у тому числі нематеріальні блага. Предмет кондикції обмежений отриманою цінністю або її ринковою вартістю.

Французький цивільний кодекс (ФЦК) [7], наслідуючи традиції римського права, прямо не передбачає загальних норм про повернення безпідставного збагачення, регулюючи лише один випадок повернення неналежно сплаченого. Насправді такий стан справ призводив до того, що численні випад-

ки, пов'язані з поверненням безпідставно отриманого, дозволялися за допомогою найрозвиненішого інституту ведення чужих справ без доручення (*negotiorum gestio*).

Однак, квазідоговірна конструкція «ведення чужих справ без доручення» не могла охопити всі випадки несподіваного збагачення, які не підпадають під дію норм ФЦК про повернення неналежно сплаченого. Наприкінці XIX століття французька судова практика дійшла висновку щодо необхідності запровадження загального позову про безпідставне збагачення, відмінного від *negotiorum gestio*. Основні принципи загального позову про безпідставне збагачення під назвою «*action de in rem verso*» були сформульовані у рішенні Касаційного суду від 15 червня 1892 р. у відомій справі Будье (Bourdier) [8].

Для виникнення права на *action de in rem verso* необхідні наступні умови:

1) наявність збагачення однієї особи за рахунок іншої;

2) відсутність правової підстави (*sans cause legitime*). Збагачення не повинно бути «засновано на законі або на юридичній угоді, що випереджає збагаченню, яка виправдовує збагачення»;

3) резервність – неприпустимість у разі, коли є можливість для пред'явлення позовів, що ґрунтуються на інших правових підставах: на договорі, делікті чи законі. Зазначена умова є наслідком субсидіарного характеру позову *de in rem verso*, тобто. «вторинного характеру» вимоги з безпідставного збагачення. Субсидіарний характер французького загального позову про безпідставне збагачення не допускає конкуренцію кондикційного вимогам з віндикаційним, договірним і деліктним позовами за наявності умови для пред'явлення таких спеціальних вимог.

У США принцип неприпустимості безпідставного збагачення був сформульований американськими суддями, які зверталися до правил природної справедливості при вирішенні суперечок про повернення безпідставного збагачення на противагу властивій англійському праву фікції договору (*implied contract*).

З позиції доктрини американського права поняття «реституція» розглядається як: 1) зобов'язання (*obligation*); 2) універсальний спосіб захисту права (*remedy*). Сам термін «реституція» (*restitution*) означає повернення, поновлення, ґрунтується на принципі справедливості, згідно якого жодна особа не може бути неправомірно збагачена за рахунок іншої. Сутність доктрини реституції полягає у зобов'язанні особи, яка неправомірно збагатилася за рахунок іншої, здійснити реституцію на її користь.

В англо-американській юридичній літературі традиційно виділяють три умови, необхідні для пред'явлення реституційної вимоги:

1) одержання вигоди (*receipt of a benefit*);

2) збагачення за рахунок позивача (*enrichment at the plaintiff`s expense*);

3) відсутність правомірної підстави для утримання відповідачем отриманої вигоди [9].

За своїм обсягом поняття «реституція» набагато ширше за поняття «безпідставне збагачення», адже з погляду англо-американської доктрини реституційна вимога охоплює не лише позов про повернення неналежно отриманого за рахунок іншої особи, що й становить у розумінні юриста континентальної Європи, власне, безпідставне збагачення, але й інші самостійні вимоги, пов'язані з відшкодуванням заподіяної шкоди або відносинами, заснованими на інституті так званої довірчої власності (*constructive trust*). Розбіжності виявляються також і в умовах (передумовах), необхідних для подання позову про повернення безпідставного збагачення. Зокрема, третя умова (відсутність правової підстави для збагачення), зазвичай передбачена у праві більшості країн континентальної Європи, інакше розуміється в англо-американській судовій практиці.

Висновки. Проведений порівняльно-правовий аналіз безпідставного збагачення у праві Німеччини, Франції, Англії та США показав, що, незважаючи на відмінності у правовій регламентації даного інституту, умови, необхідні для пред'явлення вимоги про повернення безпідставного збагачення, загалом збігаються. Є деякі відмінності в підходах до поняття безпідставного збагачення: «безпідставне збагачення» як інститут матеріального права в країнах континентальної системи права та «реституція», що поєднує риси матеріального та процесуального права, у країнах англо-саксонської правової системи. Щодо правової природи, то доктрина зарубіжних країн відносить зобов'язання з безпідставного збагачення до особливих позадоговірних зобов'язань, не заснованих ані на делікті, ані на договорі, а законодавство не закріплює спеціальних правил про співвідношення кондикційної вимоги з іншими вимогами захисту цивільних прав.

Список використаних джерел:

1. The Principal of Unjust Enrichment in English Law - A Study in Comparative Law, CanLIIDocs 44. URL: https://www.canlii.org/en/commentary/doc/ 1938CanLIIDocs44#!fragment//BQCwhgziBcwMYgK4DsDWszIQewE4BUBTADwBdoByCgSgBpltTCIBFRQ3AT0otokLC4EbDtyp8BQkAGU8pAELcASgFEAMioBqAQQByAYRW1SYAEbRS2ONWpA.
2. Andersen v. St. Jude Medical Inc. Peter W. Kryworuk and Yola S. Ventresca. Waiver of tort on trial P. 3-3. URL: https://www.lerners.ca/wp-content/uploads/2016/05/ waiveroftortpwkysv 2012 summittab3.pdf.
3. Lipkin Gorman v Karpnale. URL:https://www.acerislaw.com/wp-content/uploads/2022/07/Lipkin-Gorman-v-Karpnale.pdf.
4. Bürgerliches Gesetzbuch. URL:https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/.
5. Zimmermann R. Unjustified Enrichment. URL: https://academic.oup.com/book/36387/chapter-abstract/319995912?redirected From =fulltext.
6. Zimmermann R., Plessis J. Basic Features of the German Law of Unjustified Enrichment. Restitution Law Review. 1994. № 2. pp. 14–43.
7. French Civil Code (Code civil des Français). URL: https://www.legifrance.gouv.fr/content/download/1950/13681/version/3/file/ Code_22.pdf.
8. Patureau-Miran C. Boudier. Cour de Cassation Cass. Rep., 15 June 1892 [S.1893.1.28]. URL: https://www.quimbee.com/cases/patureau-miran-c-boudier.
9. Johnston D. The Comparative Law of Unjustified Enrichment. URL: http://www.cambridge.org/il/academic/subjects/law/contract-law/ unjustifieden richment-key-issues-comparative-perspective.

УДК 341.231.14
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.62

ОСВІТА З ПРАВ ЛЮДИНИ ДЛЯ ПРЕДСТАВНИКІВ ЮРИДИЧНИХ ПРОФЕСІЙ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Сироїд Т.Л.,
доктор юридичних наук, професор, завідувачка кафедри міжнародного і європейського права Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна,
ORCID: *https://orcid.org/0000-0002-8165-4078*
t.l.syroid@karazin.ua

Фоміна Л.О.,
кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного і європейського права Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна,
ORCID: *https://orcid.org/0000-0002-8756-4006*
l.fomina@karazin.ua

Сироїд Т.Л., Фоміна Л.О. Освіта з прав людини для представників юридичних професій: міжнародно-правовий аспект.

У статті проаналізовано положення міжнародно-правових актів універсального і регіонального рівнів (Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 р., Основні принципи щодо ролі юристів 1990 р., Рекомендація Rec(2004)4 Комітету міністрів державам-членам про Європейську конвенцію про права людини в університетській освіті та професійну підготовку тощо) щодо освіти в галузі прав людини для представників юридичних професій. Зазначено, що представники юридичних професій, які перебувають у центрі захисту прав людини повинні мати змогу здобути високоякісну освіту у сфері прав людини з метою ефективного здійснення своєї правозахисної функції і недопущення порушень прав людини. Охарактеризовано програми щодо навчання у сфері прав людини (Всесвітня програма освіти в галузі прав ООН, Програми Ради Європи з освіти в галузі прав людини для юристів). Вказано, що Всесвітня програма освіти в галузі прав ООН складається з низки етапів, направлених на конкретні питання: перший етап (2005-2009 рр.) спрямований на включення прав людини в освітню програму початкової і середньої шкіл; другий етап (2010-2014 рр.) присвячений освіті в галузі прав людини в системі вищої освіти і програмах професійної підготовки вчителів, викладачів, державних службовців, працівників правоохоронних органів і військового персоналу; третій етап (2015-2019 рр.) направлений на співробітників засобів масової інформації, а четвертий етап (2020-2024 рр.) в якості цільової групи визначив молодь. Зазначено, що Програма Ради Європи з освіти в галузі прав людини для юристів (HELP) полягає у зміцненні потенціалу суддів, адвокатів та прокурорів та ін. щодо застосування європейських стандартів у галузі прав людини за допомогою онлайн-курсів, які охоплюють низку тем у цій сфері.

Ключові слова: міжнародні стандарти прав людини, міжнародні організації, право на освіту, юридична професія.

Syroid T.L., Fomina L.O. Human rights education for representatives of legal professions: international legal aspect.

The article analyzes the provisions of international legal acts at the universal and regional levels (Universal Declaration of Human Rights of 1948, International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights of 1966, Basic Principles on the Role of Lawyers of 1990, Committee of Ministers Recommendation Rec (2004) 4 to member states on the European Convention on Human Rights in university education and professional training etc.) regarding education in the field of human rights for representatives of legal professions. It is

noted that representatives of legal professions who are at the center of human rights protection should be able to obtain high-quality education in the field of human rights in order to effectively perform their human rights function and prevent human rights violations. Human rights education programs were described (the UN World Programme for Human Rights Education, Council of Europe Programme for Human Rights Education for Legal Professionals). It is indicated that the UN World Programme for Human Rights Education consists of a number of stages aimed at specific issues: the first stage (2005-2009) was aimed at including human rights in the educational program of primary and secondary schools; the second stage (2010-2014) was dedicated to education in the field of human rights in the higher education system and professional training programs for teachers, lecturers, civil servants, law enforcement officers and military personnel; the third stage (2015-2019) was aimed at employees of mass media, and the fourth stage (2020-2024) identified youth as the target group. It is noted that the Council of Europe Programme for Human Rights Education for Legal Professionals (HELP) consists in strengthening the potential of judges, lawyers and prosecutors, etc. on the application of European standards in the field of human rights through online courses that cover a range of topics in this field.

Key words: international standards of human rights, international organizations, right to education, legal profession.

Постановка проблеми. Дотримання прав і свобод людини є невід'ємною складовою у побудові правової і демократичної держави, яка несе основну відповідальність щодо їх забезпечення. Разом з тим освіта у галузі прав людини сприяє утвердженню принципу поваги прав людини і основоположних свобод, закріпленого Заключним актом НБСЄ. Всебічна освіта в галузі прав людини не лише слугує джерелом знань про права людини та механізми їх захисту, а й дозволяє прищепити навички, необхідні для заохочення, захисту і забезпечення прав людини в повсякденному житті. Така освіта виховує світоглядні підходи та поведінкові моделі, необхідні для відстоювання прав людини стосовно всіх членів суспільства. При цьому представники юридичних професій, які перебувають в авангарді захисту прав людини повинні мати змогу здобути високоякісну освіту в цій галузі з метою ефективного здійснення своєї правозахисної функції і недопущення порушень прав людини. З огляду на це на міжнародному рівні було розроблено низку актів та відповідних програм і платформ направлених на зміцнення потенціалу, знань та навичок суддів, адвокатів і прокурорів та інших спеціалістів у галузі захисту прав людини. Такі освітні програми і мережі спрямовані, серед іншого, на збереження розуміння та цінності прав людини, забезпечення здійснення міжнародних стандартів у галузі прав людини на національному рівні та систематичне підвищення поінформованості про останні тенденції і правозастосовну практику міжнародних правозахисних органів.

Варто зазначити, що досліджувана тематика не знайшла належного висвітлення в доктрині міжнародного права, однак слід вказати, що дотичними до неї є роботи українських і зарубіжних учених, зокрема тих, які досліджували питання загальної проблематики прав людини, захист окремих категорій осіб, гендерні аспекти, регіональну правову основу в галузі освіти, а саме: Т. Анакіна, М. Баймуратов, М. Буроменський, А. Войціховський, О. Добрякова, О. Київець та ін. Зважаючи на означене, обрана тема потребує подальшого детального дослідження з урахуванням сучасних викликів у сфері прав людини і діяльності представників юридичних професій.

Метою статті є розкриття питання щодо освіти в галузі прав людини для представників юридичних професій шляхом здійснення аналізу положень міжнародно-правових актів та діяльності відповідних програм і платформ у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Право на освіту є ключовим у будь-якій ідеї прав людини. Освіта розглядається не лише як право, а й як засіб для повної та ефективної реалізації інших прав людини. Так, у 1948 році Загальна декларація прав людини проголосила в якості основного права людини право на безкоштовну і обов'язкову початкову освіту, а Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, який набув чинності у 1976 році та був ратифікований 160 країнами, підтвердив право на освіту як юридичне зобов'язання [1]. Крім того положення щодо освіти в галузі прав людини були включені до багатьох інших міжнародних документів, включаючи Конвенцію про права дитини (ст. 29), Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації стосовно жінок (ст. 10), Міжнародну конвенцію про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (ст. 7) та Віденську декларацію та Програму дій (ч. I, п. 33-34), Декларацію та Програму дій Всесвітньої конференції з боротьби проти расизму, расової дискримінації, ксенофобії та пов'язаної з ними нетерпимості (п. 95–97; п. 129–139).

Після прийняття Загальної декларації Генеральна Асамблея ООН закликала держави-члени та всі верстви суспільства вжити заходів для поширення цього основоположного документа та ознайомлення людей з його змістом. У 1993 році Всесвітня конференція з прав людини також підтвердила значення освіти, підготовки кадрів та інформування громадськості. У відповідь на заклик Всесвітньої конференції Генеральна Асамблея ООН проголосила період з 1995 по 2004 роки Десятиліттям освіти в галузі прав людини ООН. Асамблея заявила, що «освіта в галузі прав людини повинна виходити за рамки простого розповсюдження інформації і повинна являти собою комплексний і постійний процес, у межах якого люди, які перебувають на всіх рівнях розвитку та представляють усі верстви суспільства, навчаються поважати людську гідність інших та опановувати засоби і методи забезпечення цієї поваги у всіх суспільствах» [2, с. 15].

Варто зазначити, що така освіта відіграє важливу роль у діяльності представників юридичних професій, робота яких безпосередньо пов'язана із необхідністю дотримання прав і свобод людини, гарантованих міжнародними угодами з прав людини – співробітників правоохоронних органів, адвокатів, суддів та ін. Так, в Основних принципах щодо ролі юристів, прийнятих восьмим Конгресом ООН щодо запобігання злочинності та поводження з правопорушниками у 1990 році вказано, що уряди та професійні асоціації юристів сприяють здійсненню програм з інформування людей про їхні права та обов'язки відповідно до закону та про важливу роль юристів у захисті їхніх основних свобод. Особливу увагу слід приділяти наданню допомоги бідним та іншим особам, які перебувають у несприятливому становищі, щоб вони могли відстоювати свої права і, коли це необхідно, звертатися за допомогою до юристів (п. 4). Крім того, у Принципах наголошено на тому, що захищаючи права своїх клієнтів та відстоюючи інтереси правосуддя, юристи повинні сприяти захисту прав людини та основних свобод, визнаних національним і міжнародним правом, та у всіх випадках діяти незалежно та сумлінно відповідно до закону та визнаних норм і професійної етики юриста (п. 14) [3].

2005 р. ознаменовано прийняттям Всесвітньої програми освіти в галузі прав людини (A/RES/59/113 B), яку було проголошено Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 2004 р. (A/RES/59/113) для сприяння здійсненню програм освіти в галузі прав людини в усіх секторах. Здійснення глобальної координації Всесвітньої програми покладено на Управління Верховного комісара з прав людини (УВКПЛ). Ґрунтуючись на досягненнях Десятиліття освіти в галузі прав людини ООН (1995-2004 рр.), Всесвітня програма мала за мету поширити загальне розуміння базових принципів і методологій освіти в галузі прав людини, щоб забезпечити конкретні рамки дій і зміцнити партнерство та співробітництво від міжнародного рівня до широких мас [4, с. 336]. Крім того, цілями Всесвітньої програми освіти в галузі прав людини було визначено: сприяння створенню культури прав людини; сприяння загальному розумінню основних принципів та методів навчання у галузі прав людини з урахуванням міжнародних документів; приділення основної уваги освіті в галузі прав людини на національному, регіональному та міжнародному рівнях; створення загальноколективних рамок дій усіх зацікавлених сторін; розширення партнерської взаємодії та співробітництва на всіх рівнях; проведення огляду чинних програм освіти в галузі прав людини та надання їм підтримки з метою виявлення передової практики та створення стимулів для їх продовження та/або розширення, а також розробки нових програм [5, с. 13].

На відміну від чітко обмеженого за часом Десятиліття, Всесвітня програма складається з визначених етапів, що слідують один за одним з метою направлення основної діяльності щодо освіти в галузі прав людини на конкретні сектори / питання. Перший етап (2005–2009 рр.) започаткував включення галузі прав людини в освітню програму початкової і середньої шкіл. Другий етап (2010–2014 рр.) було присвячено освіті в галузі прав людини в системі вищої освіти і програмах професійної підготовки вчителів і викладачів, державних службовців, працівників правоохоронних органів і військового персоналу. Третій етап (2015–2019 рр.) передбачив необхідність і надалі приділяти підвищену увагу освіті в галузі прав людини при роботі з секторами, які вже були визначені на попередніх етапах. У числі можливих нових цільових груп були вказані співробітники засобів масової інформації, організації громадянського суспільства тощо. На четвертому етапі (2020–2024 рр.) в якості цільової групи визначено молодь (на підставі резолюції A / HRC / 39/3) з наданням особливої уваги у навчанні та підготовці з питань рівності, прав людини і недискримінації, а також інтеграції і поваги різноманітності з метою створення інклюзивних і мирних товариств [4, с. 336].

Означене питання є також центром уваги і на міжнародному регіональному рівні. Зокрема в Рекомендації Rec(2004)4 Комітету міністрів державам-членам про Європейську конвенцію про права людини в університетській освіті та професійну підготовку державам-членам було рекомендовано переконатися, що адекватна університетська освіта та професійна підготовка щодо Конвенції та пре-

цедентного права Європейського суду з прав людини існують на національному рівні і що така освіта й підготовка включені, зокрема, як компонент загальної основної навчальної програми права та, у відповідних випадках, ступенів у галузі політичних та адміністративних наук; як компонент програм підготовки національних або місцевих іспитів для доступу до різних професій юристів та початкової і безперервної підготовки суддів, прокурорів та адвокатів та працівників інших секторів, відповідальних за правоохоронні органи, та/або персоналу, який працює з особами, позбавленими волі (наприклад, співробітники поліції та сил безпеки, персонал пенітенціарних установ та лікарень), а також персоналу імміграційних служб таким чином, щоб враховувати їхні конкретні потреби. Крім того, державам рекомендувалося підвищити ефективність університетської освіти та професійної підготовки у цій галузі, заохочувати недержавні ініціативи щодо підвищення обізнаності та знань про систему Конвенції, такі як створення спеціальних структур для викладання і досліджень у галузі прав людини, конкурси, кампанії щодо підвищення обізнаності [6].

У 2019 році вказана вище Рекомендація була замінена Рекомендацією CM/Rec(2019)5 Комітету міністрів державам-членам щодо системи Європейської конвенції з прав людини в університетській освіті та професійній підготовці. В означеній Рекомендації було знову наголошено на необхідності вивчення Конвенції 1950 року під час здійснення підготовки студентів, які навчаються за спеціальністю право та рекомендовано державам-членам сприяти ефективному доступу до базової та практичної інформації про систему Конвенції через університетську освіту та професійну підготовку, що має включати можливість використання доступних ресурсів (база даних HUDOC, курси HELP та інші джерела інформації); заохочувати використання найбільш відповідних методів навчання, беручи до уваги національний контекст та специфічні потреби й очікування цільової громадськості. У разі необхідності, такі методи можуть бути створені у тісній співпраці з недержавними зацікавленими сторонами. Також слід заохочувати електронне навчання та використання методології HELP [7].

Так, основна мета Програми Ради Європи з освіти в галузі прав людини для юристів (HELP) полягає у зміцненні потенціалу суддів, адвокатів та прокурорів у всіх 47 державах-членах Ради Європи та за її межами щодо застосування європейських стандартів у галузі прав людини у своїй повсякденній роботі. Це здійснюється за допомогою онлайн-курсів HELP, які охоплюють цілу низку тем у галузі прав людини. Онлайн-курси HELP можуть бути адаптовані до різних потреб країн, установ та спеціалістів. З 2015 року інші фахівці все більше зацікавлені у доступі до курсів HELP, такі як судовий персонал, співробітники в'язниць або служби пробації чи лікарі-практики [8].

Мандат Програми випливає з Рекомендації 2004(4), роль якого була посилена Інтерлакенською декларацією 2010 року та Брайтонською декларацією 2012 року, прийнятими на відповідних конференціях високого рівня щодо майбутнього Європейського суду з прав людини, а також Брюссельською декларацією 2015 року. У Рекомендації (2019)5 було визнано внесок HELP у підвищення поінформованості про Конвенцію.

Варто зазначити, що платформа електронного навчання HELP Ради Європи проводить онлайн-курси, які є безкоштовними та якісно підготовленими, оскільки розробляються з провідними експертами Ради Європи, включаючи юристів із Секретаріату Європейського суду з прав людини. Такі партнери, як EJTN, CCBE або FRA, також надають свій внесок.

Онлайн-курси HELP є інтерактивними, візуальними та практичними. Вони охоплюють різні теми, пов'язані з правами людини, відображаючи різні сфери роботи Ради Європи. Курси HELP проводяться спільно з відповідними суб'єктами Ради Європи (наприклад, курс за ключовими принципами прав людини в біомедичній галузі був розроблений спільно з Відділом біоетики Ради Європи, курс з прав людини у спорті з Департаментом спорту Ради Європи тощо). Участь юристів із Секретаріату Європейського суду з прав людини забезпечує найкраще відображення прецедентного права Європейського суду з прав людини у конкретних темах, охоплених курсами HELP.

Університети та, зокрема, юридичні школи є частиною основного мандату програми HELP, тому студенти університетів (з акцентом на студентів-юристів) є цільовою аудиторією для онлайн-курсів HELP. Курси HELP можуть легко та ефективно доповнити навчальні матеріали в основних навчальних програмах юридичних факультетів, використовуватися професорами університетів на додаток до своїх академічних програм. Студенти бакалаврату можуть пройти деякі з базових курсів HELP, таких як курс «Вступ до Європейської конвенції з прав людини» та Європейський суд з прав людини. Більш спеціалізовані курси (наприклад, Захист даних та права на недоторканність приватного життя, Насильство щодо жінок, Діти-біженці та мігранти тощо) можуть бути запропоновані магістрантам та аспірантам [8].

Висновки. Виходячи з означеного, можемо дійти висновку, що включення освітніх компонентів щодо прав людини, зокрема міжнародних стандартів з прав людини, прецедентного права ЄСПЛ тощо, до освітньо-професійних програм підготовки юристів під час здобуття ними вищої освіти та програм підвищення кваліфікації суддів, адвокатів, прокурорів та інших осіб, діяльність яких пов'язана з наданням юридичних послуг є необхідною умовою розвитку демократичної держави та забезпечення неухильного дотримання прав і свобод людини, гарантованих міжнародними договорами з прав людини. Фахівці, що провадять свою професійну діяльність у сфері юриспруденції, нерідко перебувають на передовій захисту прав людини, а тому повинні володіти знаннями і навичками захисту прав людини задля можливості їх ефективного застосовування у своїй повсякденній роботі. З огляду на це під егідою міжнародних організацій вироблено низку актів, які містять рекомендації державам щодо включення освіти з прав людини до своєї політики, створено спеціальні онлайн-платформи, що дозволяють використовувати їх в закладах вищої освіти, залежно від рівня знань чи актуального інтересу студентів, та з метою підвищення кваліфікації практикуючих юристів. Разом з тим, держави мають створювати необхідні умови задля надання якісної та всеохоплюючої підготовки таких спеціалістів у галузі прав людини з урахуванням рекомендацій, вироблених у межах міжнародних організацій та існуючих тенденцій у цій сфері.

Список використаних джерел:

1. Compass – Manual for human rights education with young people: 2nd edition. Council of Europe, 2020. 484 p. URL: https://www.coe.int/uk/web/compass/education (дата звернення 20.11.2022).
2. ABC: Teaching Human Rights - Practical activities for primary and secondary schools. New York: United Nations, 2004. 163 p. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/ABCen.pdf (дата звернення 20.11.2022).
3. Basic principles on the role of lawyers (adopted 07 September 1990 by the eighth United Nations Congress on the prevention of crime and the treatment of offenders, Havana, Cuba). URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/basic-principles-role-lawyers (дата звернення 20.11.2022).
4. Сироїд Т. Л. Організаційно-правові основи діяльності ООН щодо освіти в галузі прав людини. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «ПРАВО».* 2020. Вип. № 29. С. 332–340.
5. Plan of action world programme for human rights education. First Phase. New York and Geneva, 2006. 56 p. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/PActionEducationen.pdf (дата звернення 20.11.2022).
6. Recommendation Rec(2004)4 of the Committee of Ministers to member states on the European Convention on Human Rights in university education and professional training. URL: https://rm.coe.int/09000016805dd13a (дата звернення 20.11.2022).
7. Recommendation CM/Rec(2019)5 of the Committee of Ministers to member States on the system of the European Convention on Human Rights in university education and professional training. URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=090000168098396e (дата звернення 20.11.2022).
8. About HELP. Official site. URL: https://www.coe.int/en/web/help/about-help (дата звернення 20.11.2022).

УДК:341
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.63

СТАНДАРТИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ (DCFR) В СФЕРІ РЕГУЛЮВАННЯ НЕДОГОВІРНИХ ЗОБОВЯЗАНЬ ТА ПРОБЛЕМИ ЇХ ГАРМОНІЗАЦІЇ В СПАДКОВОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Цибульська О.Ю.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародгого та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»

Цибульська О.Ю. Стандарти Європейського Союзу (DCFR) в сфері регулювання недоговірних зобовязань та проблеми їх гармонізації в спадковому праві України.

В межах цієї статті здійснюється аналіз ситуації, що існує в сфері уніфікації тих норм національного права України, які безпосередньо регулюють недоговірні зобовязання, що виникають внаслідок смерті фізичної особи, або визнання її померлою в сфері спадкового права. Зазначені недоговірні зобовязання в спадковому праві є можливими завдяки конструкції, відомій в римському праві під назвою «legatum», і, достатньо вдало, започеній в чинне приватне право більшості країн європейського простору. В цивільному законодавстві України ця конструкція має назву «заповідальний відказ», є розпорядженням заповідача, що встановлюється в заповіті, і передбачає можливість покласти на спадкоєців за зповітом обовязок здійснити певні майнові вигоди на користь третіх осіб - вигодонабувачів.

Аналогічні конструкції передбачені кодифікаціями приватного права й інших європейських держав, в тому числі держав, що є членами Європейського Союзу. Разом із тим, незважаючи на схожість правої природи цього інституту, станом на сьогодні є відсутнім єдиний правовий механізм в правовому регулюванні схожих за своєю сутністю правовідносин в цій сфері.

Разом із тим, за основу єдиних стандартів в галузі приватного права на території європейського простору доцільно вважати Проєкт загальної довідникової схеми, що включає принципи, поняття та модельні норми європейського приватного права (Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of reference (DCFR).

У роботі сформовано, виокремлено та проаналізовано види недоговірних конструкцій, передбачених DCFR, насамперед, їх діалектичної класифікації, архітектоніки та місця в системі спадкового права. Зроблено акцент на переосмисленні та вирішенні деяких проблем у спадковому праві України, під кутом зору нових світових реалій.

Ключові слова: Європейський союз, спадкове право, заповіт, легат, заповідальний відказ, недоговірні зобовязання, Проєкт загальної довідникової схеми, що включає принципи, поняття та модельні норми європейського приватного права.

Tsybulska O.Yu. Standards of the European Union (DCFR) in the sphere of regulation of non-contractual obligations and problems of their harmonization in the inheritance law of Ukraine.

Within the scope of this article, an analysis of the situation existing in the field of unification of those norms of national law of Ukraine, which directly regulate non-contractual obligations arising as a result of the death of a natural person, or his recognition as deceased in the field of inheritance law, is carried out. The specified non-contractual obligations in inheritance law are possible thanks to the structure known in Roman law as „legatum“, and, quite successfully, entered into the current private law of most countries of the European space. In the civil legislation of Ukraine, this construction is called „testamentary disclaimer“, it is an order of the testator, which is established in the will, and provides for the possibility of imposing on the heirs under the will the obligation to realize certain property benefits for the benefit of third parties - beneficiaries.

Similar constructions are provided for by private law codifications of other European states, including the states that are members of the European Union. At the same time, despite the similarity of the legal nature of this institution, as of today, there is no single legal mechanism in the legal regulation of legal relations that are similar in nature in this area.

At the same time, it is appropriate to consider the Project of a common reference scheme, which includes principles, concepts and model rules of European private law (Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of reference (DCFR).

In the work, the types of non-contractual constructions provided for by the DCFR are formed, distinguished and analyzed, primarily, their dialectical classification, architecture and place in the system of inheritance law. Emphasis is placed on rethinking and solving some problems in the inheritance law of Ukraine, from the point of view of new world realities.

Key words: European Union, inheritance law, will, legatee, testamentary refusal, non-contractual obligations, Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of reference.

Постановка проблеми. Актуальність теми зумовлена тим, що тенденції, які тривають останнім часом в Україні, мають вплив на вектор наукового дослідження в сфері юриспруденції, який спрямовано на правові системи держав, що входять до складу Європейського Союзу (далі – ЄС). На сьогодні, у сучасному геополітичному етапі розвитку суспільства, існує нагальна необхідність чергових кроків у напрямку відповідності національного законодавства міжнародному законодавству і доктрині в результаті процесу приєднання України до ЄС.

Так, дослідження та вивчення стандартів ЄС в сфері регулювання недоговірних зобовязальних конструкцій в спадковому праві обумовлюється потребами вирішення проблемних питань узагальнення наукових здобутків попередніх років, а також - доктринального дослідження, в якому була б прослідкована цілісність фундаментальної структури сфери знань щодо основ недоговірних конструкцій в спадковому праві України у контексті її взаємодії з ЄС, з метою їх переосмислення під кутом зору нових світових та національних реалій, що значною мірою й зумовило вибір теми дослідження.

Стан дослідження теми. Станом на сьогодні дослідження в наукових колах проблеми, спрямованої на дослідження правового регулювання можливості розпоряджатись майном на випадок смерті за допомогою недоговірних конструкцій в правових системах держав, що є учасниками ЄС, має фрагментарний характер. В сфері наукових досліджень є чимало праць, в яких аналізуються аналогічні відносини, але в межах національного правового поля України. Серед авторів таких робіт доцільно відзначити В.В. Васильченко, Ю.О. Заіку, В. Ігнатенко, В.В. Луця, Є.О. Рябоконь, С.Я. Фурсу, Є.І. Фурсу, Є.О. Харитонова, В.Ю. Чуйкову, Л.В. Шевчук та ін.

Проте, як вже було відзначено, наукового аналізу встановленої проблеми на підставі дослідження стандартів ЄС в сфері регулювання недоговірних зобовязальних конструкцій в спадковому праві та їх гармонізації з національним спадковим правом України проведено не було, а проблема, що є назвою роботи, станом на сьогодні залишається вебічно не освітленою, а отже дає підстави стверджувати, що дана наукова праця є своєчасною.

Мета дослідження роботи полягає в тому, щоб комплексно проаналізувати стандарти Європейського Союзу в сфері регулювання недоговірних зобовязань спадкового права та визначити проблеми гармонізації цих стандартів із національним спадковим правом України.

Для досягнення встановленої мети були поставлені такі завдання:

– дослідити стандарти ЄС в сфері регулювання недоговірних зобовязань спадкового права безпосередньо на підставі Проєкту загальної довідникової схеми, що включає принципи, поняття та модельні норми європейського приватного права (DCFR);

– визначити проблеми гармонізації зазначених стандартів ЄС (DCFR) з національним спадковим правом України.

Виклад основного матеріалу. сьогодні тривають процеси істотних змін в нашому суспільстві, що безпосередньо повязано з курсом, обраним чинною владою України, спрямованим на орієнтири європейських стандартів. Обраний напрям, в свою чергу, впливає не тільки на зовнішню, але й на внутрішню політику в державі, що безапеляційно відображається в усіх ланках устрою нашого існування.

Разом із тим, зрозуміти, що таке «європейський стандарт» неможливо до тих пір, поки не зясуєш його сутність. Останнє здатне бути реалізованим шляхом дослідження того чи іншого питання. Погляди науковців на одні й ті самі правові явища, як відомо, є різними і не завжди відображають

істину. Тому спиратись на чужу думку, не висловивши власну, буде означати, що дослідження автора не відбулося і власної відповіді на питання не має. Таким чином, єдиним способом сформулювати власну позицію на окреслену проблему є дослідження першоджерел, якими, в свою чергу, є норми права. В будь-якій державі, незалежно від її участі в ЄС, існують свої правила поведінки, що є загальнообовязковими. Проте визначити, чи дійсно існує «європейський стандарт» в тій чи іншій сфері, що відображається в нормах права держав, що входять до складу ЄС, і є єдиним, так званим, «мірилом» для однорідних правовідносин, дозволить аналіз змісту відповідних правових норм, що в усі часи залишаються тим джерелом знань, який сприймається і тлумачиться дослідником особисто з урахуванням його власного досвіду, сукупності навичок і знань, а отже, є власним і не потребує фільтрації від інших наукових висновків.

Розкриваючи назву цієї роботи, неодмінно виникає доцільність зазначити, що незалежно від території, де проживає кожна фізична особа, специфіки державного устрою та політичних орієнтирів, ця особа свого часу припинить своє існування, тобто, іншими словами, помре. А отже, в будь-якій державі мають існувати свої правила регулювання таких правовідносин, що обєднані в так зване спадкове право.

З огляду на те, що з юридичної точки зору розрізняють спадкове право, яке діє в країнах континентальної Європи (більшість країн ЄС), та спадкове право, яке є властивим країнам з англосаксонським правом (Ірландія), то доцільним є відзначити, що їх основна відмінність полягає в тому, що в континентальних європейських країнах спадщина переходить безпосередньо до спадкоємців, а в країнах з англосаксонським правом вона переходить спочатку до третьої особи, а вже потім — до спадкоємців. Крім того, в континентальній Європі можна виділити країни, які загалом дотримуються французького зразка, та країни, для яких зразком є німецьке право.

Отже, як бачимо з усього вищевикладеного, в державах, що входять до простору ЄС, існує своє національне законодавство зі своїми традиціями і, безумовно, сталим у часі характером. Так, виникає питання щодо мотивів пошуку спільної мови у вигляді єдиних нормативних стандартів, зокрема, в спадковому праві, які будуть обовязковими на території простору ЄС.

У відповідь на це запитання можна стверджувати, що сьогодні дійсно існує проблема примирення двох систем права, які існують на території європейського простору – континентальної та англосаксонської. А якщо проблема існує, то необхідно знайти інструмент, за допомогою якого можна буде знайти спільну мову щодо її вирішення.

Сьогодні за основу єдиних стандартів в галузі приватного права доцільно вважати Проєкт загальної довідникової схеми, що включає принципи, поняття та модельні норми європейського приватного права (Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of reference (далі – Проєкт або DCFR) [1]. Це документ, що був створений науковцями держав-учасників ЄС. Він складається із трьох частин. Перша визначає принципи, друга – модельні правила, а третя – поняття.

Наступним кроком для визначення ролі Проєкту в якості інструменту гармонізації норм спадкового права на території ЄС, є дослідження його змісту. Ознайомлення зі змістом цього документа дає можливість стверджувати, що його норми спрямовані в основному на регулювання договірних відносин, хоча можна зустріти й окремі випадки недоговірних зобовязань, таких як безпідставне збагачення, завдання шкоди іншій особі та вчинення дій в інтересах іншої особи без її доручення [2, С. 168].

Таким чином, закономірним є наступне питання, що виникає при визначенні предмету правового регулювання, на який спрямовані норми Проєкту, про вплив DCFR на відносини спадкування. Й, цілком логічною, вбачається відповідь про неможливість застосування його норм при регулюванні відносин спадкування. Проте, кожний висновок повинен бути обґрунтованим. Так, підтвердженням зазначеної позиції є пункт другий статті I.-1:101. Відповідно до змісту цієї норми зі сфери застосування акта виключені деякі питання, зокрема, про статус і правосубєктність фізичних осіб, заповіти та спадкування, сімейні відносини, оборотоздатні інструменти, трудові відносини, правове регулювання нерухомого майна, положення про юридичних осіб, а також цивільний процес і виконавче провадження [1]. Отже, можна вже зробити перший і основний висновок цього дослідження, згідно з яким відносини, повязані із заповітами та спадкуванням Проєкт не регулює.

Разом із тим, однозначність сприйняття вказівки про виключення зі сфери застосування Проєкту питань, повязаних зі спадковим правонаступництвом, не означає неможливість застосування його норм до відносин, які тісно повязані зі спадкуванням, але не є спадковими. Оскільки перехід майна на підставі спадкування внаслідок смерті особи або визнання її померлою, передбачає можливість виникнення чи переходу інших прав та обовязків, що не мають характер спадкових. Отже, від спадко-

давця, який за період життя перебував, наприклад, у будь-яких зобовязальних правовідносинах, що не припинились внаслідок його смерті, його права як кредитора та обовязки як боржника можуть переходити на підставі спадкування до інших осіб — його спадкоємців, які, в свою чергу будуть вступати в такі відносини зобовязального характеру на стороні кредитора або боржника за умови прийняття ними спадщини.

На прикладі спадкового законодавства України [3, С. 295] можна роздивитись заповідальний відказ (ст.ст. 1237-1239 ЦК України) [21, С. 259] та право заповідача покласти на спадкоємців інші обовязки (ст. 1240 ЦК України) [4], що є підставами виникнення правовідносин зобовязального характеру.

Разом з цим, доцільно відзначити, що ці зобовязання, які виникають внаслідок встановлення в заповіті одного із зазначених заповідальних розпоряджень, є недоговірними [5, С. 486].

Оскільки, як вже було зазначено, Проєкт містить вичерпний перелік недоговірних зобовязань, які регулюються його нормами, а саме: безпідставне збагачення, завдання шкоди іншій особі та вчинення дій в інтересах іншої особи без її доручення, зустрічаємо іншу проблему, що ґрунтується на необхідності все ж таки визначити остаточну можливість застосування DCFR в якості інструменту гармонізації норм чинного національного законодавства за стандартами ЄС. З урахуванням того, що Проєкт містить базові принципи, модельні правила та поняття, то доречним буде звернення до загальних правил, що регулюють всі зобовязання, які входять до сфери дії Проєкту. Цим правилам присвячена Книга третя DCFR [1].

Висновки. З огляду на зазначене вище, слід вважати обґрунтованими висновки щодо неможливості Проєкту бути універсальним інструментом гармонізації абсолютно всіх приватних правовідносин, адже його норми мають чітко визначену сферу застосування. А тому, DCFR не завжди зможе стати ефективним способом в площині пошуку компромісу та застосування його норм в якості стандарту щодо регулювання відносин, на які його норми не розповсюджуються. Серед таки відносин знаходять своє місце і недоговірні зобовязання, що виникають в спадковому праві відповідно до норм чинного законодавства країн-членів ЄС внаслідок окремих заповідальних розпоряджень — заповідального відказу та покладення заповідачем на спадкоємців інших обовязків.

Проте, було б недоцільним проводити в рамках окремого наукового дослідження без бачення існування позитивного вирішення питання, яке було визначальним і ключовим на початку розмови, тому безумовним залишається той факт, що загальні положення DCFR, можуть існувати в якості стандарту, запропонованого ЄС, оскільки норми його на рівні загальних засад відіграватимуть безпосередній вплив на регулювання всіх зобовязальних відносин незалежно від підстав їх виникнення.

Список використаних джерел:

1. Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. URL: https://www.law.kuleuven.be/personal/mstorme/2009_02_DCFR_OutlineEdition.pdf.
2. Цибульська О.Ю. Щодо питання вдосконалення окремих норм спадкового права України на основі базових принципів DCFR. Цивілістичні читання, присвячені памяті І.В. Шерешевського: «Принципи DCFR як методологічна основа вдосконалення національного цивільного законодавства»: матер. інтернет-конференції (м. Одеса, 5 грудня 2014 р.). Одеса: Фенікс. 2014. С. 168–170.
3. Цибульська О.Ю. Визначення та сутність заповідального відказу як підстави виникнення правовідносин за цивільним законодавством України. Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія Право. № 23. Т. 1. Ч. 1. Ужгород, 2013. С. 293–297.
4. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. No 435-IV. Відомості Верховної Ради України. Київ, 2003. № 40-44. С. 356.
5. Цибульська О.Ю. Недоговірні зобовязання в спадковому праві України. Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (15-16 травня 2015 р., м. Одеса): у 2 т. Т. 2. Одеса: Юридична література. 2015. С. 484-486.

РОЗДІЛ 12. ПРАВОВА НАУКА ТА ПРАКТИКА

УДК 342.1
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.64

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРОКУРАТУРИ: ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Берч В.В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
Ужгородського національного університету,
https://orcid.org/0000-0002-3837-4724

Берч В.В. Конституційно-правові засади організації та функціонування прокуратури: загальні положення.

Наукова стаття присвячена дослідженню конституційно-правових засад організації та функціонування прокуратури.

Встановлено, що визначення конституційно-правових засад організації та функціонування прокуратури є наріжним каменем для встановлення сутнісних ознак зазначеного правового інституту, дослідження якого є надзвичайно важливим як для правової науки, так і у практичному сенсі. Поряд з цим, зазначена проблематика є предметом наукових дискусій та не здобула свого однозначного бачення серед сучасних дослідників. Учені станом на сьогодні по-різному підходять до питання фундаментальних засад у цій сфері, що обумовлено розвитком науки та права та суспільних відносин вцілому.

Визначено, під конституційно-правовими засадами організації та діяльності прокуратури, як правило, сучасні дослідники розуміють основоположні керівні вимоги щодо функціонального призначення прокуратури, побудови системи її органів та особливостей діяльності, що знаходять своє відображення у чинному законодавстві.

Зауважено, особливостями конституційно-правових засад організації та діяльності прокуратури є те, що вони: а) тісно пов'язані, та взаємодіють між собою, а також становлять єдину цілісну систему; б) мають багаторівневий характер, де фундаментом (базою) є загальні принципи права.

Встановлено, важливими у визначенні засад організації та діяльності прокуратури вбачаються також міжгалузеві принципи, серед яких ключове місце посідає принцип змагальності судочинства, гласності, рівності учасників процесу перед судом, обґрунтованого захисту в судовому порядку інтересів держави тощо.

Визначено, реформування інституту прокуратури в Україні вимагає відповідності зазначеного правового інституту базовим європейським цінностям, котрі, у свою чергу, передбачають: зайняття прокуратурою свого місця у системі захисту прав та свобод людини із врахуванням правозахисного спрямування функцій прокуратури; існування належного порядку формування кадрового складу інституту прокуратури; системного удосконалення правових знань, умінь та навичок прокурорів із застосуванням принципу безперервного навчання; потребу наявності ефективних органів прокурорського самоврядування; необхідність неухильного дотримання прокурорами вимог професійної етики; підвищення рівня правової свідомості та правової культури прокурорів.

Ключові слова: захист прав людини, незалежність прокуратури, верховенство права, законність, справедливість, гуманізм, демократизм, функції та повноваження прокуратури, конституція, права і свободи.

Berch V.V. Constitutional and legal basis of the organization and functioning of the prosecutor's office: general provisions

The scientific article is devoted to the study of the constitutional and legal foundations of the organization and functioning of the prosecutor's office.

It has been established that the determination of the constitutional and legal foundations of the organization and functioning of the prosecutor's office is a cornerstone for establishing the essential features of the specified legal institution, the study of which is extremely important both for legal science and in a practical sense. Along with this, the specified problem is the subject of scientific discussions and has not gained its unequivocal vision among modern researchers. Today, scientists have different approaches to the issue of fundamental principles in this area, which is due to the development of science and law and social relations as a whole.

It was determined that under the constitutional and legal principles of the organization and activity of the prosecutor's office, as a rule, modern researchers understand the fundamental guiding requirements regarding the functional purpose of the prosecutor's office, the construction of the system of its bodies and the specifics of its activities, which are reflected in the current legislation.

It has been noted that the peculiarities of the constitutional and legal foundations of the organization and activities of the prosecutor's office are that they: a) are closely related and interact with each other, and also constitute a single integrated system; b) have a multi-level character, where the foundation (base) is the general principles of law.

It has been established that cross-industry principles are also considered important in determining the foundations of the organization and activities of the prosecutor's office, among which the principle of competitive justice, transparency, equality of trial participants before the court, justified protection of the state's interests in the judicial procedure, etc., occupy a key place.

It was determined that reforming the institution of the prosecutor's office in Ukraine requires compliance of the said legal institution with basic European values, which, in turn, provide for: the prosecutor's office taking its place in the system of protection of human rights and freedoms, taking into account the human rights direction of the functions of the prosecutor's office; the existence of a proper procedure for forming the staff of the prosecutor's office; systematic improvement of legal knowledge, skills and abilities of prosecutors using the principle of continuous education; the need for effective prosecutorial self-government bodies; the need for prosecutors to strictly comply with the requirements of professional ethics; raising the level of legal awareness and legal culture of prosecutors.

Key words: protection of human rights, independence of the prosecutor's office, rule of law, legality, justice, humanism, democracy, functions and powers of the prosecutor's office, constitution, rights and freedoms.

Постановка проблеми. Визначення конституційно-правових засад організації та функціонування прокуратури є наріжним каменем для встановлення сутнісних ознак зазначеного правового інституту, дослідження якого є надзвичайно важливим як для правової науки, так і у практичному сенсі. Поряд з цим, зазначена проблематика є предметом наукових дискусій та не здобула свого однозначного бачення серед сучасних дослідників. Учені станом на сьогодні по-різному підходять до питання фундаментальних засад у цій сфері, що обумовлено розвитком науки та права та суспільних відносин вцілому.

Стан опрацювання. Проблематика визначення конституційно-правових засад організації та функціонування прокуратури є предметом наукових досліджень таких науковців як: О.В. Батанов, С.Д. Гусарєв, Д.М. Добровольський, Ю.М. Грошевий, О.М. Єщук, О.М. Кальчук, С.В. Ківалов, І.С. Ковальчук, М.І. Козюбра, Т.Є. Колєснік, А.М. Колодій, М.В. Косюта, М.В. Костицький, А.В. Лапкін, І.Є. Марочкін, О.І. Медведько, В.С. Нерсесянц, В.Т. Нор, М.А. Погорецький, Ю.Є. Полянський, С.В. Прилуцький, О.С. Проневич, Н.І. Проців, М.В. Руденко, Д.Л. Савенко, В.В. Сухонос, В.М. Тертишник, С.Я. Фурса, М.Й. Штефан, П.В. Шумський, В.М. Юрчишин та ін.

Метою статті є здійснення аналізу конституційно-правових засад організації та функціонування прокуратури.

Виклад основного матеріалу. Під конституційно-правовими засадами організації та діяльності прокуратури, як правило, сучасні дослідники розуміють основоположні керівні вимоги щодо функціонального призначення прокуратури, побудови системи її органів та особливостей діяльності, що знаходять своє відображення у чинному законодавстві.

Особливостями конституційно-правових засад організації та діяльності прокуратури є те, що вони: а) тісно пов'язані, та взаємодіють між собою, а також становлять єдину цілісну систему; б) мають багаторівневий характер, де фундаментом (базою) є загальні принципи права.

Першорядним щаблем конституційно-правових засад організації та діяльності прокуратури є загальноправові принципи, до яких належать:

1) верховенство права, сутність якого серед іншого зводиться до пріоритету прав людини, визнання людини найвищою соціальною цінністю, а також правової визначеності. Верховенство права є фундаментом демократичних основ функціонування держави, його правильне застосування сприяє обмеженню державного свавілля [1];

2) законність, котра будучи формальним аспектом верховенства права, передбачає відповідність фактичних дій прокурорів правовим приписам;

3) справедливість як етико-нормативний феномен, що поєднує у собі цілісну сукупність морально-етичних та правових компонентів, а також є соціально-правовим явищем, сутність « … якого виявляється в процесі застосування норм права, досягненні оптимального співвідношення між приватними та загальнолюдськими цінностями …» [2];

4) гуманізм, що передбачає визнання соціальної цінності людської особистості [3, с. 14];

5) демократизм, що серед іншого декларує визнання суверенним носієм влади народу.

До принципів функціонування прокуратури доцільно відносити такі:

1) незалежності – це визначальний принцип функціонування прокуратури, відповідно до якого прокурори повинні здійснювати своє функціональне призначення без жодного впливу з боку органів державної влади та місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб, окремих громадян, політичних партій, громадських організацій чи інших суб'єктів [4];

2) неупередженості та об'єктивності;

3) політичної нейтральності (деполітизації [5, с. 28]), що передбачає відсутність у діяльності прокурорів жодної прихильності до політичних сил та їх окремих представників;

4) неухильного дотримання вимог професійної етики та поведінки;

5) прозорості функціонування прокуратури, котра серед іншого забезпечується відкритим та конкурсним зайняттям посади;

6) недопустимості втручання прокурором у діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування;

7) здійснення функціонального призначення прокурора виключно прокурором.

До принципів організації прокуратури належать такі: єдності системи прокуратури, територіальності та спеціалізації, прокурорського самоврядування, принцип конкурсного кадрового формування прокурорського корпусу. Важливими у визначенні засад організації та діяльності прокуратури вбачаються також міжгалузеві принципи, серед яких ключове місце посідає принцип змагальності судочинства, гласності, рівності учасників процесу перед судом, обгрунтованого захисту в судовому порядку інтересів держави тощо.

Висновки. На сучасному етапі розвитку правової держави та громадянського суспільства, а також виходячи з теперішніх умов війни, прокуратура повинна залишатись поліфункціональною [6, с. 426], а наступні кроки щодо її модернізації повинні здійснюватись крізь призму удосконалення засад її організації та функціонального призначення у розрізі застосування міжнародних стандартів та запозичення кращого зарубіжного досвіду у цій сфері.

Реформування інституту прокуратури в Україні вимагає відповідності зазначеного правового інституту базовим європейським цінностям, котрі, у свою чергу, передбачають:

- зайняття прокуратурою свого місця у системі захисту прав та свобод людини із врахуванням правозахисного спрямування функцій прокуратури;
- існування належного порядку формування кадрового складу інституту прокуратури;
- системного удосконалення правових знань, умінь та навичок прокурорів із застосуванням принципу безперервного навчання;
- потребу наявності ефективних органів прокурорського самоврядування;
- необхідність неухильного дотримання прокурорами вимог професійної етики;
- підвищення рівня правової свідомості та правової культури прокурорів.

Список використаних джерел:

1. Савенко Д.Л. Верховенство права і законність в організації та діяльності прокуратури України: загальнотеоретичне дослідження: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд юрид. наук за спеціальністю: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Одеса. 2015. 22 с.
2. Костюк Н. Принцип справедливості в правозастосуванні. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2016. № 6. С. 5–13.
3. Костицький М.В. Гуманізм права як прояв вищих (космічних) законів у суспільстві. Принципи гуманізму та верховенства права як умова розвитку демократичної, соціальної, правової держави (пам'яті професора В.В. Копєйчикова): Матеріали міжвуз. наук.-теорет. конф. К.: Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2009. С. 13–15.
4. Колєснік Т.Є. Незалежність як основний принцип діяльності прокуратури в Україні: адміністративно–правовий аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2014. Т. 2. Вип. 29. С. 79–82.
5. Лапкін А.В. Правові основи прокурорської діяльності. Х.: Право, 2013. 320 с.
6. Косюта М.В. Проблеми та шляхи розвитку прокуратури України в умовах побудови демократичної правової держави: дис. … докт. юрид. наук: спец. 12.00.10. Х., 2002. 467 с.

УДК 342.1
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.65

СИСТЕМА ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА: ДОКТИРИНАЛЬНІ ТА НОРМАТИВНІ ОСНОВИ

Бєлов Д.М.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
Заслужений юрист України;
ORCID: 0000-0002-7168-9488

Бєлова М.В.,
доктор юридичних наук, доцент
кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет».
ORCID 0000-0003-2077-2342

Бєлов Д.М., Бєлова М.В. Система захисту прав і свобод людини і громадянина: доктринальні та нормативні основи.

Вказується, формування сучасних інститутів громадянського суспільства та розбудова соціальної і правової держави вимагають суттєвих змін в організації та діяльності всієї системи правоохоронних органів України. Ефективна діяльність правоохоронних органів нашої держави є необхідною умовою захисту конституційного ладу, забезпечення законності та правопорядку, дотримання прав і свобод людини та громадянина. Саме тому, в роботі досліджується сучасна система захисту прав і свобод людини і громадянина. Автор звертає свою увагу на доктринальні аспекти побудови вітчизняного механізму захисту прав людини. Надано аналіз окремих рішень Конституційного суду України з досліджуваної тематики.

Автори роблять висновки, конституційна система захисту прав і свобод людини і громадянина є важливим, а по-суті визначальним складовим елементом загальнодержавної системи конституційного права України, оскільки вона здійснює системоутворюючий вплив на інші елементи (засади) конституційного ладу нашої держави. Всі відображені в Конституції України елементи конституційної системи захисту прав і свобод людини і громадянина, незважаючи на пряму дію конституційних норм та їх застосування на всій території країни, потребують законодавчої конкретизації та розвитку. Деталізація різних компонентів конституційної системи захисту прав і свобод людини і громадянина сприяє формуванню відносно самостійних блоків, в числі яких правозахисна та правоохоронна система українського суспільства та держави. Конституційна система захисту прав і свобод людини і громадянина Україні загалом є достатньо розгалуженою, основними елементами якої є її суб'єкти, об'єкти, принципи, а також гарантії прав і свобод людини і громадянина. В той же час, в досліджуваній системі основними є саме суб'єкти, адже вони є генераторами суспільної діяльності, активності, носієм інтересу й учасником суспільних відносин.

Ключові слова: права і свободи людини і громадянина, механізм захисту прав людини, сучасна доктрина конституційного права.

Byelov D.M., Bielova M.V. System of protection of rights and freedoms human and citizens: doctrinal principles.

It is indicated that the formation of modern institutions of civil society and the development of a social and legal state require significant changes in the organization and activity of the entire system of law enforce-

ment agencies of Ukraine. The effective activity of law enforcement agencies of our country is a necessary condition for protecting the constitutional system, ensuring legality and law and order, and observing the rights and freedoms of a person and a citizen. That is why the work examines the modern system of protection of human and citizen rights and freedoms. The author draws attention to the doctrinal aspects of building a domestic human rights protection mechanism. An analysis of individual decisions of the Constitutional Court of Ukraine on the subject under study is provided.

The authors conclude that the constitutional system of protection of the rights and freedoms of man and citizen is an important and, in fact, a defining component of the state-wide system of constitutional law of Ukraine, as it exerts a system-forming influence on other elements (fundamentals) of the constitutional system of our state. All the elements of the constitutional system of protection of human and citizen rights and freedoms reflected in the Constitution of Ukraine, despite the direct effect of constitutional norms and their application throughout the country, require legislative specification and development. The detailing of various components of the constitutional system for the protection of human and citizen rights and freedoms contributes to the formation of relatively independent blocs, including the human rights and law enforcement system of Ukrainian society and the state. The constitutional system of protection of the rights and freedoms of a person and a citizen in Ukraine is generally quite extensive, the main elements of which are its subjects, objects, principles, as well as guarantees of the rights and freedoms of a person and a citizen. At the same time, in the studied system, the subjects are the main ones, because they are the generators of social activity, activity, the bearer of interest and a participant in social relations.

Key words: human rights and freedoms of man and citizen, human rights mechanisms, the modern doctrine of constitutional law.

Постановка проблеми. Формування сучасних інститутів громадянського суспільства та розбудова соціальної і правової держави вимагають суттєвих змін в організації та діяльності всієї системи правоохоронних органів України. Ефективна діяльність правоохоронних органів нашої держави є необхідною умовою захисту конституційного ладу, забезпечення законності та правопорядку, дотримання прав і свобод людини та громадянина. Разом з тим їх відставання від все зростаючих потреб суспільства та міжнародних стандартів у галузі захисту прав і свобод не сприяє, а часто й перешкоджає успішній реалізації національних інтересів та стабільності розвитку суспільства та держави. Зважаючи на це, значний науковий інтерес до сучасних проблем, пов'язаних із роллю та місцем правоохоронних органів України в механізмі захисту прав і свобод людини та громадянина, зміна їх правового статусу на сучасному етапі конституційної реформи в державі має стійку тенденцію до зростання.

Теоретико-методологічною основою дослідження стали роботи вітчизняних і зарубіжних теоретиків та істориків права, а саме: С.С. Алексєєва, М.Й. Байтіна, Ю.А. Ведєрнікова, С.П. Головатого, О.М. Головка, В.А. Греченка, С.Д. Гусарєва, М.С. Кельмана, М.І. Козюбри, В.В. Копєйчикова, А.Ф. Крижановського, М.М. Марченка, О.В. Петришина, П.М. Рабіновича, Є.Б. Ручкіна, О.Ф. Скакун, О.Д. Тихомирова, В.Д. Ткаченка, О.Н. Ярмиша, М.М. Яцишина та ін.

Автори ставлять собі за **мету** зробити аналіз системи доктринальних та нормативних основ захисту прав і свобод людини і громадянина.

Виклад матеріалу дослідження. Дослідження системного підходу до механізму захисту прав людини передбачає спочатку відповідь на запитання, що таке системний підхід і яка його роль в науці конституційного права.

Термін «система» *(давньогрецьк. σύστημα – сполучення)* означає ціле, складене з частин. Він використовується у тих випадках, коли треба охарактеризувати об'єкт, який досліджується або проектується як дещо ціле, складне, і про який неможливо одразу держати просте уявлення. Звернемося до загального визначення генези поняття «система». Так, зокрема, порядок розташування частин цілого, визначене улаштування, хід чого-небудь у послідовному, доладному порядку [1]. Словник *Webster's Revised Unabridged Dictionary (1913)* містить визначення системи як сукупності об'єктів, підпорядкованих чітко або за якимось особливим порядком, як правило, логічним або науковим; єдине ціле об'єктів, пов'язаних якимось спільним законом, принципом, або метою; постійне об'єднання принципів або елементів, які становлять єдине ціле [2]. У тому ж словнику але вже 1928 року видання систему подано як сукупність чогось, упорядкована як ціле; план або схема, яка складається з багатьох частин, об'єднаних таким чином, щоб створити ланцюг взаємозалежностей; постійне об'єднання принципів або елементів, які становлять єдине ціле [2].

Генезис сучасних конституційних систем як України так і зарубіжних країн невіддільно пов'язаний із утвердженням й удосконаленням системи права загалом та розвитком знань про цю систему та її юридичні властивості, зокрема. Закономірно, що новий масив суспільних відносин, пов'язаних з утвердженням на хвилі згаданих революцій принципів та ідей народного суверенітету, верховенства права, парламентаризму, правової держави й інших ідеалів класичного європейського конституціоналізму, які обґрунтовувалися ще мислителями епохи Відродження та Реформації, не міг бути унормованим у межах тогочасних галузей публічного, а тим більше приватного права. У зв'язку із цим утверджується нова галузь публічного права – конституційне право. При цьому конституційне право, як і будь-яка інша галузь права, було покликане здійснювати не лише цілеспрямований, а й системний вплив на регулювання суспільних відносин, що стали його предметом. Зазначене зумовило об'єктивне існування конституційної системи, а подальші нагальні потреби конституційної правотворчої та правозастосовної практики – необхідність дослідження юридичних властивостей як системи в цілому, так і її складових [3].

У цьому розумінні слід згадати твердження Р. фон Ієрінга щодо відповідних властивостей системи права: «Система – невичерпне джерело нової матерії!» [4, с. 97-98]. Поділяючи цю точку зору мислителя, зазначимо необхідність пізнання названих зрізів (рівнів) багатоаспектної системи конституційного права України, що дозволить не лише пізнати їх юридичну природу, а й виявити нові та перспективні шляхи подальшого розвитку й удосконалення сучасного національного конституційного права та його системи [5].

Найповніше уявлення про конституційного систему дозволяє сформувати сума знань про юридичні властивості її складових елементів і порядок їх взаємодії. Як відомо, у радянській державно-правовій науці стверджувалося про жорстко ієрархічну структуру відповідної галузі радянського права, представлену дворівневими елементами – інститутами і нормами державного (конституційного) права, які, у свою чергу, мають власні структурні рівні. Відмова ж від одноплощинного позитивістського методологічного підходу до системи права дозволила спростувати цю тезу й виявити нові рівні (зрізи) системи пострадянського конституційного права. Зазначене сприяло й формуванню нових теоретико-методологічних уявлень про структуру конституційного права України та її основні елементи та частини [6].

Первинним, генетично зумовленим зрізом конституційної системи є її поділ на природню і позитивну. Як відомо, ідеї та принципи природного права зіставлялися мислителями Відродження з позитивним, або ж легістським правом, яке виступало вторинним щодо природного, але було об'єктивно необхідним для регулювання організації та діяльності держави, у тому числі й через позитивістське накладення на людину певних обов'язків перед державою. У пізніший період, починаючи з XIX ст., учені почали розглядати природне та позитивне право як дві підсистеми внутрішньодержавного права, що співвідносяться з іншими складовими елементами системи права. Згодом відповідні теоретико-методологічні підходи сприяли виявленню інститутів природного і позитивного права. Так, для більшості країн світу загальновизнаним залишається інститут народного суверенітету, інститут непокори народу тиранії, інститут природних прав людини тощо [7].

Конституційна система захисту прав і свобод людини і громадянина, будучи інтегративним феноменом, отримує якісну визначеність через функціональну єдність своїх компонентів. У число основних на наш погляд, слід включити правозахисні норми, принципи, суб'єкти, об'єкти та гарантії. Їх відрізняє конституційна зумовленість, законодавчий розвиток відповідно загальновизнаних принципів і норм міжнародного права (ч. 1 ст. 9 Конституції України).

Таким чином, як бачимо, конституційна система захисту прав і свобод людини і громадянина складається з певних складових елементів. Вважаємо, аналіз цих окремих складових вкрай необхідний для виявлення їх змісту, закономірностей взаємодії і логіки розвитку.

Сутність досліджуваної нами конституційної системи багато в чому визначається метою, яка полягає в досягненні стану реальної захищеності всіх осіб, що знаходяться під юрисдикцією держави. Домогтися такої мети можливо, зокрема, шляхом вирішення низки завдань, серед яких, наприклад, створення в країні єдиного правозахисного простору на основі конституційних принципів і з урахуванням відомих міжнародно-правових стандартів; впорядкування тих що вже існують, стимулювання створення необхідних правозахисних та правоохоронних органів і організацій; підвищення ефективності правозахисних процедур, розрахованих на захист конституційних прав і свобод різних категорій осіб, у тому числі за допомогою інституту конституційно-правової відповідальності.

У конституційному праві конституційна відповідальність є самостійним видом юридичної відповідальності, що пов'язується, в першу чергу, із механізмом правового захисту Конституції України. Проте, категорії «юридична відповідальність у конституційному праві» та «конституційно-правова відповідальність» не є тотожними. Юридична відповідальність у конституційному праві у широкому значенні, представлена конституційною, адміністративною та іншими видами відповідальності за порушення норм конституційного права. Пріоритетним видом юридичної відповідальності у конституційному праві України є конституційно-правова відповідальність. На сьогодні остання сформувалася в якості інституту конституційного права та елементу системи гарантій конституційного права України. Тобто, наприклад, на думку Н. Наливайка, конституційно-правова відповідальність - це особливий вид юридичної відповідальності, що має складний політико-правовий характер, настає за скоєння конституційно-правового делікту та яка знаходить вияв у передбачених конституційно-правовими нормами особливих несприятливих наслідків для суб'єкта конституційного делікту [8, с. 9].

Конституційна система захисту прав і свобод людини і громадянина в нашій державі включає певну сукупність правил (правових норм). Ці норми встановлюють як потенційно можливі (диспозитивні), так і обов'язкові (імперативні) правила поведінки суб'єктів правозахисних відносин. Зокрема, Основним законом закріплені право кожного на захист своєї честі та гідності (ст.ст. 28, 68), своїх прав і свобод всіма способами, не забороненими законом (ст. 63), що відноситься до диспозитивних правозахисних норм; гарантії державної (ст. 55) і судової (ст. 59) захисту прав і свобод людини і громадянина виступають нормами імперативними. Як випливає з наведених та інших правозахисних норм, Конституція України використовує різні прийоми їх формулювання: через дієслово «захищати», через іменник «захист» і дієслово «гарантується», через право на «захист». Таким шляхом, за вірним твердженням М. Марнгейм, відображаються як категоричність правозахисної позиції держави, так і варіанти правозахисної поведінки осіб, що знаходяться під юрисдикцією держави [9, с. 45].

Даючи загальну характеристику конституційним правозахисним нормам, слід виділити їх вихідні та похідні різновиди. Так, за ч. 4 ст. 55 Конституції, захист прав і свобод людини і громадянина, виступає вихідним щодо до ч. 1, ч. 2 та ч. 3 цієї ж статті Основного Закону, що вказує на такий вид захисту, як судовий, а також захист Уповноваженим з прав людини. Одночасно, всі конституційні правозахисні норми є вихідними для інших таких норм.

Конституція України передбачає правозахисні норми загального та виняткового характеру. Перші з них діють на всій території країни і не обмежені за часом, другі – в умовах особливих режимів воєнного та надзвичайного стану (ст. 64).

Відповідно до частини 2 статті 29 Загальної декларації прав людини «при здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві» [10].

Конституція України, виходячи з норм міжнародно-правових документів, встановила обмеження щодо реалізації деяких прав і свобод людини і та громадянина. Так, право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію обмежується законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, яка одержана конфіденційно, або для підтримки авторитету і неупередженості правосуддя (ст. 34). Здійснення права на свободу світогляду і віросповідання може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення, захисту прав і свобод інших людей (ст. 35). На таких самих підставах може бути обмежене право громадян на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації (ст. 36). Конституційно встановлюються також обмеження щодо права на проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій (ст. 39) тощо. Усі ці обмеження обґрунтовані необхідністю забезпечення охорони конституційного ладу, національної безпеки, прав і свобод людини і громадянина [11, с. 94].

Правозахисні норми конституційної системи захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні закріплюються в різних джерелах. Загальні вимоги, до них, це, зокрема, неприпустимість їх обмеження (ст. 64), обов'язковість офіційного опублікування для загального відома (ст. 94). Конституція України в цьому сенсі прямо вказує на міжнародний договір (ст. 9), закон (п. 1 та 3 ч. 1 ст. 92), підзаконні нормативні правові акти (п. 2 ст. 116).

Сутнісними елементами конституційної системи захисту прав і свобод людини і громадянина є принципи. Вони сприяють розкриттю специфіки того чи іншого правового феномена. Їх основу скла-

дає світоглядна позиція, закономірність, виявлена практикою, або умоглядне становище як плід наукової думки [12, с. 166]. Вони, будучи «доктринальними джерелами права», виконують завдання основних напрямних векторів правового впливу. Як зауважує з цього приводу вітчизняний вчений А. Колодій, принципи права, як його юридичні основи, можуть і мають отримувати свою об'єктивізацію у безпосередньому змісті законодавства, створюючи при цьому ті прошарки правової матерії, які можуть складати самостійну структурну ланку, що безпосередньо регулює суспільні відносини [13, с. 15].

Однією з важливих ознак основоположних принципів права є їх самодостатній – з точки зору формальної визначеності – характер. Іншими словами, для застосування вимог цих принципів немає необхідності посилатися на інше джерело права (закон, правовий звичай тощо). Тому основоположні (загальні) принципи права можуть використовуватися у двох значеннях: і як зміст права, і як його форма (джерело) [14, с. 10]. На думку, С. Погребняка, під основоположними принципами права слід розуміти систему найбільш загальних і стабільних імперативних вимог, закріплених у праві, які є концентрованим виразом найважливіших сутнісних рис та цінностей, що притаманні цій системі права, і визначають її характер і напрями подальшого розвитку [15, с. 37].

Так, зокрема, принцип поваги і непорушності прав та свобод людини. закріплений, у ст. 3 Конституції України і передбачає, що права людини розглядаються як вища правова цінність, а їх утвердження і забезпечення є першочерговим обов'язком держави [16, с. 10]. Цей принцип зумовлює визнання пріоритету природних прав людини, що розглядається Конституційним Судом України «як один із засадничих принципів Конституції України, відповідно до якого Верховна Рада України як орган законодавчої влади має приймати правові акти, додержуючись такого підходу» [17]. На необхідність встановлення правопорядку, який повинен гарантувати кожному утвердження та забезпечення прав і свобод, Конституційний Суд України звертав увагу також у рішенні від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005 у справі про постійне користування земельними ділянками [18]. Крім того, для забезпечення свободи важливо, щоб обмеження, які запроваджуються державою, не зазіхали на саму сутність того чи іншого права і не призводили до втрати його реального змісту. Конституційний Суд України посилався на це правило в рішеннях від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005, від 12 червня 2007 року № 2-рп/2007 у справі про утворення політичних партій в Україні [19] та від 22 травня 2008 року № 10-рп/2008 у справі щодо предмета та змісту закону про Державний бюджет України [20].

Разом з тим, до завдань нашого дослідження не входить висвітлення всього спектру принципів, оскільки конституційна система захисту прав і свобод людини – явище що постійно розвивається. Її принципи, як ми бачимо, містяться в різнорівневих нормативно-правових актах. Так, аналіз зарубіжних Конституцій дає підстави стверджувати, що принципи справедливості, чесності, поваги та ряд інших активно використовуються як в декларативних документах, так і в конституційних актах. Вони виступають вихідними началами та моральним фоном концепції захисту прав і свобод людини. Відзначимо, опора на принципи з морально-етичної сфери (наприклад, ст. 2 Основного закону ФРН звертається до морального закону; ст. 19 Конституції Італії апелює до добрих нравів, а її ст. 29 виділяє моральну рівність подружжя) зміцнює позиції конституційної системи захисту прав і свобод людини, виводячи її з виключно формальної сфери та наближаючи безпосередньо до людини.

У цьому зв'язку показовою є позиція Д. Джильберта, що без духовного компаса наша конституція марна й існуватиме лише тим, що про неї говоритимуть судді [21, с. 93].

При цьому, поєднання конституційних, морально-етичних, релігійних, традиційних норм, за твердженням М. Марнгейм, сприяє стійкості даної системи і є гарантією від девальвації з плином часу [9, с. 45]. В цьому плані, цілком погоджуємося й з Г. Мальцевим, що право належить до класу таких соціальних явищ, як мораль, політика, релігія, етикет, виступаючих нормативно-регулятивними системами. Кожне з них – це соціально-культурний комплекс норм, ідей і відносин, що визначає характер і напрямки людської діяльності через формування та реалізацію поведінкових стереотипів. Про це ж свідчать й норми ряду конституції зарубіжних країн (наприклад, Конституція Німеччини, в Преамбулі якої відзначено, що німецький народ прийняв Основний закон, «усвідомлюючи свою відповідальність перед Богом і людьми»; Конституція Італії, в ст. 54 містить обов'язок всіх громадян Італії, бути «вірними своїй Республіці»; Конституція Ірландії, у ч. 1 ст. 6 засновується, що всі влади відповідно «з божим велінням виходять від народу»). Видається, що наявність духовності в конституціоналізмі – абсолютно необхідна умова його життєвості та прогресивності. Духовність не дозволяє юридичному негативу стати домінуючим явищем у правовій системі суспільства, «гальмує» поширення правового нігілізму й байдужості [22, с. 14].

Відзначимо, кожному конкретному історичному періоду часу повинна відповідати адекватна конституційна система захисту прав і свобод людини та громадянина, яка опосередкована також і територіальним простором. Отже, аналізована нами в дослідженні система в конкретній державі, в конкретному регіоні демонструє свою специфіку навіть при послідовному врахуванні правозахисних стандартів. Оцінка нових напрямків у розвитку системи захисту прав і свобод людини дає підстави стверджувати про застосування саме зваженого підходу до співвідношення європейських т.зв. «універсальних» стандартів і традиціоналізму, культури, релігії інших цивілізацій. Подібна проблема, за твердженням А. Тимченко, набуває обрисів основоположного правозахисного принципу як соціальної, моральної та юридичної реальностей [23, с. 12].

Ми вже відзначали, що принципи конституційної системи захисту прав і свобод людини співвідносяться з принципами його правового статусу, що відображають відносини між державою і людиною у зв'язку з місцем останнього в суспільстві. Подібне ставлення до них не може здійснюватися без урахування принципів правового статусу людини. Саме тому, для досягнення заявлених у нашому дослідженні завдань слід також охарактеризувати й окремі конституційні принципи з урахуванням правозахисного фактора.

Таким чином, конституційна система захисту прав і свобод людини і громадянина є важливим, а по-суті визначальним складовим елементом загальнодержавної системи конституційного права України, оскільки вона здійснює системоутворюючий вплив на інші елементи (засади) конституційного ладу нашої держави. Всі відображені в Конституції України елементи конституційної системи захисту прав і свобод людини і громадянина, незважаючи на пряму дію конституційних норм та їх застосування на всій території країни, потребують законодавчої конкретизації та розвитку. Деталізація різних компонентів конституційної системи захисту прав і свобод людини і громадянина сприяє формуванню відносно самостійних блоків, в числі яких правозахисна та правоохоронна система українського суспільства та держави. Конституційна система захисту прав і свобод людини і громадянина Україні загалом є достатньо розгалуженою, основними елементами якої є її суб'єкти, об'єкти, принципи, а також гарантії прав і свобод людини і громадянина. В той же час, в досліджуваній системі основними є саме суб'єкти, адже вони є генераторами суспільної діяльності, активності, носієм інтересу й учасником суспільних відносин.

Список використаних джерел:

1. Бєлов Д.М., Тишков С.С., Грищенко І.В., Вдосконалення сучасного конституціоналізму шляхом перетворення конституції: окремі термінологічні питання. Науковий вісник УжНУ. Серія «Право». Випуск № 31. Т. 1. 2015 р. С. 71–75.
2. Webster's Revised Unabridged Dictionary. Chicago: The University of Chicago, 1913. – p. 1465/ URL: http://machaut.uchicago.edu/?resource=Webster%27s&word=system&use1913=on.
3. Федоренко В.Л. Система конституційного права України: матеріальне, процесуальне та колізійне право. Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2007. Вип. 36. С. 193–198.
4. Иеринг Рудольф фон. Юридическая техника; сост. А.В. Поляков. М.: Статут, 2008. 231 с.
5. Федоренко В.Л. Система конституційного права України як складник класичного конституціоналізму. Конституція і конституціоналізм в Україні: вибіркові проблеми: зб. наук. праць членів Товариства конституційного права з нагоди 10-ї річниці Конституції України, Конституційного Суду України та самого Товариства / відп. ред. проф. П.Ф. Мартиненко і доц. В.М. Кампо. К.: «Купріянова», 2007. С. 58–95.
6. Федоренко В.Л. Система конституційного права України: теоретико-методологічні аспекти : монограф. К.: Ліра-К, 2009. 580 с.
7. Федоренко В.Л. Система конституційного права України і система конституційно-правової науки: параметри співвідношення та взаємодії. Наука конституційного права України: сучасний стан та напрямки розвитку : мат. виступів учасників круглого столу / за ред. А.П. Гетьмана. Х.: Право, 2009. С. 120–127.
8. Наливайко Л.Р. Конституційно-правова відповідальність: питання теорії та практики: Автореф. дис.... канд. юрид. наук. К., 2000. 19 с.
9. Марнгейм, М.В. Конституционная система защиты прав и свобод человека и гражданина: Дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01, 12.00.02. М., 2006. 385 с.
10. Загальна декларація прав людини від 10 груд. 1948 р. Голос України. 2008. № 236. С. 15–17.

11. Єзерський Д.О. Правове регулювання надзвичайного стану в Україні. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. № 1. 2014. С. 93–101.
12. Богданова Н.А. Система науки конституционного права. М.: Юристъ, 2001. 311 с.
13. Колодій А.М. Принципи права України. К.: Юрінком Інтер, 1998. 208 с.
14. Толстик В.А. Иерархия международного права. М., 2001. С. 10.
15. Погребняк С.П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика). Х., 2008. 188 с.
16. Фулей Т.І. Сучасні загальнолюдські принципи права та проблеми їх впровадження в Україні: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2003. 19 с.
17. Рішення Конституційного Суду України від 29 січня 2008 року № 2-рп/2008 у справі про звільнення народних депутатів України з інших посад у разі суміщення. Офіц. вісн. України. 2008. № 80. Ст. 2697.
18. Рішення Конституційного Суду України від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005 у справі про постійне користування земельними ділянками. Офіц. вісн. України. 2005. № 39. Ст. 2490
19. Рішення Конституційного Суду України від 12 червня 2007 року № 2-рп/2007 у справі про утворення політичних партій в Україні. Офіц. вісн. України. 2007. № 54. Ст. 2183.
20. Рішення Конституційного Суду України від 22 травня 2008 року № 10-рп/2008 у справі щодо предмета та змісту закону про Державний бюджет України. Офіц. вісн. України. 2008. № 38. Ст. 1272.
21. Джильберт Дж. М. Морально-этические основы государственного управления в России на пороге XXI века. Кентавр. 1993. № 3. С. 91–99.
22. Бєлов Д.М., Сестренікова О. Система захисту прав і свобод людини і громадянина: конституційні засади**.** Науковий вісник УжНУ. Серія «Право». Випуск № 41. 2016 р. С. 70–74.
23. Тимченко А.І. Проблемні питання конституційної реформи в Україні: доп. дійсного члена Акад. правов. наук України. К.: Київський регіональний центр Академії правових наук, 2008. 24 с.
24. Бєлов Д.М. Захист прав і свобод людини і громадянина органами системи міжнародної кримінальної юстиції. Конституційно-правові аналітичні студії. 2016. № 2.
25. Бєлов Д.М., Громовчук М.В. Система захисту прав і свобод людини і громадянина: доктринальні засади. Науковий вісник УжНУ. Серія «Право». Випуск 42. 2017 р. С. 27–31.

УДК 342.3
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.66

РЕАЛІЗАЦІЯ ОРГАНАМИ ПРОКУРАТУРИ ПРАВООХОРОННОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ: МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

Бєлов Д.М.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
Заслужений юрист України;
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7168-9488

Швед І.І.,
кандидат юридичних наук

Бєлова М.В.,
доктор юридичних наук, доцент
кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет».
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2077-2342

Бєлов Д.М., Швед І.І., Бєлова М.В. Реалізація органами прокуратури правоохоронної функції держави: механізм забезпечення конституційної безпеки.

Вказується, за останні 10 років особлива актуальність для вітчизняної юридичної науки набуло питання забезпечення безпеки держави, насамперед, тому, що в цей період значно ускладнилися зовнішньополітичні умови існування нашої держави що призвели до внутрішньодержавних проблем (напад рф на територію незалежної України). Таким чином, в сучасних соціально-економічних та політичних умовах функціонування нашої держави, проблеми забезпечення її безпеки набувають особливої гостроти. В Конституції України у статті 17 зазначено, що забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом. Отже, забезпечення безпеки держави регламентовано на законодавчому рівні й здійснюється спеціально уповноваженими на те суб'єктами. Таким чином, з точки зору конституційного права є важливим дослідження статусу прокуратури у взаємодії з іншими органами державної влади, проте, з точки зору теорії конституційної безпеки ми звертаємося до найважливіших завдань підтримання внутрішньодержавної стабільності, конституційної безпеки, дотримання основ конституційного ладу України.

Визначено, беззаперечним є той факт, що саме дослідження концептуально-правових засад державної правоохоронної служби в нашій державі направлено на пізнання її як об'єкта управління, визначення її сутності та структури, а також обґрунтування вимог на перспективу.

Автори приходять до висновку, говорячи про забезпечення та реалізацію правоохоронної функції держави, слід погодитися із думкою В. Волинця, що як така – тобто в найбільш загальному аспекті – притаманна практично всім без виключення органам державної влади, незалежно від їх приналежності до тієї чи іншої гілки державної влади. В той же час, на наш погляд, серед цілого ряду органів держави, що існують у будь-якій країні, є лише декілька для яких реалізація правоохоронної функції складає основу та серцевину їхньої діяльності, яким і є органи прокуратури.

Ключові слова: органи прокуратури, правоохоронна функція держави, конституційна безпека, держава, особа, громадянин.

Byelov D.M., Shved I.I., Bielova M.V. Implementation of the law enforcement function of the state by the prosecutor's office: a mechanism for ensuring constitutional security.

It is indicated that over the past 10 years, the issue of ensuring the security of the state has become particularly relevant for domestic legal science, primarily because during this period the foreign policy conditions of our state's existence have become significantly more complicated, which has led to internal problems (the attack of the Russian Federation on the territory of independent Ukraine). Thus, in the modern socio-economic and political conditions of the functioning of our state, the problems of ensuring its security become particularly acute. Article 17 of the Constitution of Ukraine states that the provision of state security and the protection of the state border of Ukraine are entrusted to the relevant military formations and law enforcement agencies of the state, the organization and procedure of which are determined by law. Therefore, ensuring the security of the state is regulated at the legislative level and is carried out by specially authorized entities. Thus, from the point of view of constitutional law, it is important to study the status of the prosecutor's office in interaction with other state authorities, however, from the point of view of the theory of constitutional security, we turn to the most important tasks of maintaining domestic stability, constitutional security, and observing the foundations of the constitutional system of Ukraine.

It has been determined that the fact that the study of the conceptual and legal foundations of the state law enforcement service in our country is aimed at understanding it as an object of management, determining its essence and structure, as well as substantiating the requirements for the future is indisputable.

The authors come to the conclusion that, speaking about the provision and implementation of the law enforcement function of the state, one should agree with the opinion of V. Volynets, that as such - that is, in the most general aspect - is inherent to almost all state authorities without exception, regardless of their affiliation to one or another branch state power. At the same time, in our opinion, among a number of state bodies that exist in any country, there are only a few for which the implementation of the law enforcement function is the basis and core of their activity, which are the prosecutor's offices.

Key words: prosecutor's office, law enforcement function of the state, constitutional security, state, person, citizen.

Постановка питання. За останні 10 років особлива актуальність для вітчизняної юридичної науки набуло питання забезпечення безпеки держави, насамперед, тому, що в цей період значно ускладнилися зовнішньополітичні умови існування нашої держави що призвели до внутрішньодержавних проблем (напад рф на територію незалежної України). Таким чином, в сучасних соціально-економічних та політичних умовах функціонування нашої держави, проблеми забезпечення її безпеки набувають особливої гостроти. В Конституції України у статті 17 зазначено, що забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом. Отже, забезпечення безпеки держави регламентовано на законодавчому рівні й здійснюється спеціально уповноваженими на те суб'єктами. Таким чином, з точки зору конституційного права є важливим дослідження статусу прокуратури у взаємодії з іншими органами державної влади, проте, з точки зору теорії конституційної безпеки ми звертаємося до найважливіших завдань підтримання внутрішньодержавної стабільності, конституційної безпеки, дотримання основ конституційного ладу України.

Аналіз наукових джерел. Дослідження виконане на підставі вивчення та використання науково-монографічного матеріалу вітчизняних та зарубіжних вчених. Теоретичну основу склали, в першу чергу, фундаментальні роботи дослідження, що зробили Ю. Грошевий, В. Долежан, В. Зеленецький, П. Каркач, М. Косюта, А. Ліннік, О. Михайленко, М. Мичко, М. Руденко, В. Сухонос, В. Тацій та ін.

Мета дослідження полягає у тому, щоб на основі комплексного аналізу теоретичних положень відповідних наукових напрацювань та нормативно-правових джерел, практики їх застосування обґрунтувати теоретичні та практичні аспекти механізму забезпечення конституційної безпеки держави органами прокуратури

Виклад матеріалу дослідження. Питання про державу, її поняття, сутність та роль в суспільстві належить до кола основоположних і гостро дискусійних в сучасній правовій науці. Це пояснюється цілим рядом причин, серед яких можна виділити наступні: 1) вони безпосередньо зачіпають інтереси

різних верств суспільства, політичних партій і рухів; 2) ніяка інша організація не може конкурувати з державою в різноманітті поставлених завдань і функцій, у впливі на долю суспільства; 3) держава – складне і внутрішньо суперечливе суспільно-політичне явище [1, с. 45]. Отже, як форма організації суспільства, покликана забезпечувати його цілісність і керованість, держава виконує функції, зумовлені потребами суспільства, а отже, служить його інтересам.

Як вірно відмічає С. Россоха, вчення про функції сучасної держави традиційно розглядається як невід'ємна частина державознавства та загальнотеоретичної юриспруденції у цілому. У наш час набуваються усе більшої актуальності питання номенклатури функцій держави, їх "ревізії", необхідність якої пов'язана з трансформацією ролі держави у суспільстві. Усе частіше з'являються дослідження, присвячені обґрунтуванню нових функцій держави (інформаційна, податкова, міграційна, інтеграційна тощо). Між тим, одним з ключових теоретичних питань функціонування держави виступає інституційна зумовленість його функціонування [2, с. 45]. Функції держави часто розглядають у відриві від інституціонального аспекту сучасної держави, відзначає О. Коломоєць, що, звісно, не в повній мірі відповідає сучасній методології державознавства. Саме інституціональний погляд на функцій сучасної держави надає змогу якісно розкрити їх зміст, сутність та реалізацію [3, с. 41].

Таким чином, на наш погляд, беззаперечним є той факт, що саме дослідження концептуально-правових засад державної правоохоронної служби в нашій державі направлено на пізнання її як об'єкта управління, визначення її сутності та структури, а також обґрунтування вимог на перспективу. При цьому, під концептуально-правовими основами даної системи слід розуміти сукупність розроблених в правоохоронній сфері концепцій і теорій, а також діючих в законодавстві конституційних, адміністративних, інформаційних, фінансово-правових та інших нормативно-правових актів [4, с. 21].

на нашу думку, реалізація правоохоронними органами держави своїх функцій в сучасних умовах вимагає, очевидно, переходу з характерного для "теорії відображення" двоелементного складу "реальність конституціоналізму – наука конституціоналізму" на п'ятиелементний: "ідея конституціоналізму – реальність конституціоналізму – пізнання ідей конституціоналізму – пізнання самої реальності конституціоналізму – комплексне пізнання конституціоналізму". При цьому, різниця між згаданими формами сприйняття конституціоналізму полягає в тому, що за допомогою першого складу можна розглядати примітивно організовану матерію конституціоналізму, чи матерію на дуже високому рівні генералізації, а за допомогою другого – матерію конституціоналізму, яка складається з об'єктів, що мають складну організацію, чи доступніший для пізнання рівень генералізації [5, с. 45].

Аналізуючи функціональний зв'язок між системою органів виконавчої влади та забезпеченням державних інтересів, В. Іванов, узагальнюючи погляди ряду учених, виділяє наступні детермінуючі причини:

1) реалізація найбільшого обсягу правозастосовних повноважень, що відображають законодавчо зафіксовані інтереси держави в сфері законності та правопорядку;

2) активна участь в законопроектної діяльності та нормотворчості, безпосереднє створення нормативно-правової основи захисту і охорони законних інтересів колективних та індивідуальних суб'єктів права, форм і методів їх забезпечення відповідними структурами державної адміністрації практично у всіх сферах життєдіяльності суспільства;

3) входження до системи органів виконавчої влади державних органів, що здійснюють контроль і нагляд в підвідомчих їм сферах і галузях за встановленими державою нормами, квотами, тарифами, стандартами, а також забезпечують реалізацію легалізаційних, дозвільних та інших спеціальних і функціональних адміністративно-правових режимів;

4) наявність виключно широких юрисдикційних повноважень, що дозволяють припиняти порушення встановлених державою правил поведінки індивідуальних і колективних суб'єктів [6, с. 13-14].

Відзначимо, явище правоохоронної діяльності суттєво пов'язане із іншими спорідненими поняттями, зокрема такими як правоохоронна функція держави та правоохоронні органи. При цьому, вказує О. Соколенко, визначення сутності та змісту феномену правоохоронної діяльності ускладнюється не лише відсутністю її комплексного законодавчого регулювання але й правовою невизначеністю, ані правоохоронної функції, ані поняття й системи правоохоронних органів. Більш того й у науковому плані так само залишається остаточно невирішеною низка принципових питань, як-то, наприклад, щодо прийнятності та доцільності поєднання державної та недержавної правоохоронної діяльності від вирішення чого безпосередньо залежатиме й підхід до розуміння системи правоохоронних органів. У свою чергу, вказане порушує не менш нагальне питання адекватності державної монополізації правоохоронної діяльності в умовах становлення демократичної соціальної правової держави та

формування громадянського суспільства, отже, вироблення узгодженої позиції з приводу сутності та значення правоохоронної діяльності неодмінно вимагає розкриття та співвідношення з нею суміжних явищ у першу чергу, правоохоронної функції [7, с. 848].

У результаті широкого тлумачення правоохоронної функції до правоохоронних органів, вказує В. Тацій, належать майже всі органи виконавчої влади, які тією чи іншою мірою займаються виконанням правоохоронних функцій, тобто так чи інакше правоохоронною діяльністю [8, с. 4]. Так, на сьогоднішній день, в українському адміністративному праві налічується від 17 до 80-ти правоохоронних органів залежно від конкретного змісту, який нормотворцем вкладається в розуміння "правоохоронної функції" і заснованих на ній критеріїв класифікації. Саме тому, заслуговує на увагу позиція В. Моршиніна, який ще в 90-х роках стверджував (хоч і на прикладі Російської Федерації, проте це цілком актуально і для нашої держави), що термін "правоохоронні органи" є невдалим. Коло органів, що включаються до цього поняття, на його думку, надзвичайно широке, що воно носить збірний характер і не відображає природи всіх юрисдикційних органів держави в силу різного їх правового статусу [9, с. 107].

Зміст правової категорії "конституційна безпека держави" дозволяє визначити коло завдань, які характеризують правоохоронну функцію держави і виділити її з-поміж інших функцій. До них варто віднести: 1) реалізація засад Стратегії національної безпеки; 2) спрямованість діяльності державних органів на захист базових цінностей, що складають зміст конституційного ладу; 3) охорона прав і свобод людини і громадянина; 2) постійне забезпечення режиму законності в державі.

Висновки. Таким чином, говорячи про забезпечення та реалізацію правоохоронної функції держави, слід погодитися із думкою В. Волинця, що як така – тобто в найбільш загальному аспекті – притаманна практично всім без виключення органам державної влади, незалежно від їх приналежності до тієї чи іншої гілки державної влади [10, с. 7]. В той же час, на наш погляд, серед цілого ряду органів держави, що існують у будь-якій країні, є лише декілька для яких реалізація правоохоронної функції складає основу та серцевину їхньої діяльності, яким і є органи прокуратури.

Список використаних джерел:

1. Byelov Dmytro. National security: as a category of constitutional law. *VJHR*. 2020. № 6. S. 45–52.
2. Россоха С.В. Правоохоронні органи держави в механізмі захисту прав і свобод людини і громадянина. *Дис… канд. юрид. наук зі спец. 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право*. Харьківський національний університет внутрішніх справ, Харків, 2016. 212 с.
3. Коломоєць О.В. Функції держави у сучасному державознавстві: теоретичні проблеми. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2013. № 5. С. 41–44.
4. Бєлов Д.М., Громовчук М.В. Конституційно-правові засади статусу особи: окремі аспекти. *Аналітично-порівняльне право*. № 1. 2021. С. 21–26.
5. Бєлов Д.М. Парадигма українського конституціоналізму: *Монографія*. В. Березний: РК «Євростандарт», 2011. 400 с.
6. Бєлов Д., Громовчук М., Правовий простір держави: конституційно-правовий аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2021. Випуск 66. С. 46–50.
7. Соколенко О.Л. Поняття та ознаки правоохоронної функції держави як основи правоохоронної діяльності. *Форум права*. 2012. № 4. С. 847–852.
8. Тацій В. Поняття та система правоохоронних органів: у контексті системних змін до Конституції України. *Науковий вісник Національної юридичної академії імені Ярослава Мудрого*. Випуск 4 (71). С. 3–17.
9. Моршинин В.А. Понятие и система правоохранительных органов в СССР. *Актуальные проблемы правоведения в современный период: Сб. статей*. Под ред. В.Ф. Воловина. Томск, 1993, ч. 2. С. 107-108.
10. Волинець В. Роль правоохоронної функції держави у державотворчому і правотворчому процесах в Україні. *Юридична України*. 2012. № 7. С. 4–10.

УДК 342.1
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.67

НЕЗАЛЕЖНІСТЬ ЯК КЛЮЧОВИЙ ПРИНЦИП ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРАТУРИ: ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Бисага Ю.М.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
Ужгородського національного університету,
ORCID https://orcid.org/0000-0002-8797-5665

Бисага Ю. Незалежність як ключовий принцип діяльності прокуратури: загальні засади реалізації.

Наукова стаття присвячена дослідженню загальних засад реалізації принципу незалежності прокуратури.

Зазначено, станом на сьогодні прокуратура займає чільне місце у системі органів державної влади, оскільки відповідно до чинного законодавства на неї покладено ряд важливих повноважень щодо підтримання публічного обвинувачення, участі у досудовому розслідуванні, представництві інтересів держави та громадянина у судовому порядку та ін. Виходячи з наведеного, проблематика дослідження принципу незалежності прокуратури набуває особливого значення, оскільки від належної реалізації такої засади залежить якість виконання прокуратурою своїх функцій.

Встановлено, принцип незалежності прокуратури є важливою засадою організації та функціонування прокуратури у будь-якій державі, а його реалізація значною мірою тісно пов'язана із застосуванням інших засад діяльності зазначеного правового інституту. Незалежність прокуратури має місце там, де прокурор може здійснювати свої повноваження без страху чи прихильності, не зазнаючи неналежного тиску з боку органів державної влади та місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб, окремих політиків, ЗМІ, інших суб'єктів. Важливого значення у цьому контексті набуває довіра суспільства до прокурора та прокуратури в цілому, котра зрештою залежить від впевненості громадськості у дотриманні прокуратурою засади верховенства права.

Визначено, незалежність прокуратури можна розглядати у двох аспектах – як незалежність прокуратури від інших державно-владних органів (інституційна незалежність) та як незалежність кожного окремого прокурора (індивідуальна незалежність).

Резюмовано, навіть якщо прокуратура як інституція є незалежною, прокуратура все ж може бути організована за ієрархією, котра передбачає, що окремий прокурор може підпорядковуватися вказівкам іншого прокурора. Існують правові системи, де прокуратура побудована за зразком судової влади та навіть є її частиною. Є ще третій варіант, за якого прокуратура входить до складу виконавчої гілки влади та знаходиться у її підзвітності. Усе це варто враховувати при дослідженні принципу незалежності прокуратури.

Ключові слова: верховенство права, конституція, права і свободи, незалежність прокуратури, захист прав людини, принцип, засада.

Bysaha Yu. Independence as a key principle of prosecution activities: general principles of implementation.

The scientific article is devoted to the study of the general principles of implementation of the principle of independence of the prosecutor's office.

It is noted that, as of today, the prosecutor's office occupies a prominent place in the system of state authorities, since, in accordance with the current legislation, it is entrusted with a number of important powers regarding the maintenance of public accusations, participation in pre-trial investigations, representation of the interests of the state and citizens in court proceedings, etc. Based on the above, the issue of researching the principle of independence of the prosecutor's office takes on special

importance, since the quality of the prosecutor's office's performance of its functions depends on the proper implementation of this principle.

It has been established that the principle of independence of the prosecutor's office is an important basis for the organization and functioning of the prosecutor's office in any state, and its implementation is largely closely related to the application of other principles of the activity of the said legal institution. The independence of the prosecutor's office takes place where the prosecutor can exercise his powers without fear or favor, without being subjected to undue pressure from state authorities and local self-government, their officials and officials, individual politicians, mass media, and other subjects. Public trust in the prosecutor and the prosecutor's office as a whole, which ultimately depends on the public's confidence in the prosecutor's office's observance of the principle of the rule of law, is of great importance in this context.

It has been determined that the independence of the prosecutor's office can be considered in two aspects - as the independence of the prosecutor's office from other state authorities (institutional independence) and as the independence of each individual prosecutor (individual independence).

In summary, even if the prosecutor's office as an institution is independent, the prosecutor's office may still be organized according to a hierarchy, which provides that an individual prosecutor may be subject to the instructions of another prosecutor. There are legal systems where the prosecutor's office is modeled after the judiciary and is even a part of it. There is a third option, according to which the prosecutor's office is part of the executive branch of government and is under its accountability. All this should be taken into account when studying the principle of independence of the prosecutor's office.

Key words: rule of law, constitution, rights and freedoms, independence of the prosecutor's office, protection of human rights, principle, basis.

Постановка проблеми. Намагання політичних еліт здійснювати неправомірний вплив та використовувати органи прокуратури у власних корисливих цілях спостерігалося з моменту проголошення незалежності України [1]. Поряд з цим, станом на сьогодні прокуратура займає чільне місце у системі органів державної влади, оскільки відповідно до чинного законодавства на неї покладено ряд важливих повноважень щодо підтримання публічного обвинувачення, участі у досудовому розслідуванні, представництві інтересів держави та громадянина у судовому порядку та ін. Виходячи з наведеного, проблематика дослідження принципу незалежності прокуратури набуває особливого значення, оскільки від належної реалізації такої засади залежить якість виконання прокуратурою своїх функцій.

Стан опрацювання. Проблематика визначення загальних засад реалізації принципу незалежності прокуратури є предметом наукових доробків таких учених як: О.В. Батанов, С.П. Головатий, Ю.М. Грошевий, С.В. Ківалов, М.І. Козюбра, Т.Є. Колєснік, А.М. Колодій, М.В. Косюта, М.В. Костицький, А.В. Лапкін, В.Т. Маляренко, І.Є. Марочкін, В.В. Мойсак, О.О. Небрат, Ю.М. Оборотов, П.М. Рабінович, О.С. Проневич, М.В. Руденко, Д.Л. Савенко, В.В. Сухонос, С.Г. Стеценко, С.Я. Фурса та ін.

Метою статті є дослідження загальних засад реалізації принципу незалежності прокуратури.

Виклад основного матеріалу. Принцип незалежності прокуратури є важливою засадою організації та функціонування прокуратури у будь-якій державі, а його реалізація значною мірою тісно пов'язана із застосуванням інших засад діяльності зазначеного правового інституту.

Незалежність прокуратури має місце там, де прокурор може здійснювати свої повноваження без страху чи прихильності, не зазнаючи неналежного тиску з боку органів державної влади та місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб, окремих політиків, ЗМІ, інших суб'єктів. Важливого значення у цьому контексті набуває довіра суспільства до прокурора та прокуратури вцілому, котра зрештою залежить від впевненості громадськості у дотриманні прокуратурою засади верховенства права.

Незалежність прокуратури можна розглядати у двох аспектах – як незалежність прокуратури від інших державно-владних органів (інституційна незалежність) та як незалежність кожного окремого прокурора (індивідуальна незалежність).

Так, індивідуальна незалежність прокурора знаходить свій вияв у вільній від зовнішнього впливу можливості прокурора здійснювати повноваження, віднесені до його компетенції згідно чинного законодавства. Ознаками такої незалежності є таке:

1) прокурор при здійсненні свого функціонального призначення щодо прийняття рішень в аспекті процесуальної діяльності не потребує згоди чи погодження керівника;
2) здійснення повноважень прокурором є прозорим;
3) наявна ефективна методика добору прокурорів на посади та їх призначення;

4) існує реальна можливість безперервного навчання та кар'єрного росту;
5) гідне фінансово-матеріальне забезпечення;
6) гарантування безпеки прокурора та членів його сім'ї;
7) особлива процедура притягнення прокурора до відповідальності [2 , с. 6–16].

У цьому контексті деякі сучасні дослідники пропонують наблизити певним чином конституційно-правовий статус прокурора до статусу судді. Йдеться насамперед про процедуру добору, призначення та звільнення, структурну побудову прокуратури, матеріальне забезпечення [3, с. 15–23].

Інституційна незалежність (незалежність прокуратури вцілому), як вже зазначалося, передбачає її самостійність та незалежність від інших гілок влади, у тому числі при вирішенні питань адміністративного характеру, прийнятті інших рішень, віднесених до компетенції прокуратури.

Одним із критеріїв існування у державі незалежної прокуратури безперечно є наявність фактичних гарантій діяльності Генерального прокурора [4, с. 241].

Слід зауважити, що важливого значення для реального забезпечення реалізації принципу незалежності прокуратури набуває застосування міжнародно-правових стандартів у цій сфері, котрі передбачають базові вимоги щодо функціонування зазначеного правового інституту та будуть корисними для будь-якої національної правової системи [5, с. 270].

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що навіть якщо прокуратура як інституція є незалежною, прокуратура все ж може бути організована за ієрархією, котра передбачає, що окремий прокурор може підпорядковуватися вказівкам іншого прокурора. Існують правові системи, де прокуратура побудована за зразком судової влади та навіть є її частиною. Є ще третій варіант, за якого прокуратура входить до складу виконавчої гілки влади та знаходиться у її підзвітності. Усе це варто враховувати при дослідженні принципу незалежності прокуратури.

Принцип незалежності є фундаментальною засадою для ефективного здійснення повноважень будь-якого державно-владного органу, і прокуратура не є виключенням [6, с. 93–101]. Незалежно від механізму взаємодії прокуратури з гілками державної влади та входження зазначеного правового інституту до одної з них, прокурор відіграє важливу роль у забезпеченні належного судового процесу та реалізації принципу верховенства права, а також дотриманні прав усіх учасників судового провадження. Вказане є неможливим, якщо незалежність як ключовий принцип діяльності прокуратури не реалізовується на практиці належним чином.

Список використаних джерел:

1. Остапчук В.П. Проблеми прокуратури у контексті її взаємовідносин з політичною владою в Україні. *Урядовий кур'єр.* 2005.
2. Проневич О.С. Принцип незалежності прокуратури : догматично-правова інтерпретація та правова регламентація. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2014. № 4.С. 6–16.
3. Ківалов С. Перспективи реформування законодавства про прокуратуру. *Вісник прокуратури України.* 2007. № 3. С. 15–23.
4. Басараб Р.І. Організаційно-правові засади діяльності Генерального прокурора України: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.10. Національна академія прокуратури України. К., 2015. 245 с.
5. Толочко Я.М. Міжнародно-правові стандарти незалежності прокурорів та їх реалізація в Україні. *Митна справа.* 2014. № 2(92). С. 270–276.
6. Кощинець В. Принципи діяльності та визначення статусу органів прокуратури в контексті рішень Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України.* 2011. № 2. С. 93–101.
7. Громовчук М.В., Бєлов Д.М. Гуманізм як філософсько-правова категорія в умовах формування нової парадигми в праві. *Аналітично-порівняльне право*. № 3/2022.
8. Бєлов Д.М., Громовчук М.В. Конституційно-правові засади статусу особи: окремі аспекти. *Аналітично-порівняльне право*. № 1. 2021. С. 21–26.

УДК 343.575:343.237:343.9.02
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.68

РЕАЛІЗАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ УЧАСНИКІВ ЗЛОЧИННИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЗА ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН, ЇХ АНАЛОГІВ І ПРЕКУРСОРІВ

Вознюк А.А.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач наукової лабораторії з проблем протидії злочинності
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3352-5626

Будік І.М.,
аспірант наукової лабораторії з проблем протидії злочинності
ННІ № 1 Національної академії внутрішніх справ
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6319-8590

Вознюк А.А., Будік І.М. Реалізація кримінальної відповідальності учасників злочинних організацій за злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів.

У статті досліджено особливості притягнення до кримінальної відповідальності учасників злочинних організацій за злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, призначення їм покарання, укладення з ними угод про визнання винуватості, а також застосування звільнення від покарання та його відбування.

За результатами вивчення вироків, винесених упродовж 2008–2022 рр., встановлено досить значну частку злочинів, учинених злочинними організаціями у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів – близько 40 %. Наведено аргументи щодо ймовірного пояснення цього факту. Винесення виправдувальних вироків щодо 13,6 % підсудних відбулося через недоведення правозастовними органами вчинення особою злочину, передбаченого ст. 255 КК України.

Аналіз результатів призначення позбавлення волі на певний строк свідчить про те, що 51,4 % засуджених призначено більш м'яке покарання, ніж передбачено законом (із застосуванням ст. 69 КК України), а 92,7 % засуджених покарання призначається або в мінімально можливих межах санкції ст. 255 КК України, або навіть нижче від найнижчої межі, встановленої санкцією цієї статті. Досить часто з такими суб'єктами укладають угоди про визнання винуватості (57,1 %). Починаючи з 2017 р., ці угоди укладено із 95,2 % засуджених. Майже 40 % засуджених реально не відбуває покарання у виді позбавлення волі на певний строк, оскільки їх звільняють від відбування покарання з випробуванням. Водночас, обов'язки, які покладаються на звільнених, не завжди сприяють виправленню чи перевихованню засуджених. Висловлено пропозиції щодо розв'язання цих проблем.

Ключові слова: кримінальна відповідальність; злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів; злочинна організація; організована злочинність; співучасть; запобігання кримінальним правопорушенням; протидія кримінальним правопорушенням; покарання; призначення покарання; угода про визнання винуватості; звільнення від відбування покарання з випробуванням; конфіскація майна; позбавлення волі; штраф; наркотики; засуджений.

Vozniuk A., Budik I. Implementation of criminal responsibility of members of criminal organizations for crimes in the field of trafficking in narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues and precursors.

The article examines the peculiarities of bringing members of criminal organizations to criminal liability for crimes in the sphere of trafficking in narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues and pre-

cursors, assigning them punishment, concluding plea agreements with them, as well as applying exemption from punishment and serving it.

According to results of the study of sentences handed down during 2008–2022, a fairly significant share of crimes committed by criminal organizations in the sphere of trafficking in narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues and precursors was established – about 40%. Arguments are given regarding the probable explanation of this fact. Acquittals were issued for 13.6% of the defendants due to the failure of law enforcement agencies to prove that a person committed the crime provided for in Art. 255 of the Criminal Code of Ukraine.

The analysis of the results of imprisonment for a certain period of time shows that 51.4% of convicts are sentenced to a milder punishment than provided by law (with the application of Article 69 of the Criminal Code of Ukraine), and 92.7% of convicts are sentenced to either the minimum possible punishment within the sanction of Art. 255 of the Criminal Code of Ukraine, or even lower than the lowest limit established by the sanction of this article. Quite often, plea agreements are concluded with such subjects (57.1%). Since 2017, these agreements have been concluded with 95.2% of convicts. Almost 40% of convicts actually do not serve a prison sentence for a certain period of time, because they are released from serving a probationary sentence. At the same time, the duties imposed on those released do not always contribute to the correction or re-education of convicts. Proposals for solving these problems are made.

Key words: criminal responsibility; crimes in the sphere of trafficking in narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues and precursors; criminal organization; organized crime; complicity; prevention of criminal offenses; combating criminal offenses; punishment; appointment of punishment; plea agreement; exemption from serving a probationary sentence; confiscation of property; imprisonment; fine; drugs; condemned.

Постановка проблеми. Протидія злочинам у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів в Україні завжди залишалася в центрі уваги правоохоронців. Особливу стурбованість викликає кримінально протиправна діяльність учасників злочинних організацій, яка серйозно впливає не лише на рівень забезпечення населення наркотичними засобами, психотропними речовинами та їх аналогами, але й формування пропозиції на цю категорію заборонених речовин. Шкода від вживання наркотиків очевидна і неодноразово доведена медичними, психологічними та соціальними дослідженнями. Водночас злочинна організація – це така форма співучасті, яка дозволяє максимально ефективно організувати незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів не лише на території України, але й за її межами. Сучасні злочинні організації, що спеціалізуються на злочинах у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, мають високий рівень мобільності та конспірації, корупційні зв'язки у судових і правоохоронних органах, транснаціональний характер, використовують новітні технології виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання та збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Це суттєво ускладнює виявлення та документування такої категорії кримінально протиправних діянь, а також запобігання їм.

Стан опрацювання проблематики. Пошук шляхів протидії злочинам у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів слугував предметом дискусій у працях А.М. Бабенка, Ю.В. Бауліна, В.А. Бублейникова, В.І. Борисова, В.В. Василевича, В.В. Голіни, О.П. Гороха, О.М. Джужі, Л.В. Дороша, І.О. Доброреза, В.І. Женунтія, О.Г. Колба, О.М. Костенка, О.Г. Кулика, О.М. Литвинова, А.А. Музики, О.В. Наден, Є.С. Назимка, Д.Й. Никифорчука, І.В. Однолько, В.І. Осадчого, Г.І. Піщенка, Е.В. Расюка, А.В. Савченка, О.М. Стрільціва, Є.В. Фесенка, М.І. Хавронюка, В.І. Шакуна та ін.

Попри значні досягнення вчених у розробленні зазначеної проблематики, чимало питань залишилися невирішеними. Це позначається на ефективності запобігання діяльності злочинних організацій у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів та зумовлює потребу у пошуку шляхів вдосконалення зазначеного напряму правоохоронної діяльності. Зокрема заслуговують на увагу питання реалізації кримінальної відповідальності цих співучасників.

Метою статті є дослідження особливостей притягнення до кримінальної відповідальності учасників злочинних організацій за злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, призначення їм покарання, укладення з ними угод про визнання винуватості, а також застосування звільнення від покарання та його відбування.

Виклад основного матеріалу. У правничій науці вироблено низку концепцій, у межах яких ретроспективну кримінальну відповідальність тлумачать як: покарання; реалізацію санкції; захід державного примусу; реакцію суспільства на правопорушення; обов'язок перетерпіти негативні наслідки; примусово виконуваний обов'язок; обов'язок дати звіт; правовідносини; осуд. Тому природно, що в юридичній літературі існують різні підходи до визначення кримінальної відповідальності, які, з огляду на складність і багатогранність цього соціально-правового наслідку вчиненого злочину, не варто протиставляти один одному [1, с. 164–165].

Кримінальну відповідальність як явище об'єктивної дійсності слід розглядати у двох аспектах – як процес та як результат. Кримінальна відповідальність як процес означена певними стадіями розвитку, серед яких виникнення кримінальної відповідальності, притягнення до кримінальної відповідальності, настання (реалізація) кримінальної відповідальності, припинення кримінальної відповідальності [1, с. 163, 166; 2, с. 235; 3, с. 144–147].

Кримінальна відповідальність реалізується завдяки державному примусу та передбачає застосування до винного заходів кримінально-правового впливу, так чи інакше пов'язаних з обмеженням його прав і свобод [4, с. 134].

Сучасний стан вчинення досліджуваних деліктів. Важливе значення для дослідження проблем реалізації кримінальної відповідальності учасників злочинних організацій за злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів має Єдиний державний реєстр судових рішень, який містить необхідну інформацію.

За результатами пошуку в ньому виявлено 118 вироків, винесених упродовж 2008–2022 рр., у яких засуджено учасників злочинних організації за ст. 255 КК України та іншими статтями цього Кодексу.

47 вироків (39,8 %), винесених за вказаний період у Дніпропетровській, Донецькій, Київській, Кіровоградській, Львівській, Одеській, Полтавській, Рівненській, Тернопільській, Херсонській, Черкаській областях та м. Києві, стосувалися 81 підсудного, дії яких органами досудового розслідування попередньо кваліфіковано як злочини учасників злочинних організацій у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів. Вказані злочинні організації діяли на території України з 2006 р. до 2022 р.

На підставі вищезазначеного можна припустити, що близько 40 % вироків винесено щодо учасників злочинних організацій, які вчиняють злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів. Однак чи означає це, що близько 40 % злочинних організацій спеціалізується саме на цій категорії злочинів?

Зазначені дані не можуть бути безспірним доказом того, що в Україні найбільше злочинних організацій спеціалізується саме на злочинах у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів. Вони можуть не відображати реального стану вчинення злочинів у цій сфері. Це обумовлене насамперед тим фактом, що в Єдиному державному реєстрі судових рішень за ст. 255 КК України можна знайти не усі вироки [5, с. 200].

Значна частка вироків щодо учасників злочинних організацій, які вчиняли кримінально-противні діяння у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, може бути обумовлена, насамперед, наявністю спеціальних підрозділів правоохоронних органів з протидії організованій злочинності та наркообігу. Нині в Україні функціонує Департамент стратегічних розслідувань Національної поліції України (ДСР НП України). До цього функціонували Управління по боротьбі з організованою злочинністю МВС України (УБОЗ), Управління боротьби з незаконним обігом наркотиків (УБНОН) та Департамент боротьби з наркозлочинністю Національної поліції України (ДБН НП України).

Виправдані учасники злочинних організацій. У досліджуваних вироках 13,6 % осіб виправдано за ст. 255 КК України та 86,4 % осіб засуджено за цією статтею, а також іншими статтями КК України. Серед причин виправдання недоведення вчинення особою злочину, передбаченого ст. 255 КК України [6; 7; 8].

Санкції статті 255 КК України. Дослідження реалізації кримінальної відповідальності учасників злочинних організацій за злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів спонукає до розгляду питання про встановлення видів і розмірів покарання за вчинення злочину, передбаченого ст. 255 КК України.

Аналіз санкцій кримінально-правової норми, передбаченої ст. 255 КК України, дає змогу окреслити їхні особливості. По-перше, санкції усіх частин статті є безальтернативними і містять лише один вид покарання – позбавлення волі на певний строк. По-друге, санкції кожної частини ст. 255 КК Украї-

їни є відносно визначеними, оскільки мають верхню та нижню межу покарання. Це надає можливість суду індивідуалізувати покарання шляхом вибору конкретного його розміру. По-третє, усі зазначені санкції є кумулятивними, оскільки передбачають можливість одночасного застосування окрім основного ще й додаткового покарання – конфіскації майна. По-четверте, зазначене додаткове покарання є обов'язковим.

Важливо порівняти санкції ст. 255 КК України в редакції Закону № 671-IX від 04.06.2020 з санкціями ст. 255 КК України в першій редакції цього Кодексу від 05.04.2001.

Порівняння редакцій санкцій ст. 255 КК України свідчить про те, що в новій редакції, тобто редакції Закону № 671-IX від 04.06.2020 санкцію значно посилено, зокрема шляхом збільшення мінімальної та максимальної межі позбавлення волі на певний строк за окремі суспільно небезпечні діяння, що охоплюються складом злочину, передбаченого цією статтею. Окрім того, нові санкції містять обов'язкове додаткове покарання – конфіскацію майна, якої в першій редакції цієї статті не було[1].

Водночас важливо відмітити, що мінімальна та максимальна межа позбавлення волі за найбільш поширене на практиці кримінально протиправне діяння, за яке найчастіше притягують до кримінальної відповідальності учасників злочинних організацій – участь в них, залишилася незмінною (п'ять та дванадцять років відповідно).

Покарання за ст. 255 КК України. За результатами аналізу 47 вироків, винесених упродовж 2008–2022 рр., за якими засуджено 70 учасників злочинних організацій, що вчиняють злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів встановлено, що більшій частині засуджених за ст. 255 КК України (51,4 %) призначено більш м'яке покарання, ніж передбачено законом (із застосуванням ст. 69 КК України). Для порівняння у 2021 р. судова статистика свідчить, що лише 2 % з усіх засуджених призначено покарання із застосуванням ст. 69 КК України [11]. Така ситуація піддає сумніву правомірність застосування у такій значній частині випадків ст. 69 КК України саме до учасників злочинних організацій.

В окремих випадках суди досить формально ставляться до умов застосування ст. 69 КК України, зокрема не звертають уваги на те, що наявність двох та більше пом'якшуючих обставин не є безумовною підставою для застосування ст. 69 КК України, а сукупність таких обставин повинна істотно знизити тяжкість вчиненого злочину (ВС/ККС у справі № 712/4384/20 від 27.04.2021).

Стаття 69 КК України щодо учасників злочинних організацій зазвичай застосовується у випадку укладення угоди про визнання винуватості та за наявності щирого каяття й активного сприяння розкриттю злочину, а також враховуючи інші обставини.

Унаслідок цього 98,6 % засудженим учасникам злочинних організацій за ст. 255 КК України призначено покарання у вигляді *позбавлення волі на певний строк*:

– від 1 до 2 років включно – 6 засуджених (8,7 %);
– від 2 до 3 років включно – 6 засуджених (8,7 %);
– від 3 до 4 років включно – 17 засуджених (24,6 %);
– від 4 до 5 років включно – 35 засуджених (50,7 %);
– від 5 до 6 років включно – 2 засуджених (2,9 %);
– від 6 до 7 років включно – 1 засудженого (1,5 %);
– від 7 до 8 років включно – 2 засуджених (2,9 %).

Аналіз результатів призначення позбавлення волі на певний строк свідчить про те, що 92,7 % учасників злочинних організацій, що вчиняють злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, покарання призначається або в мінімально можливих межах санкції ст. 255 КК України або навіть нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції цієї статті (санкції частини цієї статті).

Одній особі (1,4 %) призначено покарання у вигляді штрафу.

Як додаткове покарання одній особі (1,4 %) призначено позбавлення спеціального звання та трьом особам (4,3 %) – конфіскацію майна.

Покарання за сукупністю статей. Більш суворим є *остаточне покарання* у вигляді позбавлення волі*, призначене* 68 (97,1 %) учасникам злочинних організацій *за сукупністю злочинів* шляхом поглинення менш суворого покарання більш суворим:

– від 1 до 2 років включно – (4,4 %);
– від 2 до 3 років включно – (4,4 %);
– від 3 до 4 років включно – (7,3 %);

[1] У попередніх дослідженнях на цю проблему зверталася увага [9; 10].

– від 4 до 5 років включно – (58,8 %);
– від 5 до 6 років включно – (14,7 %);
– від 6 до 7 років включно – (2,9 %);
– від 7 до 8 років включно – (1,4 %);
– від 8 до 9 років включно – (2,9 %);
– від 9 до 10 років включно – (1,4 %);
– від 10 до 11 років включно – (1,4 %).

У цьому випадку покарання в мінімально можливих межах санкції ст. 255 КК України або навіть нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції цієї статті (санкції частини цієї статті) призначено 74,9 % засуджених.

Окрім позбавлення волі до 45,7 % учасників злочинних організацій застосували конфіскацію майна, до 7,1 % – позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, до 1,4 % – позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, до 7,1 % – штраф.

Конфіскація здебільшого стосувалася всього майна, що належало засудженому на праві приватної власності.

Мали місце такі форми позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю – «позбавлення права займати посади, пов'язані з господарсько-фінансовою сферою строком на 1 рік», «позбавлення права обіймати посади в правоохоронних органах строком на 3 роки», «позбавлення права займати будь-які посади в державних установах строком на 3 роки», «позбавлення права займати будь-які посади в державних установах строком на 3 роки», «позбавлення права займати будь-які посади в державних установах строком на 3 роки».

Одну особу на підставі ст. 54 КК України позбавлено спеціального звання «капітан міліції».

Вивчення судової практики призначення покарання засудженим протягом 2007–2016 рр. за ст. 255 КК України засвідчило, що переважна більшість учасників злочинних об'єднань засуджена до покарань, які призначаються якщо не в мінімальних межах чи нижче їх, то в розмірах, що навіть не перевищують середньої міри покарання, установленої в санкції статті. Такий стан здійснення правосуддя можна оцінювати по-різному. З огляду на результати вивчення наукової літератури, емпіричних досліджень, можна припустити, що покарання учасників злочинних об'єднань, засуджених в Україні, є занадто «м'яким». В окремих випадках призначені судами строки позбавлення волі явно не відповідають характеру та ступеню тяжкості вчинених злочинів. Це не узгоджується із неодноразово доведеною гіпотезою (яка фактично перетворилася на аксіому) про те, що групова та організована злочинність, зокрема терористичного спрямування, становить серйозну загрозу для суспільства в межах світового правопорядку [12, с. 805-806].

Розв'язати вищезазначені проблеми, виявлені під час аналізу результатів призначення покарання учасникам злочинних об'єднань, можна шляхом удосконалення спеціальних правил призначення покарання, які обмежуватимуть суддівський розсуд у необґрунтованому застосуванні занадто м'яких розмірів покарань [12, с. 806].

Види злочинів, за які притягують до кримінальної відповідальності учасників злочинних організацій. Усім учасникам злочинних організацій, що вчиняли злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, покарання призначено за сукупністю злочинів або вироків. Тобто цих суб'єктів визнають винними за ст. 255 та іншими статтями Особливої частини КК України.

Найчастіше їх притягують до кримінальної відповідальності за незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (85,7 %); використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів (10 %); незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту (8,6 %); незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання прекурсорів (8,6 %); незаконне виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту або збут отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів (8,6 %); організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (7,1 %). Значно рідше їх засуджують за контрабанду наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів

чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів (4,3 %); викрадення, привласнення, вимагання обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, чи заволодіння ним шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем та інші незаконні дії з таким обладнанням (2,8 %); схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (1,4 %); порушення встановлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (1,4 %).

Аналіз цих емпіричних даних свідчить про те, що учасники злочинних організацій, що спеціалізуються на злочинах у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, окрім зазначених кримінально протиправних діянь вчиняють також інші кримінальні правопорушення, зокрема порушення недоторканності житла (ст. 162 КК України), проти власності (ст. 189, 190 КК України), господарської діяльності (209, 213 КК України), службової діяльності (ст. 364, 365 КК України), а також легалізацію (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом (ст. 209 КК України) та незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами (ст. 263 КК України). Більшість цих злочинів вчиняється дуже рідко. Виключення становлять лише кримінальні правопорушення, передбачені ст. 209 та 263 КК України, які становлять 8,6 % та 7,1 % відповідно.

Угода про визнання винуватості. З 57,1 % засуджених укладено *угоду про визнання винуватості*. Слід взяти до уваги той факт, що кримінальний процесуальний інститут угод з'явився лише в КПК України 2012 р., який набув чинності майже в кінці року – 20 листопада 2012 р. Водночас у вивчених вироках угоди вперше почали укладатися лише у 2017 р. Починаючи з 2017 р., угоди про визнання винуватості укладено із 95,2 % засуджених учасників злочинних організацій.

У 77,5 % випадків укладення таких угод до засуджених застосовують звільнення від відбування покарання з випробуванням.

Підстави для укладення угоди про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим з учасниками злочинних організації, що спеціалізуються на злочинах у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, встановлені у ст. 469 КПК України.

Відповідно до змісту угоди, на особу покладається обов`язок в подальшому надавати допомогу органам досудового розслідування та суду в з`ясуванні тих обставин вчинення злочину, що мають істотне значення для повного його розкриття (щиро розповідати про час, місце вчинення злочину, його організаторів та інших співучасників тощо).

Дотримання цієї умови, зокрема забезпечується ст. 389-1 КК України, яка містить підстави притягнення до кримінальної відповідальності за умисне невиконання засудженим угоди про примирення або про визнання винуватості (карається арештом на строк до шести місяців або обмеженням волі на строк до трьох років)[1].

Укладення угоди про визнання вини та виконання її умов свідчить про доцільність застосування кримінально-правового заохочення, однак найбільш складним є питання щодо його форми та змісту. Логічним варіантом розв'язання проблеми є запровадження диференційованого підходу до призначення узгодженого покарання залежно від обставин, що пом'якшують чи обтяжують покарання, особи винного та результатів її позитивної посткримінальної поведінки. Такий підхід потребує передусім законодавчого закріплення правил призначення покарання за наявності та відсутності обставин, що пом'якшують чи обтяжують покарання, а також їх комбінування в межах призначення покарання учаснику злочинного об'єднання. Надалі, ураховуючи такі правила, залежно від результатів активного сприяння виявленню, припиненню, розкриттю, розслідуванню злочинів, учинених у зв'язку зі створенням і діяльністю злочинних об'єднань, а також запобіганню їм на розсуд суду підсудному може бути призначене покарання в мінімальних межах санкції статті (частини статті) Особливої частини КК України, більш м'яке покарання, ніж передбачено законом, або його може бути звільнено від відбування покарання з випробуванням. Водночас такі положення потребують узгодження з усією системою кримінально-правового заохочення учасників злочинних об'єднань до позитивних посткримінальних дій [14, с. 25].

[1] Д.В. Каменський висловлює думку про те, що норма КК (ст. 389-1) про умисне невиконання угоди про примирення або про визнання невинуватості є проявом помилкової криміналізації та має бути виключена. Описані в ч. 3 ст. 476 КПК наслідки невиконання такої угоди цілком спроможні виконувати відновлювальну та компенсаторну функції в разі порушення засудженим вимог угоди. Практика призначення реального покарання на підставі обвинувального вироку, винесеного внаслідок порушення угоди, здатна забезпечити, з одного боку, повагу засудженого до умов угоди, а з іншого – гарантувати призначення судом більш суворого покарання в разі невиконання таких умов [13, с. 162].

Звільнення від відбування покарання з випробуванням. 39,5 % учасників злочинної організації *звільнено від відбування покарання з випробуванням* (ст. 75 КК України)[1]. Іспитовий строк в усіх випадках становив 3 роки. На засудженого покладалися такі обов'язки: періодично з`являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації та повідомляти уповноважений орган з питань пробації про зміну місця проживання, роботи або навчання. Значно рідше його зобов'язували не виїжджати за межі України без погодження з уповноваженим органом з питань пробації.

Наведені дані свідчать про те, що майже 40 % засуджених учасників злочинних організацій реально не відбуває покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Водночас обов'язки, які покладаються на звільнених від відбування покарання з випробуванням, не завжди сприяють виправленню чи перевихованню засуджених. Тому, безумовно, кримінально-правові норми про звільнення від відбування покарання з випробуванням потребують удосконалення.

Висновки.

1. За результатами вивчення вироків, винесених упродовж 2008–2022 рр., встановлено досить значну частку злочинів, учинених злочинними організаціями у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів – близько 40 %. Ці дані свідчать про те, що такі делікти займають важливе місце у спеціалізації сучасних злочинних організацій, які функціонують на території України. Однак такі результати вивчення практики не можуть бути безспірним доказом того, що в Україні найбільше злочинних організацій спеціалізується саме на злочинах у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів. Це обумовлено як певними проблемами виявлення усієї кількості відповідних вироків за вказаний період, так і наявністю спеціальних підрозділів правоохоронних органів з протидії організованій злочинності та наркообігу.

2. Виправдувальні вироки, винесені за ст. 255 КК України щодо учасників злочинних об'єднань, які вчиняли злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів (13,6 %), як пояснюють судді, обумовлені недоведенням правозастовними органами вчинення особою злочину, передбаченого ст. 255 КК України.

3. За результатами вивчення обвинувальних вироків встановлено, що 51,4 % засуджених призначено більш м'яке покарання, ніж передбачено законом (із застосуванням ст. 69 КК України).

Аналіз результатів призначення позбавлення волі на певний строк свідчить про те, що 92,7 % учасників злочинних організацій, що вчиняють злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, покарання призначається або в мінімально можливих межах санкції ст. 255 КК України, або навіть нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції цієї статті (санкції частини цієї статті).

Порівняння покарання, призначеного за сукупністю злочинів цим суб'єктам, із санкцією ст. 255 КК України, свідчить про те, що стосовно 74,9 % засуджених воно призначається в мінімально можливих межах санкцій цієї статті або навіть нижче від найнижчої межі, встановленої в цій санкції. Відтак, покарання за сукупністю злочинів 17,8 % учасників цих злочинних організацій є більш суворим, ніж призначене лише за ст. 255 КК України. Водночас під час призначення покарання за сукупністю злочинів 45,7 % учасників злочинних організацій отримали конфіскацію майна.

4. Такий стан здійснення правосуддя можна оцінювати по-різному. З огляду на результати вивчення наукової літератури, емпіричних досліджень, можна припустити, що покарання учасників злочинних об'єднань, засуджених в Україні, є занадто «м'яким». В окремих випадках призначені судами строки позбавлення волі явно не відповідають характеру та ступеню тяжкості вчинених злочинів. Це не узгоджується із неодноразово доведеною гіпотезою (яка фактично перетворилася на аксіому) про те, що групова та організована злочинність, зокрема терористичного спрямування, становить серйозну загрозу для суспільства в межах світового правопорядку.

Розв'язати вищезазначені проблеми, виявлені під час аналізу результатів призначення покарання учасникам злочинних об'єднань, можна шляхом удосконалення спеціальних правил призначення покарання, які обмежуватимуть суддівський розсуд у необґрунтованому застосуванні занадто м'яких розмірів покарань до однієї з найбільш небезпечних категорій злочинців.

5. Аналіз цих емпіричних даних свідчить про те, що учасники злочинних організацій, що спеціалізуються на злочинах у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів найчастіше притягують до кримінальної відповідальності за ст. 307 КК України (85,7 %),

[1] Для порівняння у 2021 р. судова статистика засвідчила, що 41,7 % з усіх засуджених за різні кримінальні правопорушення звільнено від відбування покарання з випробуванням [11].

ст. 306 КК України (10 %), ст. 309 КК України (8,6 %), ст. 311 КК України (8,6 %), ст. 321 КК України (8,6 %). Мали місце випадки притягнення до кримінальної відповідальності також за ст. 305, 313, 315, 317, 320 КК України. І навпаки, жодного із зазначених суб'єктів не засуджено за ст. 308, 310, 312, 314, 316, 318, 319 КК України.

Засуджені учасники злочинних організацій вчиняли також порушення недоторканності житла (ст. 162 КК України), кримінальні правопорушення проти власності (ст. 189, 190 КК України), господарської діяльності (ст. 209, 213 КК України), службової діяльності (ст. 364, 365, 366 КК України) та незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами (ст. 263 КК України). Більшість цих злочинів вчиняється дуже рідко. Виключення становлять лише кримінальні правопорушення, передбачені ст. 209 та 263 КК України, які становлять 8,6 % та 7,1 % відповідно.

6. Досить часто з такими суб'єктами укладають угоди про визнання винуватості (57,1 %). Водночас у вивчених вироках угоди вперше почали укладатися лише у 2017 р. Починаючи з 2017 р., угоди про визнання винуватості укладено із 95,2 % засуджених учасників злочинних організацій. У 77,5% випадків укладення таких угод до засуджених застосовують звільнення від відбування покарання з випробуванням.

7. Майже 40 % засуджених учасників злочинних організацій реально не відбуває покарання у виді позбавлення волі на певний строк, оскільки їх звільняють від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК України). Іспитовий строк в усіх випадках становив 3 роки. Водночас обов'язки, які покладаються на звільнених від відбування покарання з випробуванням, не завжди сприяють виправленню чи перевихованню засуджених. Це свідчить про те, що кримінально-правові норми про звільнення від відбування покарання з випробуванням потребують удосконалення.

Список використаних джерел:

1. Вознюк А.А., Дудоров О.О. Стадії кримінальної відповідальності. *Вісник Запорізького національного університету.* 2013. № 2, ч. 2. С. 164–172.
2. Вознюк А.А. Концептуальні засади звільнення від кримінальної відповідальності. *Філософські, методологічні та психологічні проблеми права :* II Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 31 січ. 2009 р.). Київ, 2009. С. 235–236.
3. Вознюк А.А. Кримінально-правовий нарис проблемних питань ч. 3 ст. 2 Кримінального кодексу України. *Підприємництво, господарство і право.* 2010. № 8. С. 144–147.
4. Богатирьов І., Савченко А. Кримінальна відповідальність як сучасна проблема кримінального права України. *Підприємництво, господарство і право.* 2016. №. 2. С. 133–137.
5. Будік І.М. Призначення покарання учасникам злочинних організацій за злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів. *Актуальні проблеми кримінального права :* матеріали XII Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П.П. Михайленка (Київ, 30 листоп. 2022 р.) / упоряд. А.А. Вознюк, О.М. Шармар, О.А. Федоренко. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 199–202.
6. Вирок Єнакіївського міського суду Донецької області від 21 листопада 2011 р. Справа № 1-64-11. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/20149642.
7. Вирок Шевченківського районного суду м. Львова від 15 грудня 2014 р. Справа № 466/974/13-к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/42021045.
8. Вирок Кіровського районного суду м. Кіровоград від 30 груд. 2015 р. Справа № 1109/5929/12. *Єдиний державний реєстр судових рішень:* [сайт]. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/54783278.
9. Вознюк А.А. Покарання за злочини, пов'язані з створенням організованих груп і злочинних організацій та участю в них. *Актуальні проблеми вдосконалення законодавства та правозастосування*: матеріали підсумк. наук.-теорет. конф. наук. т-ва курсантів (Київ, 19 берез. 2015 р.): [у 2 ч.]. К.: Нац. акад. внутр. справ, 2015. Ч. 1. С. 65–67.
10. Вознюк А.А. Теоретичні та практичні проблеми кримінальної відповідальності за створення злочинних об'єднань та участь у них як посягання на громадську безпеку: дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2018. 652 с.
11. Судова статистика. Звіт № 6 про осіб притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання за 2021 рік. *Судова влада України.* URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvitnist_21.

12. Вознюк А.А. Кримінальна відповідальність за створення злочинних об'єднань та участь у них: монографія. Київ: ФОП Маслаков, 2018. 928 с.
13. Каменський Д.В. Укладання угод про визнання винуватості у вчиненні економічних правопорушень: вітчизняний та американський підходи. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2020. Т. 4. №. 92. С. 152–166.
14. Вознюк А.А. Призначення покарання, узгодженого сторонами угоди, учасникам злочинних об'єднань (ст. 255, 257, 258[3], 260 КК України). *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2018. № 2 (107). С. 20–30.

УДК 343.9/343.7/69
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.69

РОЗВИТОК НАУКОВОЇ ДУМКИ У СФЕРІ ПОРУШЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ НОРМ БУДІВЕЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Калько Д.О.,
аспірант Національної академії управління,
м. Київ, Україна

Калько Д.О. Розвиток наукової думки у сфері порушення екологічних норм будівельного законодавства.

Вказується, правова охорона навколишнього природного середовища, забезпечення раціонального природокористування та екологічної безпеки в будівництві потребують не лише належного виконання суб'єктом екологічних правовідносин своїх прав та обов'язків, але й захисту їх від порушень з боку інших суб'єктів, поновлення прав та законних інтересів учасників цих правовідносин, притягнення винних осіб до відповідальності. Саме юридична відповідальність є тим інститутом екологічного законодавства, який забезпечує механізм локалізації та блокування протиправної поведінки і стимулює суспільно корисні дії людини в будівельній сфері, становить міру захисту суспільства та його членів від правопорушень, захищає інтереси особи, суспільства і держави, є формою реагування держави на порушення встановленого порядку суспільних відносин.

У статті досліджено наукові погляди щодо проблем порушення екологічних норм будівельного законодавства, подано формулювання авторського терміна порушення екологічних норм будівельного законодавства. Визначено, що злочинами у сфері порушення норм будівельного законодавства є суспільно небезпечні, кримінально-протиправні, умисні або необережні діяння (дії або бездіяльність) з застосуванням будівельної техніки, будівельних знарядь, засобів, джерел, способів та обстановки їх здійснення, вчинені фізичними, осудними, службовими, неслужбовими та приватними особами.

Автор приходить до висновку, під злочинами у сфері порушення норм будівельного законодавства слід розуміти суспільно небезпечні, кримінально-протиправні, умисні або необережні діяння (дії або бездіяльність) з застосуванням будівельної техніки, будівельних знарядь, засобів, джерел, способів та обстановки їх здійснення, вчинені фізичними, осудними, службовими, неслужбовими та приватними особами (громадянами України, громадянами зарубіжних країн, особами без громадянства та тими, що мають подвійне громадянство), яким виповнився вік кримінальної відповідальності за ці злочини, що посягають на відносини з приводу умов (стосунків), що забезпечують існування багатофункціональної збалансованої системи життєдіяльності тваринного, рослинного світу і людини, її охорону, раціональне використання і відтворення такої єдиної системи, в яку входить і людина (фізична особа), яка гарантуватиме безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище, і у наслідок підготовки, спорудження, експлуатації та демонтажу будівельних споруд завдають цим відносинам істотної шкоди, передбаченої конкретними статтями Особливої частини КК України, або ставлять їх під загрозу заподіяння такої істотної шкоди.

Ключові слова: будівельне законодавство, екологічні норми, безпечність будівництва, кримінальна відповідальність.

Kalko D. Development of scientific thought in the field of violation of environmental standards of building legislation

It is indicated that the legal protection of the natural environment, the provision of rational nature management and environmental safety in construction require not only the proper fulfillment by the subject of environmental legal relations of their rights and obligations, but also their protection from violations by other subjects, renewal of rights and legal interests of the participants of this legal relationship, bringing guilty persons to justice. It is legal responsibility that is the institution of environmental legislation that provides a mechanism for the localization and blocking of illegal behavior and stimulates socially useful actions of a person in the construction sector, is a measure of protection of society and its members from

offenses, protects the interests of the individual, society and the state, is a form of the state's response to violation of the established order of social relations.

The article examines scientific views on the problems of violation of environmental norms of construction legislation, presents the formulation of the author's term violation of ecological norms of construction legislation. It was determined that crimes in the field of violation of construction legislation are socially dangerous, criminally illegal, intentional or negligent actions (actions or inaction) with the use of construction equipment, construction tools, means, sources, methods and circumstances of their implementation, committed by physical, criminal, official, non-official and private persons.

The author comes to the conclusion that crimes in the field of violation of construction legislation should be understood as socially dangerous, criminally illegal, intentional or negligent actions (actions or inaction) with the use of construction equipment, construction tools, means, sources, methods and circumstances of their implementation, committed physical, judicial, official, non-official and private persons (citizens of Ukraine, citizens of foreign countries, stateless persons and those with dual citizenship) who have reached the age of criminal responsibility for these crimes that encroach on relations regarding conditions (relationships), which ensure the existence of a multifunctional balanced system of vital activity of the animal, plant and human world, its protection, rational use and reproduction of such a single system, which includes a person (natural person), which will guarantee a natural environment that is safe for life and health, and in consequence of preparation, construction, operation and dismantling of construction structures cause significant damage to these relations, provided for by specific articles of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, or put them at risk of causing such significant damage.

Key words: construction legislation, ecological norms, construction safety, criminal liability.

Актуальність теми. Правова охорона навколишнього природного середовища, забезпечення раціонального природокористування та екологічної безпеки в будівництві потребують не лише належного виконання суб'єктом екологічних правовідносин своїх прав та обов'язків, але й захисту їх від порушень з боку інших суб'єктів, поновлення прав та законних інтересів учасників цих правовідносин, притягнення винних осіб до відповідальності. Саме юридична відповідальність є тим інститутом екологічного законодавства, який забезпечує механізм локалізації та блокування протиправної поведінки і стимулює суспільно корисні дії людини в будівельній сфері, становить міру захисту суспільства та його членів від правопорушень, захищає інтереси особи, суспільства і держави, є формою реагування держави на порушення встановленого порядку суспільних відносин [1; 2, с. 235].

Стан наукової розробки проблеми. Науковці, що досліджують актуальні теоретичні та практичні проблеми запровадження і розвитку демократичних засад державного управління в Україні, вважають, що прогрес суспільства та демократії пов'язаний з відповідальністю як юридичним інститутом та відповідальною поведінкою кожного учасника суспільних відносин. У суто юридичному сенсі це передбачає збільшення обсягу нормативного регулювання задля зміцнення демократичних засад публічного управління [3, с. 300]. Саме тому практика кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки у сучасних умовах набуває важливого та пріоритетного значення у системі національного законодавства переважної більшості держав світового співтовариства. Це є очевидним і незаперечним фактом, продиктованим існуючими умовами соціальної реальності, адже від ефективного та дієвого захисту екологічних благ та інтересів соціуму залежить їх подальше життєзабезпечення і майбутнє. Як правило, найзначнішого негативного впливу довкіллю в цілому та його окремим компонентам, зокрема, завдає саме господарська діяльність, яка здійснюється з порушенням та недотриманням еко логічних вимог, правил та стандартів. І хоча, Кримінальний Кодекс України (далі КК України) передбачає у ст. 236 відповідальність за порушення правил екологічної безпеки, але на практиці, при кваліфікації даних діянь, виникає ряд труднощів у визначенні характеристик саме екологічних правил та вимог у будівництві і їх відмінностей від технічних, пожежних та інших вимог [4, с. 551].

Мета і завдання дослідження. Метою даної статті є систематизація наукових поглядів щодо проблем порушення екологічних норм будівельного законодавства. Завданням статті є формулювання авторського терміна порушення екологічних норм будівельного законодавства.

Основний матеріал. У юридичній літературі можна зустріти твердження, що об'єктом цих складів злочинів є відносини: з порушення правил виробництва, промислів, з порядку використання природних багатств у господарській діяльності чи суспільні відносини з їх використання, самі природні багатства, блага, що охороняються кримінальним правом: сама природа, природні об'єкти, екологічна

безпека як особливо важливі та неперехідні цінності [5, с.11-12]; природоохоронні відносини спрямовані на охорону навколишнього природного середовища людини, його покращення й оздоровлення, а також на науково обґрунтоване, раціональне використання і відтворення природних ресурсів, збереження нормального економічного стану біосфери [6, с. 286]; суспільні відносини, що забезпечують безпечні природні умови з метою задоволення їх різнобічних потреб [7, с. 22]. Крім того, О.Л. Дубовик вважає об'єктом досліджуваних злочинів комплекс фактичних суспільних відносин, їх правової форми і матеріальної оболонки, здійснення яких забезпечує життєдіяльність людини, використання нею навколишнього середовища як безпосереднього базису існування, задоволення розумних соціальних потреб і гарантує її безпеку [8, с. 176].

Але, система екологічних злочинів, як система особливої природи, має свою специфіку, породжену природою права. Право – особливе явище об'єктивно-суб'єктивної природи, з притаманними тільки йому принципами та законами виникнення, побудови, функціонування та розвитку. А.А. Ушаков, визначаючи головну властивість права як «особливу форму ідеального відображення буття», вказує, що: «будучи ідеальною категорією в світі явищ, правова норма є суб'єктивним вираженням об'єктивного, в ній об'єктивне і суб'єктивне живуть як зрощена єдність змісту і форми»[9, с. 92]. Інформаційні зв'язки, що йдуть від суспільства про наявність тих чи інших, приміром, технологій будівництва, активізують правотворчу діяльність держави, яка в свою чергу вироблює відповідні норми, ефективність функціонування яких перевіряється практикою. Тому наскільки реально система норм, що передбачають кримінальну відповідальність за екологічні злочини, буде відповідати об'єктивним суспільним процесам, – настільки ефективним буде вирішення завдань, поставлених перед цією системою [10, с. 116].

На підставі проведеного аналізу варто зазначити, що родовим об'єктом злочинів проти навколишнього природного середовища є суспільні відносини з при воду умов, що забезпечують охорону, раціональне використання, оздоровлення і відтворення сприятливого, безпечного для життя і здоров'я навколишнього природного середовища [4, с. 552].

Дослідження проблем юридичної відповідальності в системі охорони навколишнього природного середовища у будівництві було продовжено іншими українськими науковцями-правниками. Зокрема, у 1981 р. виходить друком видання С.М. Кравченко «Матеріальна відповідальність в системі охорони природи» [11, с. 35]. Незважаючи на те, що назва роботи була обмежена лише одним із видів юридичної відповідальності – матеріальною, її зміст виходив за площину цих меж і торкався не лише проблем матеріальної, але й адміністративної, кримінальної та дисциплінарної відповідальності у сфері охорони довкілля. На думку авторки, юридична відповідальність є одним із найважливіших правових засобів вирішення екологічних проблем, слугує зміцненню законності та правопорядку в цій сфері суспільних відносин [2].

Аналіз поняття та видів відповідальності в системі охорони довкілля надав можливості С.М. Кравченко дійти висновку про недоцільність об'єднання правових норм, що встановлюють юридичну відповідальність у цій сфері, у комплексний, міжгалузевий інститут природоохоронної відповідальності. На думку авторки, при класифікації видів юридичної відповідальності за ознакою галузевої належності слід виділити адміністративну, кримінальну, дисциплінарну, майнову (матеріальну) відповідальність [11, с. 36].

Щодо цього О.Л. Дубовик та А.Е. Жалинський зазначають, що кримінальний закон двоїсто окреслює групу екологічних злочинів: «а) прямо відображаючи це в диспозиції норми; б) встановлюючи відповідальність за діяння, які можуть нанести шкоду також і навколишньому середовищу» [8, с. 70]. В цьому випадку представляється доцільним говорити не про групу екологічних злочинів, а про загальну систему кримінально-правових норм, що мають своїм завданням охорону навколишнього природного середовища. Дана система охоплює систему власне екологічних злочинів, безпосереднім об'єктом яких є навколишнє природне середовище, та систему норм екологічного характеру, куди необхідно віднести сукупність наведених вище норм [10, с. 117].

Що ж стосується основного безпосереднього об'єкта складу злочину порушення правил екологічної безпеки у процесі будівництва, то він визначається у юридичній науці хоча і по-різному за формою, але є однаковим за змістом. Так, М.І. Мельник та М.І. Хавронюк визначають в якості основного безпосереднього об'єкта екологічну безпеку як умову життєдіяльності людини, флори, фауни в частині нормативно визначеного порядку виконання робіт, пов'язаних з проектуванням, будівництвом, експлуатацією об'єктів, потенційно шкідливих для навколишнього природного середовища [12, с. 629].

В.К. Матвійчук вважає, що для складу злочину «Порушення правил екологічної безпеки» основним безпосереднім об'єктом є суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони стану навколишнього природного середовища, за якого забезпечується попередження погіршення умов життєдіяльності людини, флори і фауни в частині нормативно визначеного порядку виконання будівельних робіт, пов'язаних з експертизою проектів, з проектобудуванням, будівництвом, експлуатацією об'єктів, потенційно шкідливих для навколишнього природного середо вища коли мова йде про невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення, а також є суспільні відносини, які забезпечують умови з охорони екологічної безпеки в частині ліквідації й усунення недоліків екологічного забруднення територій, що зазнали такого забруднення, небезпечними речовина ми або випромінюванням [13, с. 72]. Аналогічно визначає даний об'єкт цього складу злочину і О.О. Дудоров [14, с. 629].

Є.Н. Жевлаков, критикуючи зазначені вище підходи до визначення поняття злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища, вірно вказуючи на те, що оцінка ефективності кримінальної відповідальності і застосування кримінально-правових санкцій цілковито пов'язано з аналізом протиправної поведінки, з чітким виясненням його моделі, сам дає визначення з тих же позицій. А саме, що екологічні злочини – це суспільно небезпечні, передбачені кримінальним законом діяння, що посягають на суспільні відносини зі збереження якісно сприятливого природного середовища, раціонального використання його ресурсів і забезпечення екологічної безпеки населення [15, с. 27].

У кримінально-правовій літературі поняття «екологічний злочин» починає застосовуватися лише з початку 80-х років як аналог поняття «злочин у сфері охорони природи». За останні роки помітні намагання науковців щодо визначення єдиних критеріїв і підходів до вирішення проблеми дефініції. Проте в цілому говорити про те, що ця проблема є розв'язаною, передчасно. Не можна вважати досконалими визначення, що наведені в енциклопедіях. Так, автори юридичній енциклопедії визначають екологічні злочини як передбачені кримінальним законом суспільно небезпечні винні діяння, що посягають на екологічну безпеку, тобто на об'єкти природи, раціональне використання та охорону яких забезпечують нормальні умови життєдіяльності людей і задоволення їхніх матеріальних потреб [16]. На нашу думку, ототожнення у наведеній дефініції екологічної безпеки з об'єктами природи суперечить її загальноприйнятому розумінню. Формальним та таким, що не розкриває сутність поняття, є визначення, наведене у популярній юридичній енциклопедії: «Екологічне правопорушення – протиправне діяння (дія або бездіяльність), що порушує встановлений в Україні екологічний правопорядок» [17, с. 129].

Зауважимо, що визначення екологічних злочинів (правопорушень) через екологічний правопорядок (або ж встановлений законодавством порядок охорони і раціонального використання природних ресурсів) є доволі розповсюдженим у науковій літературі (М.І. Вєтров, В.В. Петров, П.Ф. Повеліцина, Н.Л. Романова). Такий підхід у сучасній науковій літературі піддається справедливий критиці, адже відповідно до нього об'єктом злочину є не самі суспільні відносини, а їх наслідки як результат дії права (тобто порядок, що суперечить загальноприйнятій концепції об'єкта) [18, с. 44]. Більш деталізованим є визначення екологічних злочинів, сформульоване Г.С. Поліщуком у Міжнародній поліцейській енциклопедії: «Екологічні злочини (злочини проти довкілля) – передбачені кримінальним законодавством суспільно небезпечні діяння, що посягають на суспільні відносини у сфері охорони конституційного права громадян на безпечне довкілля, а також у сфері охорони, використання, збереження та відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання й усунення негативного впливу господарської та іншої діяльності людини на навколишнє природне середовище, збереження генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій» [19, с. 323]. Недоліком цієї дефініції є, на наш погляд, надмірна «насиченість» її змісту, що, очевидно, виникає через прагнення автора якомога повніше та детальніше описати характеристики суспільних відносин, що є об'єктами злочинного посягання. Зрозуміло, що поняття «екологічні злочини» не може суперечити загальному поняттю злочину, сформульованому ч. 1 ст. 11 Кримінального кодексу України. Відтак, ознаками екологічних злочинів є суспільно-небезпечність діяння, кримінальна протиправність, винність, вчинення суб'єктом злочину (тобто фізичними, осудними особами, які досягли віку кримінальної відповідальності за злочини даної категорії). Водночас таке визначення не має ознак, що відрізняють екологічні злочини від інших категорій. Визначення такої ідентифікуючої ознаки неможливо без уточнення специфіки відповідних об'єктів, тобто відносин в галузі взаємодії суспільства з навколишнім природним середовищем. Відтак, у дефініції маємо враховувати норми екологічного законодавства, зокрема статті 5, 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», які визначають об'єкти правової охорони навколишнього природного середо-

вища, а також містять перелік посягань, за вчинення яких встановлюється відповідальність відповідно до екологічного законодавства [20; 21, с. 71].

Дослідження концептуальних засад окремих видів юридичної відповідальності за порушення природоохоронного законодавства в будівництві було проведено Б.Г. Розовським у його монографічній праці «Правове стимулювання раціонального природокористування» [22, с. 232]. У вступі до цієї роботи автор наголосив, що ним зроблені пропозиції щодо вдосконалення регулювання природоохоронних правовідносин, наводиться недолугість пропонованих закликів до посилення відповідальності за забруднення навколишнього середовища, повного стягнення з винних осіб заподіяної шкоди без урахування реальних технічних і економічних можливостей суспільства забезпечити бажаний рівень антропогенного впливу на біосферу.

Автором були досліджені питання юридичної відповідальності за заподіяння екологічної шкоди, стимулювання раціонального природокористування за допомогою норм трудового права, а також підвищення ефективності кримінальної відповідальності за порушення природоохоронного законодавства. На його думку, вирішення проблем, що виникають у сфері правового регулювання відносин природокористування, створює потужну базу для подальшого вдосконалення трудового, адміністративного та інших галузей права. На сучасному етапі, вважав Б.Г. Розовський, головна перепона у створенні бездоганного механізму юридичної відповідальності за порушення природоохоронного законодавства і правового стимулювання раціонального природокористування – відставання технічних засобів контролю за станом навколишнього природного середовища. Наявна контрольно-вимірювальна апаратура не завжди дозволяє систематично й достовірно ідентифікувати джерела шкідливих викидів, що надходять в атмосферне повітря і водні ресурси, оперативно проводити якісну і кількісну їх оцінку з метою застосування до винних осіб відповідних санкцій [2].

Висновки. Таким чином, підсумовуючи вищенаведене, потрібно зазначити, що під злочинами у сфері порушення норм будівельного законодавства слід розуміти суспільно небезпечні, кримінально-протиправні, умисні або необережні діяння (дії або бездіяльність) з застосуванням будівельної техніки, будівельних знарядь, засобів, джерел, способів та обстановки їх здійснення, вчинені фізичними, осудними, службовими, неслужбовими та приватними особами (громадянами України, громадянами зарубіжних країн, особами без громадянства та тими, що мають подвійне громадянство), яким виповнився вік кримінальної відповідальності за ці злочини, що посягають на відносини з приводу умов (стосунків), що забезпечують існування багатофункціональної збалансованої системи життєдіяльності тваринного, рослинного світу і людини, її охорону, раціональне використання і відтворення такої єдиної системи, в яку входить і людина (фізична особа), яка гарантуватиме безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище, і у наслідок підготовки, спорудження, експлуатації та демонтажу будівельних споруд завдають цим відносинам істотної шкоди, передбаченої конкретними статтями Особливої частини КК України, або ставлять їх під загрозу заподіяння такої істотної шкоди.

Список використаних джерел:

1. Нерсесянц, В.С. Общая теория права и государства [Текст]: учебник / В.С, Нерсесянц. М., 1999. С. 523; Общая теория права и государства [Текст] / под ред. В.В. Лазарева. М., 1994. С. 204; Теория государства и права [Текст]: учебник / под ред. О.В. Мартышина. М., 2007. С. 398; Комаров, С.А. Общая теория государства и права [Текст]: учебник. Изд. 7-е. М.; СПб., 2004. С. 388.
2. Гетьман А.П. Юридична відповідальність в екологічному законодавстві: проблеми становлення та розвитку. Проблеми правової відповідальності : монографія / В.Я. Тацій [та ін.]; за ред.: В.Я. Тацій, А.П. Гетьман, В.І. Борисова. Харків, 2014.
3. Демократичні засади державного управління та адміністративне право [Текст]: монографія / за заг. ред. В.Б. Авер'янова. К.: Юрид. думка, 2010. С. 300.
4. Антонюк У.В. Кримінально-правова характеристика об'єкта злочину за порушення правил екологічної безпеки в Україні. Держава і право. 2010. Вип. 50. С. 548–553.
5. Гавриш С.Б. Основные вопросы ответственности за преступления против природной среды: Дис. ... доктора юрид. наук. Х., 1994. С. 11-12.
6. Тацій В.Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України: Навч. посіб. Х.: Українська юридична академія, 1994. С. 286.
7. Лопашенко Н.А. Экологические преступления: Комментарий к главе 26 УК РФ. СПб.: Юридический центр Прес, 2002. С. 22.

8. Дубовик О.Л., Жалинский А.Э. Причины экологических преступлений. М.: Наука, 1988. 240 с.
9. Ушаков А.А. Право – субъективный образ объективного мира. Известия ВУЗов. Правоведение. 1973. № 2. С. 90–99.
10. Архипов О.М. Загальнотеоретичні проблеми системи екологічних злочинів. Правова держава. 2005. № 8. С. 109–118.
11. Кравченко С.Н. Материальная ответственность в системе охраны природы [Текст]. Киев: Вища шк., 1981. 54 с.
12. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. К.: Каннон, А.С.К., 2001. С. 629.
13. Матвійчук В.К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): Монографія. К.: Азимут Укр, 2005. С. 72.
14. Дудоров О.О. Відповідальність за злочини проти довкілля: науково-практичний коментар розділу VIII Особливої частини нового КК України. Бердянськ: АРІУ при ЗДУ, 2001. С. 629.
15. Жевлаков Е.Н. Экологические преступления и экологическая преступность. М.: Белые альвы, 1996. 96 с.
16. Шемшученко Ю.С. Юридична енциклопедія: в 6 т. К.: Укр. енцикл., 1998. URL: http://leksika.com.ua/19980614/legal.
17. Популярна юридична енциклопедія / [І.С. Чиж, В.К. Гіжевський, В.В. Головченко, Е.Ф. Демський, С.Е. Демський, О.В. Лавринович, В.Ф. Погорілко]. К.: Юрінком Інтер, 2002 . 528 с.
18. Баранівський В.Ф. До проблеми сучасного розуміння поняття «злочини проти навколишнього природного середовища». Юридична наука. 2015. № 6. С. 42–48.
19. Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / за ред. Є.М. Моісеєва, Ю.І. Римаренка, В.Я. Тація, Ю.С. Шемшученка. К.: Атіка, 2007. Т. IV. Кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі засади поліцейської діяльності. 968 с.
20. Про охорону навколишнього природного середовища. Закон України № 1264-XII від 25 червня 1991 року URL: http://zakon5.rada.gov.ua/ laws/show/1264-12/page4.
21. Турлова Поняття «екологічні злочини»: до проблеми визначення. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки. Випуск 6. Том 3. 2015. С. 69– 72.
22. Розовский Б.Г. Правовое стимулирование рационального природопользования [Текст]. Киев: Прав. думка, 1981. С. 232.

УДК 342.2
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.70

ДО ПИТАННЯ ФУНКЦІОНАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ПРОКУРАТУРИ У МЕХАНІЗМІ ЗАХИСТУ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Макосій Ю.Д.,
аспірант кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
Ужгородського національного університету

Макосій Ю.Д. До питання функціонального призначення прокуратури у механізмі захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина.

У науковій статті розглянуто окремі питання функціонального призначення прокуратури у механізмі захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина.

Визначено, що у механізмі захисту прав людини прокуратура виконує правозахисну функцію держави, котра знаходить свій вияв насамперед у захисті основоположних конституційних прав та свобод людини і громадянина та повазі до них. Прокуратура у межах своїх повноважень сприяє забезпеченню національного правопорядку.

Встановлено, що поряд з функцією підтримання державного обвинувачення, прокурор здійснює і функцію представництва у суді. Особливістю останньої є те, що прокурор може представляти як інтереси держави, так і громадянина.

Сутність представництва прокурора у цьому аспекті полягає відповідно до п. 1 статті 23 Закону України «Про прокуратуру» у здійсненні процесуальних та інших дій, спрямованих на захист інтересів громадянина або держави, у випадках та порядку, встановлених законом. Прокурор, поряд з інтересами, власне, громадянина, здійснює представництво громадянина України, іноземця або особи без громадянства.

Акцентовано, що формулювання «неналежним чином» щодо здійснення повноважень державно-владними суб'єктами суперечить принципу правової визначеності, може піддаватись неоднозначному розумінню та створює перешкоди для виявлення фактичних підстав представництва прокурором інтересів держави у суді.

Наголошено, що прокурор не має права представляти у суді інтереси держави у справах, котрі пов'язані з виборчим чи референдумним процесом, діяльністю парламенту, глави держави, політичних партій, громадських об'єднань, організацій, що здійснюють професійне самоврядування, а також релігійних організацій. Поряд з цим, прокурор Офісу Генерального прокурора або обласної прокуратури за письмовою вказівкою або наказом Генерального прокурора (його першого заступника чи заступника, відповідно до їх компетенції) може представляти у суді інтереси держави в особі Національного банку України та Кабінету Міністрів.

Визначено, саме прокурор повинен обгрунтувати у суді підстави для представництва. При представництві інтересів громадянина або держави у суді у кримінальному провадженні цивільний позов має право подавати лише той прокурор, котрий безпосередньо здійснює таке представництво.

Ключові слова: верховенство права, прокуратура, функції та повноваження прокуратури, механізм захисту прав людини, конституція, права і свободи.

Makosiy Yu. D., On the question of the functional purpose of the prosecutor's office in the mechanism of protection of constitutional rights and freedoms of man and citizen.

The scientific article examines certain issues of the functional purpose of the prosecutor's office in the mechanism of protection of constitutional rights and freedoms of a person and a citizen.

It was determined that in the mechanism of human rights protection, the prosecutor's office performs the human rights function of the state, which is manifested primarily in the protection of fundamental

constitutional rights and freedoms of man and citizen and respect for them. The prosecutor's office, within the limits of its powers, contributes to ensuring national law and order.

It was established that along with the function of maintaining the state prosecution, the prosecutor also performs the function of representation in court. The peculiarity of the latter is that the prosecutor can represent both the interests of the state and the citizen.

The essence of the prosecutor's representation in this aspect is, in accordance with Clause 1 of Article 23 of the Law of Ukraine «On the Prosecutor's Office», in the implementation of procedural and other actions aimed at protecting the interests of the citizen or the state, in the cases and procedure established by law. Along with the interests of the citizen, the prosecutor represents a citizen of Ukraine, a foreigner or a stateless person.

It is emphasized that the wording «improperly» regarding the exercise of powers by state authorities contradicts the principle of legal certainty, may be subject to ambiguous understanding and creates obstacles to identifying the actual grounds for the prosecutor's representation of the state's interests in court.

It is emphasized that the prosecutor does not have the right to represent the interests of the state in court in cases related to the election or referendum process, the activities of the parliament, the head of state, political parties, public associations, organizations that carry out professional self-government, as well as religious organizations . Along with this, the prosecutor of the Office of the Prosecutor General or the regional prosecutor's office, upon a written instruction or order of the Prosecutor General (his first deputy or deputy, according to their competence), may represent the interests of the state in court in the form of the National Bank of Ukraine and the Cabinet of Ministers.

It is determined that it is the prosecutor who must justify the grounds for representation in court. When representing the interests of a citizen or the state in court in criminal proceedings, only the prosecutor who directly performs such representation has the right to file a civil lawsuit.

Key words: the rule of law, the prosecutor's office, functions and powers of the prosecutor's office, the human rights protection mechanism, the constitution, rights and freedoms.

Постановка проблеми. Під функціями прокуратури прийнято розуміти основні напрями її діяльності у межах повноважень відповідно до чинного законодавства, відповідно до покладених на прокуратуру завдань, котрі є обумовлені її соціальним призначенням [1]. Як зазначає О. Коломоєць, функціональне призначення держави слід розуміти у нерозривному контексті із інституційними елементами, котрі є присутніми та здійснюють свої повноваження у конкретній державі [2, с. 41].

У механізмі захисту прав людини прокуратура виконує правозахисну функцію держави, котра знаходить свій вияв насамперед у захисті основоположних конституційних прав та свобод людини і громадянина та повазі до них. Прокуратура у межах своїх повноважень сприяє забезпеченню національного правопорядку.

Так, до повноважень прокуратури Конституція України відносить:

- підтримання публічного обвинувачення в суді;
- організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку;
- представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом [3].

У Рішенні від 5 червня 2019 р. № 4-р(II)/2019 Конституційний Суд України зазначає, що в Основному Законі Української держави «встановлено вичерпний перелік повноважень прокуратури, визначено характер її діяльності і в такий спосіб передбачено її існування і стабільність функціонування. Наведене гарантує неможливість зміни основного цільового призначення вказаного органу, дублювання його повноважень/функцій іншими державними органами, адже протилежне може призвести до зміни конституційно визначеного механізму здійснення державної влади її окремими органами або вплинути на обсяг їхніх конституційних повноважень» [4].

Більше детально положення Основного Закону станом на сьогодні регламентуються у Законі України «Про прокуратуру» у редакції від 10 червня 2021 року. Відповідно до статті 2 Розділу І «Засади організації і діяльності прокуратури» зазначеного нормативно-правового акту до функцій прокуратури належить:

- підтримання державного обвинувачення в суді;

- представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених цим Законом та главою 12 розділу III Цивільного процесуального кодексу України;
- нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство;
- нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян [5].

Виходячи з наведеного, можемо стверджувати, що положення Закону України «Про прокуратуру» не повною мірою відповідають Конституції України, що суперечить принципу верховенства права, котрий закріплений у статті 8 Основного Закону. Зазначений закон, як і інші нормативно-правові акти, повинен відповідати Конституції України [6].

Виклад основного матеріалу. Перше повноваження прокуратури, закріплене у Конституції України та перша функція прокуратури, регламентоване у Законі України «Про прокуратуру», фактично збігаються за змістом, за винятком визначення ознаки «публічного» та «державного» обвинувачення. Тому, на наше переконання, доцільно було розглянути категорії «публічне обвинувачення» та «державне обвинувачення» для їх співставлення.

Синонімами до слова «публічний» відповідно до Всесвітнього словника української мови є «громадський», «привселюдний», «прилюдний», «гласний» [7]. Однорідними до слова «державний» відповідно до цього ж словника є «урядовий», «коронний», «казенний», «камеральний» [8]. Як бачимо, підхід до визначення співвідношення понять «публічне обвинувачення» та «державне обвинувачення» через дослідження етимології понять «публічний» та «державний» є недоцільним та не дозволяє дійти коректного висновку у цьому аспекті.

Підтримання державного обвинувачення прокурором стосується кримінального судочинства. Так, відповідно до статті 36 Кримінального процесуального кодексу України прокурор є стороною обвинувачення, здійснює процесуальні повноваження самостійно. При здійсненні нагляду за додержанням законів під час досудового розслідування прокурор уповноважений:

- починати досудове розслідування за наявності підстав, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом;
- мати повний доступ до матеріалів, документів та інших відомостей, що стосуються досудового розслідування;
- доручати органу досудового розслідування проведення досудового розслідування;
- доручати слідчому, органу досудового розслідування проведення у встановлений прокурором строк слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій або давати вказівки щодо їх проведення чи брати участь у них, а в необхідних випадках - особисто проводити слідчі (розшукові) та процесуальні дії в порядку, визначеному Кримінальним процесуальним кодексом;
- доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам;
- скасовувати незаконні та необґрунтовані постанови слідчих;
- ініціювати перед керівником органу досудового розслідування питання про відсторонення слідчого від проведення досудового розслідування та призначення іншого слідчого за наявності підстав, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом, для його відводу, або у випадку неефективного досудового розслідування;
- приймати процесуальні рішення у випадках, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом, у тому числі щодо закриття кримінального провадження та продовження строків досудового розслідування за наявності підстав, передбачених цим кодексом;
- погоджувати або відмовляти у погодженні клопотань слідчого до слідчого судді про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій у випадках, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом, чи самостійно подавати слідчому судді такі клопотання;
- повідомляти особі про підозру;
- пред'являти цивільний позов в інтересах держави та громадян, які через фізичний стан чи матеріальне становище, недосягнення повноліття, похилий вік, недієздатність або обмежену дієздатність неспроможні самостійно захистити свої права, у порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом та законом;

- затверджувати чи відмовляти у затвердженні обвинувального акта, клопотань про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, вносити зміни до складеного слідчим обвинувального акта чи зазначених клопотань, самостійно складати обвинувальний акт чи зазначені клопотання;
- звертатися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності;
- підтримувати державне обвинувачення в суді, відмовлятися від підтримання державного обвинувачення, змінювати його або висувати додаткове обвинувачення у порядку, встановленому Кримінальним процесуальним кодексом;
- погоджувати запит органу досудового розслідування про міжнародну правову допомогу, передання кримінального провадження або самостійно звертатися з таким клопотанням в порядку, встановленому Кримінальним процесуальним кодексом;
- доручати органу досудового розслідування виконання запиту (доручення) компетентного органу іноземної держави про міжнародну правову допомогу або перейняття кримінального провадження, перевіряти повноту і законність проведення процесуальних дій, а також повноту, всебічність та об'єктивність розслідування у перейнятому кримінальному провадженні;
- перевіряти перед направленням прокуророві вищого рівня документи органу досудового розслідування про видачу особи (екстрадицію), повертати їх відповідному органу з письмовими вказівками, якщо такі документи необґрунтовані або не відповідають вимогам міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, чи законам України;
- доручати органам досудового розслідування проведення розшуку і затримання осіб, які вчинили кримінальне правопорушення за межами України, виконання окремих процесуальних дій з метою видачі особи (екстрадиції) за запитом компетентного органу іноземної держави;
- оскаржувати судові рішення в порядку, встановленому Кримінальним процесуальним кодексом;

21) здійснювати інші повноваження, передбачені Кримінальним процесуальним кодексом [9].

Поряд з функцією підтримання державного обвинувачення, прокурор здійснює і функцію представництва у суді. Особливістю останньої є те, що прокурор може представляти як інтереси держави, так і громадянина.

Сутність представництва прокурора у цьому аспекті полягає відповідно до п. 1 статті 23 Закону України «Про прокуратуру» у «здійсненні процесуальних та інших дій, спрямованих на захист інтересів громадянина або держави, у випадках та порядку, встановлених законом». Цікавим є той факт, що вже у пункті 2 цієї ж статті встановлено, що прокурор, поряд з інтересами, власне, громадянина, здійснює представництво «громадянина України, іноземця або особи без громадянства».

Так, «прокурор здійснює представництво в суді інтересів громадянина (громадянина України, іноземця або особи без громадянства) у випадках, якщо така особа не спроможна самостійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження через недосягнення повноліття, недієздатність або обмежену дієздатність, а законні представники або органи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси такої особи, не здійснюють або неналежним чином здійснюють її захист» [10].

На наше переконання, п. 1. та п. 2 цієї статті не узгоджуються за змістом, оскільки відповідно до Закону України «Про громадянство України»:

- громадянин України – особа, яка набула громадянство України в порядку, передбаченому законами України та міжнародними договорами України;
- іноземець - особа, яка не перебуває в громадянстві України і є громадянином (підданим) іншої держави або держав;
- особа без громадянства – особа, яку жодна держава відповідно до свого законодавства не вважає своїм громадянином [11].

Так, якщо у пункті 1 статті 23 Закону України «Про прокуратуру» вжито термін «громадянин», то у це поняття можна вкладати, як категорію «громадянин України», так і «іноземець», оскільки приналежність до громадянства держави є присутньою, однак, без вказівки на конкретну країну (Україну чи іноземну державу). Поряд з цим, поняття «громадянин» та «особа без громадянства» суттєво відрізняються за обсягом та змістом.

Що ж до представництва прокурором у суді інтересів держави, то варто зауважити, що до 22 серпня 2020 року діяв Наказ Генерального прокурора України «Про організацію діяльності прокурорів

щодо представництва інтересів держави в суді та при виконанні судових рішень» від 21.09.2018 № 186 [12], однак, він втратив чинність на підставі Наказу «Про організацію діяльності прокурорів щодо представництва інтересів держави в суді» зі змінами від 8.06.2021 р. [13]

Відповідно до п. 3 статті 23 Закону України «Про прокуратуру» «прокурор здійснює представництво в суді законних інтересів держави у разі порушення або загрози порушення інтересів держави, якщо захист цих інтересів не здійснює або неналежним чином здійснює орган державної влади, орган місцевого самоврядування чи інший суб'єкт владних повноважень, до компетенції якого віднесені відповідні повноваження, а також у разі відсутності такого органу» [14].

Досліджуючи п. 3 статті 23 Закону України «Про прокуратуру» слід звернути увагу і на формулювання «неналежним чином», а точніше на «неналежне здійснення повноважень» органами державної влади та місцевого самоврядування, іншими суб'єктами владних повноважень.

Існування такого оціночного поняття, з точки зору К. Гузе, «може призвести до неоднакового його тлумачення суб'єктами процесу та допущення помилок у правозастосуванні як із боку прокуратури – в контексті необґрунтованого звернення до суду (вступу в розпочату справу) на захист державних інтересів, так і з боку суду – в контексті безпідставного відкриття провадження у справі, повернення прокурору позовної заяви або залишення її без розгляду. Із цього приводу в юридичній літературі справедливо зазначається, що якщо норма законодавцем не конкретизована, правозастосовному органу доводиться надавати її «вільне бачення», натомість ця індивідуальна оцінка може і не збігатися з тим, що мав на увазі законодавець» [15, с. 79].

Ми повністю поділяємо таку позицію, оскільки формулювання «неналежним чином» щодо здійснення повноважень державно-владними суб'єктами суперечить принципу правової визначеності, може піддаватись неоднозначному розумінню та створює перешкоди для виявлення фактичних підстав представництва прокурором інтересів держави у суді.

На думку Т. Кравченко, «прокурор не підміняє суб'єктів виконання владних управлінських функцій, на яких покладено здійснення захисту інтересів держави, а виконує субсидіарну роль, замінює в судовому провадженні відповідного суб'єкта владних повноважень. Саме тому законодавець вказує на виключні випадки, за яких прокурор може представляти інтереси держави в суді» [16].

Висновки. Прокурор не має права представляти у суді інтереси держави у справах, котрі пов'язані з виборчим чи референдумним процесом, діяльністю парламенту, глави держави, політичних партій, громадських об'єднань, організацій, що здійснюють професійне самоврядування, а також релігійних організацій.

Поряд з цим, прокурор Офісу Генерального прокурора або обласної прокуратури за письмовою вказівкою або наказом Генерального прокурора (його першого заступника чи заступника, відповідно до їх компетенції) може представляти у суді інтереси держави в особі Національного банку України та Кабінету Міністрів.

Як вже зазначалося нами раніше, саме прокурор повинен обгрунтувати у суді підстави для представництва. При представництві інтересів громадянина або держави у суді у кримінальному провадженні цивільний позов має право подавати лише той прокурор, котрий безпосередньо здійснює таке представництво.

Список використаних джерел:

1. Жоган Р. Конституційно-правовий статус прокуратури в Україні. Київ. 2010.
2. Коломоєць О.В. Функції держави у сучасному державознавстві: теоретичні проблеми. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2013. № 5 С. 41–44.
3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 (дата звернення: 12.04.2020).
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою акціонерного товариства «Запорізький завод феросплавів» щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення пункту 13 частини першої статті 17 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України». 2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va04p710-19#Text (дата звернення: 12.06.2020).
5. Про прокуратуру: Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2015. № 2-3. Ст. 12.
6. Макосій Ю.Д. Features of the constitutional and legal status of the prosecutor's office in Ukraine. *Visegrad Journal on Human Rights.* 2021. № 6. С. 92–96. URL: https://journal-vjhr.sk/wp-content/uploads/2022/02/VJRHR_6_2021_Last.pdf (дата звернення: 03.02.2022).

7. Публічний. *Всесвітній словник української мови* URL: https://uk.worldwidedictionary.org/%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9 (дата звернення: 15.06.2021).
8. Державний. *Всесвітній словник української мови*. URL: https://uk.worldwidedictionary.org/%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%B9 (дата звернення: 15.06.2021).
9. Кримінальний процесуальний Кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2013. № 9-10. № 11-12. № 13. Ст. 88.
10. Про прокуратуру: Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2015. № 2-3. Ст. 12.
11. Про громадянство України: Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 13. Ст. 65.
12. Про організацію діяльності прокурорів щодо представництва інтересів держави в суді та при виконанні судових рішень: Наказ Генерального прокурора України від 21.09.2018 № 186 (втратив чинність).
13. Про організацію діяльності прокурорів щодо представництва інтересів держави в суді: Наказ Генерального прокурора України. від 21.08.2020 № 389. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0389905-20/conv#n3 (дата звернення: 12.04.2020).
14. Про прокуратуру: Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2015. № 2-3. Ст. 12.
15. Гузе К. Неналежне здійснення суб'єктом владних повноважень захисту інтересів держави як підстава реалізації прокурором функції представництва в суді: теоретико-прикладний аспект. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2020. № 8. С. 78–81.
16. Кравченко Т. Окремі аспекти представництва прокурором інтересів держави в суді. *Місцеве самоврядування*. № 8 (1). 2020. URL: https://i.factor.ua/ukr/journals/ms/2020/august/issue-8/1/article-110235.html (дата звернення: 12.06.2020).
17. Бєлов Д.М., Сестренікова О. Система захисту прав і свобод людини і громадянина: конституційні засади**.** *Науковий вісник УжНУ. Серія "Право".* Випуск № 41. 2016 р. С. 70–74.
18. Бєлов Д.М. Захист прав і свобод людини і громадянина органами системи міжнародної кримінальної юстиції. Конституційно-правові аналітичні студії. 2016. № 2.

УДК 342
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.71

СТОРОНИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЯК СУБ'ЄКТИ ДОКАЗУВАННЯ

Меленко О.В.
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри публічного права
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича
ORCID: 0000-0002-9410-0779

Меленко О.В. Сторони конституційного провадження як суб'єкти доказування.
В умовах концентрованого перегляду специфіка конституційного судочинства призводить до обмеження межі маневрів, наданих учасникам судового процесу. Хоча суб'єктів конституційного процесу можна визначити як реальних сторін, їх функція залишається обмеженою. Наявність спору пояснює і обґрунтовує розробку змагальної процедури, що імітує загальні принципи процесуального права, що застосовуються в звичайних судах. Конституційне судочинство має як суб'єктивні, так і об'єктивні наслідки. В результаті конституційний процес постає як місце опосередкованого захисту Конституції, де індивідуалістичні турботи сторін змішуються із захистом загального блага. Природно, першими, на кого впливає ця подвійність, є сторони. Їх дія в першу чергу спрямована на захист особистих інтересів, але вона також надає конституційному судді можливість забезпечити об'єктивний захист порядку. Таким чином, одночасна наявність суб'єктивних інтересів і загального інтересу надає амбівалентний характер конституційним спорам. Хоча усунути цю подвійність неможливо, вдалося надати пріоритет об'єктивному виміру спору. Конфлікт між учасниками судового процесу є співзвучним з судовим процесом, він становить походження та рушійну силу провадження. У відповідь на цю логіку установчий і законодавець намагалися відтворити перед конституційними судами умови для справжнього спору між сторонами. З цією метою конституційні процесуальні тексти визначають осіб та органи, які мають право брати участь у розгляді справи, піклуючись про призначення учасників судового процесу з протилежними інтересами. Яким би не було правове поле, судовий процес завжди приймає форму конфронтації, боротьби, яка відбувається за допомогою юридичних аргументів. З цієї точки зору судовий процес дійсно є конфронтацією, спрямованою процедурою. Провадження є ареною цієї організованої боротьби двох сторін з протилежними претензіями. Конституційний процес також йде за цією моделлю. Слід визнати, що специфіка судового процесу вимагає певних пристосувань до принципу змагальності, але вони не заходять так далеко, щоб усунути структурний елемент судового процесу, а саме протистояння сторін. У конституційних спорах протиріччя стосується розбіжного тлумачення Конституції.
Ключові слова: сторони, доказування, принцип змагальності, доказ, конституційне провадження

Melenko O.V. Parties to constitutional proceedings as subjects of proof.
In conditions of concentrated review, the specificity of constitutional proceedings leads to a limitation of the limits of maneuvers provided to participants in the judicial process. Although the subjects of the constitutional process can be defined as real parties, their function remains limited. The existence of a dispute explains and justifies the development of an adversarial procedure that imitates the general principles of procedural law applied in ordinary courts. Constitutional justice has both subjective and objective consequences. As a result, the constitutional process appears as a place of indirect protection of the Constitution, where the individualistic concerns of the parties are mixed with the protection of the common good. Naturally, the parties are the first to be affected by this duality. Their action is primarily aimed at the protection of personal interests, but it also gives the constitutional judge the opportunity to ensure the objective protection of order. Thus, the simultaneous presence of subjective interests and

the general interest gives an ambivalent character to constitutional disputes. Although it is impossible to eliminate this duality, it has been possible to give priority to the objective dimension of the dispute. The conflict between the participants in the legal process is consonant with the legal process, it is the origin and driving force of the proceedings. In response to this logic, the founder and legislator tried to recreate before the constitutional courts the conditions for a real dispute between the parties. For this purpose, the constitutional procedural texts define the persons and bodies that have the right to participate in the consideration of the case, taking care of the appointment of participants in the judicial process with opposing interests. Whatever the legal field, the legal process always takes the form of a confrontation, a struggle that takes place with the help of legal arguments. From this point of view, a trial is really a confrontation directed procedure. Proceedings are the arena of this organized struggle between two parties with opposing claims. The constitutional process also follows this model. It should be recognized that the specifics of the judicial process require certain adaptations to the principle of competition, but they do not go so far as to eliminate the structural element of the judicial process, namely the opposition of the parties. In constitutional disputes, the contradiction concerns the divergent interpretation of the Constitution.

Key words: parties, evidence, the principle of competition, evidence, constitutional proceedings

Поставновка проблеми. Судовий процес - це традиційна обстановка, де відбувається ініціатива і активність сторін. Конституційне судочинство, адаптуючи його, вписався в цю схему. Він найчастіше набув форми судового розгляду, тобто юрисдикційного спору, в якому учасники судового процесу відстоюють антагоністичні позиції. Проте у даному дослідженні ми проаналізуємо ролі сторін у процесі доказування в конституційному судочинстві.

Стан опрацювання. Філософсько-правові виміри доказування в конституційному судовому процесі досліджувала Н.К. Шаптала. Питання доказів у конституційному процесі займалися такі вчені, як: П. Гордо, Г. Драго, Ф. де Фрутос тощо. Емпіричною базою дослідження виступила судова практика конституційних судів Європи.

Метою статті є аналіз процесуального становища сторін у конституційному судочинстві при здійснення процесу доказування.

Виклад основного матеріалу. Процесуальна дискусія вимагає, в принципі, трьох суб'єктів: позивача, відповідача і судді, неупередженої третьої особи, яка повинна вирішувати спір між учасниками судового процесу. Ця тристороння структура зустрічається в конституційному судочинстві, де тексти і, не маючи цього, практика нав'язували її майже систематично. У цьому сенсі організація змагальних дебатів свідчить про існування і корисність сторін в конституційному процесі.

Дійсно, закони про конституційні суди дбають про встановлення переліку осіб, уповноважених стати учасниками конституційного провадження. Крім правил, що стосуються права направлення і заявника, існують положення, що стосуються інших учасників судового процесу. Тому кількість потенційних учасників судового процесу є високою. Дозволяючи суб'єктам з розбіжними інтересами брати участь у конституційному процесі, були створені сприятливі умови для розвитку справжньої змагальної дискусії. У цьому сенсі сторонами є нібито матеріалізація спору, вектори і підтримка судового процесу. Таким чином, наявність змагальної дискусії виявляє як процесуальний вимір, так і наявність реальних сторін у конституційному спорі. Конституційний суд, як правило, набуває форми спору між фізичною особою та Урядом. Лише в контексті інституційних направлень учасниками судових процесів є виключно державні органи.

Слід визнати, що цілі конституційного судочинства виходять далеко за межі безпосередніх інтересів сторін. Проте їх протистояння посилює судовий характер перегляду конституційності. Більше того, аргументи, представлені учасниками судового процесу, стимулюють рефлексію конституційного судді і тим самим полегшують його рішення. Змагальні дебати ставлять перегляд конституційності в спірну і процесуальну логіку. Таким чином, він закріплює останнє в правовій традиції, що робить судовий процес привілейованою підтримкою судової діяльності.

Сторона має право на доказування, тобто право на отримання всіх наявних у її розпорядженні доказів, на доведення істинності фактів, на яких грунтується її позов або захист. Традиційно відносини між сторонами та доказами розглядаються процесуальною доктриною з точки зору обтяження, що відповідає підходу, який може бути викладений негативним у питанні, оскільки учаснику судового процесу, який мав тягар доведення і не був, приписують ризики відсутності доказів у вирішенні справи.

Розгляд справ у Конституційному Суді України здійснюється за участю певних суб‘єктів. Вони мають різний правовий статус, неоднакову мету участі у конституційному провадженні. Сторони конституційного провадження відіграють ключову роль у ньому. Без них не може розпочатися саме провадження, адже Конституційний Суд України не наділений правом з власної ініціативи відкривати провадження в справах [3, с. 143]. Сторони конституційного провадження мають рівні процесуальні права і обов‘язки. Вони мають право знайомитись з матеріалами справи, давати усні та письмові пояснення, викладати свої думки з питань, що розглядаються; задавати з дозволу головуючого запитання іншим учасникам конституційного провадження, заявляти клопотання, а також користуватись іншими правами, передбаченими Законом України “Про Конституційний Суд України” та Регламентом. Учасники конституційного провадження можуть подавати письмові пояснення, які приєднуються до матеріалів справи, знайомитись з поясненнями інших учасників провадження.

Ст. 70 Закон України “Про Конституційний Суд України” містить положення про учасників конституційного провадження. Так, учасниками конституційного провадження є суб’єкт права на конституційне подання, конституційне звернення, конституційну скаргу (уповноважена особа, що діє від його імені) та орган або посадова особа, які ухвалили акт, що є предметом розгляду в Суді, а також залучені Судом до участі у розгляді справи органи та посадові особи, свідки, експерти, спеціалісти, перекладачі та інші особи, участь яких необхідна для забезпечення об’єктивного і повного розгляду справи [2]. Якщо учасник конституційного провадження, належним чином повідомлений про дату, час і місце розгляду справи, не прибув на відповідне засідання без поважної причини, то Колегія, Сенат або Велика палата розглядає справу за його відсутності. Учасники конституційного провадження та інші особи, присутні в Залі засідань Суду, можуть здійснювати аудіо- і відеозапис відкритої частини пленарного засідання Сенату, Великої палати за допомогою портативних технічних засобів у порядку, встановленому Регламентом.

Учасник конституційного провадження зобов’язаний у разі запрошення з’являтися на засідання, пленарне засідання Сенату, Великої палати, давати правдиві пояснення, надавати документи, матеріали та іншу інформацію, необхідні для повного та всебічного розгляду справи. За ненадання інформації або надання завідомо недостовірних документів, матеріалів, іншої недостовірної інформації учасник конституційного провадження несе відповідальність в порядку, визначеному законом [2].

Відповідно ні Закон, ні Регламент не містять положення про порядок подання та оцінки доказів, а також ролі сторін у даному процесі. Лиш зазначається, що Сенат чи Велика палата після заключного виступу учасників конституційного провадження на відкритій частині відповідного пленарного засідання, яке проводиться у формі усного провадження, може визнати за необхідне з’ясувати додаткові обставини, які мають істотне значення для вирішення справи, або дослідити нові докази. У такому разі Сенат чи Велика палата постановляє ухвалу про поновлення розгляду справи. Після з’ясування додаткових обставин та дослідження нових доказів учасники конституційного провадження мають право на додаткові заключні виступи.

З метою проведення ефективної перевірки конституційності конституційний суд не може обмежуватися виключно конституційними положеннями, на які посилаються сторони. Як заявив Конституційний суд Іспанії, такі “вказівки повинні розглядатися як прості пропозиції” [1]. Інакше ефективне виконання Конституції опиниться під загрозою. Дійсно, сучасні конституції часто містять суперечливі принципи. Тому вибір референтного стандарту має першорядне значення, оскільки, в залежності від наведених положень, заявники могли б обумовити рішення судді. Останній був би змушений до свавілля, і неважко побачити імпотенцію конституційного правосуддя, зобов’язаного приймати рішення, що підкоряються упередженому тлумаченню Конституції.

Ставлення конституційних судів випливає з об’єктивного характеру конституційного спору. Адже навіть в контексті окремих дій перегляд конституційності служить і для захисту загального інтересу, синтезованого Конституцією. Суддя повинен не тільки вирішувати між суб’єктивними правами, а повинен, перш за все, забезпечувати повагу до першості Конституції.

Висновки. Таким чином, процесуальна форма та застосування процесуальних засад, що забезпечують справедливе ставлення до сторін та право бути заслуханими, є основними джерелами легітимності конституційних судів. До введення змагальних дебатів критика рішень часто перетворювалася на глобальний виклик конституційному перегляду і донос на “уряд суддів”. Ці виклики були рідше відтоді, як перегляд конституційності набув форми судового розгляду. Склад-

ніше оскаржити судові рішення, коли ви були стороною судового процесу. Адже в цьому випадку учасники судового процесу мали можливість відстояти свої позиції. Рішення конституційного судді постає вже не як "прихована операція", а як результат протистояння двох протилежних тез. Суддя не приймає абстрактного рішення, він вирішує спір на користь позивача, який мав найкращі аргументи.

Список використаних джерел:

1. STC n°46 du 17 février 2000
2. Закон України "Про Конституційний Суд України". Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 35, ст. 376. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19/conv#n508.
3. Цимбалістий Т.О. Конституційна юстиція в Україні: Навчальний посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2007. 200 с.

УДК: 342.9
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.72

ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНЕ ПАРТНЕРСТВО В СЕКТОРІ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ТА ФОРМИ

Мех Ю.В.,
доцентка кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, кандидатка юридичних наук, доцентка, м. Харків, Україна; e-mail: yulimex@ukr.net; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0191-1020

Горобець Д.Д.,
студентка 2 року навчання першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 293 «Міжнародне право» міжнародно-правового факультету Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна; e-mail: dashulkagorobes@gmail.com

Головко В.Р.,
студент 2 року навчання першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 293 «Міжнародне право» міжнародно-правового факультету Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна; e-mail: vladgolovko2003@ukr.net

Анотація: На сучасному етапі розвитку суспільства актуальним постає питання взаємодії між державним та приватним секторами у формі державно-приватного партнерства в різних сферах суспільного життя. У статті досліджено суть поняття державно-приватне партнерство на основі аналізу наукової літератури та законодавства України. Також з'ясовано основні принципи здійснення державно-приватного партнерства. Детальну увагу зосереджено на формах реалізації державно-приватного партнерства та їх законодавчому закріпленні. Крім того, запропоновано розширити сфери здійснення державно-приватного партнерства в Україні, а саме втілити інститут державно-приватного партнерства в секторі безпеки та оборони України.

Abstracts: Nowadays, the issue of implementing Public-Private Partnership in different spheres of community life become extremely actual. In the article the essence of the concept Public-Private Partnership is described on the basis of analysis of scientific literature and legislation of Ukraine. Also, the core principles of Public-Private Partnership are justified. Another topic which has been explored is forms of realization of Public-Private Partnership in Ukraine and their legislative consolidation. Furthermore, authors propose to expand spheres of realization of Public-Private Partnership by implementing this institution in security and defense sector.

Постановка проблеми

Упродовж останніх десятиліть стала актуальною проблема партнерської співпраці між державним та приватним сектором в певних галузях суспільного життя, в тому числі у секторі безпеки. Праці багатьох вчених наголошують на ефективності та необхідності такої співпраці, оскільки вона допомагає залучати інвестиції в різноманітні державні проєкти без передачі державних об'єктів у приватну власність.

Важливим для розвитку інституту державно-приватного партнерства є доробок І. Брайловського [2], який в своїй дисертації дослідив історію розвитку даного інституту, сучасний стан втілення в Україні, а також перспективи його подальшого розвитку.

Питанням державно-приватного партнерства в секторі безпеки займається Проневич О.С. [8], у сфері інноваційної діяльності – Мігай Б.Н. [6]. Натомість, Петрова І.П., Білик М.Д., Соколов М.В.,

сфокусували увагу саме на порівнянні вітчизняного та зарубіжного досвіду з метою виявлення певних спільних та відмінних рис та тенденцій [4, 5]. Водночас на сьогодні досліджуються питання державно-приватного партнерства у сфері безпеки в умовах протидії COVID-19 та збройної агресії в Україні в адміністративно-правовому аспекті [15], державно-приватного партнерства держави та релігійних організацій [16].

Такі вчені як І.І. Килимник, Т.А. Коляда, А.В. Домбровська, А.М. Бровдій зосередили увагу на обґрунтування питання державно-приватного партнерства в конкретній галузі, а саме в сфері житлово-комунального господарства. В їх монографії досить детально описано проблеми, що виникають під час таких правовідносин, та запропоновано шляхи їх вирішення, розглянуто перспективи подальшого розвитку державно-приватного партнерства в зазначеній галузі [3].

Державно-приватне партнерство довело свою ефективність у зарубіжних країнах, передусім, в Європі та США. Тож, наразі постає питання щодо діяльності такого інституту в Україні. Саме тому метою цієї статті є узагальнення визначень поняття державно-приватного партнерства у вітчизняній науковій літературі та законодавстві, а також формування авторського підходу до цього питання; аналіз принципів та форм реалізації державно-приватного партнерства в Україні, що дозволить більш широко розкрити сутність державно-приватного партнерства; розгляд питання розширення сфери застосування державно-приватного партнерства в Україні і, як наслідок, застосування цього інституту в секторі безпеки.

Визначення поняття державно-приватне партнерство

Оскільки співпраця між державою та приватним сектором вперше виникла саме в практиці зарубіжних країн, у вітчизняній літературі існують розбіжності щодо того яким чином перекладати термін «public-private partnership» (PPP) з англійської мови. Щодо країн СНД, то термін «public-private partnership» можна перекласти як «публічно-приватне партнерство», або як «державно-приватне партнерство». Такі розбіжності в перекладі пов'язані з тим, що слово «public» в зарубіжних країнах зазвичай розуміється ширше, ніж «державний». Слово «public» означає не тільки сукупність центральних, муніципальних органів влади, а також різноманітні недержавні органи та установи (наприклад, громадські організації). Науковці з СНД у своїх працях зазвичай використовують поняття «державно-приватне партнерство», хоча дехто з фахівців все ж стверджує, що термін «публічно-приватне партнерство» є більш коректним для відображення змісту партнерської взаємодії держави та бізнесу [4]. На нашу думку, в даній статті більш доречним є використання терміну «державно-приватне партнерство», оскільки саме в такому вигляді його закріплює законодавство України.

У вітчизняній та зарубіжній літературі, законодавстві існує велика кількість визначень поняття державно-приватного партнерства. І. Брайловський виділяє 3 основні напрямки підходів для пояснення даного поняття, а саме: організаційно-правовий, функціонально-фінансовий та мікроекономічний [2, с. 82]. Оскільки в даній статті акцент робиться саме на правових засадах державно-приватного партнерства, то доцільно обґрунтувати саме організаційно-правовий підхід до визначення поняття державно-приватного партнерства. Так, вчений надає наступне визначення: державно-приватне партнерство – юридично закріплена форма взаємодії між державою і приватним сектором щодо об'єктів державної і муніципальної власності, а також послуг, що надаються державними і муніципальними органами, установами, підприємствами з метою реалізації суспільно-значущих проектів у широкому спектрі видів економічної діяльності [2]. Відмінною рисою даного визначення є наведений перелік об'єктів, щодо яких здійснюється державно-приватне партнерство, однак вони перелічені досить абстрактно.

М.В. Вілісов під державно-приватним партнерством розуміє правовий механізм узгодження інтересів та забезпечення рівноправ'я держави та бізнесу в рамках реалізації економічних проєктів, спрямованих на досягнення цілей державного управління [6].

Д.М. Амунц розглядає державно-приватне партнерство як специфічну, різних видів форму взаємодії держави та приватного сектору в сфері економіки, основоположною рисою якого є збалансованість інтересів, прав та обов'язків сторін у процесі його реалізації [7]. Науковець дуже точно виділяє «збалансованість інтересів, прав та обов'язків» сторін державно-приватного партнерства, оскільки насправді кожен з партнерів прагне здобути власну вигоду від проєкту, з чим і пов'язана наявність відповідних прав та обов'язків. І саме завдяки досягненню балансу між інтересами, правами та обов'язками сторін такої співпраці можливо досягти ефективної взаємодії.

Звернемо увагу на те, що в усіх вище наведених визначеннях є суттєвий недолік: науковці зазначають, що державно-приватне партнерство реалізується саме в секторі економіки, однак економіка є

не єдиною галуззю, де може відбуватись такого роду взаємодія між державою та приватними партнерами. Так, до сфери здійснення державно-приватного партнерства в Україні також належать надання послуг у сфері охорони здоров'я, освітніх послуг, а також управління пам'ятками архітектури та культурної спадщини [9]. Саме тому у визначеннях даного юридичного терміну доцільніше було б вживати словосполучення «в різних галузях (сферах) суспільного життя».

Визначення державно-приватного партнерства наводиться також в Законі України «Про державно-приватне партнерство». Перевагою наданого в Законі визначення є те, що в ньому міститься вичерпний перелік органів та установ, що можуть виступати сторонами державно-приватного партнерства. Зокрема зазначено, що державним партнером можуть бути держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади в особі відповідних державних органів, що згідно із Законом України «Про управління об'єктами державної власності» здійснюють управління об'єктами державної власності, органів місцевого самоврядування, Національною академією наук України, національних галузевих академій наук. Натомість в якості приватного партнера можуть виступати юридичні особи, крім державних та комунальних підприємств, установ, організацій. Крім того, у визначені наведеному в законі закріплено, що державно-приватно партнерство здійснюється на основі договору та має відповідати ознакам, зазначеним в законі [9].

На нашу думку, під державно-приватним партнерством необхідно розуміти закріплений на законодавчому рівні механізм взаємодії між державним та приватним сектором, що передбачає спільне здійснення ними проєктів в різних сферах суспільного життя з метою реалізації функцій держави, а також ґрунтується на відповідних принципах.

Принципи державно-приватного партнерства в Україні

Для розуміння правової природи державно-приватного партнерства необхідно з'ясувати основні принципи, які лежать в основі функціонування цього інституту. Закон України «Про державно-приватне партнерство» закріплює наступні принципи здійснення державно-приватного партнерства в Україні [9]:

1) рівність перед законом державних та приватних партнерів. Не зважаючи на те, що зазвичай держава та приватні особи наділені різними правами та обов'язками, інститут державно-приватного партнерства вимагає їх зрівняння. Оскільки державний та приватний сектор здійснюють спільний проєкт, то їх рівність перед законом є основоположним принципом для ефективної та правомірної співпраці.

2) заборона будь-якої дискримінації прав державних чи приватних партнерів. Цей принцип знайшов своє відображення як в міжнародних договорах та конвенціях, так і в національному законодавстві, зокрема в Конституції України. Саме тому закріплення заборони дискримінації як одного з фундаментальних принципів здійснення державно-приватного партнерства є закономірним явищем.

3) узгодження інтересів державних та приватних партнерів з метою отримання взаємної вигоди. Державно-приватне партнерство приносить користь як для держави, так і для приватних партнерів, і власне для досягнення позитивного результату партнерам необхідно знаходити спільні вигоди та інтереси. Так, перевагами державно-приватного партнерства для держави є активізація інвестиційної діяльності, ефективне управління майном, економія бюджетних коштів, підвищення ефективності інфраструктури, збереження та створення робочих місць. Щодо переваг державно-приватного партнерства для приватного бізнесу, то до них відносяться залучення бюджетних коштів до проєкту, доступ до раніше закритих сфер економіки (наприклад, житлово-комунальне господарство), розширення можливості отримання пільгових кредитів під державні гарантії, підвищення статусу проєкту завдяки участі в ньому держави [5].

4) забезпечення вищої ефективності діяльності, ніж у разі здійснення такої діяльності державним партнером без залучення приватного партнера. Цей принцип відображає мету здійснення державно-приватного партнерства: забезпечення більш ефективного виконання функцій держави. В деяких випадках саме приватні партнери мають більше можливостей для швидкої та якісної реалізації проєктів (наприклад, залучення інвестицій), тому держава і звертається до такого механізму.

5) незмінність протягом усього строку дії договору, укладеного в рамках державно-приватного партнерства, цільового призначення та форми власності об'єктів, що перебувають у державній або комунальній власності чи належать Автономній Республіці Крим, переданих приватному партнеру. По суті, цей принцип закріплює стабільність об'єкта, щодо якого здійснюється державно-приватне партнерство. Збереження цільового призначення та форми власності об'єктів, переданих приватному

партнеру, є вкрай необхідною, оскільки їх зміна може унеможливити продовження партнерської діяльності.

6) визнання державними та приватними партнерами прав і обов'язків, передбачених законодавством України та визначених умовами договору, укладеного у рамках державно-приватного партнерства.

7) справедливий розподіл між державним та приватним партнерами ризиків, пов'язаних з виконанням договорів, укладених у рамках державно-приватного партнерства. Ризик є невід'ємною частиною економічної або іншої діяльності, що відображає ймовірність отримання небажаного результату, втрат. Оскільки ризик включає в себе настання певних небажаних наслідків, то рівноцінний розподіл ризиків сприятиме більш ефективній співпраці. Це пов'язане з тим, що кожен з партнерів буде розуміти, що йому насправді є заради чого намагатися реалізувати проєкт якнайкраще.

8) визначення приватного партнера на конкурсних засадах, крім випадків, встановлених законом. Проєкти, реалізовані за участі держави, є бажаними для багатьох приватних організацій та установ, тому часто є декілька претендентів на втілення одного проєкту. Проведення відповідного конкурсу має ряд переваг, наприклад, забезпечує більшу прозорість вибору приватного партнера, рівність претендентів на реалізацію проєкту. Тож можна стверджувати, що саме проведення конкурсу є оптимальним способом вибору приватного партнера для реалізації певного проєкту.

Однак, слід зазначити, що в науковій літературі дослідники визначають і інші принципи державно-приватного партнерства. Такі принципи не закріплені на законодавчому рівні, проте все одно мають важливе значення для з'ясування сутності державно-приватного партнерства. Так, наприклад, В. Є. Сазонов виокремлює наступні принципи здійснення державно-приватного партнерства:

1) принцип ефективності бюджетних витрат;
2) принцип пріоритету публічних інтересів;
3) принцип імперативу соціальної пертинентності економічної політики держави;
4) принцип соціальної відповідальності бізнесу;
5) принцип державно-суспільного характеру управління суспільних відносин;
6) принцип інформаційної відкритості;
7) принцип забезпечення державного контролю [3].

Отже, на нашу думку, що найвлучнішими з цих принципів є принцип ефективності бюджетних витрат, пріоритету публічних інтересів та інформаційної відкритості. Так, приватні партнери мають широкі можливості щодо залучення різних видів інвестицій у проекти, володіють власними коштами, що дозволяє зекономити кошти державного бюджету. Дані грошові ресурси в подальшому можуть бути успішно акумульовані на виконання інших функцій та завдань органів державної влади, що і відповідає принципу ефективності бюджетних витрат. Крім того, проекти реалізовані в рамках державно-приватного партнерства, як вже зазначалося раніше, спрямовані саме на реалізацію функцій держави. Оскільки діяльність органів державної влади спрямована саме на задоволення інтересів суспільства, то є підстави стверджувати, що одним із принципів державно-приватного партнерства є пріоритет публічного інтересу. Щодо принципу інформаційної відкритості, то він насправді є дуже важливим в умовах сучасного суспільства в галузі державного управління. Він забезпечує доступ населення до інформації про діяльність органів державної влади, що має ряд переваг, серед яких підвищення рівня суспільної довіри до державної влади.

Форми реалізації державно-приватного партнерства в Україні

Для більш глибокого розуміння сутності державно-приватного партнерства там механізму його реалізації слід звернути увагу на основу форми здійснення державно-приватного партнерства. На сучасному етапі серед основних форм реалізації державно-приватного партнерства доцільно виділити наступні: концесія, оренда, лізинг, спільна діяльність, управління майном. Пропонуємо розглянути кожен з них більш детально.

Почнемо з концесії, оскільки аналіз вітчизняної наукової літератури свідчить про те, що саме концесія як форма реалізації державно-приватного партнерства є найбільш поширеною в Україні. Концесією є надання уповноваженим органом виконавчої влади чи органом місцевого самоврядування юридичній або фізичній особі права на створення (будівництво) та (або) управління (експлуатацію) об'єкта концесії . надання з Метою концесії є задоволення громадських потреб та публічного інтересу. Така форма реалізації державно-приватного здійснюється на підставі відповідного договору на платній, строковій основі. Щодо об'єктів права державної та комунальної власності, що надаються у концесію, то ними можуть виступати: майно підприємств; об'єкти незавершеного будівництва та

законсервовані об'єкти, які можуть бути добудовані з метою використання їх для надання послуг; спеціально збудовані об'єкти відповідно до умов концесійного договору [10]. Такі відносини між державою та приватним сектором на законодавчому рівні регулюються Господарським кодексом України та Законом України «Про концесії».

Наступною формою реалізації державно-приватного партнерства, яку ми розглянемо буде оренда, оскільки вона має ряд спільних із концесією рис. Орендою називають платне користування майном, що засноване на відповідному договорі та є необхідним орендареві для здійснення певної підприємницької або будь-якої іншої діяльності. Договір про оренду укладається на певний, визначений строк. Об'єктами оренди є: цілісні майнові комплекси підприємств, їх структурних підрозділів, таких як філій, цехів, дільниць; нерухоме майно (наприклад, будівля споруди, приміщення) та інше індивідуально визначене майно підприємств; майно, що не увійшло до статутних фондів господарських товариств, створених у процесі приватизації [10]. Особливості відносин щодо оренди державного чи комунального майна закріплені Господарським кодексом України та Законом України «Про оренду державного та комунального майна».

Важливим є розуміння відмінності між концесією та орендою. Як зазначено у визначенні, основною метою концесії є задоволення громадських потреб, тобто потреб певного суспільства. На відміну від концесії, оренда здійснюється здійснюється орендарем для здійснення підприємницької та іншої діяльності, тобто з метою задоволення своїх приватних інтересів.

Наступною формою реалізації державно-приватного партнерства, яку ми пропонуємо розглянути, є лізинг. Відповідно до умов договору лізингу одна сторона (лізингодавець) передає або зобов'язується передати іншій стороні (лізингоодержувачеві) у користування певне майно на певний строк і за встановлену плату, що має назву лізингові платежі. В залежності від належності майна виділяють прямий та непрямий лізинг: прямий лізинг має місце, якщо майно належить лізингодавцю на праві власності і було набуте ним без попередньої домовленості з лізингоодержувачем, а непрямий - коли майно, було спеціально придбане лізингодавцем у продавця (постачальника) відповідно до встановлених лізингоодержувачем специфікацій та умов. Предметом договору лізингу може виступати певна неспоживна річ, що визначена індивідуальними ознаками та віднесена відповідно до законодавства до основних фондів [1].

Також існує така форма здійснення державно-приватного партнерства як спільна діяльність. Відповідно до договору про спільну діяльність сторони такої діяльності зобов'язуються спільно діяти без створення при цьому юридичної особи для досягнення певної мети, що не суперечить законові. Конкретні умови договору про спільну діяльність, такі як порядок ведення спільних справ, правовий статус майна, що використовується в процесі цієї діяльності, покриття витрат та збитків учасників, їхня участь у результатах спільних дій та деякі інші умови визначаються за домовленістю сторін, надаючи сторонам право вільного вибору поведінки. Виняток становлять випадки, коли певні умови встановлені законом як такі, що є обов'язками в окремих випадках. Такі відносини регулюються Цивільним кодексом України [3].

Останньою формою здійснення державно-приватної діяльності виступає управління майном. За умовами договору управління майном сторона, що є установником управління, передає іншій стороні (управителеві) майно в управління на конкретний строк. У той же час управитель зобов'язується за плату здійснювати уповноваженим органом виконавчої влади чи органом місцевого самоврядування управління цим майном від свого імені, але в інтересах установника управління або іншої вказаної ним особи. Така форма правовідносин регулюється Цивільним кодексом України [10]. До прикладів проектів державно-приватного партнерства, здійснюваних у формі управління майном на регіональному й місцевому рівнях можна віднести передачу окремих споруд чи будівель (таких як спорткомплекс, басейн) в управління приватному партнеру. В цьому випадку на приватного партнера покладається обов'язок по утриманню такого об'єкта у належному технічному стані, а також здійснення поточного управління цим об'єктом. За виконання цих обов'язків приватний партнер отримує певну визначену плату від територіальної громади [1].

Рішення про вибір тієї чи іншої форми державно-приватного партнерства необхідно приймати на основі глибокого аналізу об'єкту такого партнерства та особливостей кожного з видів. На стадії підготовки такого договору його умови (права та обов'язки сторін, а також юридичні наслідки, за їх порушення) мають бути обговорені й узгоджені державним та приватним партнером.

Сфери здійснення державно-приватного партнерства в Україні

Закон України «Про державно-приватне партнерство» визначає багато сфер, в яких може застосовуватись державно-приватне партнерство. Аналіз літератури дає змогу виділити сфери, в

яких найчастіше реалізується державно-приватне партнерство: житлово-комунальне господарство, освіта, транспорт та медицина. Необхідно зазначити, що безпека та оборона не закріплен в Законі України «Про державно-приватне партнерство» як одна зі сфер, де здійснюється партнерство між державою та приватним сектором. Однак даний закон передбачає, що за рішенням державного партнера державно-приватне партнерство може застосовуватися в інших сферах діяльності, які передбачають надання суспільно значущих послуг, крім видів господарської діяльності, які відповідно до Закону дозволяється здійснювати виключно державним підприємствам, установам та організаціям [9].

Важливим є те, що правова доктрина зазвичай відносить безпеку до переліку охоронюваних державою основоположних суспільних благ. Це пов'язано з тим, що безпека означає стан захищеності життєво важливих інтересів людини та суспільства, їх основоположних прав та свобод, а тому потребує особливого захисту з боку держави. Безпека є необхідною для нормального життя кожного громадянина та забезпечення сталого розвитку суспільства.

Саме тому упродовж останнього часу триває напружений суспільний дискурс щодо необхідності переосмислення філософії безпекової діяльності держави, суттєвого удосконалення доктринальних засад державної політики у сфері безпеки, перегляду сутності безпекових відносин.

На окрему увагу заслуговує питання з'ясування перспективи державно-приватного партнерства в секторі безпеки України. Так, значна частина населення насправді підтримує соціально-правовову концепцію роздержавлення сектору безпеки України. Вони наголошують на високій суспільній затребуваності здійснення таких заходів та наявності формально-правових підстав для реалізації приватизаційної моделі державно-приватного партнерства у сфері безпеки.

Така позиція ґрунтується, по-перше на загальновідомості неможливості цілковитого роздержавлення сфери безпеки, оскільки державі властива виключна монополія на застосування примусу, а її завдання у сфері безпеки мають владний характер. Повне роздержавлення сектору безпеки спричинило б повний хаос у суспільстві та мало виключно негативні наслідки. По-друге, прибічники даного концепту підкреслюють спільну відповідальність органів публічної влади, приватного сектора та громадянського суспільства за забезпечення безпеки. Оскільки безпека є основоположною для суспільних відносин, то лише за спільної участі, і відповідно спільної відповідальності за свої дії, держав, бізнес та суспільство можуть досягти гарного результату. Третім аргументом на користь такого підходу є обов'язок держави забезпечувати громадянам достатній рівень безпеки у межах наявних бюджетних та організаційних можливостей. Загальновідомим фактом є обмеженість ресурсів та можливостей держави при здійсненні своїх повноважень. Тобто все, що виходить за межі надаваного державою мінімуму безпеки, повинно оплачуватися громадянином самостійно. Тобто залучення приватним сектором сторонніх коштів могло б забезпечити реалізацію більшої кількості державних проєктів, підвищуючи таким чином рівень безпеки громадянина та суспільства. Оскільки держава неспроможна в повній мірі забезпечити абсолютну безпеку, вона може створити умови для розвитку ринку послуг у сфері безпеки людини та суспільства, що може покращити безпекову ситуацію в країні. Зрозуміло, що в разі часткового роздержавлення сектору безпеки, на уповноважені органи державної влади покладається функція нагляду та контролю за приватними суб'єктами, наділеними правом надавати окремі послуги у сфері безпеки. Це пов'язане з тим, що забезпечувати внутрішню безпеку уповноважена саме держава, а недержавні суб'єкти правоохоронної діяльності можуть відігравати лише допоміжну роль [8].

Саме тому, на нашу думку, в сучасних реаліях необхідно розширити сферу дії державно-приватного партнерства в Україні, закріпивши на законодавчому рівні можливість застосування такого механізму в секторі безпеки й оборони України. Таке співробітництво дозволить підвищити оперативність та продуктивність в роботі правоохоронних органів та армії, сприятиме більш високому рівню громадської довіри до цих структур. Як показує практика останніх місяців, приватні особи є вкрай ефективними у зборі коштів на потреби армії та закупівлі дорогого сучасного військового обладнання. Така ініціатива є вкрай необхідною для нашої держави, а тому потребує свого закріплення на законодавчому рівні. Це допоможе підвищити ефективність взаємодії державного та приватного сектору в цьому питанні, а тому і результати такого партнерства зростуть. Крім того, деталізація та формалізація державно-приватного партнерства в секторі безпеки та оборони України сприятиме більш активній участі підприємств та фізичних осіб у забезпеченні потреб правоохоронних органів та армії.

Висновки

Специфікація вирішення поставлених завдань в секторі безпеки за допомогою державно-приватного партнерства актуалізована впровадженням в Україні правового режиму воєнного стану та пов'язаних з ним заходів (затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» [11], прийняття Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [12], постанови Кабінету Міністрів України «Питання запровадження та забезпечення здійснення заходів правового режиму воєнного стану в Україні» [13]). Крім того, у чинній Стратегії національної безпеки України [14] розвиток державно-приватного партнерства є напрямом забезпечення безпеки в цілому. Означене корелює з усталеним твердженням про те, що національна безпека відображає стан захищеності демократичного конституційного ладу та національних інтересів України, тому досягається і за рахунок сталого розвитку національної економіки, інтеграції в європейський економічний простір, розвитку людського капіталу України (через модернізацію освіти і науки, охорони здоров'я, культури, соціального захисту, забезпечення екологічної безпеки, створення безпечних умов життєдіяльності людини), посилення спроможностей національної системи кібербезпеки шляхом використання різних інструментів впливу (включаючи державно-приватне партнерство).

Список використаних джерел:

1. Державно-приватне партнерство як механізм реалізації нової регіональної політики: можливості застосування та практичні аспекти підготовки впровадження інвестиційних проектів: звіт [Електронний ресурс]. 2017. 106 с. *URL: http://rdpa.regionet.org.ua/images/129/PPP_report_U-LEAD_30_10_2017.pdf.*
2. Брайловський І.А. Державно-приватне партнерство: методологія, теорія, механізми розвитку: дисертація. 2014. 460 с. *URL: https://docs.google.com/viewer?url=https%3A%2F%2Fshron1.chtyvo.org.ua%2FBrailovskyi_Illia%2FDerzhavno-pryvatne_partnerstvo_metodolohiia_teoriia_mekhanizmy_rozvytku.doc.*
3. Килимник І.І., Коляда Т.А., Домбровська А.В., Бровдій А.М. Перспективи розвитку державно-приватного партнерства в галузі житлово-комунального господарства: колективна монографія; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О.М. Бекетова. Харків: ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2018. 139 с. *URL: http://eprints.kname.edu.ua/50088/1/2017%2019МН%20МОНОГРАФІЯ%20ПЕРСПЕКТИВИ.pdf.*
4. Петрова І.П. Поняття державно-приватного партнерства: оцінка зарубіжних і вітчизняних визначень. Вісник економічної науки України. 2014. № 3 (27) *URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/87485.*
5. Білик М.Д., Соколов М.В. Державно-приватне партнерство у світі та його використання в Україні [Електронний ресурс] / Формування ринкових відносин в Україні. 2014. № 4. С. 13–17. *URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/frvu_2014_4_5.*
6. Мігай Н.Б. Державно-приватне партнерство у сфері інноваційної діяльності: закордонний досвід та вітчизняні реалії [Електронний ресурс] / Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Економіка і управління. 2020. Т. 31(70), № 1. С. 52–59. *URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/UZTNU_econ_2020_31(70)_1_11.*
7. Бондар Н.М. Державно-приватне партнерство: сутність та принципи [Електронний ресурс] / Вісник Національного транспортного університету. – 2010. – № 21(1). – С. 232–237. *URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vntu_2010_21(1)__57.*
8. Проневич О.С., Проневич С.О. Державно-приватне партнерство у сфері безпеки: стан публічного дискурсу та проблеми легітимізації [Електронний ресурс]/ Збірник тез конференції Проблеми та перспективи розвитку державно-приватного партнерства у галузі житлово-комунального господарства. 2015. С. 15–18 *URL: http://eprints.kname.edu.ua/39802/1/15-18.pdf.*
9. Про державно-приватне партнерство: Закон України від 01.07.2010 р. № 2404-VI. *URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17#n44.*
10. Грищенко С. Підготовка та реалізація проектів публічно-приватного партнерства: практичний посібник для органів місцевої влади та бізнесу [Електронний ресурс]. К., ФОП Москаленко О.М., 2011. 140 с. *URL: https://enefcities.org.ua/upload/files/Publications/PPP_report_USAID_2011_ua.pd.f*
11. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»: Закон України від 24.02.2022 р. № 2102-IX. *URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text.*

12. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. *URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text.*
13. Питання запровадження та забезпечення здійснення заходів правового режиму воєнного стану в Україні: Постанова Кабінету Міністрів України від 24.02.2022 р. № 181-р. *URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/181-2022-%D1%80#Text.*
14. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020. *URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text.*
15. Mekh Y., Georgiievskyi I., Ignatchenko I., Maslova I., Kostenko I. Public-Private Partnership in the Security Sector: Updating in the Conditions of Counteracting the COVID-19 and Armed Aggression in Eastern Ukraine. *REVISTA DE LA UNIVERSIDAD DEL ZULIA*. Volume: 13, Issue: 37, 2021. P. 347–361.
16. Ігнатченко І. Г. Актуальні проблеми механізму адміністративно-правового регулювання захисту та гарантування прав на свободу думки, совісті, релігії в України. *Право і суспільство.* № 5. 2022. С. 146–154.

УДК 37(437.3)(091)
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.73

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ТА ПСИХОЛОГО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ ОСВІТИ СВІТУ ЯНА АМОСА КОМЕНСЬКОГО

Туряниця В.В.,
кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри теорії та історії держави і права
ДЗВО «Ужгородський національний університет»

Туряниця В.В. Філософсько-правовий та психолого культурологічний аспекти освіти світу Яна Амоса Коменського.

Дається аналіз розв'язання проблеми освіти, її місця в еволюційному поступі людства, діалектичній єдності теорії і практики. Категорія освіти розглядається з позицій співвідношення філософії, права та педагогіки як інтегрована категорія – основа життєдіяльності людини та суспільного буття, а також акцентується на викликах сучасності та пошуку шляхів їх вирішення, що стали перед народами світу в процесі глобалізації та трансформації. Усе це розкривається на багатогранній творчості філософа, правника, педагога Я.А. Коменського.

Автор приходить до висновку, XXI ст. оголошено міжнародною організацією ЮНЕСКО століттям освіти. Загальнопланетарний глобалізм за своєю широтою і глибиною ставить за мету пошуку і застосування нової моделі з метою буття людини в світовому контексті, а саме: реалізація принципів гуманізму, демократизації, людиноцентризму, полікультурної взаємодії, зближення суб'єктів цивілізації та акмеологічної оптимізації життєдіяльності на загальнопланетарному рівні в процесі глобалізації та трансформації, бо, як зауважив Я.А. Коменський, освіта з категорії пріоритетів заможної верстви суспільства має перейти у статус світових пріоритетів загальнолюдських цінностей.

Вказується, філософсько-правові та педагогічні засади Я.А. Коменського в галузі освіти, її змісту, навчання і виховання – золотий фонд у скарбниці історії людської цивілізації. Його інноваційні ідеї стимулювали і стимулюють подальше вдосконалення і реалізацію гуманістичної педагогіки, прав людини та верховенства права. Велика творча спадщина геніального філософа, педагога і науковця привертає до себе й сьогодні увагу дослідників і політиків, бо є джерелом актуальних ідей нашого повсякдення. Вона є ядром вдосконалення і пошуку сучасних педагогічних систем, заставляє задуматися над вибором базових моделей освіти на магістральному шляху глобалізаційних процесів і трансформацій. В епіцентрі сучасної парадигми освіти, поряд з базовими поняттями "знання", "вміння","навички", різними підходами і комбінаціями фундаментальності до освіти сьогодення має бути поряд багатогранний морально-освітній постулат з чітко визначеними ідеалами, цінностями як на рівні національному, так і міждержавному, вселюдському. Без цього подальше життя, цивілізаційний розвиток людства неможливий. У цьому і є головна місія освіти.

Визначено, сьогодні твори коменіани перекладені багатьма мовами світу. Вони є цілющим джерелом ідей, настанов, обґрунтованих висновків, що мають чіткі орієнтири для людства, їх творчого збагачення і реалізації. Коменський – це та постать, про яку прогресивне людство говорить із пошаною і вдячністю протягом століть. Не меркне слава сина чеського народу. Він є гордістю його, в той же час є і людиною планетарною. Ім'я його навіки ввійшло в історію цивілізаційного розвитку людства.

Ключові слова: право, освіта, філософія освіти, базові засади і принципи, людиноцентризм, цивілізаційний розвиток людства, трансформації.

Turyanytsia V.V. Philosophical-legal and psychological cultural aspects of education of the world of John Amos Komensky.

An analysis of solving the problem of education, its place in the evolutionary progress of mankind, dialectical unity of theory and practice is given. The category of education is considered from the standpoint of the relationship between philosophy, law and pedagogy as an integrated category - the basis of human activity and social existence, and also focuses on the challenges of modernity and the search for ways to solve

them, faced by the peoples of the world in the process of globalization and transformation. All this is revealed in the multifaceted creativity of the philosopher, jurist, teacher Ya.A. Komensky.

The author comes to the conclusion that the XXI century. declared the century of education by the international organization UNESCO. Planetary globalism, in its breadth and depth, aims to find and apply a new model for the purpose of human existence in the world context, namely: the implementation of the principles of humanism, democratization, people-centeredness, multicultural interaction, convergence of the subjects of civilization and acmeological optimization of life on a global level in the process of globalization and transformation, because, as Ya.A. Komensky noted, education from the category of priorities of the wealthy strata of society should move to the status of world priorities of universal human values.

It is indicated that Ya.A. Komensky's philosophical, legal and pedagogical principles in the field of education, its content, teaching and upbringing are a golden fund in the treasury of the history of human civilization. His innovative ideas stimulated and continue to stimulate the further improvement and implementation of humanistic pedagogy, human rights and the rule of law. The great creative heritage of the brilliant philosopher, teacher and scientist attracts the attention of researchers and politicians even today, because it is a source of relevant ideas for our everyday life. It is the core of the improvement and search for modern pedagogical systems, it forces us to think about the choice of basic models of education on the highway of globalization processes and transformations. In the epicenter of the modern paradigm of education, along with the basic concepts of «knowledge», «skills», «skills», various approaches and combinations of fundamentals to education today, there should be a multifaceted moral and educational postulate with clearly defined ideals and values both at the national level and and international, universal. Without this further life, civilizational development of mankind is impossible. This is the main mission of education.

It is certain that today the works of the Comenian have been translated into many languages of the world. They are a healing source of ideas, instructions, well-founded conclusions that have clear guidelines for humanity, their creative enrichment and realization. Comenius is the figure about whom progressive humanity speaks with respect and gratitude for centuries. The glory of the son of the Czech people will not fade. He is his pride, at the same time he is also a planetary person. His name is forever enshrined in the history of the civilizational development of mankind.

Key words: law, education, philosophy of education, basic principles and principles, human-centeredness, civilizational development of humanity, transformations.

Актуальність теми та постановка проблеми. У процесі глобалізації, трансформацій міжнародних відносин та пошуку цивілізаційних шляхів розвитку людства характерною ознакою у цьому контексті є освіта як багатогранне явище, соціальний інститут суспільства, людської культури, як інтегрована категорія, взаємопов'язана з педагогікою, правом, філософією, психологією, економікою та іншими науками.

Соціальні зміни, що відбулися в посттоталітарних країнах, зокрема, освітні орієнтири, визнані сьогодні на міждержавному рівні, їх інноваційність мають соціально-філософський та правовий аспекти. Ці мегатенденції привернули до себе дослідників різних наук, зокрема, філософів, правників, педагогів, соціологів. Орієнтирами у спрямованості та реалізації сучасної освіти для країн світу стали програма ЮНЕСКО [1] та доповідь Римському клубу [2].

Метою нашого дослідження став аналіз базових засад, ідей, положень, щодо освіти світу Я.А. Коменського як основи цивілізаційного розвитку людства, його процвітання та самозбереження.

Виклад основного матеріалу. Освіта сьогодення спрямована на близьку та віддалену перспективи. Реалізація освітнього процесу має дати очікуваний реальний результат: якісних мобільних і конкурентоспроможних фахівців із сформованими у них не тільки рис пристосування, а головне – виробити вміння активно освоювати соціальні зміни на глобальному рівні та дати їм об'єктивну оцінку в плані діалектичного розвитку людської цивілізації.

Характерними рисами глобальних освітніх тенденцій сучасності є:

– Людиноцентризм – орієнтація освіти на людину, особистість, її здібності, можливості з метою повної її самореалізації.

– Адаптації функцій освіти і процесу навчання до запитів і потреб людини.

– Формування у людини запитів і мотивацій на активне засвоєння нею способів правової діяльності з метою їх значення як для самого індивіда, так і суспільних очікувань і норм.

– Нова якість освіти, що набула масовості і безперервності. Правда, концепція безперервної освіти сягає своїм корінням у філософію мудрості народу – філософію народної педагогіки, яка сформулювала формулу: вік живи і вік учись.

У доповіді "Нема границь навчанню" [2] сформульовано поняття освітнього процесу, а саме: як процесу приростання досвіду як індивідуального, так і соціокультурного, де функціонують два типи навчання – підтримуюче навчання (maintainance learning) та інноваційне навчання (innovative learning).

Перший тип розглядається як процес і результат, спрямований на підтримку, відтворення існуючої культури, соціального досвіду, соціальної системи з метою забезпечити наступність соціокультурного досвіду.

Характерною ознакою другого типу є привнесення інновацій в наявну культуру, соціум. При цьому зазначимо, що він, підтримуючи також існуючі традиції, стимулює активно реалізувати і оцінювати людиною виклики, ситуації, проблеми, котрі виникли перед індивідом та суспільством. Тобто, це процес не тільки створення, поширення й реалізація нововведень, а й процес усвідомлення змін, що формують образ нових взаємовідносин на рівні "індивід – держава ", " держава – держава ", нових видів діяльності, стилю мислення та прийняття адекватних рішень, зважаючи на фактори, що обумовили закономірності в розвитку країн сучасного світу.

Впровадження інновацій в розвиток освіти - складний багатогранний і нелегкий процес як в рамках однієї країни, так і на міждержавному рівні.

Парадигма сучасної освіти світу має стати наріжним каменем у фундаменті освіти вцілому та освітнього процесу зокрема як необхідних засад суспільного буття, життєдіяльності людини, її самореалізації з урахуванням здобутків і упущень в еволюції як самої людини, так і людської цивілізації на Планеті. Це глобальна вимога до вирішення нагальної проблеми з метою збереження людства. Тобто, основоположним у цьому контенті є, за філософом Аристотелем, сутність понять «бажаного» і «належного» як поняття «благо» [3]. В підсумку «благо» є начало існування двох сфер буття: фізична, природна реальність (чуттєве буття) ;ідеальна, надприродна – буття ідей, доступних лише раціо (розуму). Ці теоретико-методологічні засади стали відліком осмислення проблеми цінностей, їх досягнення людиною в реальному житті та виникнення науки аксіології – науки про цінності та їх взаємозв'язок і взаємозалежність. Тобто,мова йде про суб'єкт-об'єктивну природу цінностей як діалектику об'єктивного і суб'єктивного в контексті ціннісних уявлень усіх видів.

Новим етапом розвитку людські цивілізації, зазначають дослідники, стало XVII ст, котре ознаменувало нові підходи в розвитку філософсько-правової та педагогічної думки. Появилися принципово нові засади розуміння освіти, природи людини, її навчання та виховання.

Серед представників цього часу особливо вирізняється постать слов'янина, сина чеського народу Я.А. Коменського – філософа, науковця і творця педагогіки нового типу. Його мета була - дати всім людям право на освіту, зробити її загальнодоступною на Планеті. Однією з домінант його творчої спадщини є прагнення донести до світу думку про необхідність розуміння значення освіти і рівного доступу у всіх людей до неї. При цьому він у фундаментальній праці "Загальні поради для виправлення прав людських" заклав і обґрунтував загальну ідею – створення спільного європейського дому на принципах довіри і всебічного співробітництва.

Коменський вимагав, щоб кожна людина мала право на здобуття освіти, бо всяка людина, зазначав він, щоб стати людиною, повинна отримати освіту. При цьому філософ і педагог застерігав: освіченість без добродійства – все одно, що золоте кільце в рилі свині. Згодом цю ідею розширив німецький філософ Іммануїл Кант у своїх філософських і педагогічних творах. Характер морального стану суспільства визначає суть його буття. Основний моральний закон ("категоріальний імператив") Канта вимагає:

– вдосконалення людської природи;

– ніколи не відноситися до іншої людини як засобу досягнення своїх цілей, осмислено ставитися до іншої людини як вищої цінності;

– сприяти людині виконанню її місії для усього людства та його майбутнього;

– бути основою загального законодавства [4].

Доречно також відзначити, що після революції у Франції (1789 р.), яка мала загальноєвропейське і світове значення, проблема освіти стала одним із наріжних каменів соціального облаштування країни. Про це засвідчує прийнята 1789 р. "Декларація прав людини і громадянина". В ній було чітко визначено завдання організації освіти, її доступності та безоплатності для всіх громадян. Це також було втілення у життя філософсько-правових та педагогічних ідей Я.А. Коменського.

Суспільство, держава можуть існувати, функціонувати та розвиватися за умов цілеспрямованої, організованої та систематичної роботи в напрямі освіти і виховання людини як багаторівневої системи. Особливості людини проявляються у діалектичній взаємодії двох факторів - біологічного і соціального. Процес діалектичної їх взаємодії (історичного розвитку, психології, культури, соціального досвіду та інших багатовікових завдань людства) вимагає подальшого вдосконалення. Призупинення його може призвести до негативних наслідків і навіть катастроф. З цього приводу Каменський у праці "Про розвиток природних обдарувань" зазначав: "Якщо ти придивишся до порядку, пануючого суспільних і приватних справах добре освіченого народу, там все йде як годинник… У варварів же все схоже на розв'язаний сніп або пісок без цементу". Філософ і педагог робить акцент на освіті. Вона є не просто Божий дар, вона природний стан людини, те, що відрізняє її від усіх інших істот, а тому зневага до виховання призводить до загибелі людей, сімей, держав і всього світу [5]. Також зауважимо, що особлива роль освіті та вихованню приділена і в фундаментальній праці "Загальна порада для виправлення справ людських", де мова йде про план реформ людського суспільства. Тому провідною сферою діяльності з погляду суспільного розвитку є виховання як окремої людини, так і людської спільноти. Саме такий діалектичний підхід і забезпечує цивілізаційний розвиток і безсмертність людства.

Велику увагу Я.Коменький приділяв проблемі навчання рідною мовою та вивчення іноземних мов. Він обстоював природне право людини навчатися рідною мовою. Цей наратив є одним із складових концепції освіти Коменського. Про актуальність вирішення даної проблеми засвідчують не тільки положення його творчості, а й окремі спеціальні видання, зокрема, "Відкриті двері мов", "Новітній метод мов" та робота над упорядкуванням повного словника Чеської мови "Скарбниця Чеської мови".

Філософсько-правова позиція Я.А .Коменського щодо освіти всього людства є інноваційною, демократичною. Свої ідеї він реалізував як у напрямі теорії, так і повсякденній практиці життя, відстоюючи справедливість, соціальну рівність та волю від духовного рабства.

Сьогодні світова цивілізація в складних соціально-економічних та політичних умовах шукає нову, оптимальну, модель розвитку і відносин людського життя в усіх напрямах із врахуванням загальноцивілізаційних тенденцій, а також процесів не тільки змагальності, а й конкурентності освіти, та навіть, суперництвом націй і держав. У цих неоднозначних процесах XXI ст. та спрямованості їх на благо людини посідає вагоме місце пошук нової парадигми освіти, у центрі якої має стати людина. Саме принцип людиноцентризму і допоможе перейти від індустріального до постіндустріального суспільства, а триєдине завдання освітнього процесу – навчання, виховання і розвиток особистості - слугуватимуть цьому і сприятимуть загальноцивілізаційному розвитку. Такий шлях забезпечує народам висхідний розвиток.

Філософсько-правові засади сьогоднішньої освітньої політики мають чіткий орієнтир – модернізація та інтернаціоналізація освіти світу, спрямованості її на прогрес і благо людства. Аксіологічний підхід, його принципи враховують методологію культурологічної спрямованості до реалій сучасного світу та забезпечують зв'язок теорії і практики, їх діалектичну єдність.

Сьогоднішні концепції реформи освіти, пошук і вибір її парадигми, мети, змісту повинні органічно вплестися в національні системи з метою їх зближення та розширення можливості отримати якісну освіту на базових засадах філософії освіти, прав людини, її самореалізації як складових людиноцентричної системи.

Висновки. XXI ст. оголошено міжнародною організацією ЮНЕСКО століттям освіти. Загальнопланетарний глобалізм за своєю широтою і глибиною ставить за мету пошуку і застосування нової моделі з метою буття людини в світовому контексті, а саме: реалізація принципів гуманізму, демократизації, людиноцентризму, полікультурної взаємодії, зближення суб'єктів цивілізації та акмеологічної оптимізації життєдіяльності на загальнопланетарному рівні в процесі глобалізації та трансформації, бо, як зауважив Я.А. Коменський, освіта з категорії пріоритетів заможної верстви суспільства має перейти у статус світових пріоритетів загальнолюдських цінностей.

Філософсько-правові та педагогічні засади Я.А. Коменського в галузі освіти, її змісту, навчання і виховання – золотий фонд у скарбниці історії людської цивілізації. Його інноваційні ідеї стимулювали і стимулюють подальше вдосконалення і реалізацію гуманістичної педагогіки, прав людини та верховенства права. Велика творча спадщина геніального філософа, педагога і науковця привертає до себе й сьогодні увагу дослідників і політиків, бо є джерелом актуальних ідей нашого повсякдення. Вона є ядром вдосконалення і пошуку сучасних педагогічних систем, заставляє задуматися над вибором базових моделей освіти на магістральному шляху глобалізаційних процесів і трансформацій. В епіцен-

трі сучасної парадигми освіти, поряд з базовими поняттями “знання”, “вміння”, ”навички”, різними підходами і комбінаціями фундаментальності до освіти сьогодення має бути поряд багатогранний морально-освітній постулат з чітко визначеними ідеалами, цінностями як на рівні національному, так і міждержавному, вселюдському. Без цього подальше життя, цивілізаційний розвиток людства неможливий. У цьому і є головна місія освіти.

Сьогодні твори коменіани перекладені багатьма мовами світу. Вони є цілющим джерелом ідей, настанов, обґрунтованих висновків, що мають чіткі орієнтири для людства, їх творчого збагачення і реалізації. Коменський – це та постать, про яку прогресивне людство говорить із пошаною і вдячністю протягом століть. Не меркне слава сина чеського народу. Він є гордістю його, в той же час є і людиною планетарною. Ім’я його навіки ввійшло в історію цивілізаційного розвитку людства.

Список використаних джерел:

1. Naisbitt J, Aburdene P. Mega-trends 2000. N.Y., 1990; Towards developing new teacher competencies in response to mega-trends in curriculumreforms. Bangkok, 1992.
2. Botkin J.W., Elmandra M., Malitza M. No limits to learning. Oxford, 1979.
3. Aristotle’s Ethics// Prinston Uviversity Press; 2014, 528 p.
4. Kant, Immanuel: Über Pädagogik. Königsberg, 1803// https://www.deutschestextarchiv.de/book/view/kant_paedagogik_1803?p=1
5. Коменский Я.А. Избранные педагогические сочинения: В 2 т. М., 1982.

УДК 341.2
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.74

ДО ПИТАННЯ ПРО ЮРИДИЧНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВІЙСЬКОВІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Фесенко О.,
доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і
права ВНЗ «Національна академія управління»

Козакова І.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права,
кримінології, цивільного та господарського права
ВНЗ «Національна академія управління»

Шнипко О.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права,
кримінології, цивільного та господарського права
ВНЗ «Національна академія управління»

Фесенко О., Козакова І.,Шнипко О. До питання про юридичну відповідальність за військові правопорушення.

У статті досліджуються питання юридичної відповідальності за військові правопорушення. В статті визначена мета - проаналізувати окремі положення чинного законодавства щодо юридичної відповідальності за військові правопорушення. Аналізується чинне законодавство, що передбачає правові норми за військові адміністративні і кримінальні правопорушення, а також положення проекту нової редакції Кримінального кодексу України.

Аналіз законодавства щодо юридичної відповідальності за військові правопорушення свідчить про необхідність його удосконалення. Суттєве збільшення військової злочинності за період з 2014 р. по даний час потребує приведення окремих положень статутів Збройних Сил України, Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України до потреб сьогодення. Нині є запит органів військового управління, військового командування на більш дієве законодавство у військовій сфері, правові норми якого б сприяли більш ефективній боротьбі із військовою злочинністю, одним із шляхів якої має бути запобігання військовим правопорушенням

В статті звертається увага на необхідність більш дієвого механізму боротьби із військовою злочинністю, спрямованого на запобігання військовим правопорушенням. До наукового аналізу спонукають питання подальшого законотворчого вдосконалення норм, що передбачають юридичну відповідальність за військові правопорушення.

Ключові слова: юридична відповідальність, кримінальна відповідальність, військове правопорушення, військове дисциплінарне правопорушення, військове адміністративне правопорушення, військове кримінальне правопорушення, військовий злочин, погроза або насильство щодо начальника, порядок несення або проходження військової служби, кваліфікація військового правопорушення, склад військового злочину, воєнна безпека України.

Fesenko O., Kozakova I., Shnypko O. On the issue of legal liability for war crimes.

The article examines the issues of legal liability for war crimes. The article aims to analyze certain provisions of the current legislation on legal liability for military offenses. The author analyzes the current legislation providing for legal provisions for military administrative and criminal offenses, as well as the provisions of the draft new version of the Criminal Code of Ukraine.

The analysis of the legislation on legal liability for military offenses shows that it needs to be improved. The significant increase in military crime between 2014 and the present requires bringing certain provisions of the statutes of the Armed Forces of Ukraine, the Code of Administrative Offenses, and the Criminal Code of Ukraine in line with the needs of today. Currently, there is a request from military authorities and military command for more effective legislation in the military sphere, the legal norms of which would contribute to a more effective fight against military crime, one of the ways of which should be the prevention of military offenses.

The article draws attention to the need for a more effective mechanism for combating war crime aimed at preventing military offenses. The scientific analysis is prompted by the issues of further legislative improvement of the norms providing for legal liability for military offenses.

Key words: legal liability, criminal liability, military offense, military disciplinary offense, military administrative offense, military criminal offense, military crime, threat or violence against a superior, the procedure for performing or completing military service, qualification of a military offense, corpus delicti of a military crime, military security of Ukraine.

Постановка проблеми. Питання подальшого законотворчого вдосконалення норм, що передбачають юридичну відповідальність за військові правопорушення, спонукають до їх наукового аналізу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням, що стосуються юридичної відповідальності за військові правопорушення за період незалежності України приділяли увагу такі вчені, як: Г.В. Андрусів, В.М. Білоконєв, П.П. Богуцький, В.П. Бодаєвський, В.В. Бондарєв, В.О. Бугаєв, В.К. Грищук, В.С. Давиденко, С.Ф. Денисов, С.І. Дячук, М.І. Карпенко, В.І. Касинюк, Т.Ю. Касько, В.А. Клименко, Є.С. Ковалевська, Ю.Б. Курилюк, В.К. Матвійчук, М.І. Мельник, В.О. Навроцький, М.І. Панов, Є.Б. Пузиревський, О.М. Сарнавський, М.М. Сенько, О.С. Ткачук, М.С. Туркот, М.І. Хавронюк, С.О. Харитонов, Г.І. Чангулі та інші. Разом з тим комплексних досліджень питань юридичної відповідальності проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби опубліковано недостатньо.

Мета статті – проаналізувати окремі положення чинного законодавства щодо юридичної відповідальності за військові правопорушення.

Виклад основного матеріалу. Юридична відповідальність – вид соціальної відповідальності, сутність якої полягає у застосуванні до правопорушників (фізичних та юридичних осіб) передбачених законодавством санкцій, що забезпечуються у примусовому порядку державою [1, с. 437], яка передбачає ряд специфічних особливостей, особливо, коли мова ведеться про військовослужбовців, військовозобов'язаних, резервістів, а також інших осіб, визначених законом. Такими особливостями можуть бути, *по-перше*, ті обставини, що застосування юридичної відповідальності зв'язано з діяльністю держави. *По-друге*, юридична відповідальність настає в тих випадках, коли мова йде про вчинене правопорушення, під яким розуміється протиправне і винне діяння (дія або бездіяльність), за яке передбачена юридична відповідальність. При цьому в залежності від правових підстав вона поділяється на такі види, як кримінальна, адміністративна, дисциплінарна, матеріальна і цивільно–правова. *По-третє*, юридична відповідальність передбачає відповідну процесуальну форму і, *по-четверте*, полягає в застосуванні до правопорушника встановлених санкцій – заходів примусу [2, с. 88].

Крім того, в теорії права виділяють і інші особливості юридичної відповідальності військовослужбовців, якими є, на відміну від інших громадян, підвищена міра відповідальності за вчинення деяких правопорушень, що зумовлено принципом беззастережного підкорення командирам / начальникам; у відповідності до принципу єдиноначальності наділення командирів і начальників та інших військових службових (посадових) осіб певними повноваженнями по притягненню підлеглих військовослужбовців до дисциплінарної та матеріальної відповідальності; наявність спеціальних, притаманних лише для військовослужбовців згідно Дисциплінарного статуту Збройних Сил України окремих дисциплінарних покарань; можливість настання дисциплінарної відповідальності відповідно до статті 15 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) за вчинені адміністративні правопорушення; звільнення військовослужбовців від юридичної відповідальності у разі, якщо діяння є виконанням обов'язків військової служби, зокрема, при застосуванні чатовим зброї у випадку невиконання правопорушником його законних вимог.

Окремо варто зазначити про особливості відповідальності військовослужбовців, які передбачені статтями 26-27 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України [3].

Так, згідно ст. 26 «військовослужбовці залежно від характеру вчиненого правопорушення та провини несуть з урахуванням бойового імунітету, визначеного Законом України «Про оборону України» дисциплінарну, адміністративну, матеріальну, цивільно-правову та кримінальну відповідальність згідно із законом» [3].

Абзац 2 ст. 1 Закону України «Про оборону України», яким доповнений цей Закон 15.03.2022 р., передбачає, що «бойовий імунітет - звільнення військового командування, військовослужбовців, добровольців Сил територіальної оборони Збройних Сил України, працівників правоохоронних органів, які відповідно до своїх повноважень беруть участь в обороні України, осіб, визначених Законом України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України», від відповідальності, у тому числі кримінальної, за втрати особового складу, бойової техніки чи іншого військового майна, наслідки застосування збройної та іншої сили під час відсічі збройної агресії проти України або ліквідації (нейтралізації) збройного конфлікту, виконання інших завдань з оборони України із застосуванням будь-яких видів зброї (озброєння), настання яких з урахуванням розумної обачності неможливо було передбачити при плануванні та виконанні таких дій (завдань) або, які охоплюються виправданим ризиком, крім випадків порушення законів та звичаїв війни або застосування збройної сили, визначених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України» [4].

А в ст. 27 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України зазначено, що «військовослужбовці, на яких накладається дисциплінарне стягнення за вчинене правопорушення, не звільняються від матеріальної та цивільно-правової відповідальності за ці правопорушення. За вчинення кримінального правопорушення військовослужбовці притягуються до кримінальної відповідальності на загальних підставах» [3].

Як зазначає В.О. Котюк «юридична відповідальність – це міра покарання правопорушника шляхом позбавлення його певних соціальних благ чи цінностей (матеріальних, духовних чи особистих), які йому належали до факту правопорушення, від імені держави (суспільства), на підставі закону або іншого нормативного акта з метою попередження правопорушень в перспективі і відновлення (чи відшкодування) втрачених суб'єктивних прав на матеріальні і духовні цінності» [5, с. 121].

Різновидність юридичної відповідальності ґрунтується на її поділі на види за галузевими ознаками права. Відповідно до законодавства України видами юридичної відповідальності, згідно яких передбачена відповідальність фізичних осіб, є: адміністративна, дисциплінарна, кримінальна, матеріальна, цивільна. Зазначені види відповідальності застосовуються до широкого кола правопорушень, одними із яких є правопорушення у військовій сфері, під якою розуміються суспільні відносини, які пов'язані із діяльністю фізичних і юридичних осіб по забезпеченню безпеки і оборони України. Їх діяльність регламентована чинним законодавством, одним із напрямків якого є військове законодавство, що являє собою «систему, тобто цілісну сукупність нормативних приписів, які містяться у складі нормативно-правових актів та міжнародних договорів, і регулюють суспільні відносини у сфері формування, розвитку та функціонування Збройних Сил України» [6, с. 5].

Змістом юридичної відповідальності є забезпечення законності і правопорядку в державі, що здійснюється належною реалізацією діючого законодавства України. За її допомогою забезпечується правомірна поведінка громадян, формування у населення країни «поваги до закону і права, а отже, є істотним фактором побудови правової держави в Україні [1, с. 437]. Зміст юридичної відповідальності тісно пов'язаний із її метою, яка проявляється в соціальній необхідності та ефективності. Тому розрізняють наступні види мети юридичної відповідальності: «загальну превенцію правопорушення; покарання правопорушника; вплив на свідомість правопорушника; моральну перебудову особи; формування у людини, яка порушила норми права, настанови на правомірну поведінку надалі; виховний вплив на інших людей з метою попередження правопорушень з їхнього боку» [7, с. 231].

Підводячи певний підсумок особливостей юридичної відповідальності військовослужбовців і прирівняних до них осіб (військовозобов'язаних, резервістів під час проходження зборів; іноземців та осіб без громадянства, які відповідно до закону прирівнюються до категорії військовослужбовців під час проходження військової служби у Збройних Силах України), необхідно зазначити наступне:

«*По-перше*, для військовослужбовців встановлене більш широке, ніж для цивільних осіб, коло складів правопорушень, за які настає юридична відповідальність, що обумовлено специфікою військової служби і її суворою правовою регламентацією.

По-друге, для військовослужбовців встановлена більш сувора відповідальність за вчинення аналогічних з цивільними особами правопорушень. Так, при вчиненні самовільного залишення військової частини або місця служби, непокори, невиконання наказу встановлена як кримінальна, так і адмі-

ністративна відповідальність. В той же час, для осіб, які не є військовослужбовцями, за вчинення аналогічних дій юридична відповідальність не встановлена або може бути лише дисциплінарна відповідальність.

По-третє, командири (начальники) мають спеціальні повноваження по притягненню військовослужбовців до юридичної відповідальності. Такими повноваженнями є військова дисциплінарна влада, а також в ряді випадків притягнення підлеглих до матеріальної відповідальності.

По-четверте, для військовослужбовців передбачені заходи юридичної відповідальності, що мають особливий характер, які визначаються специфікою військової служби. Це, зокрема, позбавлення чергового звільнення із розташування військової частини чи з корабля на берег, арешт (за рішенням відповідного суду) із знаходженням на гауптвахті, призначення поза черго в наряд на роботу, пониження у військовому званні, направлення в дисциплінарний батальйон і ряд інших» [2, с. 95-96].

Як зазначено в юридичній енциклопедії, правопорушення це «суспільно небезпечне або шкідливе діяння (дія або бездіяльність), яке порушує норму права» [8, с. 47-48]. Більш змістовне, на нашу думку, визначення цього терміну висловив В.О. Котюк, який зазначає: «Правопорушення – це соціально-небезпечне або шкідливе, протиправне, винне діяння деліктоздатного суб'єкта (фізичної чи юридичної особи), яке передбачене чинним законодавством і за яке встановлена юридична відповідальність» [5, 121]. З огляду на вищезазначене констатуємо, що в діях суб'єктів військових правопорушень мають місце ознаки дисциплінарного, адміністративного чи кримінального правопорушення.

Аналіз військового законодавства і, в першу чергу, статутів Збройних Сил України, засвідчує, що в них відсутній перелік дисциплінарних правопорушень. Разом з тим пункт 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України передбачає, що «виключно законами України визначаються: … діяння, які є … дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них» [9]. Тому, на нашу думку, необхідно розділ ІІІ («Стягнення за порушення військової дисципліни») Дисциплінарного статуту Збройних Сил України доповнити положеннями щодо поняття дисциплінарного правопорушення (проступку), їх можливого переліку та ознак. Нині юридичним критерієм розмежування дисциплінарного правопорушення з військовими адміністративними і кримінальними правопорушеннями є положення ст. 15, 172-10 – 172-19 КУпАП і ст. 401-422, 425-435-1 Кримінального кодексу України (далі - КК). В основі їх розмежування міститься суспільна небезпека, як критерій, що розкриває соціальну сутність вчиненого, що дає можливість кваліфікувати це діяння як кримінальне, адміністративне чи дисциплінарне правопорушення. Критеріями розмежування є зміст ст. 9 («Поняття адміністративного правопорушення») КУпАП, ст. 11 («Поняття кримінального правопорушення») КК.

Зокрема, згідно ст. 9 КУпАП «адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія або бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність.

Адміністративна відповідальність за правопорушення, передбачені цим Кодексом, настає, якщо ці порушення за своїм характером не тягнуть за собою відповідно до закону кримінальну відповідальність» [10].

Відповідно до ст. 11 КК України «кримінальним правопорушенням є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення.

Не є кримінальним правопорушенням дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого цим Кодексом, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі» [11].

За вказаними критеріями законодавець і передбачив адміністративну відповідальність в главі 13-Б КУпАП за військові адміністративні правопорушення, зокрема за: відмову від виконання законних вимог командира (начальника) (ст. 172-10), самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 172-11), необережне знищення або пошкодження військового майна (ст. 172-12), зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем (ст. 172-13), перевищення військовою службовою особою влади або службових повноважень (ст. 172-14), недбале ставлення до військової служби (ст. 172-15), бездіяльність військової влади (ст. 172-16), порушення правил несення бойового чергування (ст. 172-17), порушення правил несення прикордонної служби (ст. 172-18), порушення правил поводження зі зброєю, а також речовинами і предметами, що становлять підвищену

небезпеку для оточення (ст. 172-19), розпивання алкогольних, слабоалкогольних напоїв або вживання наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів (ст. 172-20).

В свою чергу в розділі XIX («Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)») Особливої частини КК України ст. 402-422, 425-435-1 передбачена кримінальна відповідальність в разі вчинення військових кримінальних правопорушень проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів.

Крім того, ч. 2 ст. 401 («Поняття військового кримінального правопорушення») КК передбачає, що «за відповідними статтями цього розділу несуть відповідальність … також інші особи, визначені законом».

Аналіз змісту розділу XIX Особливої частини КК свідчить, що перелік військових кримінальних правопорушень значно більший за військові адміністративні правопорушення і додатково містить правові норми про кримінальну відповідальність за: непокору (ст. 402), невиконання наказу (ст. 403), опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків (ст. 404), погрозу або насильство щодо начальника (ст. 405), порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (ст. 406), дезертирство (ст. 407), ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом (ст. 409), викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 410), умисне знищення або пошкодження військового майна (ст. 411), втрату військового майна (ст. 413), порушення правил водіння або експлуатації машин (ст. 415), порушення правил польотів або підготовки до них (ст. 416), порушення правил кораблеводіння (ст. 417), порушення статутних правил вартової служби чи патрулювання (ст. 418), порушення статутних правил внутрішньої служби (ст. 421), розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрату документів чи матеріалів, що містять такі відомості (ст. 422), здача або залишення ворогові засобів ведення війни (ст. 427), залишення гинучого військового корабля (ст. 428), самовільне залишення поля бою або відмова діяти зброєю (ст. 429), добровільну здачу в полон (ст. 430), злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні (ст. 431), мародерство (ст. 432), насильство над населенням у районі воєнних дій (ст. 433), погане поводження з військовополоненими (ст. 434), незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та зловживання нею (ст. 435), образу честі і гідності військовослужбовця, погроза військовослужбовцю (ст. 435-1).

Нині кримінальне законодавство України перебуває в стадії реформування, підтвердженням чого є Указ Президента України від 7 серпня 2019 року № 584/2019 «Питання Комісії з питань правової реформи» [12], відповідно до якого створена робоча група із провідних науковців кримінального права.

Розробники нової редакції КК України в книзі десятій («Кримінальні правопорушення проти порядку несення військової служби») пропонують наступну систему правопорушень:

Розділі 10.1 («Кримінальні правопорушення проти порядку підлеглості та військової честі») передбачити кримінальну відповідальність за злочини: «публічна непокора» (ст. 10.1.5.), «невиконання наказу, що з необережності спричинило особливо тяжку шкоду» (ст. 10.1.6.), невиконання наказу, що з необережності спричинило тяжку шкоду (ст. 10.1.7.), «опір командиру (начальнику) (ст. 10.1.8.), «примушування командира (начальника)» (ст. 10.1.9.), «насильство щодо командира (начальника)» (ст. 10.1.10.), «погроза вбивством чи спричиненням тяжкої шкоди здоров'ю командиру (начальнику)» (ст. 10.1.11.), «насильство за відсутності відносин підлеглості» (ст. 10.1.12.), «осквернення Бойового Прапора військової частини або його втрата» (ст. 10.1.13.) і за проступки: «ухилення від виконання наказу» (ст. 10.1.14.), «невиконання наказу, що з необережності спричинило значну шкоду» (ст. 10.1.15.), «погроза командиру (начальнику)» (ст. 10.1.16.), «перебування у стані сп'яніння під час виконання обов'язків військової служби» (ст. 10.1.17.), «потурання з боку командира (начальника) приведенню підлеглим себе у стан сп'яніння» (ст. 10.1.18.);

в Розділі 10.2. («Кримінальні правопорушення проти порядку проходження військової служби») передбачити кримінальну відповідальність за злочини: «самовільне залишення місця служби» (ст. 10.2.3.), «залишення військового корабля, що гине» (ст. 10.2.4) і за проступок «самовільне залишення місця служби тривалістю до семи діб» (ст. 10.2.4.);

в Розділі 10.3. («Кримінальні правопорушення проти порядку користування військовим майном та експлуатації засобів ведення бою») передбачити кримінальну відповідальність за злочини: «само-

вільне використання засобів ведення бою» (ст. 10.3.3.), «знищення або пошкодження засобів ведення бою, що спричинило істотну майнову шкоду» (ст. 10.3.4.), «втрата, знищення чи пошкодження засобів ведення бою, що з необережності спричинило тяжку майнову шкоду» (ст. 10.3.5.), «порушення правил поводження із засобами ведення бою, що з необережності спричинило особливо тяжку шкоду» (ст. 10.3.6.), «порушення правил поводження із засобами ведення бою, що з необережності спричинило тяжку шкоду» (ст. 10.3.7.) і за проступки: «знищення або пошкодження засобів ведення бою, що спричинило неістотну майнову шкоду» (ст. 10.3.8.), «втрата, знищення чи пошкодження засобів ведення бою, що з необережності спричинило значну майнову шкоду» (ст. 10.3.9.), «порушення правил поводження із засобами ведення бою, що з необережності спричинило значну шкоду» (ст. 10.3.10);

в Розділі 10.4. («Кримінальні правопорушення проти порядку несення спеціальної служби») передбачити кримінальну відповідальність за злочини: «порушення правил несення спеціальної служби, що з необережності спричинило особливо тяжку шкоду» (ст. 10.4.3.), «порушення правил несення спеціальної служби, що з необережності спричинило тяжку шкоду» (ст. 10.4.4.), «порушення правил несення внутрішньої служби, що з необережності спричинило особливо тяжку шкоду» (ст. 10.4.5.), «порушення правил несення внутрішньої служби, що з необережності спричинило тяжку шкоду» (ст. 10.4.6.), «порушення правил несення військової служби з охорони об'єктів чи громадського порядку, що з необережності спричинило особливо тяжку шкоду» (ст. 10.4.7.), «порушення правил несення військової служби з охорони об'єктів чи громадського порядку, що з необережності спричинило тяжку шкоду» (ст. 10.4.8.) і за проступки: «порушення правил несення спеціальної служби, що з необережності спричинило значну шкоду» (ст. 10.4.9.), «порушення правил несення внутрішньої служби, що з необережності спричинило значну шкоду» (ст. 10.4.10.), «порушення правил несення військової служби з охорони об'єктів чи громадського порядку, що з необережності спричинило значну шкоду» (ст. 10.4.8.);

в Розділі 10.5. («Кримінальні правопорушення проти порядку здійснення повноважень військовими службовими особами») передбачити кримінальну відповідальність за злочини: «насильство щодо підлеглого» (ст. 10.5.3.), «потурання командира (начальника) вчиненню підлеглим злочину» (ст. 10.5.4.), «службова необережність, що спричинила тяжку майнову шкоду» (ст. 10.5.5.) і за проступки: «зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем» (ст. 10.5.6.), «потурання командира (начальника) вчиненню підлеглим кримінального проступку» (ст. 10.5.7.), «службова необережність, що спричинила значну майнову шкоду» (ст. 10.5.8);

в Розділі 10.6. («Кримінальні правопорушення проти порядку несення військової служби в умовах воєнного стану») передбачити кримінальну відповідальність за злочини: «здача ворогові засобів ведення бою» (ст. 10.6.3.), «добровільна здача в полон» (ст. 10.6.4.), «підрив волі до перемоги» (ст. 10.6.5.), «сепаратні перемовини з ворогом» (ст. 10.6.6.).

Разом з тим є і інші пропозиції щодо подальшого змісту розділу XIX Особливої частини чинного нині КК.

Так, М.І. Карпенко пропонує «Передбачити розділ XIX Особливої частини у новій редакції, змінивши йому не лише назву («Кримінальні правопорушення проти воєнної безпеки України»), але і зміст, розмістивши на початку оновленої Особливої частини КК після розділів «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» і «Кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України».

Зокрема, *глава 1* цього розділу повинна передбачати кримінальну відповідальність за *«Кримінальні правопорушення проти порядку комплектування воєнної організації держави»*. До цієї глави мають бути включені правопорушення за: 1) ухилення від призову на військову службу у мирний час; 2) ухилення від призову на військову службу за мобілізацією; 3) ухилення від проходження служби цивільного захисту в особливий період чи у разі проведення цільової мобілізації; 4) ухилення від військового обліку або спеціальних зборів, вилучивши ці злочини із розділу XIV Особливої частини КК. *Глава 2 «Військові кримінальні правопорушення»* повинна передбачати відповідальність за злочини, що нині передбачені ст. 402-422, 425-432 КК, а також за кримінальні проступки. *Глава 3 «Кримінальні правопорушення проти порядку забезпечення режиму особливого періоду»* має передбачати кримінальну відповідальність за: ухилення від направлення на роботи на посадах цивільного персоналу, передбачених штатами воєнного часу; невиконання воєнно-транспортного обов'язку у період мобілізації і у воєнний час; невиконання повинностей в особливий період і у воєнний час; невиконання організаціями обов'язків в особливий період і у воєнний час, результатом яких спричинено істотну шкоду або тяжкі наслідки» [13, с. 30].

Висновки. Аналіз законодавства щодо юридичної відповідальності за військові правопорушення свідчить про необхідність його удосконалення. Суттєве збільшення військової злочинності за період з 2014 р. по даний час потребує приведення окремих положень статутів Збройних Сил України, Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України до потреб сьогодення. Нині є запит органів військового управління, військового командування на більш дієве законодавство у військовій сфері, правові норми якого б сприяли більш ефективній боротьбі із військовою злочинністю, одним із шляхів якої має бути запобігання військовим правопорушенням.

Список використаних джерел:

1. Шемшученко Ю.С. Відповідальність юридична. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К.: «Укр. енцикл.», 1998. Т. 1: А-Г. 672 с.: іл.
2. Карпенко М.І. Окремі питання юридичної відповідальності суб'єктів військових правопорушень. Юридична наука. 2015. № 8. С. 88-98.
3. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України [Текст]: Закон України від 24.03.1999 р. №548-XIV. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1999. № 22-23. Ст. 194.
4. Про оборону України [Текст] : Закон України від 5 жовтня 2000 р. № 2020-III. Відомості Верховної Ради України. 2000. №49. Ст. 420.
5. Котюк В.О. Теорія права: Курс лекцій: Навч. посібник для юрид. фак. вузів. К.: Вентурі, 1996. 208 с.
6. Прохоренко М.М. Система військового законодавства України [Текст] : автореф. дис.. … канд.. юрид. наук: 12.00.01; Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків: 2007. 23 с.
7. Піскун І.І. Поняття та види юридичної відповідальності. Військове право України: підручник / кол. авторів; за заг. ред. А.М. Колодія, О.В. Кривенка, В.Й. Пашинського. Київ: НУОУ ім. Івана Черняховського, 2019. 392 с.
8. Тарахонич Т.І. Правопорушення. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: «Укр. енцикл.», 1998. Т. 5: П-С. 2003. 736 с.
9. Конституція України [Текст] : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. № 30. Ст. 141.
10. Кодекс України про адміністративні правопорушення [Текст]: Закон УРСР від 7 грудня 1984 р. № 8073-X. Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР). 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.
11. Кримінальний кодекс України [Текст] : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2001. № 25. 26. Ст. 131.
12. Кримінальний кодекс України (проєкт): контрольний текст станом на 29.09.2022 року / https://newcriminalcode.org.ua/upload/ media/2022/09/29/1-kontrolnyj-tekst-proektu-kk-29-09-2022.pdf (дата звернення: 02.10.2022).
13. Карпенко М.І. Теоретико-методологічне дослідження злочинів проти встановленого порядку несення військової служби за Кримінальним кодексом України [Текст] : автореф. дис.. … докт. юрид. наук: 12.00.08; Університет державної фіскальної служби України / М.І. Карпенко. – Ірпінь: 2020, 39 с.

УДК 349.3
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.75

СТАН ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МАТЕРІАЛЬНОГО НАПРЯМУ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ПРАЦІВНИКІВ МИТНИХ ОРГАНІВ

Шкода В.М.,
аспірантка кафедри трудового права
та права соціального забезпечення
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Шкода В.М. Стан правового регулювання матеріального напряму соціального захисту працівників митних органів.

Стаття присвячена з'ясуванню актуального стану правового регулювання в Україні матеріального напряму соціального захисту працівників митних органів. Спершу автор аналізує особливі риси матеріального напряму соціального захисту відповідного кола працівників крізь призму дії механізму правового регулювання соціального захисту працівників митних органів. Встановлено, що матеріальний напрям соціального захисту працівників митних органів врегульовується нормами законодавчих актів, а також на підзаконному рівні. У відповідності до чинного законодавства єдиним гарантом соціального захисту працівників митних органів в Україні (у контексті їх матеріального забезпечення) є держава. З чинного законодавства випливає, що основною формою соціального захисту працівників митних органів в контексті матеріального напряму їх соціального захисту є заходи з нарахування та виплати заробітної плати (складається з основної та додаткової частини). Вторинними (похідними) матеріальними формами соціального захисту працівників митних органів є заходи з нарахування та виплати: грошових коштів з метою відшкодуванням державою шкоди; матеріальної допомоги. Встановлено, що поточний стан правового регулювання матеріального напряму соціального захисту працівників митних органів характеризується множиною проблем, що шкодять дії принципу юридичної визначеності норм законодавства про соціальний захист таких працівників. Задля вирішення цих проблем пропонується створити концептуально-стратегічний акт про соціальний захист працівників митних органів. У такому акті повинна бути приділена увага проблемам нормативно-правового регулювання матеріального напряму соціального захисту таких працівників й окресленню орієнтирів вирішення цих проблем. Також пропонується внести численні зміни до Митного кодексу України, а саме: уточнити перелік додаткових складових елементів заробітної плати працівників митних органів; розширити можливість набуття права на отримання грошових коштів (в результаті процедури відшкодування державою шкоди) усіма працівниками митних органів; регламентувати право, визначити підстави, умови та загальний порядок отримання працівниками митних органів (які є держслужбовцями) матеріальної допомоги. Окремо автор обґрунтовує потребу створення та затвердження нової постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання оплати праці працівників митних органів».

Ключові слова: відшкодування шкоди, заробітна плата, матеріальна допомога, працівники митних органів, реформа соціального законодавства, соціальна безпека, соціальний захист.

Shkoda V.M. The state of legal regulation of the material direction of social protection for customs officials.

The article is devoted to clarifying the current state of legal regulation in Ukraine regarding the material direction of social protection for customs officials. First, the author analyzes the special features of the material direction of social protection for the relevant circle of employees. This is done through the prism of the mechanism of legal regulation of social protection for customs officers. It is established that the material direction of social protection for customs officials is regulated by the norms of legislative acts as well as at the subordinate level. In accordance with current legislation, the main guarantor of social protection for customs officials in Ukraine (in the context of their material security) is the state. It follows from the current legislation that the main form of social protection for customs officials is in the context of the material direction of

their social protection measures for the calculation and payment of wages (which consist of the main and additional components). Other material forms of social protection for customs officials are measures for the accrual and payment of monetary funds for the purpose of compensation by the state for the harm caused to the employee; and material assistance to the employee. It is established that the current state of legal regulation of the material direction of social protection for customs officers is characterized by a variety of problems that prevent the full-fledged operation of the principle of legal certainty of the norms of legislation on social protection for such workers. An author proposes to create a conceptual and strategic document addressing the social protection of customs officials in order to address these problems. This document should pay attention to the problems of regulatory regulation in the material direction of social protection for workers and outline the main guidelines for solving these problems. It is also proposed to make numerous changes to the Customs Code of Ukraine, namely: to clarify the list of additional components of the salary of customs officials; to expand the possibility of acquiring the right to receive funds (as a result of the state compensation procedure) by all customs officials; and to regulate the right to financial assistance, as well as to determine the grounds, conditions, and general procedure for receiving financial assistance by customs officials (who are civil servants). Separately, the author justified the need to create and approve a rewritten resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine on "Some issues of remuneration of customs officials".

Key words: compensation for damage caused, customs officials, material assistance, reform of social legislation, remuneration, social protection, social security.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день в Україні законодавцем передбачено декілька основних напрямів соціального захисту, в яких об'єктивуються відповідні форми соціального захисту, об'єктивація яких повинна сформувати: 1) умови соціально безпечного виникнення, перебігу та припинення трудових правовідносин за участю працівника митного органу; 2) соціально безпечне позаслужбове життя такого працівника, а також членів його сім'ї. Особливе місце серед таких напрямів соціального захисту посідає саме матеріальний напрям, котрим охоплено відповідні матеріальні форми соціального захисту працівників митних органів (*далі* – ПМО). Приймаючи до уваги сутність форм соціального захисту [див., напр.: 1, с. 83-84], доходимо думки, що *матеріальними формами соціального захисту ПМО* є узгоджені з принципами права та врегульовані законодавством України стереотипізовані моделі діяльності уповноважених забезпечувати належний рівень соціальної безпеки ПМО суб'єктів, діяльність котрих уможливлює (зокрема, й в результаті превенції, охорони, захисту; шляхом застосування відповідних засобів, застосовних у цій формі соціального захисту) набуття, реалізацію, захист і відновлення комплексу соціальних прав, пов'язаних із отриманням ПМО належних їм (згідно законодавства) матеріальних благ, набуття яких сприяє меті соціального захисту таких працівників (в окремих випадках – членів їх сімей). Приймаючи до уваги правовий статус ПМО, доходимо висновку, що основними формами соціального захисту таких працівників в рамках матеріального напряму їх соціального захисту є діяльність уповноважених суб'єктів щодо нарахування та виплати: 1) заробітної плати; 2) матеріальної допомоги; 3) грошових коштів в якості відшкодування завданої шкоди. При цьому, приймаючи той факт, що в умовах сьогодення «існує гостра необхідність поліпшення правового регулювання соціального захисту ПМО, який на сьогодні існує певною мірою формально або на папері і не виконується, хоча передбачений нормативно-правовими актами» [2, с. 164], потребується комплексний аналіз поточного стану правового регулювання матеріальних форм соціального захисту ПМО.

Аналіз наукової літератури та невирішені раніше питання. На сьогодні ті чи інші аспекти матеріального напряму соціального захисту ПМО вже досліджувались багатьма українськими вченими, серед яких: Н.В. Архірейська [3], Л.М. Ганас [4], М.І. Іншин [5], Л.Ю. Малюга [6], О.М. Мельник [7], С.В. Таранова [8], В.І. Щербина [9] та ін. науковці. Поряд із тим, слід також зазначити, що в наявній науковій літературі, в якій аналізуються різні питання соціального захисту ПМО: 1) як правило, увага вчених приділяється аналізу норм законодавства, котре сьогодні вже не є актуальним; 2) відсутній комплексний підхід щодо окреслення саме матеріального напряму соціального захисту відповідного кола працівників, приймаючи поточні проблеми дії механізму правового регулювання соціального захисту ПМО.

Отже, **метою** цієї наукової статті є з'ясування актуального стану правового регулювання в Україні матеріального напряму соціального захисту ПМО. Окреслену мету можна досягти шляхом виконання наступних *завдань*: 1) уточнити основні риси матеріального напряму соціального захисту ПМО; 2) проаналізувати спеціальні норми чинного законодавства, які врегульовують питання оплати праці

та інші матеріальні форми соціального захисту ПМО; 3) окреслити перспективи вдосконалення правового регулювання форм соціального захисту ПМО в контексті їх матеріального напряму соціального захисту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Комплексний аналіз чинного законодавства України дозволяє дійти висновку, що в умовах поточної дії механізму правового регулювання соціального захисту ПМО *для матеріального напряму соціального захисту відповідного кола працівників характерними є наступні риси*:

1. Матеріальний напряму соціального захисту ПМО врегульовується нормами законодавчих та підзаконних актів. Оскільки коло ПМО складають державні службовці та працівники без відповідного статусу, питання правового регулювання оплати праці цих працівників врегульовується нормами законодавства про працю, законодавством про державну службу, а також нормами Митного кодексу (*далі* – МК) України та відповідними підзаконними актами. При цьому *спеціальні* норми про оплату праці ПМО містяться в таких нормативних актах:

1) на законодавчому рівні – у ст. 585 МК України. У цій статті Кодексу передбачено, що ПМО повинні отримувати посадовий оклад і можуть отримувати відповідні надбавки та премії. Між тим, можемо помітити, що: а) в ч. 2 ст. 585 МК України не передбачено можливість отримання доплат, а також частини надбавок, які отримують інші держслужбовці та які цілком логічно можуть отримувати ПМО в силу характеру їх роботи (наприклад, надбавка за знання та використання в роботі іноземної мови; доплата за науковий ступінь доктора філософії (кандидата наук) або доктора наук з відповідної спеціальності; надбавка за інтенсивність праці та ін.); б) у ст. 585 МК України не розкривається сутність регламентованих складових елементів заробітної плати ПМО (приміром, не пояснюється зміст командної премії), що становить собою проблему, приймаючи до уваги те, що ця проблема наразі не вирішена на підзаконному рівні (це нами буде продемонстровано далі); в) у ст. 585 МК України не набули належної юридичної визначеності загальні підстави та умови набуття та реалізації права на оплату праці, що повинні бути конкретизовані на рівні підзаконних актів; г) у ст. 585 МК України та в ін. нормах Кодексу відсутня вказівка на можливість отримання ПМО матеріальної допомоги (при цьому у вказаному кодифікованому законодавчому акті відсутня окрема норма, яка би передбачала таке право);

2) на підзаконному рівні – в нормах постанови Кабінету Міністрів України (*далі* – КМУ) від 20 жовтня 2021 р. № 1103, що деталізує окремі аспекти оплати праці посадових осіб та ПМО (про які в загальному вигляді вказується у ст. 585 МК України). Ця постанова з 27 жовтня 2021 р. замінила собою постану КМУ від 24 квітня 2020 р. № 310, не вирішивши, а в окремих випадках – погіршивши стан правового регулювання оплати праці відповідного кола працівників. Критично аналізуючи відповідну урядову постанову слід відмити щонайменше наступне:

а) у постанові КМУ 2021 р. № 1103 фрагментарно врегульовуються загальні питання оплати праці та деталізуються особливі питання оплати праці працівників, які безпосередньо здійснюють розроблення програмного забезпечення (*далі* – ПЗ) для митних органів. У вказаній постанові містяться: по-перше, схеми посадових окладів посадових осіб митних органів, а також посадових окладів посадових осіб та працівників спецпідрозділу апарату Держмитслужби, що безпосередньо здійснюють розроблення ПЗ для митних органів; по-друге, розмір надбавок до посадових окладів за спеціальне звання посадових осіб митних органів. Крім того, постановою КМУ 2021 р. № 1103 затверджується Порядок встановлення, призупинення, зменшення чи скасування надбавок та встановлення премій посадовим особам митних органів, посадовим особам та працівникам спецпідрозділу апарату Держмитслужби, котрі безпосередньо здійснюють розроблення ПЗ для митних органів. Тобто, як вбачається, окремі надбавки та премії урядова постанова врегульовує лише для окремих випадків їх отримання, а саме щодо працівників, які безпосередньо здійснюють розроблення ПЗ для митних органів (хоча більшість норм, які стосуються оплати праці посадових осіб митних органів, а також працівників спеціалізованого ІТ-підрозділу, в дійсності є загальними та ставлять під сумнів доцільність такої диференціації). Поряд із тим, Уряд не розробив окремого порядку, в якому би врегульовувались усі питання оплати праці ПМО загалом (підстави, умови, процедурні аспекти, особливості правового статусу суб'єктів, задіяних в процесах оплати праці; в іншому випадку ми могли би вести мову не про непослідовність нормотворення у сфері соціального захисту, а про невиправдану інфляцію норм законодавства). Тобто, з метою виконання вимог принципу юридичної визначеності чинна постанова КМУ 2021 р. № 1103 наразі повинна затверджувати *Порядок встановлення, призупинення, зменшення чи скасування надбавок та встановлення премій ПМО*, а порядок оплати праці, що стосується лише

працівників, котрі безпосередньо здійснюють розроблення ПЗ для митних органів, повинен бути відображений у пропонованому нами Порядку в рамках особливих норм, які застосовуватимуться лише до відповідної підгрупи ПМО (тобто, загальні норми, що начебто стосуються лише посадових осіб митних органів, а також працівників спеціалізованого ІТ-підрозділу, повинні бути розширені на всіх ПМО);

б) в постанові КМУ 2021 р. № 1103 не в достатній мірі конкретизується сутність складових елементів заробітної плати ПМО (підстави, умови, інші обставини виникнення та реалізації права на отримання цих складових заробітної плати), що є проблемою, приймаючи до уваги той факт, що ця проблема не вирішена на рівні ст. 585 МК України. Крім того, слід констатувати, що в уже не чинній постанові 2020 р. № 310 ця проблема також мала місце (хоча в недіючій постанові спостерігалась більша конкретизація сутності, наприклад, командної премії).

Відтак, можемо дійти висновку, що на сьогоднішній день потребується комплексне удосконалення правового регулювання матеріальних форм соціального захисту ПМО, що можливо досягти за рахунок: 1) викладення в новій редакції ст. 585 МК України, в якій будуть враховані усі види надбавок, доплат, премій, компенсаційних виплат, які становлять заробітну плату, приймаючи до уваги законодавство про працю, про державну службу, а також характер роботи в цих органах публічної служби; 2) прийняття (замість урядової постанови 2021 р. № 1103) нової постанови *«Деякі питання оплати праці посадових осіб та ПМО»*, якою (крім відповідних схем і розмірів посадових окладів, надбавок) буде також затверджено Порядок встановлення, призупинення, зменшення чи скасування надбавок та встановлення премій посадовим особам і ПМО.

Окремо слід звернути увагу на спірність формулювання в законодавстві кола ПМО, які мають право на оплату праці. Справа у тому, що сама ст. 585 МК України називається «Оплата праці посадових осіб та ПМО» (схоже формулювання використовується й на підзаконному рівні), хоча посадові особи митних органів входять до числа ПМО. Тобто, законодавець повинен приймати до уваги цей факт, поділяючи ПМО на тих, що мають статус держслужбовця, та тих, які такого статусу не мають. З огляду на це ст. 585 МК України повинна називатись «*Оплата праці ПМО*», а питання оплати праці посадових осіб цих органів публічної служби слід врегульовувати особливими нормами вказаної статті (як це має місце щодо працівників, котрі безпосередньо здійснюють розроблення ПЗ для митних органів).

2. Єдиним гарантом соціального захисту ПМО в контексті їх матеріального забезпечення є держава. Так, у відповідності до ч. 1 ст. 585 МК України саме на державу покладається обов'язок забезпечувати достатній рівень (хоча «достатність» рівня законодавцем не конкретизується) оплати праці працівників (зокрема, й посадових осіб) митних органів. При цьому законодавцем уточняється, що відповідний обов'язок держава здійснює «з метою створення матеріальних умов для незалежного і сумлінного виконання ними службових обов'язків». У той же час в ч. 1 ст. 50 ЗУ 2015 р. № 889 законодавцем вказується, що оплата праці переслідує мету створення умов «для професійного виконання посадових обов'язків», а також для заохочення держслужбовців «до результативної, ефективної, доброчесної та ініціативної роботи». Тобто, хоча мета оплати праці в ЗУ 2015 р. № 889 є більш конкретизованою, з цієї норми Закону та з ч. 1 ст. 585 МК України безпосереднім чином випливає, що оплата праці в Україні, як в правовій та соціальній державі, повинна також виконувати роль інструменту соціального захисту (тобто, не обмежуватись суто трудоправовою роллю). Це пояснимо тим фактом, що в сучасній правовій та соціальній державі безспірним є усвідомлення того факту, що лише соціально захищений працівник може належним чином (незалежно, ефективно, доброчесно, ініціативно) виконувати власні трудові (службові) обов'язки.

3. Основною формою соціального захисту ПМО в контексті матеріального напряму їх соціального захисту є заходи з нарахування та виплати заробітної плати (складається з основної та додаткової частини), а вторинними (похідними) формами – нарахування та виплати грошових коштів з метою відшкодуванням державою шкоди, а також матеріальної допомоги. Заробітна плата є основою матеріального напряму соціального захисту ПМО адже поширюється на всіх працівників в силу набуття ними відповідного трудоправового статусу згідно законодавства про працю та відповідних норм законодавства про професійну публічну службу. При цьому загальність заробітної плати є умовною, адже усі ПМО мають практично безумовне право (за належне виконання посадових обов'язків) на її отримання лише в частині посадового окладу. У частині посадового окладу заробітна плата виконує не стільки соціально захисне, скільки суто трудоправове значення, адже є невід'ємною закономірністю сучасної організації трудових правовідносин, котра передбачає відплатне виконання трудових обов'язків. Між тим, слід наголосити, що посадовий оклад (на що ми вже частково звертали увагу)

може виконувати також й соціально захисну роль, а саме у разі, коли розмір такого посадового окладу буде враховувати: 1) поточні соціальні ризики в державі для працюючої людини (вони повинні враховуватись в розмірі мінімальної заробітної плати); 2) соціальні ризики, які виникають (можуть виникати) у зв'язку із виконанням трудових (службових) обов'язків на посадах в митних органах (у цьому контексті слід враховувати, принаймні професійні ризики, напружені умови праці таких працівників [10, с. 181] та те, що їх «робота доволі часто проходить за будь-якої погоди на відкритому повітрі і в будь-який час доби, у складній криміногенній обстановці, під тиском різних осіб, у спекотних машинних відділеннях та в інших не сприятливих для здоров'я умовах, що вимагають значних затрат як моральних, так і фізичних сил» [7, с. 48]). Звісно, обрахувати ці ризики та конвертувати їх в матеріальну площину практично неможливо, а тому більшу соціально захисну роль в заробітній платі виконують саме її додаткові елементи (наприклад, у разі виникнення соціальних ризиків, обумовлених виконанням працівником особливо важливої роботи, такий працівник набуває право на отримання відповідної надбавки), які потребують повного та детального врегулювання на рівні законодавства.

Що ж стосується грошових коштів, які отримує ПМО в процесі відшкодування державою шкоди, то такі виплати в ст. 590 МК України гарантуються посадовим особам митних органів (в окремих випадках – членам їх сімей), хоча шкода, яка підлягає справедливого відшкодування, повинна гарантуватись для усіх ПМО.

Стосовно матеріальної допомоги слід зазначити, що в МК України про неї взагалі не згадується, проте право отримання такої допомоги випливає з ч. 2 ст. 54 ЗУ 2015 р. № 889, урядових постанов від 9 березня 2006 р. № 268 (раніше з постанови КМУ від 13 грудня 1999 р. № 2288), від 8 серпня 2016 р. № 500, з урахуванням листа НАДС від 20 лютого 2017 р. № 1505/13-17 та роз'яснення НАДС від 23 липня 2020 р. № 108-р/з. У межах фонду оплати праці ПМО можуть отримувати матеріальну допомогу на вирішенні соціально-побутових питань, матеріальну допомогу на лікування, матеріальну допомогу на поховання. Отже, як вбачається, з назви глави 83 «Соціальний захист ПМО» МК України, ця глава також повинна містити статтю «Матеріальна допомога ПМО», враховуючи положення вказаних нормативно-правових актів й актів тлумачення права. Відповідні зміни в законодавстві є питанням, котре потребує нагального вирішення з метою забезпечення юридичної визначеності матеріального напряму соціального захисту відповідного кола працівників в Україні.

Висновки. Підводячи підсумок викладеному зазначимо, що на сьогоднішній день механізм правового регулювання соціального захисту ПМО враховує потреби створення матеріальних умов соціального захисту відповідного кола працівників. Попри це, з вказаного не випливає, що поточний стан правового регулювання матеріальних форм соціального захисту ПМО є достатнім. Навпаки, комплексний аналіз чинного законодавства підтверджує позицію провідної української вченої Л. Ю. Малюги стосовно того, що нормативно-правове забезпечення соціального захисту ПМО перебуває у вкрай критичному стані [див., напр.: 2, с. 164]. Саме тому, на сьогодні потребується: 1) створення концептуально-стратегічного акту про соціальний захист відповідного кола працівників (в ньому також повинна бути приділена увага проблемам нормативно-правового регулювання матеріального напряму соціального захисту таких працівників й окресленню орієнтирів вирішення цих проблем); 2) внесення змін до МК України, в якому з метою дотримання вимог принципу юридичної визначеності необхідно: а) уточнити перелік додаткових складових елементів заробітної плати ПМО; б) розширити можливість набуття права на отримання грошових коштів (в результаті процедури відшкодування державою шкоди) усіма ПМО; в) регламентувати право, визначити підстави, умови та загальний порядок отримання ПМО (які є держслужбовцями) матеріальної допомоги, на які мають право держслужбовці у відповідності до законодавства України про державну службу; 3) задля дотримання вимог принципу юридичної визначеності розробити та затвердити нову постанову КМУ «Деякі питання оплати праці посадових осіб та ПМО», в якій буде комплексно окреслено усі аспекти оплати праці ПМО (тобто, не лише працівників, котрі безпосередньо здійснюють розроблення ПЗ для митних органів).

Список використаних джерел:

1. Купрун Є.П. Поняття та ознаки форм соціального захисту працівників органів прокуратури України. *Наукові тренди постіндустріального суспільства* : матеріали ІІІ Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 21 жовтня 2022 р.). Вінниця: ЄНП, 2022. С. 83-84.
2. Малюга Л.Ю. Окремі аспекти соціального захисту працівників митних органів в Україні. *Правові виклики сучасності: захист прав людини в умовах пандемії* : матеріали ІІ Міжнар. на-

ук.-практ. онлайн конф. (м. Чернівці, 22 жовтня 2021 р.). Чернівці : ЧНУ ім. Ю. Федьковича, 2021. С. 164-165.
3. Архірейська Н.В. Планування кадрового потенціалу митних органів України: проблеми сьогодення. *Бізнес Інформ*. 2012. № 12. С. 14-17.
4. Ганас Л.М., Дорош О. І., Білець Л. В. Особливості мотивування працівників митних органів. *Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку*. 2020. Вип. 2 (1). С. 13–20.
5. Іншин М.І. Соціально-правовий захист працівників Державної митної служби України. *Наукові записки ХЕПУ. Серія : Право*. 2008. № 1. С. 19–24.
6. Малюга Л.Ю. Проблеми та напрями вдосконалення правового регулювання соціального захисту працівників митних органів в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 4. С. 45–49.
7. Мельник О. М. Соціально-правовий статус працівників митних органів. *Право.ua*. 2016. № 1. С. 47–52.
8. Таранова С.В. Шляхи удосконалення системи соціального захисту працівників митних органів (на прикладі США). *Теорія та практика державної служби* : матеріали наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 18-19 вересня 2009 р.). Дніпропетровськ: ДРІДУ НАДУ, 2009. С. 228-229.
9. Щербина В.І., Фролова Н.В., Валуєва Н.О. Правові проблеми соціального захисту працівників митної служби України. *Митна справа*. 2010. № 5. С. 20–25.
10. Настюк В.Я. Про соціальний захист працівників митних органів. *Проблеми законності*. 2001. Вип. 51. С. 181–185.

УДК 342.924
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.76

АНАЛІЗ ПЕРЕВАГ ТА РИЗИКІВ ВПРОВАДЖЕННЯ МЕХАНІЗМУ СЕРЕДНЬОСТРОКОВОГО БЮДЖЕТНОГО ПЛАНУВАННЯ В УКРАЇНІ

Гей К.В.,
аспірантка кафедри адміністративного та інформаційного права Навчально-наукового Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка»

Гей К.В. Аналіз переваг та ризиків впровадження механізму середньострокового бюджетного планування в Україні.

У статті досліджено сутність середньострокового бюджетного планування як плану бюджету прогнозованої діяльності на середньотерміновий період, передбачення обсягів коштів, необхідних для досягнення обраних цілей у середньостроковій перспективі. Визначено суттєву відмінність підходів до трактування бюджетного планування й прогнозування. Акцентовано увагу на тому, що середньострокове бюджетне планування є лише прогнозом та не передбачає встановлення точних цифр. Зокрема, на основі світового досвіду досліджено елементи середньострокового бюджетного планування, а також результати цільового впровадження такого механізму. Зазначені основні причини стрімкого впровадження механізму середньострокового бюджетного планування для країн із високим та низьким рівнями доходу. Проаналізовано низку переваг, особливостей, а також приділено увагу розкриттю факторів, які наразі стримують механізм реалізації середньострокового бюджетного планування в Україні. Відтак, мета статті полягатиме в аналізі переваг та ризиків впровадження механізму середньострокового бюджетного планування в Україні, обґрунтування необхідності розвитку системи стратегічного середньострокового бюджетного планування в Україні як інструменту забезпечення результативності й ефективності стратегічного управління в умовах модернізації системи державних фінансів в Україні на основі дослідження зарубіжного досвіду та оцінки вітчизняних наукових розробок. Обґрунтовано, що аналізуючи переваги досліджуваного механізму, слід зазначити, що ефективне запровадження середньострокового бюджетного планування дозволить Україні забезпечити фінансовими ресурсами процес виконання стратегічних державних завдань, підвищити стабільність державних фінансів та бюджетну дисципліну, підвищити передбачуваність та ефективність державних інвестицій.

Ключові слова: бюджетне планування, державний бюджет, бюджетування, середньострокове бюджетне планування.

Gay K.V. Analysis of the advantages and risks of the implementation of the medium-term budget planning mechanism in Ukraine.

The article examines the essence of medium-term budget planning as a budget plan for forecasted activities for the medium-term period, forecasting the number of funds needed to achieve the chosen goals in the medium-term perspective. A significant difference in the approaches to interpreting budget planning and forecasting has been determined. Attention is drawn to the fact that medium-term budget planning is only a forecast and does not involve setting exact figures. In particular, the elements of medium-term budget planning based on world experience were studied, as well as the results of the targeted implementation of such a mechanism. The main reasons for the rapid implementation of the medium-term budget planning mechanism for countries with high and low-income levels are indicated. Several advantages and features were analyzed, and attention was paid to the disclosure of factors that currently hold back the mechanism of implementing medium-term budget planning in Ukraine. Therefore, the purpose of the article will be to analyze the advantages and risks of implementing the mechanism of medium-term budget planning in Ukraine, justifying the need to develop a system of strategic medium-term budget planning in Ukraine as a tool for ensuring the effectiveness and efficiency of strategic management in the context of the modernization of the public finance system in Ukraine based on the study of foreign experience and assessments of domestic scientific

developments. It is justified that analyzing the advantages of the studied mechanism, it should be noted that the effective introduction of medium-term budget planning will allow Ukraine to provide financial resources for the process of fulfilling strategic state tasks, increase the stability of state finances and budget discipline, and increase the predictability and efficiency of state investments.

Key words: budget planning, state budget, budgeting, medium term budget planning.

Постановка проблеми. Одним з основних інструментів бюджетного регулювання соціально-економічних процесів є середньострокове бюджетне прогнозування. Зміни до Бюджетного кодексу України передбачають низку нововведень, зокрема запровадження Бюджетної декларації на середньостроковий період (три роки). Перехід до середньострокового бюджетного планування є частиною угоди про асоціацію між Україною та ЄС. На сьогодні існує об'єктивна необхідність становлення дієвої системи середньострокового бюджетного планування та прогнозування бюджету в Україні на найближчу перспективу, а також підвищення результативності й прозорості використання бюджетних коштів в умовах поглиблення співпраці України з Європейським Союзом (ЄС).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальне питання впровадження середньострокового бюджетного планування, розглянуто вітчизняними науковцями, серед яких слід виокремити таких, як: О.І. Дем'янчук, Т.А. Коляда, М. Дубина, О.М. Посаднєва, Я.М. Рибіцька, Н.В. Мацедонська, Т.В. Філіпенко та інші. В цьому контексті особливої уваги заслуговує праця М.В. Тимошенко у якій розкрито ключові переваги механізму середньострокового бюджетного планування в рамках вдосконалення бюджетного процесу, а також оцінюється перспективність введення даної системи в українських реаліях формування, прогнозування та виконання бюджетів всіх рівнів.

Метою статті є аналіз переваг та ризиків впровадження механізму середньострокового бюджетного планування в Україні, обґрунтування необхідності розвитку системи стратегічного середньострокового бюджетного планування в Україні як інструменту забезпечення результативності й ефективності стратегічного управління в умовах модернізації системи державних фінансів в Україні на основі дослідження зарубіжного досвіду та оцінки вітчизняних наукових розробок.

Виклад основного матеріалу. У бюджетній правотворчості виділяється дві частини: бюджетне планування (містить організаційні питання правотворчості, які не пов'язані з юридично значущими наслідками) та власне бюджетна правотворчість (офіційне закріплення державної волі у законі про державний бюджет або волі територіальної громади в рішенні про місцевий бюджет) [1, с. 90].

Бюджетне планування є врегульованою бюджетно-правовими нормами процедурою визначення джерел надходжень і напрямів використання бюджетних коштів з метою бюджетного фінансування визнаних публічних потреб, то контроль бюджетного планування (бюджетний контроль на стадії складання проектів бюджетів) є оцінкою відповідності процедури й самого визначення цих джерел нормам бюджетного права. Як наукова категорія бюджетне планування є суб'єктивною діяльністю, що полягає у пізнанні об'єктивних законів розвитку суспільства, тенденцій розвитку бюджетних відносин, дослідженні фінансового стану, результатів заходів, що вживалися раніше, цілей і завдань сьогодення та в майбутньому [1, с. 92].

Середньострокове бюджетне планування в Україні запроваджено з 2012 року на рівні державного бюджету [2, с. 99]. Проте середньострокове бюджетне планування функціонувало в Україні в пілотному режимі. Реалізація стратегії реформування здійснювалася неефективно. Лише наприкінці 2019 року внесено зміни до Бюджетного кодексу України щодо середньострокового бюджетного планування, на основі Директиви ЄС 2011/85/EU [3, с. 79].

Згідно із Законом України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо запровадження середньострокового бюджетного планування» від 6 грудня 2018 року основні новації, які стали обов'язковими, це: узгодження стратегічного і бюджетного планування; запровадження нової бюджетної декларації, яка по факту стає головним документом бюджетного процесу; новий бюджетний календар; розширення бюджетних правил [4].

Суттєва відмінність підходів до трактування бюджетного планування й прогнозування полягає у тому, що бюджетне планування передбачає процес визначення обсягів і джерел формування та напрямів використання коштів бюджету на плановий рік, а бюджетне прогнозування – оцінювання та вірогідне визначення майбутніх бюджетних показників на перспективу, а також обґрунтування шляхів їх досягнення й визначенні ймовірних ризиків [5, с. 59].

Середньострокове бюджетне планування слід розглядати як своєрідний превентивний захід для уникнення необґрунтованих майбутніх державних витрат, які можуть негативно вплинути на темпи

економічного розвитку та рівень добробуту населення країни. При цьому показники доходів і видатків бюджету на наступні роки є лише прогнозом, що періодично переглядається Урядом відповідно до тенденцій розвитку економіки та з урахуванням різноманітних факторів впливу [6, с. 18].

Середньострокове бюджетне планування не передбачає встановлення точних цифр, оскільки точні бюджетні показники встановлюються Законом про державний бюджет України на плановий рік [7, с. 125].

Слід зазначити, що середньострокове бюджетне планування – це створення розпорядниками коштів бюджетного плану прогнозованої діяльності на середньостроковий період із прогнозуванням обсягу коштів, необхідних для досягнення обраних цілей у середньотерміновій перспективі. [3, с. 82].

Як свідчить світовий досвід, середньострокове бюджетне планування ґрунтується на п'ятьох елементах: наявність узгодженої державної програми (стратегії) соціально-економічного розвитку країни; сформованість інституцій та процедур, що забезпечують якісне середньострокове макроекономічне і бюджетне прогнозування; наявність процедур вироблення «фіскальних правил», зокрема в частині обмеження середньострокових параметрів державного боргу, обсягу коштів на його обслуговування, бюджетного дефіциту/профіциту; наявність процедур і механізмів формування «бюджетних лімітів» для головних розпорядників коштів, моніторингу і забезпечення їх виконання; наявність механізмів сполучення елементів «річного» і «середньострокового» в бюджетному плануванні (середньострокові бюджетні програми, інвестиційні програми тощо) [8, с. 407].

Упровадження середньострокового бюджетного планування має на меті досягнення таких результатів: 1) Запровадити послідовну та передбачувану бюджетну політику, яка дасть змогу контролювати та ефективно управляти державним боргом, забезпечити фінансову стабільність у середньостроковій перспективі, тобто врахувати ефективність прийнятих рішень, завчасно визначати та вживати заходів для уникнення негативних явищ або тенденцій; 2) Посилити бюджетну дисципліну усіх учасників бюджетного процесу, підвищити відповідальність головних розпорядників бюджетних коштів; 3) Оцінити вплив запроваджуваних реформ і врахувати їх наслідки у середньостроковому періоді, підвищити обґрунтованість стратегічних рішень; 4) Підвищити ефективність і результативність бюджетних видатків, поліпшити якість державних послуг, які надаються за рахунок бюджетних коштів; 5) Запровадити ґендерно орієнтоване бюджетне планування, що передбачає планування дохідної та видаткової частини державного бюджету з урахуванням того, хто буде кінцевим споживачем послуг, які фінансуються бюджетом, і сприяння розподілу коштів бюджету з огляду на різні потреби ґендерних, вікових та інших соціальних груп [9, с. 193].

Середньострокове бюджетне планування вже багато років успішно використовується в багатьох розвинених країнах світу. Основними причинами швидкого впровадження механізму середньострокового бюджетного планування для країн з високим рівнем доходу є можливість підвищення пріоритетності видатків та ефективності розподілу коштів, підтримка бюджетних цілей. Країни з середнім і низьким рівнем доходу визначають середньострокове бюджетне планування як засіб забезпечення довгострокової зацікавленості інвесторів [3, с. 82].

За результатами дослідження середньострокового бюджетного планування було виявлено такі його переваги: 1. Підвищення рівня відкритості та прозорості середньострокових бюджетних цілей країни, чіткості та послідовності дій у проведенні бюджетної політики при цьому даючи змогу оцінити відповідність поточної політики та впровадженої фіскальної стратегії країни [3, с. 82; 8, с. 22]; 2. Підвищення результативності розподілу державних коштів, покращуючи транспарентність, підзвітність у бюджетному процесі та створення механізму періодичного перегляду бюджетних зобов'язань і пріоритетів витрачання коштів із бюджету [3, с. 82]. Підвищення результативності розподілу державних коштів досягається шляхом: формування бюджетів на основі реальних показників; встановлення контролю за державним боргом; передбачуваності і розрахунку впливу політичних факторів на економіку держави; чіткості у визначенні пріоритетів у використанні бюджетних коштів; підвищення відповідальності керівників за розміщення та використання бюджетних коштів; прогнозування поточних витрат, які виникнуть у зв'язку з завершенням бюджетних проектів; посилення загального бюджетного контролю [10, с. 2]; 3. Шляхом підвищення ефективності та результативності бюджетних видатків здійснюється підвищення ефективності бюджетного процесу на всіх рівнях бюджетної системи та фінансової дисципліни (через те, що видатки бюджету, пов'язані з діяльністю, що триває з попередніх років і відповідає поставленим цілям, повинні належним чином розподілятись) [3, с. 83]. Також середньострокове бюджетне планування передбачає вдосконалення та модернізацію бюджету шляхом запровадження програмної бюджетної класифікації, яка передбачає акцент не лише на видатках бюджету на

адміністративно-територіальні одиниці, а й на типах програм, призначених для досягнення визначених державою цілей, таких як економічне зростання, зростання зайнятості, розвиток інфраструктури тощо [11, с. 272]. Як механізм підвищення взаємодії між держустановами, середньострокове бюджетне планування заохочує галузеві міністерства до вищого рівня залученості до бюджетного процесу [3, с. 82]; 4. Середньострокове бюджетне планування забезпечує передбачуване макроекономічне середовище, що сприяє стабільності реалізації бюджетної політики, включаючи своєчасність процесу прийняття [10, с. 2; 11, с. 272; 12, с. 57]; 5. Середньострокове бюджетне планування слугує кращим інструментом планування для покращення якості та узгодженості планування фіскальної політики та прийняття рішень, і таким чином сприяє здійсненню структурних реформ, оскільки: орієнтується на чітко визначені цілі та пріоритети бюджетної політики, а бюджетний процес виступає як безперервний та послідовний процес; створює можливості для своєчасного вдосконалення бюджетного процесу на всіх його етапах, виявляючи «слабкі місця» в бюджетній політиці; дає змогу сформувати своєрідну модель розвитку бюджетних відносин у стратегічній перспективі, завдяки якій можна передбачити розвиток подій у бюджетній сфері з усіма його негативними та позитивними проявами та вжити оперативних заходів для їх подолання; сприяє формуванню системи, яка запобігає виникненню суперечностей між стратегічними планами соціально-економічного розвитку держави, окремих територіальних громад і відповідними фінансовими можливостями [2, с. 100; 3, с. 82; 13, с. 7].

Аналізуючи ключові чинники стримування повноцінного запровадження цього механізму, варто зазначити такі фактори: 1. Зовнішні загрози: військова агресія російської федерації щодо України призвела до скорочення доходів державного бюджету та зростання видатків на оборонний сектор та сектор соціальної компенсації; погіршення ситуації у сфері управління державним боргом України з урахуванням ймовірності часткового (чи повного) згортання міжнародного кредитування (та фінансової допомоги); 2. Внутрішні загрози: неефективна грошово-кредитна політика; потенційне зростання корупційної складової в системі фінансово-економічних відносин; формування додаткового бюрократичного та фінансового навантаження на малий та середній бізнес; недостатня кількість спеціалістів у сфері фінансового планування та прогнозування на містах; значні обсяги зовнішнього боргу [14, с. 24].

Висновки. Аналізуючи переваги досліджуваного механізму, слід зазначити, що ефективне запровадження середньострокового бюджетного планування дозволить Україні забезпечити фінансовими ресурсами процес виконання стратегічних державних завдань, підвищити стабільність державних фінансів та бюджетну дисципліну, підвищити передбачуваність та ефективність державних інвестицій. Наразі Україна все ще перебуває на початковому етапі впровадження середньострокового бюджетного планування порівняно з іншими країнами ЄС. Застосування середньострокового стратегічного бюджетного планування в бюджетному процесі країни є об'єктивною потребою та необхідною умовою фіскальної консолідації. Важливо впровадити чіткий середньостроковий алгоритм бюджетного планування, забезпечувати розподіл ресурсів відповідно до визначених пріоритетів держави та посилювати бюджетну дисципліну.

Список використаних джерел:

1. Латковський П.П. Правове регулювання бюджетного контролю в Україні: монографія. Чернівці: Технодрук, 2019. 268 с.
2. Сучасні проблеми менеджменту: матеріали XV Міжнародної науково-практичної конференції. Київ, 2019. 150 с.
3. Дубина М. Упровадження та реалізація системи середньотермінового бюджетного планування в Україні: досвід Німеччини. Галицький економічний вісник. 2020. Т. 66. № 5. С. 78–92.
4. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо запровадження середньострокового бюджетного планування: Закон України від 6 грудня 2018 року № 2646-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17.
5. Дем'янюк А.В. Бюджетне планування та прогнозування: сучасний стан та перспективи здійснення. Гроші, фінанси і кредит. 2019. Вип. 48-3. С. 58–62.
6. Коляда Т.А. Організація довгострокового бюджетного планування та прогнозування: досвід провідних країн світу. Проблеми економіки. 2013. № 4. С. 14–20.
7. Посаднєва О.М., Рибіцка Я.М. Проблематика бюджетного планування в умовах макроекономічної нестабільності. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2021. Вип. 36. С. 123–129.

8. Мацедонська Н.В. Світовий досвід бюджетного планування та його впровадження в Україні. Гроші, фінанси і кредит. 2017. № 19. С. 406–409.
9. Філіпенко Т.В. Складання та розгляд бюджетної декларації як стадія бюджетного процесу. Травневі правові читання: матер. міжвуз. наук.-практ. конф. здобувачів та викладачів закладів вищої освіти (7 травня 2019 р., м. Черкаси). Черкаси: ЧІПБ ім. Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2019. С. 191–193.
10. Savchuk S. Medium-term budget planning : domestic realities and foreign experience. Сучасні детермінанти фіскальної політики: локальний та міжнародний вимір: збірн. матер. III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 10 верес. 2019 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2019. С. 76–80.
11. Cristina Tita, Alexandra Otetea, Ilie Banu. The Importance of aMedium-Term Budgetary Framework in Enhancing the Sustainability of Public Finances in Romania. 21st International Economic Conference (16-17 May 2014, Sibiu, Romania). Procedia Economics and Finance. 2014. P. 270–274.
12. Давиденко Н.М. Середньострокове планування у поліпшенні бюджетної політики в Україні. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент. 2019. Вип. 38. С. 54–59.
13. Medium term budgetary framework (MTBF). Finance Department Government of Sindh. URL: https://finance.gos.pk/Home/Download?path=Budget%5CMTBF%5CMTBF%20Conceptual%20Note%20%28updated%20%26%20refined%20version%29.pdf.
14. Тимошенко М.В. Перспективи запровадження середньострокового бюджетного планування на сучасному етапі розвитку економіки України. Економіка та держава. 2020. № 12. С. 21–26.

УДК 347+341.1
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.77

ЗАХИСТ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ ПРИ УКЛАДЕННІ ЕЛЕКТРОННИХ ДОГОВОРІВ В РАМКАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Пристай Р.А.,
магістр права
юридичного факультету
Львівського національного університету
імені Івана Франка
ORCID: 0000-0002-8980-1650

Яворська І.М.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри європейського права
Львівського національного університету
імені Івана Франка

Пристай Р.А., Яворська І.М. Захист прав споживачів при укладенні електронних договорів в рамках Європейського Союзу.

Проаналізувавши механізми захисту прав споживачів в сфері укладення електронних договорів, зазначено, що у праві ЄС окремого визначення поняття даного виду договору немає, натомість використовується поняття дистанційного договору. Право ЄС щодо укладення договорів в електронній формі допускає використання різних форм переговорів сторін, що є основною ознакою цього виду договорів. З цього дійшли висновку, що в процесі захисту прав споживачів в сфері електронної комерції доцільним є використання загального поняття дистанційного договору та застосовування до нього норм, що випливають із законодавства про захист прав споживачів.

Вказується, на рівні ЄС система захисту споживачів в електронних контрактах носить горизонтальний характер. Так, основними Директивами є Директива 2019/770 «Про певні аспекти контрактів на постачання цифрового контенту та цифрових послуг» і Директива 2019/771 «Про певні аспекти договорів про продаж товарів». Разом з ними при укладанні договорів застосовуються Директива 2011/83 «Про права споживачів» (CRD) і нова Директива ЄС «Щодо кращого виконання та модернізації захисту прав споживачів ЄС» (2019/2161/EU). Було встановлено також і загальні правила ЄС щодо захисту споживачів під час використання електронних способів оплати. У січні 2018 року існуюче правове регулювання було замінено на Директиву № 2015/2366 «Про платіжні послуги на внутрішньому ринку» (або PSD 2). PSD 2 запровадив додаткові засоби захисту онлайн і мобільних платежів і посилив вимоги до безпеки, що у свою чергу разом з іншими засобами забезпечило додаткові гарантії прав споживачів під укладення та виконання ними електронних договорів.

Відзначено, судова практика Суду ЄС у сфері захисту прав споживачів також дозволяє стверджувати про постійне посилення уваги до забезпечення більш дієвого захисту прав споживачів, які є сторонами електронних договорів. Серед істотних механізмів гарантування захисту прав споживачів можна відзначити також принцип durable medium, який широко застосовується у судовій практиці, та означає можливість використання засобу електронного зв'язку, що вважається прийнятним для надання інформації. оскільки дозволяє клієнту зберігати інформацію, адресовану особисто цьому клієнту у доступний для нього спосіб та протягом періоду часу, достатнього для цілей інформації та який дозволяє незмінне відтворення збереженої інформації.

Директива ЄС «Щодо кращого забезпечення виконання та модернізації захисту прав споживачів ЄС» (2019/2161), що входить до пакету «Нова угода для споживачів» вдосконалює правила для цифрових розробок, такі як прозорість онлайн-ринків, спрямована на гарантування рівних права споживачів на «безкоштовні» цифрові послуги, забезпечення прозорості відгуків споживачів, забезпечення можливості подання претензій щодо зниження цін.

Таким чином, нормативне регулювання та судова практика у сфері захисту прав споживачів ЄС повинна враховуватись під час нормопроектної діяльності в Україні, під час приведення законодавства у відповідність до права ЄС, як одна з пріоритетних галузей гармонізації, і відображаючи та враховуючи зміни у способах укладення угод гарантувати достатні механізми захисту прав споживачів під час укладення електронних договорів.

Ключові слова: електронна комерція, дистанційний договір, продаж товарів, цифрові послуги, комерційна практика.

Prystai R.A., Yavorska I.M. Consumer rights protection in digital contracts within the framework of the European Union.

Having analyzed the mechanisms of consumer rights protection in the field of concluding electronic contracts, it is noted that there is no separate definition of the concept of this type of contract in EU law, instead the concept of a distance contract is used. EU law regarding the conclusion of contracts in electronic form allows the use of various forms of negotiations between the parties, which is the main feature of this type of contract. From this, we came to the conclusion that in the process of protecting the rights of consumers in the field of electronic commerce, it is appropriate to use the general concept of a distance contract and apply to it the norms arising from the legislation on the protection of consumer rights.

It is indicated that at the EU level, the system of consumer protection in electronic contracts is horizontal in nature. Thus, the main Directives are Directive 2019/770 «On certain aspects of contracts for the supply of digital content and digital services» and Directive 2019/771 «On certain aspects of contracts for the sale of goods». Together with them, Directive 2011/83 «On Consumer Rights» (CRD) and the new EU Directive «On Better Implementation and Modernization of EU Consumer Rights Protection» (2019/2161/EU) apply when concluding contracts. General EU rules on consumer protection when using electronic payment methods were also established. In January 2018, the existing legal regulation was replaced by Directive No. 2015/2366 «On Payment Services in the Internal Market» (or PSD 2). PSD 2 introduced additional protections for online and mobile payments and strengthened security requirements, which in turn, along with other measures, provided additional guarantees for consumers' rights to conclude and execute electronic contracts.

It was noted that the judicial practice of the EU Court in the field of consumer rights protection also allows us to assert a constant increase in attention to ensuring more effective protection of the rights of consumers who are parties to electronic contracts. Among the essential mechanisms for guaranteeing the protection of consumer rights, the durable medium principle, which is widely used in judicial practice, means the possibility of using an electronic means of communication that is considered acceptable for providing information. as it allows the client to store information addressed personally to this client in a way accessible to him and for a period of time sufficient for the purposes of the information and which allows the unchanged reproduction of the stored information.

The EU Directive «On Better Enforcement and Modernization of EU Consumer Protection» (2019/2161), part of the «New Deal for Consumers» package, improves the rules for digital developments, such as the transparency of online markets, aimed at guaranteeing equal rights of consumers to «free» digital services, ensuring transparency of consumer feedback, ensuring the possibility of submitting claims for price reductions.

Thus, regulatory regulation and judicial practice in the field of EU consumer rights protection should be taken into account during normative design activities in Ukraine, during bringing legislation into line with EU law, as one of the priority areas of harmonization, and reflecting and taking into account changes in the methods of concluding agreements to guarantee sufficient mechanisms for the protection of consumer rights during the conclusion of electronic contracts.

Key words: electronic commerce, distance contract, sale of goods, digital services, commercial practice.

Постановка проблеми. Використання інформаційних технологій призвело до радикальних змін традиційних способів ведення бізнесу та появи нового виду економічної діяльності – електронної комерції. На платформи онлайн-торгівлі припадає найбільша частка контрактів онлайн-продажу у всьому світі. Так, наприклад, компанія Amazon очолює світовий рейтинг інтернет-магазинів за відвідуваністю, – тільки в червні 2020 року в ній було зареєстровано понад 5,2 мільярди відвідувачів, а на смартфони припало понад 67 відсотків усіх відвідувань роздрібних веб-сайтів.

Оскільки впровадження мобільних пристроїв триває швидкими темпами, особливо в регіонах, де немає іншої цифрової інфраструктури, мобільна інтеграція продовжуватиме визначати досвід покупок у майбутньому, що в свою чергу обумовлює необхідність дослідження правового регулювання в цій

сфері. Особливо популярною мобільна комерція є в країнах Азії, де до 65 відсотків усіх онлайн-транзакцій генерується через мобільний трафік.

Оскільки на початку 2020 року мільйони людей залишились вдома через поширення COVID-19, подібні канали продажу стали найпопулярнішою альтернативою переповненим магазинам і особистим покупкам. У червні 2020 року глобальний трафік роздрібної електронної комерції досяг рекордних 22 мільярдів відвідувань на місяць із високим попитом на товари повсякденного попиту, такі як їжа, одяг і роздрібна техніка.

Однак, із розвитком онлайн-торгівлі та укладенням багатьох електронних договорів кількість порушень у цій сфері також зросла. У 2021 році Комітет зі споживчої політики Організації економічного співробітництва та розвитку провів онлайн-опитування споживачів у 13 країнах, щоб оцінити масштаби шкоди споживачам фінансових послуг, що виникли через найсерйозніші проблеми споживачів в сфері електронної комерції. У цьому документі підсумовуються результати опитування, підкреслюючи, що 50% онлайн-споживачів зіткнулися принаймні з однією проблемою в електронній комерції за рік, що передував опитуванню, і що отримана шкода є значною, досягаючи (після відшкодування) до 3,1% від загального розміру ринку електронної комерції в деяких країнах [1].

Аналіз наукових публікацій. Таким чином, враховуючи чутливий статус споживачів під час укладення електронних договорів, виникає необхідність дослідження механізмів захисту їх прав та інтересів. З метою приведення законодавства України у відповідність до права Європейського Союзу у сфері захисту прав споживачів при укладенні електронних договорів, виникає необхідність дослідження механізмів їх захисту. В рамках ЄС аналіз цієї теми зійснювали проф. Р. Бредгейт [2], проф. Ж. Сартор [3], Р. Бранусворд, А. Франческі, А. Леманн, міжурядова група експертів із захисту прав споживачів в межах ЮНКТАД [4] та інші. В цій статті досліджується поняття електронного договору, правові засади та механізми захисту прав споживачів, зокрема, здійснено аналіз судової практики в сфері електронної комерції в ЄС, яка відіграє істотну у роль у забезпечені захисту прав споживачів, їх персональних даних під час укладення контрактів [5].

Виклад матеріалу дослідження.

Поняття електронного договору. Відповідно до Директиви №2019/771 «Про певні аспекти договорів купівлі-продажу товарів» [6], під договором купівлі-продажу розуміють будь-який договір, згідно з яким продавець передає або зобов'язується передати право власності на товар споживачеві, а споживач сплачує або зобов'язується сплатити його ціну.

Згідно з Директивою № 2011/83 «Про права споживачів» [7], яка вносить зміни до Директиви 93/13 «Про несправедливі умови споживчих договорів» [8] та Директиви 1999/44 «Про деякі аспекти продажу споживчих товарів і надані гарантії» [9], під визначення дистанційного контракту підпадають усі випадки, коли договір укладається між продавцем і споживачем за схемою організованих дистанційних продажів або надання послуг, з винятковим використанням одного або кількох засобів дистанційного зв'язку (таких як пошта, Інтернет, телефон або факс) включно з моментом укладення договору. При цьому, концепція дистанційного договору не повинна включати бронювання, зроблені споживачем за допомогою засобів дистанційного зв'язку для резервування надання послуг (наприклад, у випадку, коли споживач телефонує з метою запису на прийом до особи, яка надає певний вид послуг) [10].

Поняття організованих дистанційних продажів або схем надання послуг має включати ті способи, що пропонуються третьою стороною крім продавця, але використовуються продавцем, наприклад, онлайн-платформи. Однак це не повинно охоплювати випадки, коли веб-сайти містять лише інформацію про продавця, його товари та/або послуги та його контактні дані.

Таким чином, «дистанційний договір» означає будь-який договір, укладений між продавцем і споживачем за організованою дистанційною схемою продажу чи надання послуг без одночасної фізичної присутності продавця та споживача, з винятковим використанням одного або кількох засобів дистанційного зв'язку, а також комунікацію до моменту укладення договору включно. Це ж визначення можна застосувати до цифрового контракту.

Джерела захисту прав споживачів в електронній комерції в рамках ЄС. Для вирішення проблем, пов'язаних з укладенням електронних договорів і, відповідно, купівлею товарів, цифрових послуг і контенту, у 2015 році Європейська комісія запропонувала Директиву «Про укладення контрактів на постачання цифрового контенту та цифрових послуг» і Директиву «Про договори купівлі-продажу товарів». Обидві директиви були прийняті 20 травня 2019 року, і країни-члени повинні були імплементувати їх у національне законодавство до 1 липня 2021 року. Також, 1 січня 2022 року набула

чинності Директива 2019/770 «Про деякі аспекти контрактів на постачання цифрового контенту та цифрових послуг» [11] і Директива 2019/771 «Про деякі аспекти договорів про продаж товарів» [12] (DCD та SGD).

Враховуючи те, що у праві держав-членів ЄС існують відмінності, які стримують підприємства і споживачів від продажу та покупки товарів за кордоном, про них також необхідно зазначити. Відмінності стосуються можливостей захисту споживачів, які виникають внаслідок придбання, та, відповідно, одержання товарів з дефектами. Як наслідок, підприємствам доводиться витрачати час і гроші, щоб дослідити законодавство інших держав про споживчі договори під час транскордонних продажів і відповідно адаптувати свої контракти. Згідно з новими директивами, товари повинні відповідати як тому, що узгоджено, так і тому, що споживач міг розумно очікувати. У разі невідповідності, однакові засоби правового захисту застосовуватимуться на території всього ЄС. В результаті не буде різниці, придбано продукт онлайн чи ні, права та обов'язки сторін будуть однаковими для всіх. Крім того, Директива про права споживачів 2011/83 (CRD) має на меті гарантувати, що споживачі мають однаковий мінімальний рівень прав незалежно від того, де знаходиться місцезнаходження продавця в ЄС.

Згідно з Директивою ЄС «Про недобросовісну комерційну практику» (2005/29), покупці повинні мати достатньо точної інформації про товар, щоб прийняти обґрунтоване рішення (тобто рішення, засноване на фактах). Продавці не повинні використовувати нечесні, оманливі або агресивні методи торгівлі. Директива набула чинності у 2005 році і є чинною станом на сьогодні.

Існують правила, згідно з якими ціна продажу та ціна за одиницю виміру (ціна за одиницю) повинні бути чітко вказані щодо усіх товарів. Споживач повинен чітко бачити ціну продажу та мати можливість порівнювати ціни. Правила відповідають Директиві ЄС «Про захист прав споживачів у зазначенні цін на продукти, що пропонуються споживачам» (98/6) [13].

Існують також і загальні правила ЄС щодо захисту споживачів під час використання електронних способів оплати. У січні 2018 року існуюче правове регулювання було замінено на Директиву №2015/2366 «Про платіжні послуги на внутрішньому ринку» (або PSD 2) [14]. PSD 2 запровадив додаткові засоби захисту онлайн і мобільних платежів і посилив вимоги до безпеки. Стосовно купівлі товарів онлайн з іншої країни ЄС, – більшість великих інтернет-магазинів, які здійснюють доставку в межах ЄС, застосовуватимуть правило ПДВ місця призначення. Якщо компанія постачає товари на певну вартість у конкретну державу, то до такої компанії повинні застосовуватись ПДВ тої держави, куди поставляються товари – ПДВ місця призначення (Директива (ЄС) 2006/112 ЄС (ПДВ)) [15].

У 2019 році була прийнята також нова Директива ЄС «Щодо кращого забезпечення виконання та модернізації захисту прав споживачів ЄС» (2019/2161) [16]. Держави-члени повинні були до 28 листопада 2021 року ввести Директиву в національне законодавство. Директива входить до законодавчого пакету «Нова угода для споживачів». Нові правила модернізують правила для цифрових розробок, такі як прозорість онлайн-ринків, рівні права споживачів на «безкоштовні» цифрові послуги, прозорість відгуків споживачів, персоналізоване ціноутворення, заборона перепродажу квитків на події, куплені через ботів, забезпечення можливості подання претензій щодо зниження цін.

Судова практика в контексті захисту споживачів при укладенні електронних договорів. Згідно з Рішенням від 5 липня 2012 року [17], компанія Content Services керувала дочірньою компанією в Мангеймі (Німеччина) і пропонувала різноманітні онлайн-послуги на своєму веб-сайті, налаштованому німецькою мовою, а також доступному в Австрії. На цьому сайті можна було, серед іншого, завантажити безкоштовне програмне забезпечення або пробні версії програмного забезпечення, за які стягується плата. Перш ніж розміщувати замовлення, користувачі Інтернету повинні були заповнити реєстраційну форму та поставити відмітку у формі, підтверджуючи, що вони приймають загальні положення та умови продажу та відмовляються від права відмови. Ця інформація не була показана безпосередньо користувачам Інтернету, але вони могли її переглянути, натиснувши посилання на сторінці підписання контракту. Укладення договору було неможливим, якщо відмітка не була поставлена. Потім відповідний користувач Інтернету отримував електронний лист від Content Services, який не містив жодної інформації про право відмови, але, як і раніше, містив посилання для перегляду інформації. Oberlandesgericht Wien (Вищий регіональний суд, Відень, Австрія) передав питання до Суду ЄС для попереднього рішення щодо тлумачення статті 5(1) Директиви 97/7/ЕС. Ним було поставлено питання, чи ділова практика, яка полягає в тому, що інформація, згадана в цьому положенні, була доступна для споживача лише через гіперпосилання на веб-сайті відповідного підприємства, відповідає вимогам цього положення. На думку Суду, статтю 5(1) Директиви 97/7/ЄС слід тлумачити як таку, що така ділова практика не відповідає вимогам цього положення, оскільки інформація не була ні «нада-

на» цією компанією, ні «отримана» споживачем, і веб-сайт не може розглядатися як «тривалий носій» (durable medium).

Справа стосовно Air Berlin. Згідно з рішенням Air Berlin від 6 липня 2017 року [18], німецька авіакомпанія Air Berlin ввела до своїх загальних умов продажу умову, згідно з якою, якщо пасажир скасовує бронювання рейсу за економ-тарифом або після бронювання не бере квиток на рейс, з нього буде стягнуто плату за обробку замовлення у розмірі 25 євро із суми, яку йому потрібно відшкодувати. Bundesverband der Verbraucherzentralen (Німецький федеральний союз споживчих організацій) стверджував, що цей термін є недійсним згідно з німецьким законодавством, оскільки він ставив споживачів у невигідне становище. Крім того, Air Berlin не може стягувати жодних окремих зборів за виконання юридичного зобов'язання. Тому Bundesverband подав позов до німецьких судів, вимагаючи судової заборони проти Air Berlin.

У тому ж позові Bundesverband оскаржив практику Air Berlin щодо відображення цін на веб-сайті. Під час симуляції онлайн-бронювання в 2010 році Bundesverband виявив, що вказані податки та збори були набагато нижчими від тих, які насправді стягують відповідні аеропорти. Bundesverband стверджував, що така практика може ввести споживачів в оману та суперечить правилам прозорості цін, передбачених правом ЄС щодо авіаперевезень. Bundesgerichtshof (Федеральний суд, Німеччина) запитав Суд, по-перше, чи слід тлумачити Регламент (ЄС) № 1008/2008 так, що під час публікації своїх авіаквитків авіаперевізники повинні вказувати фактичну суму зборів і, отже, не можуть частково включати їх у свої авіаквитки, і, по-друге, чи це положення перешкоджає застосуванню національного закону про загальні положення та умови продажу, який базується на праві ЄС, згідно з яким окремий збір за обробку не може бути накладається на клієнтів, які не здійснили рейс або скасували своє бронювання.

Суд відповів, що третє речення статті 23(1) Регламенту № 1008/2008 повинно тлумачитися як таке, яке передбачає, що, публікуючи свої тарифи на авіаквитки, авіаперевізники повинні окремо вказувати суми, які клієнти повинні сплатити щодо податків, аеропортові збори та інші збори, додаткові збори або збори, згадані в цьому регламенті. Крім того, вони можуть, як наслідок, не включити ці пункти, навіть частково, у вартість авіаквитка.

Стаття 23(1) Регламенту № 1008/2008 спрямована на забезпечення, зокрема, наявності інформації та прозорості щодо цін на авіапослуги аеропорту, розташованого в державі-члені, і, відповідно, сприяння захисту споживачів, які користуються цими послугами. Суд встановив, що загальні правила захисту споживачів від несправедливих умов також застосовуються до договорів повітряного перевезення.

Таким чином, Регламент № 2409/92, скасований Регламентом № 1008/2008, постановив у своєму п'ятому пункті, що доцільно «доповнити цінову свободу адекватними гарантіями для інтересів споживачів і промисловості».

Також цікавою є судова практика у наступних справах: Рішення від 25 січня 2017 року, BAWAG (C-375/15, EU:C:2017:38; Рішення від 28 липня 2016 року, Verein für Konsumenteninformation (C-191/15, ЄС) :C:2016:612); Рішення від 7 грудня 2010 (Велика палата), Pammer and Alpenhof (C-585/08 і C-144/09, EU:C:2010:740); Рішення від 6 вересня 2012, Mühlleitner (C-190/11, EU:C:2012:542); Рішення від 21 травня 2015 року, El Madjoub (C-322/14, EU:C:2015:334).

Висновки. Проаналізувавши механізми захисту прав споживачів в сфері укладення електронних договорів, можемо зазначити, що у праві ЄС окремого визначення поняття даного виду договору немає, натомість використовується поняття дистанційного договору. Право ЄС щодо укладення договорів в електронній формі допускає використання різних форм переговорів сторін, що є основною ознакою цього виду договорів. З цього можна дійти висновку, що в процесі захисту прав споживачів в сфері електронної комерції доцільним є використання загального поняття дистанційного договору та застосовування до нього норм, що випливають із законодавства про захист прав споживачів.

На рівні ЄС система захисту споживачів в електронних контрактах носить горизонтальний характер. Так, основними Директивами є Директива 2019/770 «Про певні аспекти контрактів на постачання цифрового контенту та цифрових послуг» і Директива 2019/771 «Про певні аспекти договорів про продаж товарів». Разом з ними при укладанні договорів застосовуються Директива 2011/83 «Про права споживачів» (CRD) і нова Директива ЄС «Щодо кращого виконання та модернізації захисту прав споживачів ЄС» (2019/2161/EU). Як зазначалося, було встановлено також і загальні правила ЄС щодо захисту споживачів під час використання електронних способів оплати. У січні 2018 року існуюче правове ругулювання було замінено на Директиву № 2015/2366 «Про платіжні послуги на внутріш-

ньому ринку» (або PSD 2). PSD 2 запровадив додаткові засоби захисту онлайн і мобільних платежів і посилив вимоги до безпеки, що у свою чергу разом з іншими засобами забезпечило додаткові гарантії прав споживачів під укладення та виконання ними електронних договорів.

Судова практика Суду ЄС у сфері захисту прав споживачів також дозволяє стверджувати про постійне посилення уваги до забезпечення більш дієвого захисту прав споживачів, які є сторонами електронних договорів. Серед істотних механізмів гарантування захисту прав споживачів можна відзначити також принцип *durable medium*, які широко застосовується у судовій практиці, та означає можливість використання засобу електронного зв'язку, що вважається прийнятним для надання інформації. оскільки дозволяє клієнту зберігати інформацію, адресовану особисто цьому клієнту у доступний для нього спосіб та протягом періоду часу, достатнього для цілей інформації та який дозволяє незмінне відтворення збереженої інформації.

Директива ЄС «Щодо кращого забезпечення виконання та модернізації захисту прав споживачів ЄС» (2019/2161), що входить до пакету «Нова угода для споживачів» вдосконалює правила для цифрових розробок, такі як прозорість онлайн-ринків, спрямована на гарантування рівних права споживачів на «безкоштовні» цифрові послуги, забезпечення прозорості відгуків споживачів, забезпечення можливості подання претензій щодо зниження цін.

Таким чином, нормативне регулювання та судова практика у сфері захисту прав споживачів ЄС повинна враховуватись під час нормопроектної діяльності в Україні, під час приведення законодавства у відповідність до права ЄС, як одна з пріоритетних галузей гармонізації, і відображаючи та враховуючи зміни у способах укладення угод гарантувати достатні механізми захисту прав споживачів під час укладення електронних договорів.

Список використаних джерел:

1. Бібліотека організації економічного співробітництва та розвитку: OECD publishing: "Measuring consumer detriment in e-commerce", OECD digital economy papers, July 2022, № 326. Режим доступу: https://www.oecd-ilibrary.org/science-and-technology/measuring-financial-consumer-detriment-in-e-commerce_4055c40e-en.
2. Бредгейт P.A research report prepared for the UK Departmnet for Business, Innovation and Skills. Institute for Commercial Law Studies, University of Sheffield, 2010.
3. Сартор Ж. New aspects and challenges in consumer protection. Study, requested by the IMCO committee. April, 2020. URL: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/648790/IPOL_STU(2020)648790_EN.pdf.
4. Міжурядова група експертів із захисту прав споживачів, United Nations Conference on Trde and Development: Second session Geneva, 3–4 July 2017, Item 3 (e) of the provisional agenda. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/cicplpd7_en.pdf.
5. Iryna Javorska, Ivan Bratsuk. Практика Суду Європейського Союзу щодо принципів захисту персональних даних в Європейському Союзі. Вісник Львівського університету. Серія «Міжнародні відносини». 2019. с. 192–198.
6. ДИРЕКТИВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПАРЛАМЕНТУ І РАДИ (ЄС) 2019/771 від 20 травня 2019 року про деякі аспекти, що стосуються договорів про продаж товарів, про внесення змін до Регламенту (ЄС) 2017/2394 і Директиви 2009/22/ЄС та про скасування Директиви 1999/44/ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_026-19#Text.
7. ДИРЕКТИВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПАРЛАМЕНТУ І РАДИ 2011/83/ЄС від 25 жовтня 2011 року про права споживачів, про внесення змін до Директиви Ради 93/13/ЄЕС та Директиви Європейського Парламенту і Ради 1999/44/ЄС, а також про скасування Директиви Ради 85/577/ЄЕС і Директиви Європейського Парламенту і Ради 97/7/ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_023-11#Text.
8. Council Directive 93/13/EEC of 5 April 1993 on unfair terms in consumer contracts.
9. Directive 1999/44/EC of the European Parliament and of the Council of 25 May 1999 on certain aspects of the sale of consumer goods and associated guarantees.
10. DIRECTIVE 2011/83/EU OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 25 October 2011 on consumer rights, amending Council Directive 93/13/EEC and Directive 1999/44/EC of the European Parliament and of the Council and repealing Council Directive 85/577/EEC and Directive 97/7/EC of the European Parliament and of the Council.

11. Directive (EU) 2019/770 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2019 on certain aspects concerning contracts for the supply of digital content and digital services.
12. Directive (EU) 2019/771 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2019 on certain aspects concerning contracts for the sale of goods.
13. Directive 98/6/EC of the European Parliament and of the Council of 16 February 1998 on consumer protection in the indication of the prices of products offered to consumers.
14. Directive (EU) 2015/2366 of the European Parliament and of the Council of 25 November 2015 on payment services in the internal market.
15. Council Directive 2006/112/EC of 28 November 2006 on the common system of value added tax.
16. Directive (EU) 2019/2161 of the European Parliament and of the Council of 27 November 2019.
17. Judgment of 5 July 2012, Content Services (C-49/11, EU:C:2012:419).
18. Judgment of 6 July 2017, Air Berlin (C-290/16, EU:C:2017:523).

РОЗДІЛ 13. РЕЦЕНЗІЇ

DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.78

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ «БІКАМЕРАЛІЗМ ЯК ФОРМА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ДЕМОКРАТІЇ. ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ» ДОКТОРА ФІЛОСОФІЇ В ГАЛУЗІ ПРАВА ІРКЛІЄНКА АНДРІЯ ІГОРОВИЧА

Щербанюк О.В.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри процесуального права
юридичного факультету ЧНУ ім. Федьковича

В авторській монографії досліджено питання запровадження бікамералізму як форми конституційної демократії. У наданій до розгляду монографічного дослідження автор досліджує питання запровадження бікамералізму в Україні, його вплив на суспільні відносини з особами публічної влади та питання його функціонування в Україні.

Досліджено у першому розділі даної монографії поняття бікамералізму та парламентаризму. Резюмовано, що парламентаризм розглядається в різних аспектах. Автор зазначає, що визначення парламентаризму багатогранне, при цьому більшість підкреслює багатоаспектність даного поняття, але при цьому це система організації та функціонування державної влади, заснована на принципі поділу влади і верховенстві закону, при формально привілейованому становищі парламенту, що обирається на вільних виборах за участю політичних партій.

Досліджено питання історичної ретроспективи двопалатного парламенту. Автор зазначає, що в стародавні часи у Давньогрецькій державі була створена рада чотирьохсот, яка відповідала за тодішню законодавчу/законотворчу діяльність та римський сенат, який також був так званим радником римського імператора та видавав законодавчі акти для функціонування держави як такої.

Також автором досліджені функції бікамералізму. Зазначається, що у конституційному праві України функції грають важливу роль у становленні науки державотворення, науки теорії права та його історії. Не менш важливо, що функції, який має двопалатний парламент становить основу його роботи та підтримка його життєдіяльності направлена на регулювання суспільних відносин в галузі парламентського права.

Традиційно до функцій двопалатного парламенту відносять три функції – законотворчу (законодавчу), представницьку і контрольну. Наприклад, кадрову, або функцію формування кадрового складу деяких вищих органів держави. Також автором досліджено питання осмислення бікамералізму з точки зору філософії права. Зазначається, що бікамералізи може розглядатися як соціальна цінність, парламентська культура чи як політична чи конституційна культура. Фундаментом інституційної творчості «батьків-засновників» Сполучених Штатів Америки послужили ідеї Ш. Монтеск'є, який обґрунтував необхідність двопалатності як ефективного засобу «утримання від крайнощів» як виконавчої, так і законодавчої влади. Причому роль аристократичної складової законодавчої влади (представленої верхньою палатою).

Досліджено питання методології бікамералізму та його конституційних цінностей. Встановлено, що при вирішенні поставлених завдань автор спирається на прийоми структурно-функціонального аналізу і системного підходу. Структурно-функціональний аналіз дозволяє розглянути бікамералізм як систему, що володіє складною структурою, де кожен елемент має певне значення і виконує специфічні функції, які забезпечують цілісність цієї структури, а використання системного підходу дозволяє аналізувати проблематику в контексті розвитку процесів взаємодії держави і громадянського суспільства. А конституційні цінності, що встановлено автором монографічного дослідження базуються як явища, що зумовлюють універсалізацію факторів, напрями універсалізації цінності самої конституції, можливі межі універсалізації конституційних цінностей в цілому.

У другому розділі монографічного дослідження, автор досліджує питання функціонування бікамералізму в різних країнах світу Італія, Федеративна Республіка Німеччина, Швейцарська Конфедерація, Австрія, Бельгія, Франція, Нідерланди, США, Великобританія, Канада, Іспанія та Польща.

Автором резюмовано, що зазначені парламенти функціонують відповідно до основного закону та нормативно-правових актів. При чому, автор акцентував свою увагу на застосуванні імпічменту та судового слухання щодо засудження президентів.

У третьому розділі досліджуються питання запровадження бікамералізму в умовах децентралізації влади, політичної складової, проблем його запровадження, парламентської опозиції та вірності Конституції України.

Зокрема, автор підкреслює, що вірність Конституції – це особливий тип конституційного правороузуміння. Вона відбивається у непохитній повазі Конституції держави, відстоюванні в правотворчій і правозастосовчій практиці пріоритету конституційних положень, забезпечення їх стабільності і здійснення дбайливої інтерпретації, неприпустимість довільного розширювального тлумачення конституційних норм з урахуванням політичної кон'юнктури, розвитку інституту конституційної відповідальності.

Автором запропоновано поняття парламентського верховенства, яке полягає у контролюванні органів державної влади, Президента України та місцевих рад для запобігання порушень з боку цих суб'єктів за допомогою законодавчих актів.

Також автором були надані висновки в даній монографії та пропозиції щодо реформування законодавства у даній сфері.

Зазначене монографічне дослідження базується на комплексному, системному підходах, характеризується відповідним рівнем наукових узагальнень, що значною мірою обумовлено і характером дослідницької бази. Емпіричну базу дослідження склали узагальнення функціонування бікамералізму в якості форми конституційної демократії та порівняльно-правового аналізу.

Текст дослідження засвідчує рівень підготовки автора, володіння її технікою, науково-аналітичного пізнання та відповідне уявлення щодо бікамералізму у формі конституційної демократії та порівняльно-правового аналізу. Надана до друку монографія є самостійним і завершеним науковим дослідженням, висновки якого є логічними та аргументованими.

Отже, моногрфія доктора філософії Ірклієнка Андрія Ігоровича «Бікамералізм як форма конституційної демократії. Порівняльно-правовий аналіз» заслуговує на публікацію.

Наукове видання

НАУКОВИЙ ВІСНИК УЖГОРОДСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія ПРАВО

Випуск 74

Частина 2

Коректура • авторська
Комп'ютерна верстка • Світлана Головченко
Дизайн обкладинки • Катерина Шанта

Підписано до друку 12.01.2023. Папір офсет. Друк цифровий.
Гарнітура Times New Roman. Умов.друк.арк. 10,69. Формат 60х84/8.

Тираж 100 прим.
Видавець і виготовлювач ФОП «Ященко»